

รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์

สิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำโดยใช้แนวทางสันติวิธี :
กรณีศึกษาพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย

(Community Rights in Water Resources Allocation by Peaceful Means:
A Case Study on Watershed Areas of Thailand)

เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
โดย สำนักงานศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กันยายน 2564

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีในพื้นที่ต้นน้ำของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) วิเคราะห์ช่องว่างสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และ 3) จัดทำข้อเสนอแนะนโยบายหรือมาตรการเชิงประจักษ์ (evidence-based) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ให้เกิดการยกระดับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะด้านทรัพยากรน้ำ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูล 3 ลักษณะ คือ 1) แบบสอบถาม ในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน อำเภอเวียงสา และลุ่มน้ำชี อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ พื้นที่ละ 400 ตัวอย่าง 2) สนทนากลุ่มย่อย พื้นที่ละ 3 กลุ่ม กลุ่มละ 8 คน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มประชาสังคมและนักวิชาการ และ 3) เวทีรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียครอบคลุมทุกภาคส่วน จำนวน 50 คน จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยสถิติบรรยาย สถิติอ้างอิง วิเคราะห์เนื้อหา การจำแนกข้อมูล และการวิเคราะห์เหตุการณ์ตามเรื่องราว แล้วนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางประกอบการพรรณาวิเคราะห์

ผลการศึกษาได้บ่งชี้ถึงสถานการณ์สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำเชิงสันติวิธีในบริบทสังคมไทยและภายใต้กฎหมายสำคัญที่ใช้ในปัจจุบัน ซึ่งภายใต้เงื่อนไขการบริหารจัดการน้ำและข้อมูลในชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อมด้านการส่งเสริมสิทธิชุมชนด้านการบริหารจัดการน้ำตามแนวทางสันติวิธีในหลายประเด็น ได้แก่ (1) ชุมชนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจต่อสิทธิขั้นพื้นฐานเป็นอย่างดี และมีการร้องเรียนเรื่องสิทธิการขอใช้ประโยชน์จากแหล่งพื้นที่ต้นน้ำในการดำรงชีวิต หากความขัดแย้งมีสาเหตุส่วนใหญ่จากการไม่ได้รับการตอบสนองในสิทธิขั้นพื้นฐานในการมีน้ำใช้อย่างเพียงพอ (2) ชุมชนเห็นว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติที่อาจเกิดขึ้นได้และสามารถแก้ไขได้ สะท้อนมุมมองด้านการหาทางออกในเชิงประนีประนอมและพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาโดยใช้ตัวแทนชุมชนเจรจาเชิงสันติวิธีเพื่อหาแนวทางออกร่วมกัน (3) สิทธิชุมชนที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการน้ำพบว่าภายใต้กติกาและเงื่อนไขของกรอบกฎหมายทำให้ชุมชนเข้าถึงสิทธิดังกล่าวได้ยากลำบาก ในระยะยาวอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้น และ (4) ชุมชนส่วนใหญ่ต้องการมีแหล่งน้ำที่เพียงพอตลอดฤดูกาล และวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำคือการสร้างฝายชะลอน้ำหรือเรียกกันว่า “ฝายมีชีวิต”

ผลการศึกษานำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย ได้แก่ (1) การตอบสนองสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชนในการมีน้ำใช้อย่างเพียงพอด้วยการแก้ปัญหาพื้นที่ต้นน้ำซึ่งเกิดขึ้นทุกปีและการสร้างฝายชะลอน้ำที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน (2) กลไกการรับมือและปรับตัวต่อสถานการณ์ความขัดแย้งด้วยการใช้

กฎหมาย การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนอย่างแข็งขันโดยใช้การบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (co-management) และการบูรณาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับความรู้ท้องถิ่นที่อิงกับวัฒนธรรมและจารีตปฏิบัติ และ (3) แก้ปัญหาระยะยาวด้วยการพัฒนาแบบองค์รวมทั้งระบบนิเวศ การเฝ้าระวังปัญหาคุณภาพน้ำซึ่งพบมากขึ้นในพื้นที่ต้นน้ำ และการจัดทำฐานข้อมูลที่มีคุณภาพเพื่อช่วยสนับสนุนการบริการจัดการน้ำทั้งระบบ

Abstract

The objectives of this research project were: 1) to study the rights of communities in water management, through a set of peaceful means, in the watershed areas of the Northern and Northeastern regions; 2) to analyze discrepancies in community rights in access to and management rights of water resources; and 3) to make policy recommendations, or evidence-based measures, so that they can be used by relevant agencies, leading to the right enhancement of natural resources and the environment, especially of water resources. Quantitative and qualitative research methods were used; data were collected through three tools, which were: 1) questionnaires distributed in the Nan River Basin, Wiang Sa District, Nan Province, and Chi River Basin, Nong Bua Daeng District, Chaiyaphum Province, 400 samples per area; 2) focus group discussion, conducted with three groups per area, with eight persons per group, consisting of community leaders, local wisdom scholars, sub-national government officials, local administrative organizations, civil society groups and academics; and (3) a public forum to gather opinions from 50 stakeholders covering all sectors. The data obtained were then analyzed, using descriptive statistics, inferential statistics, content analysis, typologies, and event analysis. Then, the data were presented in a table format together with descriptive analysis.

The results clearly reflected the situation of community rights of peaceful water management in a Thai social context and under the current essential laws. Under the conditions for water management, the information from the communities entailed the inadequacy of the promotion of community rights in water management according to peaceful means in several issues. To illustrate, 1) most communities had an understanding of the fundamental rights of the community at a fairly good level. There had been complaints about the right to utilize the watershed for living purposes. Yet, conflicts were largely caused by unfulfilled demands of the fundamental right to adequate water. 2) The communities viewed conflicts as normal occurrences which can be encountered and resolved. This reflected the view in which compromise solutions can be sought for, and there was a readiness to solve problems by using community representatives to negotiate in peaceful means to find solutions together.

3) When examining the community's right in which the communities can participate in water management, it was found that under the rules and conditions of the legal framework, it was difficult for the community to have access to such rights. In the long term, this could lead to more conflicts. Finally, 4) most communities expressed a clear need to have adequate water supplies throughout the season, and the way to manage water resources was to build check dams, also known as a "living weir".

The study results brought about three policy proposals: 1) the fundamental rights of communities to have adequate water should be responded to by solving the problems of the watershed areas, which occurs every year, and by building check dams that are consistent with the community context; 2) mechanisms for handling and adapting to conflict situations should be implemented through the use of laws, promoting active participation of the civil sector, through water co-management and integration of science with local wisdom, in tandem with culture and traditional practices; and 3) long-term problems should be solved through a holistic process, which combines the ecological system, surveillance of water quality problems, which were increasingly found in watershed areas, and the establishment of a quality database to support the entire system of water management services.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
Abstract	ค
สารบัญ	(1)
สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(6)
สารบัญแผนภูมิ	(7)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย	4
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม	5
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน	5
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับสันติวิธี	10
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ	17
2.4 บทบาทของชุมชนพื้นที่ต้นน้ำกับการจัดการทรัพยากรน้ำ	27
2.5 ตัวอย่างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยชุมชนตามแนวทางสันติวิธี	28
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	33
3.1 พื้นที่ทำการวิจัยและเกณฑ์การเลือกพื้นที่	33
3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล	35
3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	38
3.4 การพัฒนาเครื่องมือวิจัย	39
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	40
3.6 ระยะเวลาการวิจัย	40

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 วิเคราะห์บริบทสิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี	41
4.1 นโยบาย กฎหมาย และมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำของประเทศไทย	41
4.2 สถานการณ์และปัญหาด้านทรัพยากรน้ำของประเทศไทย	56
4.3 ตัวอย่างแนวปฏิบัติที่ดีในการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีตามหลักสิทธิมนุษยชน	66
4.4 วิเคราะห์ช่องว่างการคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิของชุมชนด้านการจัดการน้ำเปรียบเทียบกับพันธกรณีระหว่างประเทศไทยเป็นภาคีและมาตรฐานด้านสิทธิน้ำระหว่างประเทศ	85
บทที่ 5 ผลการศึกษาจากพื้นที่	94
5.1 ผลการศึกษาจากพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ	94
5.2 ผลการศึกษาจากพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	121
5.3 ผลการศึกษาจากเวทีรับฟังความคิดเห็นผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	146
บทที่ 6 สรุปและข้อเสนอแนะ	152
6.1 สรุปผลการศึกษา	152
6.2 วิเคราะห์ผลการศึกษาจากแนวคิดสู่การปฏิบัติในพื้นที่	157
6.3 ข้อเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์เพื่อนำไปปฏิบัติ	166
รายการอ้างอิง	178
ภาคผนวก	188
ภาคผนวก ก แบบสอบถาม	189
ภาคผนวก ข แนวคำถามจัดสนทนากลุ่ม	198
ภาคผนวก ค ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลวิจัย	201
คณะผู้วิจัย	205

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1	เนื้อที่ต้นน้ำในจังหวัดภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2562
ตารางที่ 4.1	สาระสำคัญของพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561
ตารางที่ 4.2	แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ทั้ง 6 ด้าน
ตารางที่ 4.3	เป้าหมาย แนวทางการพัฒนา แผนรองรับ และโครงการสำคัญที่เชื่อมโยง กับทรัพยากรน้ำในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12
ตารางที่ 4.4	ทิศทางการพัฒนาภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 และแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
ตารางที่ 4.5	ปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บของประเทศไทยปี พ.ศ. 2562
ตารางที่ 4.6	ปริมาณน้ำในเขื่อนต่าง ๆ ของประเทศไทย
ตารางที่ 5.1	ความถี่และคำร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.2	ความถี่และคำร้อยละข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคมของ ผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.3	ความถี่และคำร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบ แบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.4	ความถี่และคำร้อยละด้านความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้ น้ำของผู้ตอบแบบสอบถามพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.5	ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับ สิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.6	ความถี่และคำร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นการมีส่วนร่วมในการ บริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.7	ความถี่และคำร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากร น้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ
ตารางที่ 5.8	ความถี่และคำร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความขัดแย้ง ด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ 5.9 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ	108
ตารางที่ 5.10 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ	109
ตารางที่ 5.11 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ	110
ตารางที่ 5.12 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ	112
ตารางที่ 5.13 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	122
ตารางที่ 5.14 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคมของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	124
ตารางที่ 5.15 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	125
ตารางที่ 5.16 ความถี่และค่าร้อยละด้านความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	127
ตารางที่ 5.17 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	128
ตารางที่ 5.18 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	130
ตารางที่ 5.19 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	131

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ 5.20	133
ความถี่และค่าร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความ ขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	
ตารางที่ 5.21	135
ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิ มนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการ แก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	
ตารางที่ 5.22	136
ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำใน ชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตาม แนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	
ตารางที่ 5.23	138
ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการ แหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการ แก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	
ตารางที่ 5.24	139
ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน	
ตารางที่ 6.1	170
ข้อเสนอแผนปฏิบัติการนโยบายและยุทธศาสตร์การจัดสรรทรัพยากรน้ำ ตามแนวทางสันติวิธีในพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย	

สารบัญภาพ

		หน้า
ภาพที่ 2.1	พื้นที่เสี่ยงภัยแล้งซ้ำซาก ปี พ.ศ. 2548 – 2556	18
ภาพที่ 2.2	พื้นที่เสี่ยงภัยน้ำท่วมซ้ำซาก ปี พ.ศ. 2548 - 2556	19
ภาพที่ 2.3	คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำสำคัญทั่วประเทศไทย ปี 2557	20
ภาพที่ 2.4	พื้นที่ลุ่มน้ำกับพื้นที่ต้นน้ำ	24
ภาพที่ 2.5	พื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย ปี 2562	25
ภาพที่ 4.1	พื้นที่แล้งซ้ำซากประเทศไทย ปี พ.ศ. 2561	60
ภาพที่ 4.2 (ก)	พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากประเทศไทยปี พ.ศ. 2549	63
ภาพที่ 4.2 (ข)	พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากประเทศไทยปี พ.ศ. 2561	63
ภาพที่ 4.3	ลำน้ำแม่ทาที่ไหลผ่านชุมชนตำบลแม่ทา อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่	68
ภาพที่ 4.4	เส้นทางการไหลของแม่น้ำลี้	75
ภาพที่ 4.5	ประเพณีการแห่ช้างเผือกของชุมชนลุ่มน้ำลี้	78
ภาพที่ 4.6	เส้นทางการไหลของลำปะทาว	81

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 2.1 ตัวอย่างรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี	17
แผนภูมิที่ 2.2 กรอบความคิดและแนวทางการศึกษาวิจัย	32
แผนภูมิที่ 4.1 ความเชื่อมโยงและองค์ประกอบโดยรวมทั้งประเทศต่อการจัดการ ทรัพยากรน้ำ	43
แผนภูมิที่ 4.2 ปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศ (มิลลิเมตร) ของไทยย้อนหลัง 30 ปี	57
แผนภูมิที่ 4.3 แนวโน้มสถานการณ์คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดิน พ.ศ. 2552-2561	64
แผนภูมิที่ 4.4 การมีส่วนร่วมของคนตำบลแม่ทาในการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำแม่ทา	74
แผนภูมิที่ 4.5 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนลุ่มน้ำลี้	79
แผนภูมิที่ 4.6 กระบวนการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้เลี้ยงปลาในกระชังและผู้ใช้ ลุ่มน้ำลำปะทาว อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ	84
แผนภูมิที่ 4.7 ผลผลิตภาพด้านน้ำ (Water productivity) ของประเทศในภูมิภาคอาเซียน	86

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

สิทธิชุมชน (Communities Rights) ในประเทศไทยเป็นที่รับรู้และมีการกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา อันนับเป็นผลผลิตจากการปฏิรูปการเมืองซึ่งก่อให้เกิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่แนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตของพื้นที่ชุมชนนั้น โดยนัยแห่งความหมายแล้ว สิทธิชุมชนถือเป็นสิทธิของชุมชนหรือสิทธิของประชาชนที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนและดำเนินชีวิตร่วมกันภายใต้แบบแผนการปกครองที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งในความหมายกว้าง ซึ่งหมายรวมทั้งชุมชนทั่วไปในแบบของชุมชนท้องถิ่น (Local Community) และในแบบของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Traditional local Community) ในฐานะที่เป็นหมู่คณะที่ดำเนินวิถีชีวิตร่วมกันและเป็นที่รับรู้แก่สาธารณชน ในลักษณะที่ได้รับการยอมรับว่ามีตัวตนและมีความสามารถ มีสิทธิในทางใดทางหนึ่งด้วย (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550)

ในขณะที่ “สิทธิชุมชน” อันเกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิทธิในการจัดสรรทรัพยากรตามแนวทางบริหารจัดการทรัพยากรร่วม (ตามกติกา Ostrom) ดังนี้ 1) สิทธิในการเข้าใช้ทรัพยากร (Access) 2) สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Withdrawal) 3) สิทธิในการจัดการ (Management) คือ สิทธิที่อนุญาตให้ผู้มีสิทธิสามารถปรับเปลี่ยนสภาพของระบบทรัพยากรได้ รวมถึงกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรด้วย และ 4) สิทธิในการกีดกัน (Exclusion) คือ สิทธิที่กำหนดว่าใครสามารถเข้าใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากรได้หรือไม่ได้ และ 5) สิทธิในการขายหรือให้ยืมสิทธิทั้ง 4 ประเภทก่อนหน้านี้ (อรรถัย อินต๊ะไชยวงศ์, 2560) ซึ่งสิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ นับเป็นประเด็นสำคัญที่พลเมืองต้องตระหนักรู้ในสิทธิของการเข้าถึงทรัพยากรน้ำและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ โดยปรากฏการณ์ในระดับสากลพบว่า องค์การสหประชาชาติได้ยกประเด็นเรื่องสิทธิในน้ำขึ้นมาเป็นวาระสำคัญตั้งแต่ปี ค.ศ. 1977 ในการประชุม United Nations Water Conference in Mar del Plata ณ ประเทศอาร์เจนตินา (United Nations Division for Economic and Social Information, 1977) และสำหรับประเทศไทยก็ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมนับตั้งแต่เริ่มมีรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2540 ซึ่งได้ระบุคำว่า “สิทธิในน้ำ” และ “สิทธิชุมชน” อันนับเป็นคำที่เกิดใหม่มาพร้อมกับกระบวนการมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญของไทยเมื่อปี พ.ศ. 2540 (ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข, 2560) และกระบวนการสร้างความหมายว่า “ทรัพยากรน้ำ”

เป็นของประชาชนและชุมชน จึงนับเป็นการสร้างอัตลักษณ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนท้องถิ่นของตนขึ้นใหม่ด้วยองค์ความรู้ กระบวนการ และความสำเร็จในการบริหารจัดการน้ำตามภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น

สำหรับการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยวิธีการชี้ให้เห็นถึงปัญหาความขัดแย้งและความเดือดร้อนจากการดำเนินนโยบายและโครงการพัฒนาแหล่งน้ำที่ผ่านมาในช่วงหลายสิบปี ซึ่งเกิดวิกฤตในทรัพยากรน้ำมากมายโดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำของประเทศดำรงอยู่มาเป็นเวลานาน เนื่องจากปัญหาการจัดสรรน้ำระหว่างรัฐกับราษฎร หรือระหว่างราษฎรกับราษฎร และแม้กระทั่งระหว่างหน่วยงานของรัฐด้วยกันเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของเมืองและภาคอุตสาหกรรม และเมื่อเขตพื้นที่ทั่วประเทศต้องประสบกับสภาวะภัยพิบัติเกี่ยวกับน้ำ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) ตัวอย่างเช่น 1) สถานการณ์ *ปัญหาการเกิดมหาอุทกภัยปี พ.ศ. 2554* ซึ่งได้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวาง โดยคิดเป็นมูลค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจถึง 1.44 ล้านล้านบาท (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) ราษฎรได้รับผลกระทบมากกว่า 13.1 ล้านคน (สาธิต วงศ์อนันต์นนท์, 2554) และในบางพื้นที่เห็นความขัดแย้งในประเด็นการเปิดและปิดประตูระบายน้ำจนก่อให้เกิดการทำลายเขื่อนกันน้ำ (อดิศักดิ์ ชันดีและ อุทัย เลาหวิเชียร, 2559) 2) สถานการณ์ *ปัญหาการแย่งชิงน้ำ* เนื่องจากน้ำแล้งหรือปัญหาภัยแล้งซ้ำซาก เช่นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ศิริพงษ์ หังสพฤกษ์ และพิพัฒน์ กัญจนพุกษ์, 2548; สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) 3) สถานการณ์ *ปัญหาการบริหารงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ* ที่ทำงานเฉพาะในภารกิจงานส่วนของตนเอง ระบบการจัดการน้ำจึงกระจัดกระจายไปเป็นส่วน ๆ (Fragmented) และไม่สามารถบูรณาการ (integrate) การบริหารจัดการน้ำให้เป็นเนื้อเดียวกันได้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2555) และ 4) สถานการณ์ *ปัญหากระบวนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในนโยบายน้ำของรัฐ* (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2555) ดังมีวลีที่ว่า “การจัดการน้ำเน้นที่เทคโนโลยีไม่เห็นหัวชาวบ้าน” การกระทำเหล่านี้จะไม่ทำให้เกิดการไว้วางใจหรือเชื่อใจทางสังคม (Social Trust) จากปัญหาการจัดสรรและบริหารจัดการน้ำดังกล่าว สถานการณ์เหล่านี้ จะเห็นว่ารัฐได้พยายามที่จะนำเสนอโดยอ้างถึงสิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนตามที่รัฐธรรมนูญได้มีบทบัญญัติรับรองไว้แล้ว โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2560 ที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิและเสรีภาพในมาตรา 25 ซึ่งระบุไว้ว่า “สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย นอกจากที่บัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญแล้ว การใดที่ไม่ได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมายอื่น บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะทำเช่นนั้นได้ และได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ตราบเท่าที่การใช้สิทธิหรือเสรีภาพเช่นว่านั้นไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน และไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น” (ราชกิจจานุเบกษา, 2560)

กล่าวถึงความเกี่ยวข้องในการจัดการน้ำในชุมชนโดยจารีตปฏิบัติเดิม จะปรากฏเห็นประชาชนและชุมชนมีสิทธิในน้ำในฐานะที่เป็นสิทธิชุมชนอยู่แล้ว และประชาชนพลเมืองมีสิทธิในการร่วมกำหนดกติกาและกฎเกณฑ์การใช้น้ำของชุมชนของตนเองได้ ขณะเดียวกันภาครัฐมีบทบาทหน้าที่ในการสนับสนุนให้สามารถดำเนินการไปตามหลักการดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อการเข้าถึงสิทธิในน้ำและการบริหารจัดการน้ำในแต่ละพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และหากเกิดสภาวะวิกฤตในทรัพยากรน้ำของประเทศไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มักจะใช้กระบวนการสันติวิธี (Peaceful Mean) ด้วยวิธีการพูดคุย การประชุม การปรึกษาหารือหาทางออกร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาในการจัดการน้ำในพื้นที่ของตน (ปราโมทย์ ไม้กลัด, 2557)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรน้ำและสิทธิในการบริหารจัดการน้ำของประเทศไทยเพื่อลดความขัดแย้งในสภาวะวิกฤต เป็นประเด็นที่ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายในการเสนอแนะนโยบายและข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือข้อบังคับต่อรัฐสภาและคณะรัฐมนตรีเพื่อส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวจำเป็นต้องใช้แนวทางสันติวิธีเป็นพื้นฐาน ดังนั้น คณะวิจัยจึงเห็นควรและเสนอการศึกษาด้านสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยใช้แนวทางสันติวิธี โดยการศึกษากรณีพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทยในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเป็นแนวทางในการลดปัญหาความขัดแย้งและการเข้าถึงสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีในพื้นที่ต้นน้ำของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อวิเคราะห์ช่องว่างสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน
3. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะนโยบายหรือมาตรการเชิงประจักษ์ (evidence-based) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ให้เกิดการยกระดับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะด้านทรัพยากรน้ำ

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา ได้แก่ พื้นที่ต้นน้ำประเทศไทยภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ขอบเขตด้านประเด็นเนื้อหา ได้แก่ สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ต้นน้ำโดยสันติวิธีโดยเน้นศึกษาสิทธิของชุมชนในการร่วมจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อลดความขัดแย้งโดยใช้กระบวนการสันติวิธี
3. ขอบเขตด้านประชากรที่ศึกษา ได้แก่ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำในพื้นที่ต้นน้ำในกรณีศึกษา ประกอบด้วย ประชาชนในพื้นที่ ผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการ

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

สิทธิชุมชนในประเทศไทยแม้จะถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางดังเห็นได้จากผลงานวิจัยทางวิชาการต่าง ๆ ที่ต้องการสะท้อนบทบาทของชุมชนต่อสิทธิการคุ้มครองในมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนภายใต้กฎหมายตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ขณะเดียวกันการใช้สิทธิชุมชนในบางครั้งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งหรือข้อพิพาทในหลายรูปแบบซึ่งรวมไปถึงความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยประสบปัญหาและสร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินตลอดระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิของตนในการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับของคู่พิพาท การใช้หลักสันติวิธีจึงมีส่วนช่วยในการแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

2.1.1 สิทธิชุมชนตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย: คำ “สิทธิชุมชน” (Community Right) เริ่มปรากฏครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (มาตรา 46 และมาตรา 56) โดยได้บัญญัติรับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการมีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์และฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข, 2560) และต่อมาได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวแล้วได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งได้บัญญัติสิทธิชุมชนไว้ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชาวไทย ส่วนที่ 12 ว่าด้วยสิทธิชุมชน มาตรา 66 และมาตรา 67 โดยให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากร อนุรักษ์ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการคุ้มครอง รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงจะดำเนินการไม่ได้ นอกจากจะมีการศึกษาและผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนที่จะมีการดำเนินการ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐธรรมนูญ ฉบับพุทธศักราช 2550 ได้ให้ความสำคัญ

ต่อชุมชนเป็นผู้มีสิทธิที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีซึ่งมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต หรือกล่าวได้ว่า ชุมชนมีสิทธิเหนือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตประเพณีนั้น

ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) ที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 พบว่า รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวยังมีการรับรองสิทธิชุมชนซึ่งมีอยู่ในรัฐธรรมนูญ ฉบับ พุทธศักราช 2550 ไว้เช่นเดิม และได้ขยายสิทธิของบุคคลและชุมชนเพิ่ม รวมถึงได้บัญญัติให้ หน่วยงานรัฐมีหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนอีกด้วย กล่าวคือ ได้กำหนดสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยตาม หมวด 3 โดยมาตราที่เกี่ยวข้อง เช่น มาตรา 41 42 และ 43 โดยเฉพาะมาตรา 43 บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ ประกอบด้วย 4 วรรค ดังนี้

1) อนุรักษ์ พื้นฟู หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี อันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ

2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลาย ทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

3) เข้าชื้อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐให้ดำเนินการใดอันจะเป็นประโยชน์ต่อ ประชาชน หรือชุมชน หรืองดเว้นการดำเนินการใดอันจะกระทบต่อความเป็นอยู่อย่างสงบสุขของ ประชาชนหรือชุมชน และได้รับแจ้งผลการพิจารณาโดยรวดเร็ว ทั้งนี้ หน่วยงานของรัฐต้องพิจารณา ข้อเสนอแนะนั้นโดยให้ ประชาชนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการพิจารณาด้วยตามวิธีการที่กฎหมาย บัญญัติ และ

4) จัดให้มีระบบสวัสดิการของชุมชน

อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญ ฉบับ พุทธศักราช 2560 ยังขาดความชัดเจนในการบัญญัติการ รับรองสิทธิชุมชน เพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ (ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และ สุรัสวดี แสนสุข, 2560) เช่นเดียวกับที่ อรทัย อินตะไชยวงศ์ และบรรเจิด สิงห์คะเนติ (2562) กล่าวว่า แม้สิทธิชุมชนจะมีการรับรองในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดอย่างต่อเนื่องแต่ในทางปฏิบัติและ ข้อเท็จจริงที่ปรากฏนั้นพบว่า สิทธิชุมชนยังไม่สามารถยอมรับหรือตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างเพียงพอและปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนที่ยังเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้สิทธิ ชุมชนจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญไม่ได้ รับรองคุ้มครอง กล่าวคือยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง จึงทำให้เกิดปัญหาการบังคับใช้และ การตีความรับรองคุ้มครองสถานะของชุมชนและสถานะสิทธิชุมชน ในทางกฎหมาย ขอบเขตแห่งสิทธิ ชุมชน การใช้สิทธิ การเข้าถึงสิทธิชุมชน การจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมที่ไม่ชัดเจน และปัญหาความขัดแย้งแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ระหว่างรัฐกับประชาชนหรือชุมชนจนกลายเป็นข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานรัฐกับประชาชนหรือชุมชนขึ้นสู่การพิจารณาของศาล

2.1.2 การให้ความหมายและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันของสิทธิชุมชนกับสิทธิมนุษยชน: แม้คำว่า “สิทธิชุมชน” (Community Right) จะเริ่มเป็นที่รู้จักในสังคมไทยบ้างแล้ว โดยพิจารณาจากการให้ความคุ้มครองสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 2550 และ 2560 ซึ่งใช้ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) แต่หากจะกล่าวถึงความหมายของสิทธิชุมชนในเชิงหลักการและวิชาการแล้ว ควรกล่าวถึงความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ก่อน เนื่องจากแนวคิดสิทธิชุมชนถูกพัฒนาขึ้นจากสิทธิมนุษยชนที่มีฐานคิดจากเรื่องสิทธิเสรีภาพเป็นพื้นฐาน ขณะที่สิทธิชุมชนมีลักษณะเป็นสิทธิรวมหมู่ (collective right) ไม่ใช่สิทธิของผู้ใดผู้หนึ่ง

ดังนั้น หากกล่าวโดยสังเขป “สิทธิมนุษยชน” จึงหมายถึง ศักดิ์ศรีแต่กำเนิด และสิทธิที่เท่าเทียมกันและที่ไม่อาจเพิกถอนได้ของสมาชิกทั้งมวลแห่งครอบครัวมนุษยชาติ เป็นพื้นฐานแห่งอิสรภาพ ความยุติธรรม และสันติภาพในโลก โดยสิทธิมนุษยชนถือเป็นสิทธิประจำตัวของมนุษย์ทุกคนซึ่งมีศักดิ์ศรีและมีเกียรติ ไม่สามารถโอนให้แก่กันได้ หรือกล่าวได้ว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนทุกคนที่ต้องได้รับในฐานะที่เกิดเป็นคน ทั้งนี้ สิทธิมนุษยชนประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ (1) กรณีสิทธิที่ติดตัวคนทุกคนมาแต่กำเนิดซึ่งไม่สามารถถ่ายโอนให้แก่กันได้ อยู่เหนือกฎหมายและของรัฐทุกรัฐ ได้แก่ สิทธิในชีวิต ห้ามการค้ามนุษย์ ห้ามทรมาน สิทธิในความเชื่อทางศาสนา ทางการเมือง มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกหรือการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น สิทธิมนุษยชนเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายมารองรับ และ (2) กรณีเป็นสิทธิที่ต้องได้รับการรับรองในรูปของกฎหมายของรัฐ ยกตัวอย่างเช่น การได้รับสัญชาติ ความเสมอภาค สิทธิเด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ และคนพิการ การได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน การประกันการว่างงาน และการได้รับบริการทางด้านสาธารณสุข เป็นต้น (นพดล พลเสน, 2559; กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ, 2562)

ขณะที่คำว่า “สิทธิชุมชน” ประกอบจากคำว่า “สิทธิ” ที่หมายถึง อำนาจที่ถูกต้องตามหลักธรรม ตามหลักคุณงามความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม เช่น หลักศาสนา หลักกฎหมาย หรือหลักเกณฑ์ประเพณีและเกณฑ์คุณค่าที่คนในสังคมนั้น ๆ ยึดถือร่วมกัน ในภาษาอังกฤษ “สิทธิ” ตรงกับคำว่า “right” ที่แปลว่าความถูกต้อง (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555) และคำว่า “ชุมชน” หรือ “community” ที่หมายถึง คณะบุคคลหรือหมู่คณะซึ่งรวมกันโดยมิได้มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนโดยเป็นลักษณะของวิถีชีวิตที่ดำเนินไปเองตามธรรมชาติ (พงศ์เสวก อเนกจำนงค์พร และนวพร ศิริบันเทงศิลป์, 2553) อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “สิทธิชุมชน” อย่างหลากหลาย เช่น

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2555) กล่าวว่า “สิทธิชุมชน” หมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม มีขอบเขตเป็นชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือหลาย

ชุมชน หรือหลายกลุ่มชาติพันธุ์ โดยไม่จำกัดเฉพาะกลุ่มคนในชนบทเท่านั้นแต่จะรวมถึงกลุ่มคนในเมืองด้วย กลุ่มคนเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ทางสังคม มีวัฒนธรรมร่วมกัน มีการจัดสรร การใช้ทรัพยากรและมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนนั้นมีอำนาจอันชอบธรรมถูกต้องตามกฎหมาย ประเพณี หรือข้อตกลงที่บุคคลในสังคมยึดถือร่วมกัน

พงศ์เสวก อเนกจำนงค์พร และนพพร ศิริบันเทิงศิลป์ (2553) กล่าวว่า “สิทธิชุมชน” หมายถึง ชุมชนมีสิทธิจัดการทรัพยากรทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่ไม่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเพื่อดำรงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ การฟื้นฟู ตลอดจนการจัดการเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป โดยสามารถต่อสู้เพื่อหลุดพ้นจากกลไกของรัฐที่เข้ามาแทรกแซงอย่างแยบยล และสามารถต่อสู้และดำรงอยู่ได้อย่างเป็นธรรมและสันติสืบไป

ดังนั้น สำหรับการศึกษาวิจัยนี้จึงอธิบายความหมายของ “สิทธิชุมชน” ว่า “อำนาจโดยชอบธรรมของคณะบุคคลหรือหมู่คณะที่มีวิถีชีวิตที่ดำเนินไปเองตามธรรมชาติเพื่อดำรงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ การฟื้นฟู ตลอดจนการจัดการเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป”

2.1.3 บริบทในขอบเขตและการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของชุมชน: ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข (2560) ได้รายงานถึงสิทธิและหน้าที่ของชุมชน ดังนี้

1) สิทธิภายใน หมายถึง การจัดการความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน เป็นสิทธิของส่วนรวม (collective rights) ซึ่งใช้จัดการและควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่นหลายประเภท เช่น การจัดการระบบเหมืองฝาย ป่าต้นน้ำ ป่าช้า พืชเลี้ยงสัตว์ของชุมชน และวัด เป็นต้น และชุมชนมีสิทธิในการใช้ หรือสิทธิเก็บกิน (usufruct rights) หมายถึง สิทธิที่เกิดจากการกระทำโดยเน้นกิจกรรมที่ทำอยู่เป็นพื้นฐาน ผู้ใช้จะไม่สามารถผูกขาดสิทธินั้นไว้ได้โดยตลอด เพราะสิทธิจะหมดไปเมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว ดังนั้น สิทธิการใช้หรือสิทธิเก็บกินนี้ จึงไม่ผูกติดกับกลุ่มคนหรือปัจเจกบุคคล กรณีศึกษาการใช้สิทธิภายใน เช่น

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2561) ศึกษาการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี โดยมีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอแนวทางการเข้าถึงสิทธิชุมชนของชาวประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ด้วยการศึกษาทำความเข้าใจสภาพปัญหาสิทธิชุมชนในระบบการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลต่อการประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเข้าถึงสิทธิชุมชนของชุมชนของชาวประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ตลอดจนข้อเสนอแนะนโยบายที่เป็นรูปธรรม จากการศึกษาพบว่า กลุ่มคนที่แตกต่างกันในอ่าวปัตตานีมีความเข้าใจและตีความคำว่า “สิทธิชุมชน” แตกต่างกัน กล่าวคือ ชาวประมงพื้นบ้านมองสิทธิชุมชนในลักษณะองค์รวม แต่หน่วยงานภาครัฐมองสิทธิชุมชนแบบแยกส่วน โดยยึดโยงอยู่กับหลักการทางกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย จึงนำมาสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการเข้าถึงสิทธิชุมชนในอ่าวปัตตานี 7 ด้าน คือ (1) ด้านการจัดสรรพื้นที่

อ่าวปัตตานีเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน (2) ด้านการเสริมสร้างจิตสำนึก/ความรู้ด้านกฎหมายและหลักสิทธิชุมชน (3) ด้านการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานีกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (4) ด้านการนำหลักกฎหมายที่กำหนดมาปฏิบัติในเชิงรุก (5) ด้านการเสริมสร้างความเป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรม (6) ด้านการส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชน และ (7) ด้านการสร้างการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโดยคำนึงถึงสิทธิชุมชน

2) สิทธิภายนอก คือ การอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร และดำเนินการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาทำลาย หรือมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของชุมชน กล่าวคือ สิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหนือภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีและวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็นสิทธิในบุคลิภาพของแต่ละบุคคล (rights of personality) แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นสิทธิที่มีขึ้นเพื่อคุ้มครองวิถีชีวิตชุมชนให้สามารถดำรงอยู่อย่างกลมกลืน กับวิถีชีวิตของกลุ่มอื่น ๆ สิทธิในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นสิทธิรวมหมู่ของคณะบุคคล (collective rights) ที่บุคคลไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพัง ทั้งนี้การใช้สิทธิภายนอกเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนสามารถพบเห็นได้จากรายงานการศึกษาต่าง ๆ เช่น

รจนา คำดีเกิด (2554) ได้ศึกษาทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำโขงจังหวัดอุบลราชธานี รวมถึงศึกษาการรวมกลุ่ม การสื่อสาร ความตื่นตัว รูปแบบความตื่นตัว และปัจจัยที่มีผลต่อความตื่นตัวด้านสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำโขง จังหวัดอุบลราชธานี จากโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนบ้านกุ่ม จากการศึกษาพบว่าคนลุ่มน้ำโขง จังหวัดอุบลราชธานี มีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำโขงเป็นอย่างมาก มีการสื่อสารเรื่องเขื่อนในหลายรูปแบบ มีความตื่นตัวด้านสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตจากโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนบ้านกุ่มใน 3 ลักษณะ คือ เพิกเฉย คัดค้าน และยอมรับเขื่อน มีรูปแบบความตื่นตัวในรูปแบบต่าง ๆ คือ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในชุมชน การแสดงออกต่อสาธารณะ การสอบถามข้อมูลจากภาครัฐ การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่เคยได้รับผลกระทบเรื่องเขื่อนผ่านการศึกษาดูงานและเตรียมพร้อมเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้

ในด้านขอบเขตของสิทธิชุมชน ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีสิทธิและเสรีภาพในการดำเนินการต่าง ๆ ภายใต้ข้อบัญญัติของรัฐธรรมนูญฯ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวย่อมมีขอบเขต ดังนี้ (พิมรดา มณีอินทร์, 2558)

1) สิทธิชุมชนมีผู้ทรงสิทธิ โดยผู้ทรงสิทธิของสิทธิชุมชนนั้นเป็นสิทธิของปัจเจกบุคคลหลาย ๆ บุคคลมารวมกันเป็นสิทธิชุมชน การเลือกใช้การรวมกลุ่ม ร่วมหมู่ หรือรวมกันเป็นชุมชนตามหลักปัจเจกนิยมในสิทธิมนุษยชน อธิบายว่า กลุ่มคนสามารถมีลักษณะเป็นสิทธิรวมหมู่ได้ แต่ไม่ใช่สิทธิขององค์กร

ที่มีตัวตน แยกออกจากหากจากสมาชิกกลุ่ม มีสิทธิเหนือสมาชิก สิทธิของปัจเจกจะถูกลดบทบาทลง โดยสิทธิของกลุ่มสามารถถือครองสิทธิร่วมกันเนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกัน

2) สิทธิชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ของมนุษย์ และสิทธิชุมชนมีสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะชุมชนมีจิตสำนึกและองค์ความรู้ ชุมชนจัดระเบียบกติกา กลไกบังคับตามวิถีของแต่ละชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง บำรุงรักษา และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและไม่เป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนซึ่งสิทธิเหล่านี้เป็นสิทธิโดยสภาพตามความเป็นจริงที่ชุมชนมีมาอย่างยาวนาน

3) ชุมชนแต่ละชุมชนจะมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีเนื้อหาของสิทธิที่แตกต่างกันไปตามแต่สภาพภูมิศาสตร์ซึ่งจะส่งผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิต การดำรงชีพ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญา ของแต่ละชุมชนให้มีอัตลักษณ์เฉพาะ เช่น ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติจะมีพิธีกรรมบวชป่า ในขณะที่อีกชุมชนหนึ่งที่อยู่ลุ่มแม่น้ำจะมีวิถีการทำประมงพื้นบ้าน สิทธิของชุมชนในฐานะที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นถือว่าเป็นทรัพย์สินของชุมชน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับสันติวิธี

เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นย่อมมีโอกาสนำไปสู่ความรุนแรงขึ้น การจัดการความขัดแย้งดังกล่าวให้เข้าสู่ด้านบวกอันเป็นวิธีการที่ทำให้ทุกคนสามารถพบทางออก และยอมรับกับทางออกของปัญหาด้วยกันได้ทุกฝ่าย โดยไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมองว่า “ขาดความเป็นธรรม” หรือ “ขาดความยุติธรรม” ปราศจากความรุนแรง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต่อการนำการจัดการความขัดแย้งดังกล่าวมาใช้ในสถานการณ์ที่ต้องการผลทางบวก ซึ่งแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากลคือ “สันติวิธี” (peaceful means) การใช้แนวทางสันติวิธีสามารถนำไปสู่สันติภาพได้ ในการศึกษาความขัดแย้งและสันติภาพที่ให้เป็นไปด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยส่วนใหญ่มักกล่าวถึงประเด็นที่กล่าวมาในเชิงมโนธรรม ทำให้การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งกระทำได้อย่างยาก รวมถึงประชาชนต่างมีความคาดหวังต่อสังคมสันติสุขที่แตกต่างกัน (บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560)

2.2.1 การให้ความหมายของสันติวิธี

ก่อนทราบความหมายของคำว่า “สันติวิธี” จะขอกล่าวถึงความหมายของคำว่า “ความขัดแย้ง” ก่อน เนื่องจากเป็นมูลเหตุสู่การนำแนวทางสันติวิธีมาใช้ โดย บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ (2560) ให้คำจำกัดความของ “ความขัดแย้ง” ว่า “เป็นสิ่งที่แสดงถึงความไม่

ลงรอยและการปะทะกันระหว่างความคิด ผลประโยชน์ เป้าหมาย ความเชื่อ และความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ซึ่งความขัดแย้งมีหลายระดับ นับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับระหว่างบุคคล ระดับสังคม ไปจนถึงระดับชาติและระดับนานาชาติ” เช่นเดียวกับที่ รัฐพล เย็นใจมา และคณะ (2561) ให้ความหมายว่า ความขัดแย้ง เป็นสภาพการณ์หรือสถานการณ์ที่เป็นความแตกต่างที่บุคคล 2 คน หรือมากกว่า แสดงพฤติกรรมเปิดเผยออกมาอย่างแตกต่างกัน ในขณะที่ สันติวิธี ที่เป็นแนวทางจัดการความขัดแย้งนั้น “เป็นกระบวนการตอบโต้กับสถานการณ์ความขัดแย้งในรูปแบบที่ไม่ใช้กำลังทางกายภาพ เพื่อแก้ไขปัญหความขัดแย้ง” ดังนั้น สันติวิธีจึงไม่ได้หมายความว่าความเฉื่อยชา (passive) และ การไม่กระทำ (inaction) หากแต่เป็นการกระทำหรือการแสดงออกในรูปแบบหนึ่งที่ไม่ใช้ความรุนแรง เช่น การอดอาหาร การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ หรือไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงการเจรจาและการไกล่เกลี่ยกับคู่ขัดแย้ง เป็นต้น ดังจะเห็นว่า ผู้ที่ใช้สันติวิธีในการแก้ไขความขัดแย้งจะไม่ต้องการใช้ความรุนแรงและไม่ต้องการทำให้การต่อสู้นั้นมีผู้คนบาดเจ็บหรือเสียชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ใช้สันติวิธีจะต้องใช้ความกล้าหาญในการชนะใจตนเอง ใช้ความอดทน สามารถควบคุมตนเองได้ และมีความเข้าใจ ความรักต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560) ขณะที่ สุวัฒน์ ดวงแสนพุด (2555) กล่าวว่า “สันติวิธี” คือ แนวทางในการต่อสู้หรือการกระทำเพื่อให้ได้ชัยชนะที่เป็นไปตามข้อเรียกร้องของตนเองหรือของมวลสมาชิก โดยแนวทางดังกล่าวเป็นแนวทางที่ปราศจากความรุนแรง ไม่ทำลายชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงความหมายของสันติวิธีพบว่าเป็นคำที่มีการใช้กันมากในแวดวงการศึกษาของไทย โดยมักใช้คำว่า สันติวิธีปนกันกับคำว่า “อหิงสา” เนื่องจากมีความหมายบางประการที่คล้ายคลึงกัน เพียงแต่คำว่า “อหิงสา” มุ่งเน้นที่ศาสนาธรรม ในขณะที่สันติวิธีเน้นไปที่กระบวนการทางสังคมและการเมือง (Paisal Visalo, 2012)

2.2.2 แนวทางและหลักคิดของสันติวิธี

สันติวิธีมุ่งเน้นการไม่ใช้ความรุนแรง เพราะการใช้ความรุนแรงอาจนำไปสู่ความแตกแยก และสร้างความเสียหายต่อจิตใจและร่างกายทั้งในส่วนของปัจเจกและส่วนรวม ดังนั้น ก่อนการนำแนวทางสันติวิธีไปใช้จึงควรเข้าใจถึงหลักคิดของสันติวิธี ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 8 ประการ ดังนี้ (บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560)

1) ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างสิ้นเชิง ความรุนแรงมีผลเป็นการทำลาย ทั้งในแง่ของความสัมพันธ์ของคู่กรณีและสถานการณ์ความขัดแย้ง ทำให้ทิศทางของความขัดแย้งเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ และความรุนแรงจะทำให้ข้อเรียกร้องที่ชอบธรรมของฝ่ายผู้ไม่ใช้ความรุนแรงกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะมีข้อเรียกร้องที่เป็นธรรมเพียงใดหากแต่วิธีการเรียกร้องข้อเรียกร้องนั้นไม่เป็นธรรมย่อมไม่สามารถได้รับการตอบสนองจากฝ่ายตรงข้าม

2) โจมตีที่ปัญหา หลักคิดนี้เป็นการแยกปัญหาออกจากตัวบุคคล คือ เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น สิ่งที่ต้องจัดการกับความขัดแย้งนั้น คือ จัดการที่ปัญหาไม่โจมตีหรือมุ่งจัดการที่ตัวบุคคล เพราะหากเรามุ่งโจมตีหรือจัดการที่ตัวบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีจะยิ่งดิ่งต่ำลง ต่างฝ่ายต่างปกป้องตนเองและคิดหาแต่วิธีโจมตีกลับกันไปมา ในขณะที่เดียวกันยังเป็นการสร้างกำแพงปิดกั้นทางออกของปัญหา

3) สร้างความสัมพันธ์อันดี ความสัมพันธ์ที่ดีที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน (trust) ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันนั้น จัดได้ว่าเป็นขั้นตอนสำคัญลำดับต้น ๆ ของการจัดการความขัดแย้งด้วยแนวทางสันติวิธี เนื่องจากสิ่งแรกที่ต้องดำเนินการในการจัดการความขัดแย้งนั้นคือ พื้นฟูสัมพันธภาพของคู่กรณี เพราะหากไม่ฟื้นฟูสัมพันธภาพที่ดีหรือความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันของคู่กรณี อาจมีผลให้เกิดความหวาดระแวงต่อคำพูดของอีกฝ่ายมากกว่าการเปิดใจยอมรับฟังอีกฝ่าย จนกระทั่งอาจเป็นผลให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายไม่สามารถเข้าใจกันและกันหรืออาจรวมไปถึงไม่ยอมรับข้อเสนอระหว่างกัน

4) ไม่มุ่งเอาชนะกัน แต่สร้างความร่วมมือกัน ในการแก้ไขความขัดแย้งนั้น คู่กรณีจะต้องไม่อยู่บนฐานคิดแบบการเล่นเกมส์ คือ มีฝ่ายแพ้และมีฝ่ายชนะ เพราะหากคิดเช่นนั้น คู่กรณีจะมีแนวโน้มในการใช้วิธีการรุนแรง การบิดเบือนข้อมูล และการหักหลังกัน ซึ่งอาจมีผลให้ความขัดแย้งเกิดการขยายตัวมากขึ้น ในทางกลับกัน หากคู่กรณีจัดการคิดแบบการเล่นเกมส์ออกไปและร่วมมือกันคิดหาทางออกที่สร้างสรรค์ร่วมกันอันจะเป็นการส่งเสริมการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

5) ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย โดยส่วนใหญ่แล้วความขัดแย้งที่มีความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจมีเหตุจากความต้องการขั้นพื้นฐานของคู่กรณีไม่ได้รับการตอบสนอง ดังนั้น หากจะแก้ไขความขัดแย้ง ความต้องการขั้นพื้นฐานของทุกฝ่ายจะต้องได้รับการตอบสนองซึ่งจะทำให้บนพื้นฐานของการร่วมมือกัน

6) มองทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ทุกคนเท่าเทียมกัน การมองผู้อื่นว่าเป็นมนุษย์เหมือน ๆ กับเราเป็นปัจจัยที่จะป้องกันการใช้ความรุนแรงต่อกัน เพราะการทำลายหรือการทำร้ายบุคคลอื่นที่เราคิดว่าเป็นมนุษย์ มีครอบครัวที่รัก มีสุข มีทุกข์ มีเจ็บ มีเสียใจเฉกเช่นเดียวกับเรา เราก็จะกระทำรุนแรงต่อเขาได้ยากลำบากขึ้น ในทางตรงกันข้าม หากเรามองผู้อื่นว่ามีไข่มนุษย์ เราจะกระทำความรุนแรงต่อผู้นั้นได้ง่ายขึ้น

7) เน้นทั้งเหตุผลและความรู้สึก การจัดการความขัดแย้ง คือ การจัดการกับวิธีที่ผู้คนคิดและรู้สึก ดังนั้นการใช้เหตุผลเพียงอย่างเดียวในการจัดการความขัดแย้ง เป็นสิ่งที่นักสันติวิธีมองว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เนื่องจากการจัดการความขัดแย้งที่ดีควรใช้ทั้งเหตุผลและความรู้สึกเป็นปัจจัยขับเคลื่อน

8) กล้าและสร้างสรรค์ ความรุนแรงมีแรงผลักดันมาจากความกลัว เช่น กลัวสูญเสียอำนาจจึงต้องมีการใช้ความรุนแรงในการปกป้องอำนาจของตนไว้ แต่การใช้สันติวิธีนั้นต้องขจัดความกลัวออกไปและจะต้องมีแรงผลักดันมาจากความกล้า คือ ต้องมีความกล้าเผชิญกับความจริง กล้าที่จะตั้งคำถาม กล้าคิดกล้าทำจัดอคติ กล้าที่จะยอมสูญเสียผลประโยชน์บางสิ่งบางอย่างและกล้าที่จะพูดคุย

สำหรับแนวทางหรือรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี โดยพื้นฐานที่ใช้กันอยู่นั้นมีหลากหลายรูปแบบ การเลือกใช้รูปแบบโดยขึ้นอยู่กับสภาพความขัดแย้ง ความต้องการของคู่กรณี ทรัพยากรที่มี สภาพแวดล้อม ฯลฯ ทั้งนี้ รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธีที่ใช้ในปัจจุบัน สามารถรวบรวมและสรุปได้ดังแสดงในแผนภูมิที่ 2.1 ซึ่งได้แก่วิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1) การไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง (Mediation) เป็นหนึ่งในรูปแบบการแก้ไขความขัดแย้งด้วยแนวทางสันติวิธี สามารถใช้ได้ทั้งในระดับปัจเจก ระดับรัฐ ระหว่างประเทศ เมื่อการไกล่เกลี่ยโดยคนกลางประสบความสำเร็จจะทำให้คู่กรณีลดความขัดแย้งลง เป็นเครื่องมือในการยุติความเป็นปฏิปักษ์ นำมาสู่ข้อตกลง หรือการยุติความขัดแย้ง (ชลัท ประเทืองรัตน, 2562) หลักการสำคัญของการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลางมี 4 ประการ คือ (1) แยกคนออกจากปัญหา (2) พิจารณาถึงจุดสนใจและผลประโยชน์ร่วมของคู่กรณี โดยไม่มุ่งเน้นที่จุดยืน (3) สร้างทางเลือกที่หลากหลายให้กับคู่กรณี และ (4) ใช้กฎ กติกาในกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ย เพื่อความยุติธรรม ฉะนั้น การเลือกบุคคลที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลางย่อมมีความสำคัญเช่นเดียวกัน วันชัย วัฒนศัพท์ และคณะ (2550) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของคนกลางไว้ คือ (1) มีความเป็นมิตรและเป็นที่ยอมรับทางสังคม เคารพต่อความคิดเห็นของบุคคล (2) มีประสบการณ์หรือความชำนาญในการจัดการความขัดแย้งมาก่อน (3) มองโลกในแง่ดี มีความรู้สึกร่วม (4) มีความยืดหยุ่น ความอดทน (5) มีความใจกว้าง มีความน่าเชื่อถือ และ (6) ไม่อารมณ์ร้อน มีไหวพริบและความเชื่อมั่นในตนเอง

ทั้งนี้ ยังมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่ใกล้เคียงกับการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง นั่นคือการประนีประนอมยอมความหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การประนีประนอมข้อพิพาท” (Conciliation) ซึ่งความสำเร็จในการประนีประนอมข้อพิพาท เกิดจากทั้งคู่กรณีทั้งสองฝ่ายและโดยบุคคลที่สามหรือคนกลางทำหน้าที่เป็นผู้ประนีประนอมข้อพิพาทด้วยความความเป็นกลาง สอดคล้องกับปัญหาแห่งกฎหมาย เพื่อมุ่งสู่วัตถุประสงค์ของความยุติธรรมอย่างแท้จริง เมื่อการประนีประนอมยอมความเกิดขึ้นจะนำไปสู่การทำสัญญาประนีประนอมยอมความต่อไป หรือขึ้นอยู่กับคู่กรณีเอง (สุวัฒน์ ดวงแสนพุด, 2555)

2) การเจรจาต่อรอง (Negotiation) หมายถึง กระบวนการของบุคคลที่ต้องการแก้ไขปัญห โดยสันติวิธีเพื่อให้เกิดการประนีประนอม พยายามหาข้อตกลงที่ยอมรับได้ของคู่สนทนาทั้ง 2 ฝ่าย โดยมีการเสนอข้อแลกเปลี่ยนซึ่งนำผลประโยชน์มาให้ทั้ง 2 ฝ่าย (win-win) และรู้สึกดีเห็นพ้องกันทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งนี้ การเจรจาต่อรองอาจไม่มีสูตรสำเร็จที่ตายตัว เนื่องจากการพูดคุยกับ “คน” คนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างหลากหลายจึงไม่จำเป็นต้องมีสูตรเฉพาะในการเจรจาต่อรอง นอกจากนั้น

กระบวนการเจรจา ไม่จำเป็นต้องอาศัยคนกลางหรือบุคคลที่สาม และอาจจะเป็นการเจรจาต่อรองเฉพาะคู่ขัดแย้งหลัก หรือเป็นการส่งตัวแทนมาพูดคุย หลักการสำคัญในการเจรจาต่อรองที่ควรยึดถือปฏิบัติ คือ (1) ยอมรับสถานะของคู่ขัดแย้ง หรือคู่กรณี (2) เข้าใจจุดยืน มุมมอง และเหตุผลของคู่กรณี ฝ่ายตรงข้าม (3) เห็นส่วนดีของคู่เจรจาไม่ว่าจะเป็นทัศนคติหรือพฤติกรรม (4) มองคู่เจรจว่าเป็นผู้ที่สามารถเป็นฝ่ายเดียวกับเราได้ หรือจะตกลงกันได้ โดยได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน และ (5) เจรจากับคู่เจรจอย่างสุภาพและเปิดเผย (เกียรติศักดิ์ วัฒนศักดิ์, 2553)

3) การใช้อินญาโตตุลาการ (Arbitration) ถือเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการระงับข้อพิพาททางเลือกที่ได้รับความนิยม รูปแบบการระงับข้อพิพาทของกระบวนการอนญาโตตุลาการ เป็นกรณีที่คู่พิพาทตกลงกันแต่งตั้งบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือคณะบุคคลหนึ่งขึ้นเป็นอนญาโตตุลาการ หรือคณะอนญาโตตุลาการ เพื่อทำการตัดสินชี้ขาดข้อพิพาทที่มีระหว่างกัน กล่าวคือ กระบวนการอนญาโตตุลาการจะมีการตัดสินชี้ขาดข้อพิพาทที่มีอยู่ ไม่ใช่แค่เป็นกรณีมีบุคคลที่สามเข้ามาช่วยในการระงับข้อพิพาทแบบการไกล่เกลี่ย ประนีประนอม และเมื่ออนญาโตตุลาการ หรือคณะอนญาโตตุลาการ ตัดสินชี้ขาดข้อพิพาทดังกล่าวแล้วคำชี้ขาดดังกล่าวจะมีผลผูกพันตามกฎหมายในระหว่างคู่พิพาทสามารถบังคับตามคำชี้ขาดนั้นได้ตามกฎหมาย ทั้งนี้ คู่พิพาทสามารถยับยั้งกระบวนการอนญาโตตุลาการหรือไม่ให้การรับรองแก่คำชี้ขาดของอนญาโตตุลาการได้ ในกรณีที่มีการปฏิเสธไม่ปฏิบัติตามคำชี้ขาดของอนญาโตตุลาการหรือคณะอนญาโตตุลาการ (วิภูส แสนเจริญ, 2558)

4) กระบวนการนิติบัญญัติ (Legislation) สืบเนื่องจากความขัดแย้งในบางกรณีเกิดขึ้นเพราะผู้คนได้รับความเดือดร้อนจากข้อกฎหมายที่ล้าสมัย หรือกฎหมายที่เอื้อผลประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่ม เช่น กฎหมายป่าสงวนที่ถูกกำหนดขึ้นและบังคับใช้ภายหลังจากผู้คนได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามาหลายปีแล้ว กฎหมายนี้จึงออกมาภายหลังในการห้ามไม่ให้ผู้คนเข้ามาใช้พื้นที่ ฉะนั้น ทางแก้ไขเพื่อระงับความขัดแย้งนี้ อาจจะต้องแก้ไขที่ตัวกฎหมาย โดยการใช้กระบวนการนิติบัญญัติ เช่น การร่างกฎหมายป่าชุมชนหรือสิทธิชุมชนขึ้นมาเพื่อรองรับการแก้ไขปัญหา เป็นต้น (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560)

5) การเจรจาไกล่เกลี่ยข้ามวัฒนธรรม (Cross Cultural Mediation) เป็นการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อให้คู่กรณีต่างวัฒนธรรมกันได้รับผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่ายโดยมีบุคคลที่สามทำหน้าที่เป็นคนกลาง (mediator) ในการไกล่เกลี่ย ซึ่งบุคคลที่สามนี้จำเป็นต้องเรียนรู้วัฒนธรรมของคู่กรณี และจะต้องเป็นคนที่เปิดกว้างรับความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์ ชนชั้น เพศ และศาสนา โดยมีการเลือกใช้ภาษาเป็นกุญแจสำคัญในการเจรจาไกล่เกลี่ย (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560; เมเยอร์ เบอ์นาร์ด, 2553)

6) การสานเสวนา (Dialogue) คือ กระบวนการสื่อความหมาย และเรียนรู้เพื่อเข้าใจตนเอง และผู้อื่น สานเสวนา เป็นการเปิดใจ พูดคุย และฟังกันและกันอย่างลึกซึ้ง ด้วยเมตตา ไม่ใช้การโต้เถียง หักล้างหรือเอาชนะ ขณะเดียวกัน สานเสวนาไม่ใช้การพูดคุยเพื่อโน้มน้าว กดดัน บังคับ หรือเปลี่ยนแปลงผู้ใด หากจะมีความเปลี่ยนแปลงย่อมต้องเกิดขึ้นในตัวคนนั้นเองตามธรรมชาติ สานเสวนาจึงนำไปสู่การลดความไม่เข้าใจ และแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (สถาบันพระปกเกล้า, 2562) ขณะที่ บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ (2560) กล่าวว่า การสานเสวนานอกจากจะเป็นกระบวนการการทำความเข้าใจซึ่งกันและกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย และสร้างสัมพันธภาพที่ดีของคู่ขัดแย้งทุกฝ่ายแล้ว ยังเป็นวิธีการจัดการความขัดแย้งหนึ่งที่สามารถช่วยเยียวยาบาดแผลในจิตใจของผู้เข้าร่วมการสานเสวนาด้วย เพราะเมื่อผู้เข้าร่วมการสานเสวนาได้มีโอกาสพูดหรือบอกเล่าความรู้สึกที่มีในใจจึงเปรียบเสมือนได้แบ่งเบาความคิดความรู้สึกทุกข์ของตัวเองลงมาให้ผู้อื่นรับทราบร่วมกัน โดยมีผู้เข้าร่วมสานเสวนาท่านอื่น ๆ รับฟัง และเสนอความเห็นและเยียวยาจิตใจกันและกัน

7) การไต่สวน (Inquiry) เป็นการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่มุ่งเน้นการจัดการข้อพิพาททั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ระบบการไต่สวนระหว่างประเทศเกิดขึ้นเพื่อระงับข้อพิพาทระหว่างประเทศ ทั้งนี้หากไม่สามารถตกลงกันได้โดยทางการทูตอันเนื่องมาจากมีความเห็นขัดแย้งกันก็ให้จัดตั้งคณะกรรมการไต่สวนขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกวิเคราะห์ปัญหาโดยหาข้อเท็จจริงอันแน่ชัด ด้วยการสืบสวนที่ปราศจากความลำเอียงและด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยอยู่ในวงจำกัดเฉพาะข้อเท็จจริงเท่านั้น ไม่มีลักษณะชี้ขาด ไม่มีลักษณะบังคับ และไม่มีผลผูกพันให้รัฐคู่กรณียอมรับแต่อย่างใดแต่อาจมีประโยชน์ในการยุติปัญหาต่อไปได้ (รัฐพล เย็นใจมา และคณะ, 2561)

8) การไม่ให้ความร่วมมือ (Non-Cooperation) การไม่ให้ความร่วมมือหรือเพิกถอนความร่วมมือเป็นปฏิบัติการที่ไร้ความรุนแรงโดยมีเจตนาที่จะหยุดยั้งหรือเพิกถอนความร่วมมือในรูปแบบหรือระดับที่เคยให้แก่บุคคล กิจกรรม สถาบันหรือระบอบปกครอง เพื่อแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วอำนาจในการปกครองล้วนมีที่มาจากการยอมรับและสนับสนุนของประชาชน และเมื่อใดที่ประชาชนพร้อมใจกันเพิกถอนความยินยอมนั้น บุคคล กิจกรรม สถาบัน กระทั่งระบอบปกครอง ย่อมไม่อาจดำเนินต่อไปได้ ปฏิบัติการที่ไร้ความรุนแรง ทั้งนี้ การไม่ให้ความร่วมมือสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มวิธี ได้แก่ (1) การไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม (2) การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เช่น การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ และการนัดหยุดงาน และ (3) การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง (ชญาธิษฐ์ พูลยรัตน์, 2553; ชลัท ประเทืองรัตน, 2557)

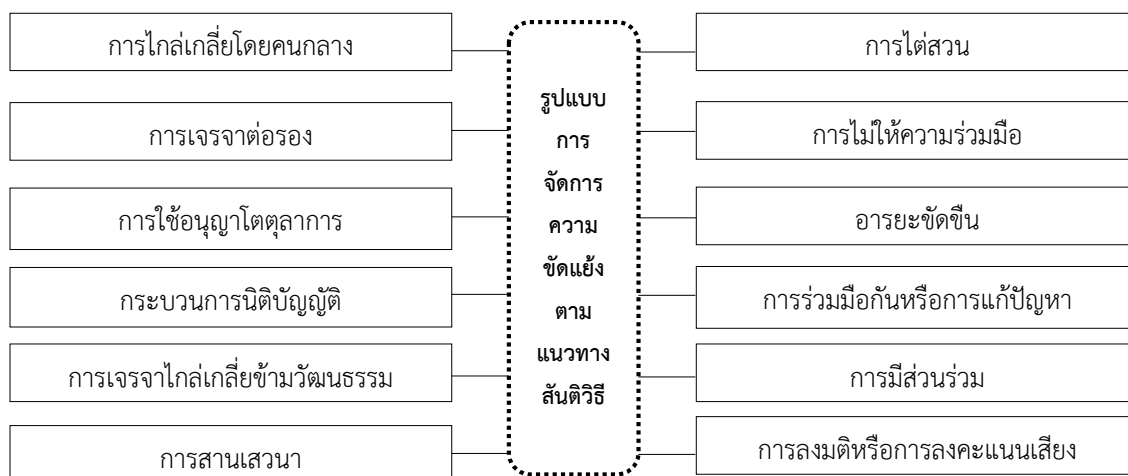
9) อารยะขัดขืน (Civil Disobedience) หรืออาจเรียกว่า “การใช้การชุมนุมประท้วงอย่างสันติ” เป็นกระบวนการต่อสู้อย่างสันติ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิด “อหิงสา” (ahimsa) เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการโดยการชุมนุมโดยสงบปราศจากอาวุธ การชุมนุมเพื่อแสดงความเห็นต่าง โดยต้นแบบของการชุมนุมประท้วงรูปแบบนี้คือ มหาตมคานธี ผู้เรียกร้องอิสรภาพจากอังกฤษผู้อินเดีย (สุวัธ ดวงแสนพุด, 2555)

ทั้งนี้ การจำกัดอำนาจรัฐโดยพลเมืองด้วยวิธีการอย่างอารยะขัดขืนเป็นไปโดยเปิดเผย ไม่ใช่ความรุนแรง และยอมรับผลตามกฎหมายที่จะเกิดขึ้นกับตัวผู้ใช้สันติวิธี เพื่อให้สังคมการเมืองเป็นธรรม มีการเคารพสิทธิเสรีภาพของคนมากขึ้น และเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น อารยะขัดขืนเป็นการใช้สันติวิธีในลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกันกับวิธีการ “ไม่ให้ความร่วมมือ” กล่าวคือ ไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามกฎหมายหรือนโยบายของรัฐบาล โดยต้องการให้สังคมโดยรวมเห็นว่ามีความยุติธรรมเกิดขึ้นในกฎหมายหรือนโยบายนั้น ๆ ซึ่งลักษณะเด่นของ “อารยะขัดขืน” อยู่ที่ไม่ใช่ความรุนแรง และการมุ่งเน้นละเมิดกฎหมาย แต่ผู้ละเมิดจะยอมรับผลของการละเมิดกฎหมายนั้น (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560)

10) การร่วมมือกันหรือการแก้ปัญหา (Collaborating, integrating or problem solving) การร่วมมือกันในบางครั้งอาจหมายถึง การบูรณาการหรือการแก้ไขปัญหาซึ่งมักให้ความสำคัญและจุดมุ่งหมายเช่นกัน เป็นทั้งการรุกและร่วมมือ คือ เกิดการบูรณาการผลประโยชน์ร่วมกันของทุก ๆ ฝ่ายที่ได้รับผลกระทบ เป็นวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เน้นวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยและการไกล่เกลี่ยคนกลาง เป็นการใช้ทั้งวิธีบูรณาการและแบ่งสันปันส่วนในการเจรจาไกล่เกลี่ย แม้แนวทางนี้ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์แต่เป้าหมายยังมุ่งเน้นไปที่การยุติความขัดแย้ง และผลการเจรจายุติความขัดแย้งที่ตามมาภายหลัง (สุวัฒน์ ดวงแสนพุด, 2555)

11) การมีส่วนร่วม (Participation) กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการ “สร้างเวที” และ “เปิดเวที” ให้แก่ประชาชน (public) หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง (direct) หรือโดยอ้อม (indirect) เข้ามามีส่วนร่วมในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมสังเกตการณ์ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์ เป็นต้น ดังที่ศาสตราจารย์นายแพทย์วันชัย วัฒนศัพท์ ได้นำเสนอว่า “การมีส่วนร่วม (participation) เป็นการให้พื้นที่แก่ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ได้เข้ามามีส่วนร่วมในมิติต่าง ๆ ทั้งการร่วมคิด วางแผน สังเกตการณ์ แสดงทัศนะ เพื่อใช้ประกอบการกำหนดนโยบายของรัฐ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมกันรับผลประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ การมีส่วนร่วมของประชาชน มีทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการใช้ข้อมูลร่วมกัน และเป็นการเสริมความสามัคคีในสังคม ทั้งยังเป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจจากฉันทามติ ช่วยลดค่าใช้จ่าย และการสูญเสียเวลา ทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือ ความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวลของประชาชน และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน (สุวัฒน์ ดวงแสนพุด, 2555)

12) การลงมติหรือการลงคะแนนเสียง (Voting) เป็นการลงมติเพื่อตัดสินใจหรือหาทางออกให้แก่ความขัดแย้ง หรือข้อพิพาทในประเด็นต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น 2 วิธี คือ การลงคะแนนเสียงแบบเอกฉันท์ (unanimity) และการลงคะแนนแบบเสียงข้างมาก (majority) (สุวัฒน์ ดวงแสนพุด, 2555)

แผนภูมิที่ 2.1 ตัวอย่างรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

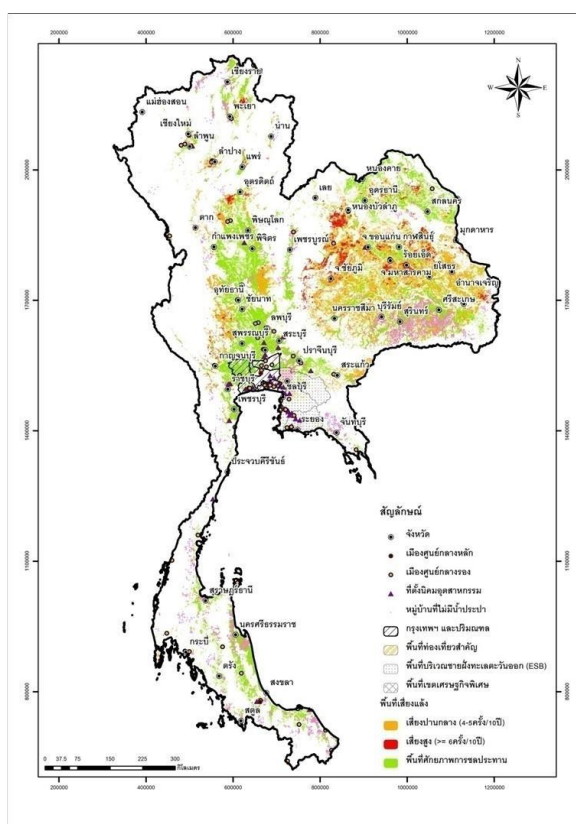
“น้ำ” เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของโลก สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องอาศัยน้ำในการดำรงชีวิต น้ำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ โดยมีจำนวนมากถึง 3 ใน 4 ส่วนของพื้นโลก อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีน้ำจำนวนมากมหาศาลแต่การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้มีความต้องการใช้น้ำมากขึ้น ประกอบกับการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติบ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้น ทั้งปัญหาอุทกภัย ภัยแล้ง ดินโคลนถล่ม และการชะล้างพังทลายของดิน รวมถึงการเพิ่มขึ้นของชุมชนเมือง และการขยายตัวของอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านคุณภาพน้ำที่ความรุนแรงมากขึ้น (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

ทรัพยากรน้ำ หมายถึง น้ำบนผิวดิน น้ำใต้ดิน และน้ำในทะเล อาณาเขตที่อยู่ในแหล่งน้ำธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งแหล่งน้ำระหว่างประเทศที่ประเทศไทยอาจนำมาใช้ประโยชน์ได้ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2550) ทั้งนี้ น้ำเป็นทรัพยากรที่สามารถเกิดหมุนเวียน เป็นแหล่งกำเนิดชีวิตของสัตว์และพืช และยังมีความจำเป็นทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ (สัจจา บรรจงศิริ และคณะ, 2559)

2.3.1 ปัญหาทรัพยากรน้ำในประเทศไทย: ถึงแม้ว่าทรัพยากรน้ำจะมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมแต่กลับพบว่า ประเทศไทยยังประสบปัญหาจากปริมาณน้ำฝนที่ไม่เพียงพอหรือมากเกินไปซึ่งมีสาเหตุจากการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำสาธารณะ การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายตัวของชุมชนเมือง การพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจ การขยายตัวด้านอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวพิเศษ การปลูกพืชที่ไม่เหมาะสมกับสภาพดิน

และน้ำ การสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำ การปล่อยมลพิษลงสู่แม่น้ำลำคลอง การขาดแหล่งเก็บกักน้ำที่เพียงพอ และการบริหารจัดการที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ฯลฯ โดยสถานการณ์เหล่านี้ได้ส่งผลให้ทรัพยากรน้ำของประเทศไทยประสบปัญหาที่สำคัญ ดังนี้ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

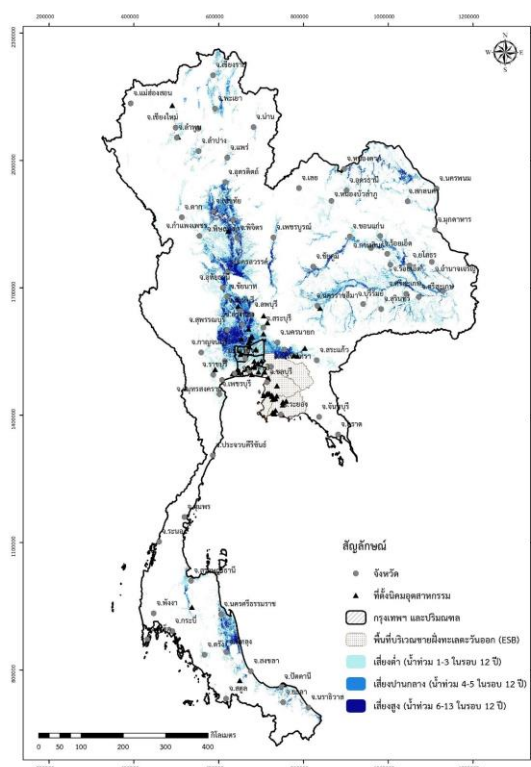
1) ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งหลายครั้งซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกรและความเสียหายทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมากทั้งด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่ต้องอาศัยผลผลิตทางการเกษตรเป็นวัตถุดิบ ภัยแล้งครั้งรุนแรงที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2522 2537 และ 2542 เกิดเป็นบริเวณกว้างในเกือบทุกภาคของประเทศ ช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (ปี พ.ศ. 2548 - 2557) มีพื้นที่แล้งซ้ำซากเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากฝนตกน้อยกว่าปกติหรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งพื้นที่เสี่ยงภัยแล้งในระดับต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ สภาพดิน ปริมาณฝน โดยพื้นที่เสี่ยงภัยในระดับรุนแรง (เกิดมากกว่า 6 ครั้ง/10 ปี) และระดับปานกลาง (เกิด 4 - 5 ครั้ง/10 ปี) มีพื้นที่รวมประมาณ 26.8 ล้านไร่ สำหรับปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค พบว่าหมู่บ้านทั้งประเทศไทย (ปี พ.ศ. 2560) จำนวน 75,032 หมู่บ้าน มีปัญหาหมู่บ้านที่ไม่มีระบบประปา 256 หมู่บ้าน ระบบประปาชำรุดและขาดประสิทธิภาพ 20,034 หมู่บ้าน จากภาพที่ 2.1 แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อภัยแล้งของประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือและอยู่ในระดับรุนแรง

ภาพที่ 2.1 พื้นที่เสี่ยงภัยแล้งซ้ำซาก ปี พ.ศ. 2548 – 2556

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

2) ปัญหาน้ำท่วม ในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ประสบปัญหาน้ำท่วมเกือบทุกจังหวัดของประเทศถึง 13 ครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาน้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ. 2554 ที่สร้างความเสียหายต่อชีวิต ทรัพย์สิน และเศรษฐกิจของประเทศไทยในวงกว้าง หรือคิดเป็นมูลค่าความเสียหายกว่า 1.44 ล้านล้านบาท ทั้งนี้ สามารถจำแนกระดับความรุนแรงของพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากของทั้งประเทศได้แก่ ระดับปานกลาง คือ 4 - 5 ครั้งในรอบ 9 ปี และระดับสูงคือ มากกว่า 5 ครั้งในรอบ 9 ปี รวมทั้งสิ้น 10 ล้านไร่ พื้นที่เสี่ยงตอดินโคลนถล่ม รวมทั้งสิ้นกว่า 6,042 หมู่บ้าน โดยปัญหาน้ำท่วมส่วนใหญ่มีสาเหตุจากฝนที่ตกหนักในพื้นที่ลุ่มน้ำและจากสภาพทางกายภาพของลุ่มน้ำที่เป็นภูเขาสูงชันและพื้นที่ป่าต้นน้ำตอนบนถูกทำลายจึงส่งผลให้พื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการประสบปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากอยู่ในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางของประเทศไทย (ภาพที่ 2.2)

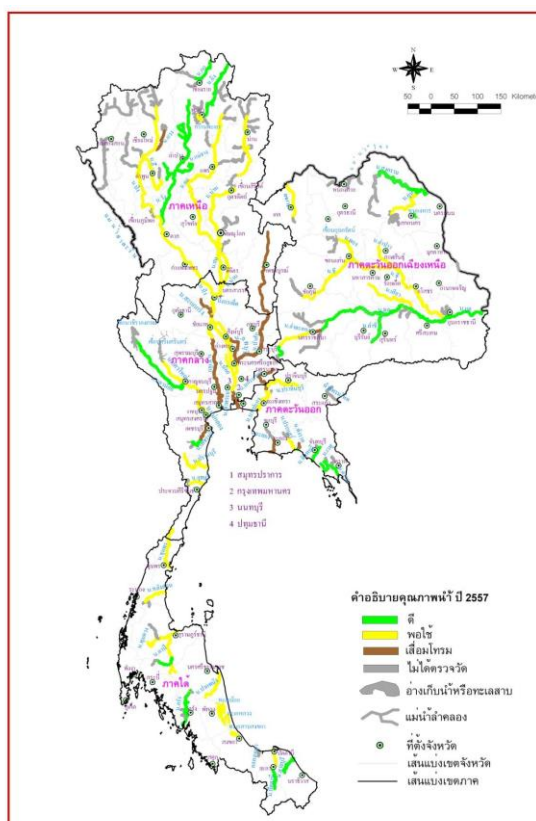

ภาพที่ 2.2 พื้นที่เสี่ยงภัยน้ำท่วมซ้ำซาก ปี พ.ศ. 2548 - 2556

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

3) ปัญหาคุณภาพน้ำผิวดิน คุณภาพน้ำของประเทศไทยอยู่ในเกณฑ์ดี ร้อยละ 29 พอใช้ ร้อยละ 49 และเสื่อมโทรม ร้อยละ 22 ของแหล่งน้ำหลักทั่วประเทศ (จำนวน 52 แหล่งน้ำ) ถึงแม้ว่าไม่พบคุณภาพน้ำที่อยู่ในเกณฑ์ดีมากและเสื่อมโทรมมาก แต่คุณภาพน้ำตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา (ปี พ.ศ. 2548 - 2557) พบว่า แหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์ดีมีแนวโน้มลดลง ขณะที่แหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์พอใช้

และเสื่อมโทรมมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น สาเหตุสำคัญของปัญหาคุณภาพน้ำเสื่อมโทรมมาจากการระบายน้ำเสียจากชุมชน การชะหน้าดินที่มีสารตกค้างจากการเกษตร และการปศุสัตว์ โดยในปี พ.ศ. 2557 มีปริมาณน้ำเสียจากชุมชนเกิดขึ้น 10.3 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อวัน ขณะที่ระบบบำบัดน้ำเสียรองรับน้ำเสียที่เกิดขึ้นได้เพียงร้อยละ 31 พื้นที่ที่มีน้ำเสียชุมชนเกิดขึ้นมากที่สุด คือ กรุงเทพมหานคร โดยมีน้ำเสียประมาณ 2 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อวัน ในขณะที่ระบบบำบัดน้ำเสียในพื้นที่กรุงเทพมหานครสามารถบำบัดน้ำเสียได้ ร้อยละ 38 ของปริมาณน้ำเสียที่เกิดขึ้น (ภาพที่ 2.3) ในส่วนของปัญหาการรุกรานของน้ำเค็ม เกิดขึ้นในตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา ท่าจีน บางปะกง และแม่กลอง ทำให้เกิดผลกระทบต่อการเพาะปลูกพืช การประปา การประมง การอุตสาหกรรม ตลอดจนการอุปโภค-บริโภคน้ำของประชาชนที่อยู่อาศัยริมฝั่งแม่น้ำ การจัดสรรน้ำเพื่อผลักดันน้ำเค็มเป็นการจัดสรรน้ำจากแหล่งเก็บน้ำในพื้นที่ตอนบนของกลุ่มน้ำ เช่น จากเขื่อนภูมิพล เขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนป่าสัก เขื่อนขุนด่านปราการชล รวมถึงเขื่อนศรีนครินทร์และเขื่อนวชิราลงกรณ์ในฤดูแล้งปีละมากกว่า 2,800 ล้านลูกบาศก์เมตร เพื่อควบคุมความเค็มของน้ำ ณ จุดควบคุม ไม่ให้เกินมาตรฐานของการเกษตรและการประปา

ภาพที่ 2.3 คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำสำคัญทั่วประเทศไทย ปี 2557

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

4) ปัญหาคุณภาพน้ำบาดาล คุณภาพน้ำบาดาลโดยทั่วไปจะอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้บริโภคได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีบางพื้นที่ที่มีปริมาณสารละลายในน้ำบาดาลสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานน้ำดื่ม เช่น ในบางพื้นที่ของจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่ ลำปาง และกาญจนบุรี มีแร่เหล็กและฟลูออไรด์สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐาน ซึ่งเป็นปัญหาที่มักเกิดขึ้นกับพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับรอยเลื่อนและแหล่งน้ำพุร้อน บางพื้นที่พบปัญหาการรุกรานของน้ำเค็มในชั้นน้ำบาดาล โดยจะเป็นพื้นที่ตามแนวปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล เช่น พื้นที่แม่น้ำเจ้าพระยา และจังหวัดสงขลา ที่อาจจะมีสาเหตุจากการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้เกินสมดุลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางพื้นที่ที่มีคุณภาพน้ำบาดาลกร่อย-เค็ม ไม่เหมาะกับการอุปโภคบริโภค และเกษตรกรรม เช่น จังหวัดยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ เป็นต้น ในบางพื้นที่ของ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบสารหนูที่อาจมีสาเหตุจากการปนเปื้อนตามธรรมชาติของแร่ธาตุในชั้นหินให้น้ำและจากการทำเหมืองแร่ดีบุก นอกจากนี้ บางพื้นที่ที่มีการลักลอบทิ้งขยะพิษ น้ำเสีย ของเสียอาจถูกชะล้างลงไปปนเปื้อนในชั้นน้ำบาดาล

5) ปัญหาน้ำทะเลหนุน น้ำทะเลหนุน หมายถึง น้ำทะเลที่เคลื่อนไหลขึ้นหรือลงโดยธรรมชาติ โดยมีช่วงที่น้ำทะเลหนุนสูงสุดระหว่างเดือนตุลาคมถึงธันวาคมของทุกปี (วิรัตน์ ทำทอง, 2548) น้ำทะเลหนุนส่วนใหญ่แล้วจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ที่มีรอยต่อการขึ้นหรือลงของน้ำทะเลดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ปากแม่น้ำภาคกลางที่ติดทะเล เช่น กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ และสมุทรสงคราม เป็นต้น โดยการหนุนของน้ำทะเลถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในเขตพื้นที่ภาคกลางเพราะทำให้มีปริมาณน้ำเพิ่มสูงขึ้น ขณะเดียวกันมวลน้ำจากทางเหนือย่อมไม่สามารถไหลลงสู่ทะเลได้เนื่องจากน้ำทะเลที่หนุนสูงขึ้นมา โดยปัญหาน้ำทะเลหนุนเป็นสาเหตุน้ำท่วมที่สำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร เช่น ปี พ.ศ. 2548 (วิรัตน์ ทำทอง, 2548) และ ปี พ.ศ. 2554 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2554) ขณะเดียวกัน นอกจากการหนุนของน้ำทะเลจะมีส่วนช่วยให้เกิดน้ำท่วมแล้ว ความเค็มจากน้ำทะเลหนุนยังสามารถแผ่กระจายและครอบคลุมพื้นที่น้ำจืดเดิมได้ด้วยเช่นกันซึ่งมีผลให้น้ำใช้ (น้ำประปา หรือน้ำบาดาล) มีระดับความเค็มเพิ่มขึ้น

2.3.2 แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี: ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยได้ให้ความสำคัญในการบริหารจัดการน้ำมาโดยตลอดผ่านการจัดสรรงบประมาณเพื่อแก้ไขปัญหาและจัดหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม แต่ยังคงพบที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน ซึ่งอาจมีสาเหตุจากขาดหน่วยงานกลางในการประสานงาน กำกับดูแล เพื่อให้เกิดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานอย่างแท้จริง ดังนั้น เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในปี พ.ศ. 2558 จึงได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ระยะเวลา 12 ปี (พ.ศ. 2558 - 2569) แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ สิ่งแวดล้อม และปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง รัฐบาลจึงได้จัดทำยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) ภายใต้ข้อกำหนดของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

พ.ศ. 2560 มาตรา 65 ดังนั้น จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อดำเนินการปรับปรุงเป็นแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ รวมถึงแผนพัฒนาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ที่มียุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ คือ ยุทธศาสตร์ที่ 4 การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยเป้าหมาย ดังนี้ (1) รักษา และฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติ (2) สร้างความมั่นคงด้านน้ำ และบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน ให้มีประสิทธิภาพ (3) สร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ลดมลพิษ และลดผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนและระบบนิเวศ (4) เพิ่มประสิทธิภาพการลดก๊าซเรือนกระจกและขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และ (5) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ความสูญเสียในชีวิตและทรัพย์สินที่เกิดจากสาธารณภัยลดลง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) และได้จัดทำทิศทางการพัฒนาภาคในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 เพื่อเป็นเครื่องมือในการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ การกำหนดทิศทางการพัฒนาเชิงพื้นที่ตามศักยภาพภูมิสังคมของแต่ละภาค ทั้ง 6 ภาค ซึ่งในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำได้กำหนดทิศทางการพัฒนาด้านน้ำในแต่ละภาคไว้ให้สอดคล้องและสนับสนุนกัน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

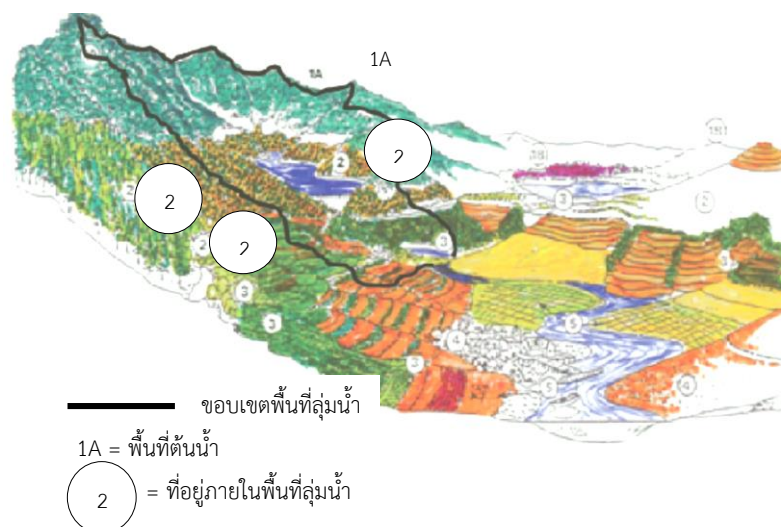
ทั้งนี้ ในส่วนของแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปีต่อภาคส่วนของชุมชนพบว่า แผนแม่บทฯ น้ำได้ให้ความสำคัญต่อชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อการจัดตั้งองค์กรผู้ใช้น้ำและส่งเสริมการจัดการน้ำชุมชน (ด้านที่ 6 การบริหารจัดการ) โดยกำหนดเป้าหมายให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ได้ด้วยตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และเกิดเครือข่ายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ตามแนวพระราชดำริ ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีเกิดความยั่งยืนในทุกมิติ (6,000 หมู่บ้าน) นอกจากนี้ แผนแม่บทฯ น้ำ ยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำผ่านแผนแม่บทฯ น้ำ ด้านที่ 5 การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรมและป้องกันการพังทลายของดิน

2.3.3 การจัดการทรัพยากรน้ำกับเขตพื้นที่ต้นน้ำ: เนื่องจากประเทศไทยยังประสบปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น เพื่อลดหรือแก้ไขปัญหาดังกล่าว การนำ “กระบวนการบริหารจัดการ” (management) เพื่อกำหนดทิศทางการใช้ทรัพยากรน้ำทั้งหลายของประเทศไทยให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลจึงอาจเป็นทางออกสำหรับปัญหาดังกล่าว

กระบวนการบริหารจัดการ (management process) หมายถึง กระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กรซึ่งกระบวนการบริหารจัดการนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันได้

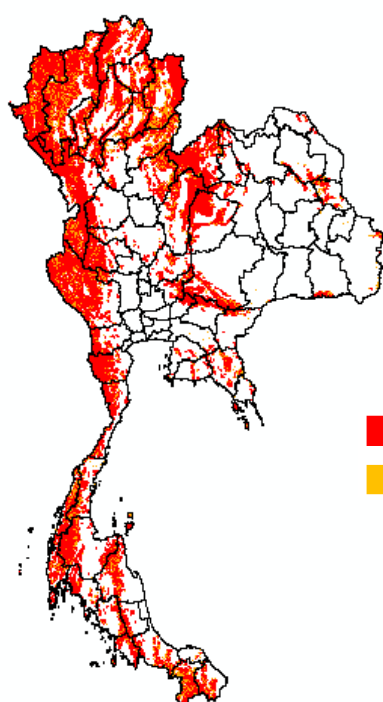
อย่างมีปฏิสัมพันธ์สอดคล้องและต่อเนื่อง โดยหน้าที่ของการบริหารจัดการประกอบด้วยกิจกรรมพื้นฐาน 4 ประการ คือ การวางแผน (planning) การจัดการองค์กร (organizing) การนำหรือการสั่งการ (leading/directing) และการควบคุม (controlling) (ชลธร ทิพย์สุวรรณ, 2557) ทั้งนี้ Hileman J. *et al.* (2019) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการจัดการต่อทรัพยากรน้ำว่า ปัญหาการขาดแคลนน้ำไม่ใช่เหตุผลหลักที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำของอเมริกากลางแต่ความขัดแย้งดังกล่าวมีสาเหตุจากการจัดการทรัพยากรน้ำที่ขาดประสิทธิภาพนั่นเอง ขณะที่ ปราโมทย์ ไหมกล้า (2557) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “การจัดการน้ำ” ว่าเป็นกระบวนการ (กรรมวิธี) จัดการน้ำซึ่งโดยทั่วไปเกี่ยวข้องกับการจัดหาและพัฒนา การจัดสรรและใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ตลอดถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำให้คงอยู่และมีใช้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการแก้ไขปัญหาอันเกิดจากทรัพยากรน้ำทั้งด้านปริมาณและคุณภาพให้หมดไป ดังนั้น เพื่อกำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรน้ำดังกล่าว แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี จึงได้ถูกนำมาใช้ ขณะเดียวกัน แผนแม่บทฯ น้ำ ได้ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรมและป้องกันการพังทลายของดิน (ด้านที่ 5) อันแสดงให้เห็นว่าเขตพื้นที่ต้นน้ำนั้นมีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของไทย

สำหรับความสำคัญของพื้นที่ต้นน้ำกับการจัดการทรัพยากรน้ำนั้น ส่วนวิจัยต้นน้ำ (2556) ได้อธิบายว่า “ต้นน้ำ” หมายถึง ส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำที่อยู่บนพื้นที่สูง เช่น ภูเขา ส่วนคำว่า “ลุ่มน้ำ” หมายถึง พื้นที่ที่อยู่เหนือจุด ๆ หนึ่งบนลำธารโดยทำหน้าที่รองรับน้ำฝนและลำเลียงน้ำฝนในส่วนที่เหลือจากการนำไปใช้ของต้นไม้ การเก็บกักเอาไว้ในดิน และการรั่วซึมผ่านชั้นที่หินอยู่ใต้ชั้นดินออกนอกพื้นที่ลุ่มน้ำไป โดยลำเลียงน้ำในส่วนที่เกินนี้ลงสู่ลำธารทั้งทางผิวดินและใต้ผิวดิน (ภาพที่ 2.4) ดังนั้น “พื้นที่ต้นน้ำ” จึงหมายถึง พื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำที่อยู่บนพื้นที่สูง โดยส่วนใหญ่เป็นภูเขาหรือเรียกโดยทั่วไปว่า ป่าต้นน้ำ ทั้งนี้ ป่าต้นน้ำนั้นมีความสำคัญต่อทรัพยากรน้ำ เนื่องจากป่าต้นน้ำเป็นแหล่งของ “น้ำ” ที่เกิดขึ้นจากการตกสะสมของฝนบนพื้นที่ต้นน้ำโดยมีป่าไม้หรือพืชคลุมดินประเภทต่าง ๆ ทำหน้าที่แบ่งน้ำฝนที่ตกลงมาในแต่ละครั้งออกเป็นน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน จากนั้นลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่จะรับช่วงต่อไป โดยทำหน้าที่ควบคุมการไหลของน้ำผิวดิน ในขณะเดียวกันดินจะทำหน้าที่ควบคุมการเคลื่อนตัวของน้ำใต้ผิวดิน ทั้งน้ำผิวดินและน้ำไหลใต้ผิวดินจะไหลและเคลื่อนตัวลงสู่พื้นที่ต่ำด้วยความเร็วที่แตกต่างกันและในที่สุดจะรวมตัวกันเป็นน้ำที่ไหลในลำธารด้วยเวลาที่ไหลเหมือนกันนั่นเอง (ส่วนวิจัยต้นน้ำ, 2556)

ภาพที่ 2.4 พื้นที่ลุ่มน้ำกับพื้นที่ต้นน้ำ
ที่มา: ส่วนวิจัยต้นน้ำ (2556)

สำหรับพื้นที่ต้นน้ำในประเทศไทยนั้น ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2562) รายงานว่า ในปี 2562 ประเทศไทยมีพื้นที่ต้นน้ำประมาณ 85 ล้านไร่ (ภาพที่ 2.5) ทั้งนี้ หากจำแนกเนื้อที่ต้นน้ำเฉพาะจังหวัดในเขตภาคเหนือที่เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำหลายสายของประเทศไทย กล่าวคือ แม่น้ำปิง วัง ยม และน่าน และจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำที่สำคัญ 2 สาย คือ แม่น้ำชี (แม่น้ำที่ยาวที่สุดของประเทศไทย) และแม่น้ำมูล พบว่า ภาคเหนือจำนวน 9 จังหวัด มีเนื้อที่ต้นน้ำ รวม 35,141,839 ไร่ โดยจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีร้อยละของเนื้อที่ต้นน้ำสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งจังหวัด เท่ากับ 7,188,212 ไร่ และสำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 20 จังหวัด มีเนื้อที่ต้นน้ำ รวม 9,817,491 ไร่ โดยจังหวัดเลยมีร้อยละของเนื้อที่ต้นน้ำสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งจังหวัด เท่ากับ 3,293,498 ไร่ (ตารางที่ 2.1)

- 1/ พื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 1 เป็นพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารโดยเฉพาะเนื่องจาก อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินได้ง่ายและรุนแรง
- 2/ พื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 2 เป็นพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่มีความเหมาะสมต่อการเป็นต้นน้ำลำธารในระดับรองจากลุ่มน้ำชั้นที่ 1 สามารถนำพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นนี้ไปใช้เพื่อประโยชน์ที่สำคัญอย่างอื่นได้ เช่น การทำเหมืองแร่ เป็นต้น

ภาพที่ 2.5 พื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย ปี 2562
ที่มา: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2562)

ตารางที่ 2.1 เนื้อที่ต้นน้ำในจังหวัดภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2562

ลำดับ	จังหวัด	เนื้อที่ต้นน้ำ (ไร่)	มีเนื้อที่ต้นน้ำในจังหวัด (ร้อยละ)
ภาคเหนือ			
1	แม่ฮ่องสอน	7,188,212	90.10
2	น่าน	5,449,094	71.51
3	เชียงใหม่	9,310,729	67.23
4	แพร่	1,915,656	47.26
5	เชียงราย	3,401,497	47.01
6	อุตรดิตถ์	2,181,926	44.09
7	ลำปาง	3,182,099	40.77
8	พะเยา	1,540,196	39.79
9	ลำพูน	972,430	34.73
รวมเนื้อที่ต้นน้ำภาคเหนือ		35,141,839	-
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ			
1	เลย	3,293,498	50.11
2	ชัยภูมิ	2,368,348	29.99
3	มุกดาหาร	480,274	18.55

ลำดับ	จังหวัด	เนื้อที่ต้นน้ำ (ไร่)	มีเนื้อที่ต้นน้ำในจังหวัด (ร้อยละ)
4	นครราชสีมา	1,363,518	10.51
5	ขอนแก่น	426,727	6.42
6	หนองบัวลำภู	160,796	6.32
7	กาฬสินธุ์	252,819	5.84
8	สกลนคร	321,066	5.36
9	อุดรธานี	354,478	5.11
10	หนองคาย	100,768	4.91
11	ศรีสะเกษ	206,742	3.70
12	นครพนม	86,727	2.47
13	อุบลราชธานี	203,894	2.09
14	บึงกาฬ	30,633	1.22
15	อำนาจเจริญ	23,956	1.16
16	บุรีรัมย์	66,062	1.05
17	ยโสธร	23,281	0.90
18	ร้อยเอ็ด	32,412	0.66
19	สุรินทร์	21,284	0.38
20	มหาสารคาม	208	0.01
รวมเนื้อที่ต้นน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ		9,817,491	-

ที่มา: ดัดแปลงจาก ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2562)

ถึงแม้ว่าพื้นที่ต้นน้ำจะเป็นแหล่งของทรัพยากรน้ำที่สำคัญของประเทศไทย แต่ที่ผ่านมากลับพบปัญหาพื้นที่ป่า (พื้นที่ต้นน้ำ) ถูกทำลายอันส่งผลให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ก่อให้เกิดภาวะแห้งแล้ง ขณะเดียวกันเมื่อเกิดน้ำหลากย่อมขาดพรรณพืชหรือชั้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์คอยดูดซับหรือชะลอน้ำไหลบ่า เหล่านี้จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาน้ำท่วมฉับพลันตามมา (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน), 2557) ดังนั้น การจัดการทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำด้วยการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรม การปลูกป่า และป้องกันการพังทลายของดินจึงเป็นอีกหนึ่งรูปแบบในการจัดการปัญหาทรัพยากรน้ำของประเทศไทยด้วยเช่นกัน (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน), 2557; สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2555; สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

2.4 บทบาทของชุมชนพื้นที่ต้นน้ำกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2555) รายงานว่า การจัดการต้นน้ำของประเทศไทยจะประสบความสำเร็จนั้น รัฐบาลควรสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับวิถีชีวิตผู้คน ส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเข้าใจที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืนต่อจากรากฐานชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นฝ่ายกระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สิ่งสำคัญคือจะต้องกระจายภาระหน้าที่การมีส่วนร่วม การตัดสินใจ การจัดการ การควบคุม การฟื้นฟู และแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่ชาวบ้านและองค์กรชุมชนเป็นหลัก สอดคล้องกับ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (2562) ที่พบปัญหาจากการจัดทำรายงาน (ร่าง) แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2562 - 2565) ด้านสิทธิชุมชน วัฒนธรรมและศาสนา ซึ่งพบว่าแม้ประเทศไทยจะมีกรอบกฎหมายรองรับสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่จากการลงพื้นที่ระดมความคิดเห็นจากประชาชนและการประเมินสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนขององค์กรระหว่างประเทศและองค์กรอิสระกลับพบปัญหาในทางปฏิบัติอันเกิดจากการใช้ช่องโหว่ทางกฎหมายและความอ่อนแอของการบังคับใช้กฎหมายซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนและการไม่เคารพต่อการมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองของชุมชน โดยหนึ่งในแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ ส่งเสริมบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ต่อการมีส่วนร่วม การประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น และส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการดำเนินโครงการ ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการออกมาตรการการเฝ้าระวัง บำรุงรักษาสิ่งแวดล้อม รวมถึงส่งเสริมให้มีการจัดทำกลไกใกล้เคียงในระดับชุมชนเพื่อรองรับการเจรจาข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับนโยบายรัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน

ขณะที่ สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน) (2557) ได้ให้แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำโดยชุมชน กล่าวคือ พื้นที่ต้นน้ำควรดำเนินการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพื่อแก้ปัญหาต้นน้ำถูกทำลาย ไฟป่า และน้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร โดยเยาวชนและชาวบ้านร่วมกันสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น สร้างแนวป้องกันไฟป่า รวมถึงให้ความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้โดยลงมือทำแล้วขยายแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำสู่เครือข่ายลุ่มน้ำของชุมชน ทั้งนี้ ตัวอย่างความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนในเขตพื้นที่ต้นน้ำ เช่น

- เครือข่ายลุ่มน้ำแม่ละอูป อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ โดยกลุ่มของชุมชนปกา เกอะ ญอ ได้ร่วมกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำแม่ละอูปก่อนไหลลงสู่แม่น้ำปิง ด้วยการใช้ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวปกา เกอะ ญอ อาศัยอยู่ร่วมกับป่า มีฝ่ายภูมิปัญญา (ฝ่ายปกา เกอะ ญอ) ช่วยดัก

ตะกอนและชะลอการไหลของน้ำ มีป่าสะตือป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำ ทั้งนี้ เครือข่ายลุ่มน้ำแม่ละอุมักถูก กีดกันในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์ แบ่งการใช้น้ำของลำห้วยต่าง ๆ เพื่อใช้อุปโภค บริโภค และทำการเกษตรอย่างชัดเจน ได้แก่ ห้วยแม่ละอุมใช้ทำการเกษตร ห้วยเหล่าสือใช้บริโภค และห้วยทอกลอโก๊ะเป็นแหล่งเรียนรู้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งยังคงรักษาเส้นทางน้ำหรือลำเหมืองเดิมเพื่อนำน้ำเข้าพื้นที่นา และมีปริมาณน้ำเพียงพอใช้ทำโรงสีข้าวพลังงานน้ำ จากผลการดำเนินการดังกล่าวทำให้เครือข่ายลุ่มน้ำแม่ละอุมได้รับรางวัลรองชนะเลิศ การประกวดการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ตามแนวพระราชดำรินปี พ.ศ. 2551 (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน), 2557)

2.5 ตัวอย่างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยชุมชนตามแนวทางสันติวิธี

จากการตระหนักถึง “สิทธิชุมชน” ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ที่ช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้มีผลในทางปฏิบัติ และบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ ทดแทนการบริหารบ้านเมืองแบบบนลงล่างที่นโยบายการตัดสินใจมาจากส่วนกลางซึ่งไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและแก้ไขความขัดแย้งต่าง ๆ ลงได้ รัฐจึงตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และให้ประโยชน์แก่ชุมชนในการเข้าถึงฐานทรัพยากรอย่างยุติธรรม และยอมรับความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเหล่านั้น นอกจากนี้สิทธิชุมชนที่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐธรรมนูญฯ แล้ว ภายใต้เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (Sustainable Development Goals - SDGs) ตามข้อกำหนดของสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมลงนามโดยเป็น 1 ใน 48 ประเทศแรกที่ทำให้การรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ส่งผลให้ประเทศไทยได้ประกาศใช้ **แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2562 - 2565)** ซึ่งให้ความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงทรัพยากรน้ำที่กำหนดให้พัฒนาระบบการจัดการน้ำให้เพียงพอและยั่งยืนโดยมุ่งส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและความเข้มแข็งของชุมชนและปัจเจกบุคคลในการจัดการแหล่งน้ำและบำบัดน้ำเสีย (กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ, 2562) ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนท้องถิ่นขึ้นในหลายภูมิภาคของประเทศไทยด้วยรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่รูปแบบการจัดการที่นิยมนำมาใช้และสามารถพบเห็นได้ในการศึกษาวิจัยโดยทั่วไป คือ การจัดการตามหลักสันติวิธีที่สามารถลดข้อขัดแย้งได้อย่างเป็นธรรมหรือเป็นที่ยอมรับแก่คู่กรณีทั้งสองฝ่าย ทั้งนี้ ตัวอย่างงานวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยชุมชนตามหลักสันติวิธี เช่น

กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และอุทิศ สังขรัตน์ (2557) ศึกษาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง เพื่อศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน และวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมถึงเพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้นำไปกำหนดนโยบายที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน เนื่องจากรัฐมักจะมองว่าชุมชนเป็นผู้ที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ คนกับป่ามีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีวิธีการดูแลรักษาป่าผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชน มีกระบวนการจัดการทรัพยากรโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนยังมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ โดยมองเห็นถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำว่าหากขาดป่า ขาดน้ำ ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ปลายน้ำต่อไป จากการศึกษาวิจัยนี้ทำให้มองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำนั้นจะต้องเกิดจากการร่วมมือกันอย่างเป็นพหุภาคี ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านในชุมชน ที่ควรจะเข้ามามีส่วนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างบูรณาการเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความยั่งยืนและการจัดการป่าต้นน้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

พิมรดา มณีอินทร์ (2558) ศึกษาสิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านโนนตูมถาวร อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า ป่าชุมชนบ้านโนนตูมถาวรถือเป็นผู้ทรงสิทธิ ชุมชน ถูกจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า และมาตรการทางกฎหมายของประเทศไทยไม่เอื้ออำนวยในการใช้สิทธิชุมชน กฎหมายป่าไม้ยังมีความบกพร่องบางประการ กล่าวคือไม่สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญที่ได้ให้การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของชุมชน รัฐจึงจำเป็นต้องทบทวนว่าการบังคับใช้กฎหมายเหล่านั้นมีผลเสียอย่างไร ซึ่งจะต้องพิจารณาถึงขอบเขตของสิทธิและเพิ่มเติมปรับปรุงมาตรการทางกฎหมายให้มีการกำหนดประเด็นของสิทธิชุมชนลงในกฎหมายเพื่อให้เกิดความชัดเจน ลดปัญหาการตีความที่คลาดเคลื่อนไปจากเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ถึงแม้ว่าการศึกษานี้ได้ดำเนินการภายใต้การให้สิทธิแก่สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 แต่พบว่าผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ ชาดิชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข (2560) ที่รายงานว่า การให้สิทธิชุมชนของรัฐธรรมนูญ ฉบับ พุทธศักราช 2560 ยังขาดความชัดเจนในการบัญญัติการรับรองสิทธิชุมชนเพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การขับเคลื่อนเพื่อรักษาสหสิทธิของชุมชนยังเป็นสิ่งจำเป็นในประเทศไทย

อรทัย อินตะไชยวงศ์ และบรรเจิด สิงห์คะเนติ (2562) ศึกษาสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนต่อการจัดการป่าชุมชนของชุมชนคลองห้วยหวาย อำเภอแม่เปิน จังหวัดนครสวรรค์ ชุมชนตำบลแม่ทา อำเภอแม่เอน จังหวัดเชียงใหม่ และชุมชน

ห้วยหินลาด อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนทั้งสามชุมชน มีแนวคิดหาทรัพยากรธรรมชาติภายในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นของส่วนรวม มีใช้ของบุคคลหรือของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จัดการโดยคณะกรรมการป่าชุมชนประกอบด้วยสมาชิกซึ่งเป็นประชาชนภายในชุมชนมีการกำหนดกติกาจัดการ และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ด้วยเงื่อนไขว่ากติกาจะต้องผ่านการประชุมพูดคุย แลกเปลี่ยนกันระหว่างชาวบ้านจนได้รับการยอมรับร่วมกันจึงจะสามารถตั้งเป็นกฎกติกาป่าชุมชนขึ้นใช้บังคับได้ อย่างไรก็ตาม การจัดการป่าชุมชนทั้ง 3 ชุมชนยังพบปัญหา คือ (1) ปัญหาด้านนโยบายจากส่วนกลางที่มีการปรับเปลี่ยนตามยุคของรัฐบาลที่เปลี่ยนไป หากชุมชนหรือประชาชนสับสนกับนโยบายของรัฐอาจนำไปสู่การขัดแย้งได้ อีกทั้งรัฐยังขาดแนวนโยบายการกระจายอำนาจจากส่วนกลางให้กับชุมชนในการให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการ การบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ (2) ปัญหาคณะกรรมการป่าชุมชนไม่มีกฎหมายรองรับให้อำนาจหน้าที่จัดการ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ (3) ปัญหาด้านกฎหมายการจัดตั้งป่าชุมชนยังไม่มีกฎหมายเฉพาะรับรอง ในปัจจุบันอาศัยกฎหมาย ได้แก่ พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ. 2484 (ขึ้นอยู่กับกรณีนั้น ๆ) ซึ่งมีข้อจำกัดในการดำเนินการหลายประการ ขาดความคล่องตัวในการดำเนินงาน และยังมีข้อจำกัดในการส่งเสริมให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมกับรัฐอนุรักษ์ จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชน และ (4) ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับคนในชุมชน กรณีป่าชุมชนอยู่ในเขตป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายป่าไม้ เจ้าหน้าที่บังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด ขณะที่ชุมชนจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจากป่าชุมชนตามวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติมาแต่อดีต เจ้าหน้าที่มองว่าวิถีชีวิตชุมชนขัดต่อกฎหมายป่าไม้จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างต่อเนื่อง ซึ่งข้อขัดแย้งเกิดจากฐานแนวคิดของชุมชนกับรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกัน เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนในการเข้าถึง การจัดการ การใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ หน่วยงานรัฐเจ้าหน้าที่รัฐกับประชาชนโดยรัฐบาลซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายมีแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่บนฐานความเชื่อว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ ทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้น เพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษา และผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้

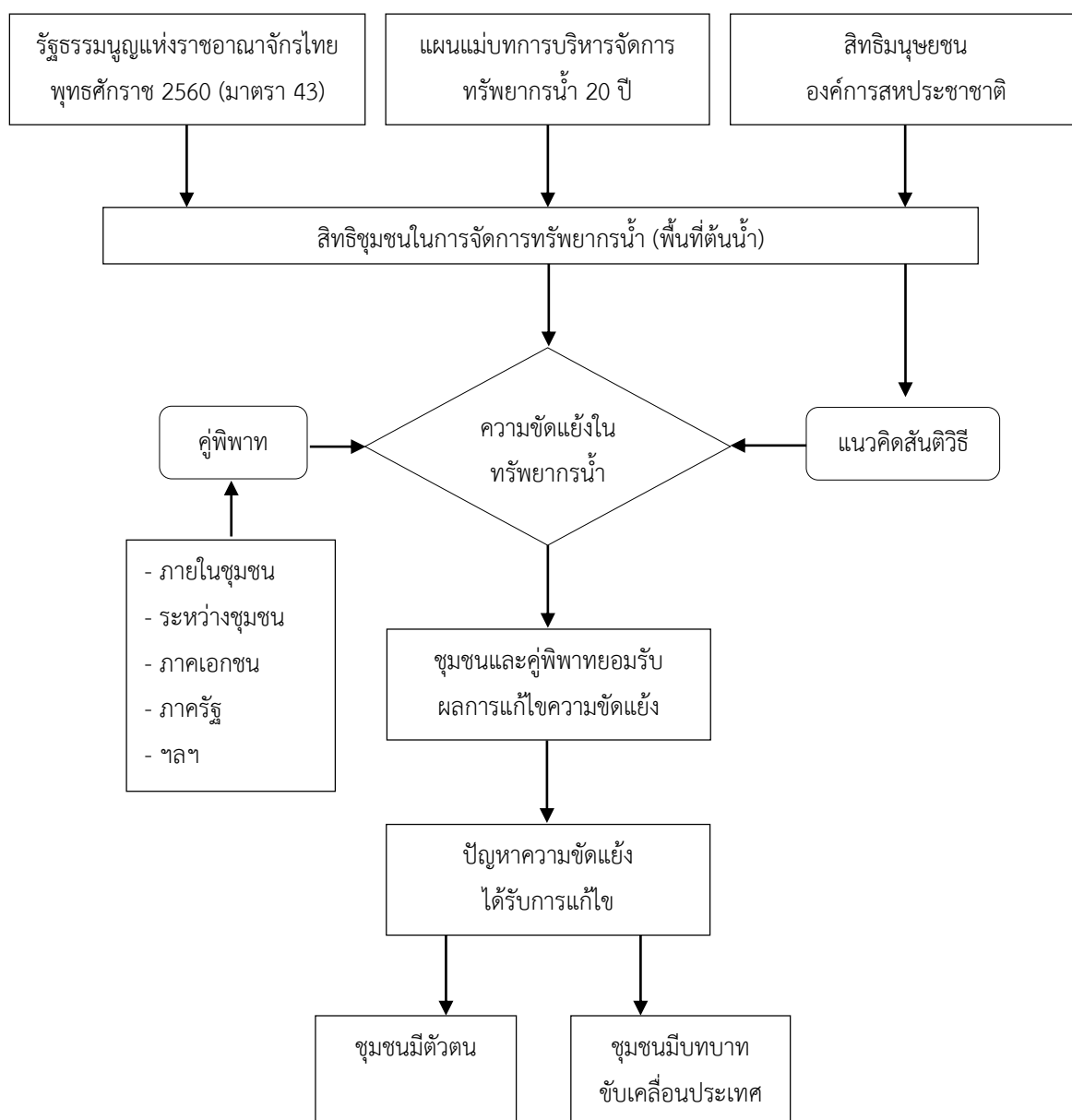
สำหรับงานศึกษาในต่างประเทศที่เกี่ยวข้อง เช่น Boakye M.K. and Akpor O.B. (2012) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำของแอฟริกาใต้ ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนผู้ด้อยโอกาส (disadvantaged communities) ยังไม่สามารถระบุความมุ่งหวังต่อการจัดการทรัพยากรน้ำที่แท้จริงของตนเองได้ เช่นเดียวกับที่องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องยังไม่ได้รับความไว้วางใจจากชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำซึ่งอาจมีสาเหตุจากการขาดการติดต่อประสานงานที่ระหว่างองค์กรและชุมชน อันส่งผลให้การมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากรน้ำยังไม่ประสบความสำเร็จ

ขณะที่ Esfahani M.A. *et al.* (2006) ได้นำรูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพภายใต้ทฤษฎีการต่อรองของเนช (Nash bargaining theory) เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในการจัดสรรทรัพยากรน้ำทั้งในแม่น้ำและอ่างเก็บน้ำทางตอนใต้ของประเทศอิหร่าน ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดสรรทรัพยากรน้ำดังกล่าวสามารถนำมาใช้ได้จริงโดยพิจารณาจากความพึงพอใจของผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้เสียจากการดำเนินการจัดสรรทรัพยากรน้ำ

ส่วนในประเทศกานา Gyamfi C. *et al.* (2013) ได้ศึกษาการป้องกันความขัดแย้งและกลไกการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่อ่างเก็บน้ำแบล็ค โวลตา (Black Volta Basin) ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตกึ่งแห้งแล้ง ภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง และมีอัตราการเพิ่มของประชากรสูงขึ้น จึงเป็นเหตุให้ทรัพยากรน้ำที่มีอย่างจำกัดมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของประชากรบริเวณนั้น รวมถึงอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรน้ำด้วยเช่นกัน จากการจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผลการตอบแบบสอบถาม พบว่า ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นได้ระหว่างเกษตรกรผู้เพาะปลูกพืชและผู้เลี้ยงสัตว์ โดยเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นควรเป็นผู้ให้คำแนะนำหรือให้คำปรึกษาในการจัดการความขัดแย้งดังกล่าวแก่คู่กรณีภายในชุมชนนั้น ๆ ขณะที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนถือเป็นจุดแข็งหรือเป็นเอกลักษณ์ต่อการจัดการทรัพยากรน้ำที่สามารถดำเนินการอย่างได้ผล นอกจากนี้ อีกหนึ่งกลยุทธ์ที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรน้ำ คือ หน่วยงานท้องถิ่นและการเพิ่มบทบาทของชุมชนสู่การขับเคลื่อนสามารถลดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยเช่นกัน ส่วนในประเทศไทย Apipalakul C. *et al.* (2015) ได้ศึกษาพัฒนาการการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำ พบว่า ความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำ (ลำน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น) มีสาเหตุจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำทั้งเพื่อการเกษตรในเขตชลประทาน การใช้น้ำของชุมชน และอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันน้ำในลำน้ำพองเริ่มเน่าเสียจึงส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในการใช้ประโยชน์ต่อ ดังนั้น ทางออกสำหรับการแก้ไขความขัดแย้งและจัดการทรัพยากรน้ำดังกล่าว ผู้เกี่ยวข้องทั้งสามภาคส่วนอันประกอบด้วย รัฐ เอกชน (ภาคอุตสาหกรรม) และชุมชนควรดำเนินการจัดทำข้อตกลงการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำนั้นร่วมกัน

โดยสรุป จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในทั้งแนวคิดด้าน “สิทธิชุมชน” “การบริหารจัดการน้ำ” และแนวทาง “สันติวิธี” พบว่าการให้สิทธิแก่ชุมชนในการบริหารและจัดการทรัพยากรน้ำนับเป็นวิธีการที่ได้รับการยอมรับระดับสากลและไทยได้ให้การรับรองไว้ในกฎหมายของประเทศ ซึ่งเป็น แนวทางที่สามารถลดความขัดแย้งได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือนับเป็นการจัดการแบบ “สันติวิธี” อันนำไปสู่หนทางความสำเร็จอย่างยั่งยืนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ซึ่งเห็นได้ว่าแม้ในระดับนโยบายจะมีการส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามาร่วมจัดการทรัพยากรน้ำ ประกอบกับกฎหมายต่าง ๆ ได้รับรองสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรอย่างรอบด้าน รวมถึงการถือปฏิบัติตามอนุสัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ดังนั้น การศึกษาในระดับพื้นที่เพื่อสำรวจสถานการณ์การปฏิบัติ

ตามแนวทางที่มีการส่งเสริมทางนโยบายและกฎหมายจะช่วยยืนยันการขับเคลื่อนจากแนวคิดสู่การปฏิบัติว่ามีสภาพเป็นเช่นไร ยังมีปัญหาหรือช่องว่างของการปฏิบัติในพื้นที่อย่างไร ขณะที่ยังมีงานศึกษาหลายชิ้นได้ยืนยันว่าชุมชนมีศักยภาพเพียงพอที่จะมีส่วนร่วมบริหารจัดการน้ำได้ และหากเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามาร่วมจัดการในพื้นที่ของเขาก็คจะช่วยบรรเทาหรือลดความขัดแย้งได้ โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน เหล่านี้จึงเป็นแนวทางจัดการที่รับรู้กันว่า “สันติวิธี” ซึ่งครอบคลุมความคิดและแนวทางการศึกษาดังแสดงแผนภูมิที่ 2.2

แผนภูมิที่ 2.2 กรอบความคิดและแนวทางการศึกษาวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยคณະนักวิจัยร่วมกับภาคประชาสังคมในพื้นที่ ประกอบด้วย องค์กรด้านการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำชุมชน ตั้งแต่ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในออกแบบการวิจัยในพื้นที่ การร่วมลงมือปฏิบัติการวิจัย และการร่วมวิเคราะห์ สรุปผล จัดทำเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายด้านสิทธิการใช้น้ำในชุมชน ซึ่งคณະนักวิจัยจะเน้นทำความเข้าใจและเชิญชวนให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการวิจัยในพื้นที่ ทั้งนี้ วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลและองค์ความรู้จากพื้นที่ คณະวิจัยจะดำเนินการศึกษาทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ในกลุ่มประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้แหล่งน้ำสาธารณะเพื่อหาแนวทางลดความขัดแย้งเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรน้ำและสิทธิบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ในเชิงนโยบาย ซึ่งเน้นกระบวนการหาทางลดความขัดแย้งด้วยแนวทางสันติวิธี และนำเสนอแนวทางในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (Co-management)

3.1 พื้นที่ทำการวิจัยและเกณฑ์การเลือกพื้นที่

คณະผู้วิจัยพิจารณาเลือกกลุ่มพื้นที่โดยศึกษาจากพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบจากการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรน้ำเป็นวงกว้าง โดยได้คัดเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชากรในหลายจังหวัด ทั้งในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยแบ่งเป็น 2 พื้นที่ที่ประสบปัญหาแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น การมีปัญหาด้านการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรน้ำ ปัญหาการได้รับผลกระทบจากโครงการจัดการทรัพยากรน้ำขนาดใหญ่ เป็นต้น โดยการคัดเลือกพื้นที่เป็นกรณีศึกษา คณະผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกจากรายการในข้อกำหนดขอบเขตงานจ้างที่ปรึกษา (Terms of Reference: TOR) ซึ่งได้ระบุให้คัดเลือกกรณีศึกษาซึ่งเป็นต้นน้ำอย่างน้อยใน 2 ลุ่มน้ำที่กำหนดไว้จำนวน 25 ลุ่มน้ำ¹ จากรายงานมาตรฐานลุ่มน้ำ

¹ จากพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564 ให้กำหนดลุ่มน้ำของประเทศไทย เป็น 22 ลุ่มน้ำ ได้แก่ 1) ลุ่มน้ำสาละวิน 2) ลุ่มน้ำโขงเหนือ 3) ลุ่มน้ำโขงตะวันออกเฉียงเหนือ 4) ลุ่มน้ำชี 5) ลุ่มน้ำมูล 6) ลุ่มน้ำปิง 7) ลุ่มน้ำวัง 8) ลุ่มน้ำยม 9) ลุ่มน้ำน่าน 10) ลุ่มน้ำเจ้าพระยา 11) ลุ่มน้ำสะแกกรัง 12) ลุ่มน้ำป่าสัก 13) ลุ่มน้ำท่าจีน 14) ลุ่มน้ำแม่กลอง 15) ลุ่มน้ำบางปะกง 16) ลุ่มน้ำโตนเลสาบ 17) ลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก 18) ลุ่มน้ำเพชรบุรี – ประจวบคีรีขันธ์ 19) ลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออกตอนบน 20) ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา 21) ลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออกตอนล่าง และ 22) ลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันตก

และลุ่มน้ำสาขา และโครงการพัฒนาระบบคลังข้อมูล 25 ลุ่มน้ำ และแบบจำลองน้ำท่วมและน้ำแล้ง รวมถึงการบูรณาการร่วมกับการแบ่งกลุ่มลุ่มน้ำตามตำแหน่งจุดไหลออกของลำน้ำ และกลุ่มลุ่มน้ำตามข้อเสนอของกรมชลประทาน ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการคัดเลือกพื้นที่เพื่อเป็นกรณีศึกษาวิจัยแนวปฏิบัติที่ดี (Good Practice) จำนวน 2 ลุ่มน้ำ ดังนี้

1. **ลุ่มน้ำน่าน** ในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ซึ่งมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 34,682.04 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 11 จังหวัด ได้แก่ กำแพงเพชร พะเยา แพร่ น่าน เลย สุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ และนครสวรรค์

2. **ลุ่มน้ำชี** ในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 49,131.92 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 16 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ ขอนแก่น เพชรบูรณ์ นครราชสีมา กาฬสินธุ์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด ลพบุรี เลย ศรีสะเกษ สกลนคร อุตรธานี หนองบัวลำภู และอุบลราชธานี

สำหรับเกณฑ์การเลือกพื้นที่ คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ 2 ลุ่มน้ำ ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยอาศัยเกณฑ์ประกอบการพิจารณาดังต่อไปนี้

1. พิจารณาคัดเลือกจากสภาพพื้นที่ที่มีประชาชนได้รับผลกระทบจากปัญหาการบริหารจัดการน้ำมากที่สุด โดยภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยหนาแน่น และประชากรกว่าร้อยละ 70 ประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลัก เมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วมหรือภัยแล้ง ประชากรทั้งสองพื้นที่จะได้รับผลกระทบจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับประชากรในพื้นที่ภาคอื่น ๆ ประกอบกับจำนวนสถิติการประสบภาวะภัยพิบัติในอัตราสูงและถี่มากซึ่งส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพทางการเกษตร ทั้งนี้ การทำการเกษตรของประชากรทั้งสองภาคเป็นการทำนาปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ที่ต้องพึ่งพาน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และอาศัยปริมาณน้ำฝนในการทำการเกษตร เมื่อปริมาณน้ำขาดแคลนหรือเกิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำล้มเหลวย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชากรเป็นจำนวนมากกว่าพื้นที่ภาคอื่น ๆ

2. พิจารณาจากขนาดของพื้นที่และความยาวของลุ่มน้ำที่ประชากรจะได้รับผลกระทบ เมื่ออาศัยเกณฑ์การพิจารณาดังกล่าวแล้วพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งสองแห่งหล่อเลี้ยงประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จำนวน 27 จังหวัด คิดเป็นพื้นที่มากกว่า 1 ใน 3 ของปริมาณพื้นที่ทั้งประเทศ จะเกิดขึ้นต่อประชากรที่อาศัยลุ่มน้ำนั้น ๆ โดย

ลุ่มน้ำน่าน เป็นลำน้ำสายหลักทางภาคเหนือ มีความยาวมากที่สุดในบรรดาแม่น้ำที่เป็นต้นน้ำลุ่มเจ้าพระยา ยาวประมาณ 750 กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 34,682.04 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 11 จังหวัด นับเป็นแม่น้ำสายสำคัญต่อการทำการเกษตรทั้งประชากรในภาคเหนือและประชากรที่อาศัยอยู่พื้นที่ภาคกลาง เมื่อเกิดน้ำท่วมหรือภัยแล้งย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อการอยู่อาศัยและการประกอบอาชีพของประชากรจำนวนมาก

ลุ่มน้ำชี เป็นแม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีประชากรหนาแน่นมากที่สุด มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 49,131.92 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 16 จังหวัด ประชากรเกือบทั้งพื้นที่ของจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้อาศัยลุ่มน้ำนี้เพื่อการประกอบอาชีพการเกษตร แม่น้ำนี้จึงเป็นเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงคนทั้งภูมิภาคนี้ และยังเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สร้างผลผลิตให้ประชากรเกือบทั้งหมดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3. พิจารณาจากสภาพการใช้สิทธิในการบริหารจัดการน้ำ เมื่อพิจารณาจากสภาพพื้นที่ทั้งสองภูมิภาคแล้ว ประชากรทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ นับเป็นกลุ่มประชากรที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์และการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นมรดกทางความคิดต่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ประชากรทั้งสองภูมิภาคสามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกัน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความเชื่อที่เป็นของตนอันเป็นจุดเด่นในการบริหารจัดการน้ำที่มีแนวทางของชุมชนมาช้านาน ดังนั้น เมื่อการบริหารจัดการน้ำให้อำนาจแก่ภาครัฐเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ ปี พ.ศ. 2561 ที่พยายามจะลดบทบาทชุมชนท้องถิ่นในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและให้อำนาจภาครัฐเพิ่มขึ้นในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งขัดกับความเชื่อในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นจุดแข็งของประชากรทั้งสองภูมิภาคอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการยืนยันถึงสิทธิของชุมชนในความสามารถด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เป็นความเชื่อมาตั้งแต่อดีต จึงเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาประชากรทั้งสองภูมิภาคเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สำคัญในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี เพราะประชากรทั้งสองภูมิภาคแสดงให้เห็นตั้งแต่ในอดีตมาแล้วในประเพณีความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับการดูแลทรัพยากรน้ำที่ส่งผลต่อความยั่งยืนทรัพยากรน้ำและทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวมในอนาคต

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

สำหรับประชากรกลุ่มเป้าหมาย คณะผู้วิจัยเลือกประชากรที่อาศัยในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำของทั้งสองลุ่มน้ำ ซึ่งหากประชากรในพื้นที่ต้นน้ำได้รับผลกระทบจากสิทธิการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรน้ำจะก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมบริเวณพื้นที่ต้นน้ำไปด้วย เมื่อประชากรในพื้นที่ต้นน้ำได้รับผลกระทบจากสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งที่เขายู่อาศัยแล้วประชาชนก็ย่อมไม่เห็นถึงความสำคัญต่อการรักษาแหล่งน้ำบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ อันจะเป็นผลกระทบเป็นทอด ๆ ต่อกันไปถึงประชากรในพื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำ ที่พึ่งพาอาศัยลุ่มน้ำนั้นในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นพื้นที่ประสบปัญหาภัยแล้ง และปัญหาน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ทำให้ประชากรที่ได้รับผลกระทบมีจำนวนมาก

การวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้แบ่งวิธีการเก็บข้อมูลเป็น 2 วิธีคือ

3.2.1 การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative) โดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในพื้นที่วิจัยโดยใช้แบบสอบถาม จำนวน 800 ตัวอย่าง พื้นที่ละ 400 ตัวอย่าง โดยคณะผู้วิจัยร่วมมือกับองค์กรภาคประชาสังคม (CSOs) สถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ในพื้นที่ตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PAR) ทั้งแนวทางการทำวิจัย การวางแผนและเก็บรวบรวมข้อมูล วิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุปผลในเชิงนโยบาย

1) *ประชากร* ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยในชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำที่ศึกษาและเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติต้นน้ำน่านในภาคเหนือตอนบน และในพื้นที่ต้นน้ำลุ่มน้ำชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างจากประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำทั้งสองพื้นที่เนื่องจากเป็นกลุ่มสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ และเป็นกลุ่มประชากรที่มีส่วนได้ส่วนเสียต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรน้ำมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ ทั้งในแง่การอนุรักษ์และการได้รับผลกระทบจากสภาพความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ต้นน้ำ ประกอบด้วย ประชากรในพื้นที่ซึ่งแบ่งเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ ประชาชนทั่วไป องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานราชการ และหน่วยงานภาคเอกชนในพื้นที่และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น บริษัท ห้างร้าน เป็นต้น

2) *การสุ่มตัวอย่าง* กลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์ครั้งนี้คือประชาชนอายุ 18 ปีขึ้นไป โดยเก็บข้อมูลชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งต้นน้ำมากที่สุด ในพื้นที่ตำบลไหล่น่านและตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ซึ่งแม้ว่าจุดกำเนิดพื้นที่ต้นน้ำอยู่ในเขตเทือกเขาหลวงพระบางใน สปป. ลาว ก่อนที่จะไหลผ่านอำเภอบ่อเกลือ ซึ่งถือเป็นจุดแรกที่แม่น้ำไหลผ่านชุมชนแรกในประเทศไทย ก่อนที่ลงมาสู่เขตอำเภอเมืองและอำเภอเวียงสา อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนข้อมูลเบื้องต้นจาก ศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ ได้อ้างจุดต้นน้ำของลุ่มน้ำน่านในฝั่งประเทศไทยเกิดขึ้นที่อำเภอเวียงสา เนื่องจากลำน้ำน่านไหลมารวมกับลำน้ำสาขาชื่อแม่น้ำสาและแม่น้ำว้าในเขตพื้นที่ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา กลายเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงได้เลือกกลุ่มตัวอย่างในเขตพื้นที่อำเภอเวียงสาเป็นพื้นที่เก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่าง ประกอบกับข้อจำกัดด้านการเข้าพื้นที่ในเขตอำเภอบ่อเกลือที่ปกคลุมด้วยภูเขา พื้นที่เขตอำเภอเวียงสาจึงเป็นจุดนำมาพิจารณาในฐานะเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบกับชุมชนมากที่สุด ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำชี มีจุดกำเนิดบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ แต่ได้ไหลผ่านพื้นที่ชุมชนตำบลนางแดด อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ เป็นชุมชนแรกที่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำและได้รับผลกระทบจากแม่น้ำชีก่อนพื้นที่อื่น ๆ คณะผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ดังกล่าวในการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างของลุ่มน้ำชี

ขนาดของกลุ่มตัวอย่างคำนวณโดยใช้สูตร ทาโร่ ยามาเน่ (Taro Yamane', 1973 : 727-728) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

$$n = \frac{N}{1+Ne^2}$$

n = จำนวนตัวอย่าง

e = ค่าความคลาดเคลื่อนระดับ 0.05

N = จำนวนประชากรทั้งหมด

จำนวนประชากรของพื้นที่ต้นน้ำน่านในอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ทั้งหมด 70,895 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561) ผลการคำนวณกลุ่มตัวอย่าง

$$n = \frac{70895}{1+70895(0.05)^2}$$

$$n = \frac{70895}{177.24}$$

$$n = 399.99$$

ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ต้องศึกษาในพื้นที่อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน คือ 400 ตัวอย่าง

สำหรับจำนวนประชากรของพื้นที่ต้นน้ำชีในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ทั้งหมด 98,561 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561) ผลการคำนวณกลุ่มตัวอย่าง

$$n = \frac{98561}{1 + 98561(0.05)^2}$$

$$n = \frac{98561}{246.40}$$

$$n = 400.00$$

ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ต้องศึกษาในพื้นที่อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ คือ 400 ตัวอย่าง

ในการสุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยดำเนินการโดยนำมาแยกแบ่งตามจำนวนครัวเรือนที่กระจายกันอยู่ตามพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำซึ่งใช้วิธีการสุ่มแบบกลุ่ม (Cluster Random) ตามจำนวนหมู่ในปริมาณที่เท่ากัน เนื่องจากกลุ่มประชากรไม่ได้มีความแตกต่างกันในด้านโครงสร้างพื้นฐาน และลักษณะการใช้น้ำ ดังนั้นจึงใช้การสุ่มแบบกลุ่มหมู่บ้านซึ่งสะดวกต่อการจัดเก็บข้อมูล จากนั้นจึงประสานกับผู้นำชุมชนแต่ละหมู่บ้านเพื่อขออนุญาตลงพื้นที่เก็บข้อมูล

3.2.2 การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative) ใช้กระบวนการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group discussion) ในพื้นที่วิจัยพื้นที่ละ 3 ครั้ง ครั้งละ 8 คน ประกอบด้วยประเด็นด้านการบริหารจัดการน้ำด้วยแนวทางสันติวิธี การใช้เครื่องมือการปรึกษาหารือด้วยแนวทางสันติวิธีในการแก้ปัญหาการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาการจัดสรรทรัพยากรน้ำด้วยแนวทางสันติวิธี โดยคัดเลือกกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการใช้ประโยชน์ทั้งสองพื้นที่ ประกอบด้วย 3 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มที่หนึ่งได้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ กลุ่มที่สองได้แก่ผู้นำทางธรรมชาติ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้นำทางจิตวิญญาณ และกลุ่มที่สามผู้นำทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้ข้อคำถามที่คณะผู้วิจัยพัฒนาขึ้น

นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้รวมวิธีการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม และประชาชนผู้เกี่ยวข้องจำนวนรวม 50 คน เพื่อรับฟังความคิดเห็นและร่วมกันแสวงหาความเป็นไปได้ในการสร้างแนวทางการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (Co-management) อย่างเป็นระบบ รวมถึงความเกี่ยวข้องเชื่อมโยง และข้อเสนอแนะต่าง ๆ ต่อนโยบาย กฎหมาย และระเบียบต่าง ๆ

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย

1. แบบสอบถาม ประกอบด้วย ข้อมูลข้อมูลส่วนบุคคล ครอบครัวและสถานภาพทางสังคม ที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ ความคิดเห็นต่อสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว ความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ ความคิดเห็นต่อความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี

2. แนวคำถามการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group discussion) ประกอบด้วย ข้อคำถามเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำธรรมชาติ การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ แนวทางเชิงนโยบายในการแสวงหาความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (Co-management) ด้านปัญหาการจัดการน้ำ การลดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยสันติวิธี เป็นต้น

3.4 การพัฒนาเครื่องมือวิจัย

คณะผู้วิจัยได้พัฒนาแบบสอบถาม (ใช้วิธีการสัมภาษณ์ในกรณีประชาชนไม่ถนัดอ่านด้วยตัวเอง) เพื่อใช้สำหรับการวิจัยครั้งนี้ โดยมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

1. ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบของข้อคำถาม ประกอบด้วย เอกสารด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เอกสารด้านการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี เอกสารด้านสิทธิชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงแนวคำถามจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งมีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน จากนั้นนำมาพัฒนาเป็นแบบสอบถาม โดยแบ่งเป็น 6 ส่วน คือ (1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม (2) ข้อมูลคำถามเกี่ยวกับความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ (3) ข้อมูลคำถามเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน (4) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ (5) ความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธี และ (6) ข้อเสนอแนะทั่วไป ซึ่งเป็นแนวคำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ตอบแบบสอบถามได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ

2. นำแบบสอบถามฉบับที่สร้างขึ้นจัดส่งให้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของงานวิจัย ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) ของแบบสอบถาม ประกอบด้วย (1) ดร.จุฑาทิพย์ มณีพงษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมและธรรมาภิบาล อดีตที่ปรึกษาองค์กรเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา (United States Agency for International Development-USAID) (2) ดร.อภิญา ดิสสะมาน ผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิชุมชนและสันติวิธี สถาบันพระปกเกล้า และ (3) นายวีระวุธ พรรัตน์พันธ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ

3. นำผลการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและข้อเสนอการปรับปรุงข้อคำถามในแบบสอบถามจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน มาแก้ไขและปรับแก้ เพื่อเตรียมนำแบบสอบถามไปทดสอบความน่าเชื่อถือ (reliability) ในขั้นตอนต่อไป

4. นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วไปดำเนินการทดลองใช้ในพื้นที่ (try out) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีสภาพแวดล้อมคล้ายคลึงกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะเก็บข้อมูลจริง ซึ่งคณะผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ตำบลดงหมู อำเภอลำปาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นพื้นที่ในการทดสอบแบบสอบถาม เนื่องจากเป็นพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำยัง ซึ่งเป็นต้นน้ำสายสำคัญในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจำนวน 30 ชุด

5. นำแบบสอบถามที่เก็บจากพื้นที่ทดลองจำนวน 30 ชุด มาดำเนินการทดสอบหาค่าความน่าเชื่อถือ (reliability) ของเครื่องมือวิจัย โดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบัค (Cronbach's alpha coefficient) ผลการทดสอบความเชื่อมั่นของแบบสอบถามพบว่า แบบสอบถามส่วนที่ 2 มีค่าความเชื่อมั่นในระดับพอใช้ (0.619) แบบสอบถามส่วนที่ 3 มีค่าความเชื่อมั่นในระดับดี (0.970) และแบบสอบถามส่วนที่ 4 มีค่าความเชื่อมั่นในระดับดี (0.926) โดยคณะผู้วิจัยได้มีการปรับปรุงข้อคำถามส่วนที่ 2 ในข้อ

(1) ข้อ (2) และ (8) รวมถึงการปรับปรุงข้อความส่วนอื่น ๆ ที่พบว่าผู้ทดลองตอบแบบสอบถามให้ผลป้อนกลับ ทั้งนี้เพื่อให้ข้อความที่ปรากฏในแบบสอบถามง่ายต่อความเข้าใจกับประชากรกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น

6. สำหรับการออกแบบแนวคำถามในการจัดสนทนากลุ่ม คณะผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้ข้อคำถามจากแบบสอบถามร่วมกับข้อคำถามที่ต้องการสำรวจเชิงลึกเพื่อนำไปสู่การอภิปรายเพื่อให้ได้ข้อมูลในภาพกว้างและข้อมูลเชิงลึกเพิ่มมากขึ้นในกลุ่มสนทนาแต่ละกลุ่มที่มีความแตกต่างด้านบทบาทและหน้าที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกลุ่มน้ำของชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของการศึกษารวมถึงแนวคำถามเฉพาะด้านที่เหมาะสมในแต่ละกลุ่มของการสนทนาซึ่งมีจำนวน 3 กลุ่ม

ทั้งนี้ การจัดกลุ่มเพื่อสนทนาอภิปรายประเด็นสิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรในลุ่มน้ำน่านและลุ่มน้ำชี คณะผู้วิจัยได้คำนึงถึงการป้องกันความลำเอียงของการเลือกปฏิบัติ โดยการไม่เน้นเลือกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือการหลีกเลี่ยงการเชิญบุคคลเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้มีผู้เข้าร่วมสนทนาที่หลากหลาย สามารถรับทราบสถานการณ์หรือปัญหาได้รอบด้าน

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ สถิติที่ใช้ได้แก่ สถิติเชิงพรรณนา คือ การแจกแจงความถี่และร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการวิเคราะห์สถิติอ้างอิง ได้แก่ การทดสอบความสัมพันธ์ด้วยสถิติ Chi-square ใน 3 คู่ ได้แก่ (1) ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี (2) สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี และ (3) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี รวมถึงการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากแบบสอบถามปลายเปิด

2. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย ข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสนทนากลุ่มและการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย นำมาวิเคราะห์ในสองลักษณะคือ 1) วิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล (typologies) ด้วยการจำแนกคำหลัก กล่าวคือ การจัดกลุ่มคำเหล่านั้นให้อยู่รวมกันโดยอาศัยความสัมพันธ์บางอย่างของแต่ละคำให้มาอยู่ในกลุ่ม 2) การวิเคราะห์ข้อมูลตามเหตุการณ์หรือวิเคราะห์เหตุการณ์ตามเรื่องราว (Event analysis) โดยวิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎีหลักการ และการวิเคราะห์โดยไม่อ้างอิงทฤษฎี ซึ่งจะอาศัยสามัญสำนึกและความเชี่ยวชาญของคณะผู้วิจัยในการตีความ

3.6 ระยะเวลาการวิจัย

ระยะเวลาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 12 เดือน (3 กันยายน 2563 – 3 กันยายน 2564)

บทที่ 4

วิเคราะห์บริบทสิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี

การศึกษาในบทนี้เป็นการนำเสนอการวิเคราะห์บริบท (Contextual analysis) ที่เกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ โดยมุ่งศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการจัดสรรทรัพยากรน้ำแบบสันติวิธี และสิทธิพึงมีของชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ประกอบด้วย (1) การสังเคราะห์สถานการณ์ นโยบาย กฎหมาย และมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำของประเทศไทย (2) วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับสถานการณ์น้ำในประเทศไทยในช่วงระยะเวลา 5 ปี หลัง (3) ศึกษาแนวปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ของประเทศไทย 3 พื้นที่ เพื่อถอดบทเรียนในการพัฒนาเครื่องมือการบริหารจัดการน้ำด้วยแนวทางสันติวิธี และ (4) วิเคราะห์ช่องว่างในการคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิของชุมชนด้านการจัดการน้ำที่เกิดขึ้นจากนโยบาย กฎหมาย มาตรการที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับพันธกรณีระหว่างประเทศที่ไทยเป็นภาคีและมาตรฐานด้านสิทธิน้ำระหว่างประเทศ รายละเอียดแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

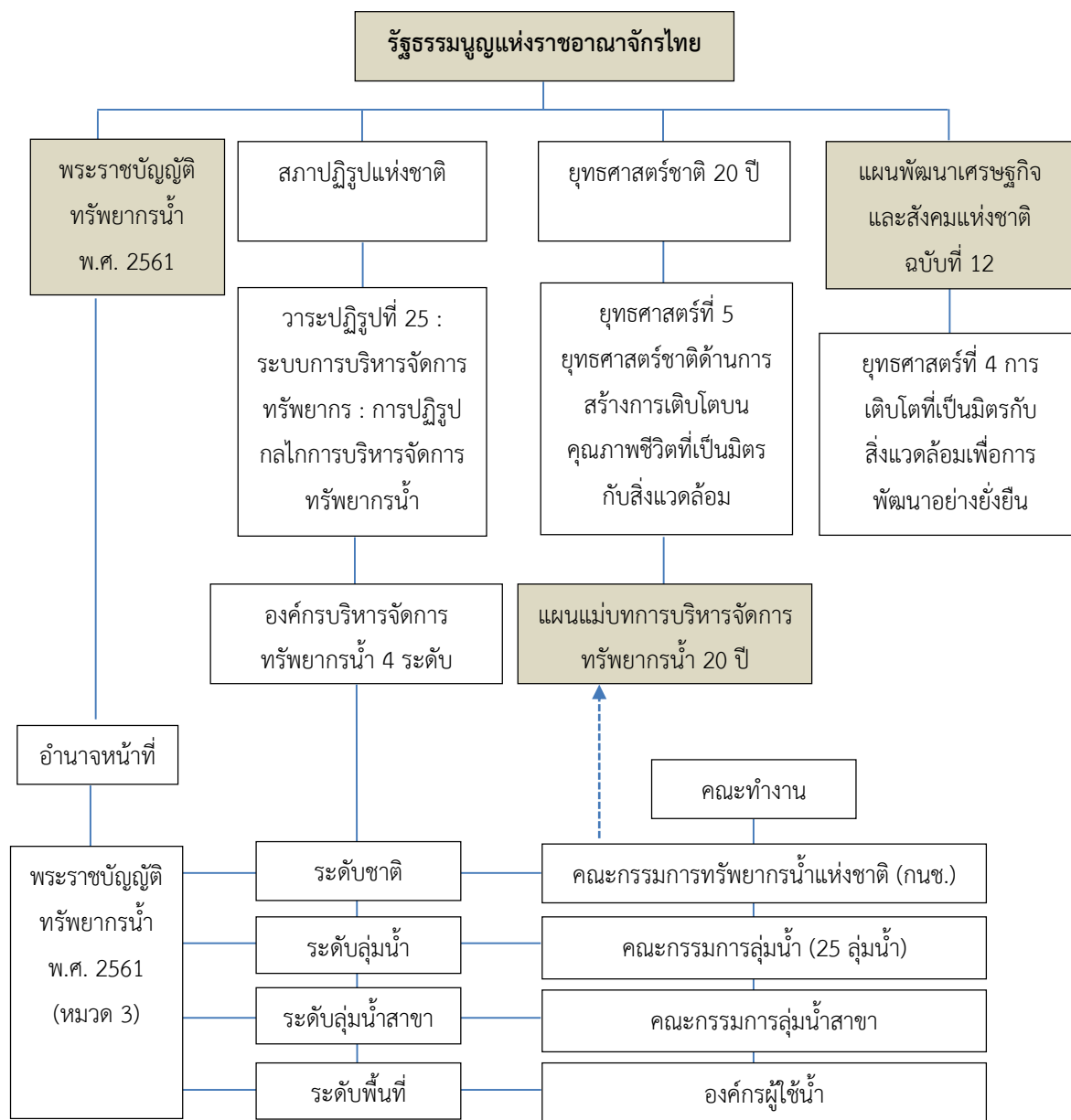
4.1 นโยบาย กฎหมาย และมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำของประเทศไทย

4.1.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 กับทรัพยากรน้ำ

รัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. 2560 “หมวด 16 การปฏิรูปประเทศ” ได้กำหนดมาตราที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำคือ “มาตรา 258 ให้ดำเนินการปฏิรูปประเทศอย่างน้อยในด้านต่าง ๆ ให้เกิดผล โดยกำหนดไว้ใน วรรค ช. ด้านอื่น ๆ (1) ให้มีระบบบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม และยั่งยืน โดยคำนึงถึงความต้องการใช้น้ำในทุกมิติ รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศประกอบกัน” ขณะเดียวกันหมวดดังกล่าวได้กำหนด “มาตรา 257 การปฏิรูปประเทศตามหมวดนี้ต้องดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมาย ดังต่อไปนี้ (1) ประเทศชาติมีความสงบเรียบร้อย มีความสามัคคีปรองดอง มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และมีความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านวัตถุกับการพัฒนาด้านจิตใจ (2) สังคมมีความสงบสุข เป็นธรรม และมีโอกาสอันทัดเทียมกันเพื่อขจัดความเหลื่อมล้ำ และ (3) ประชาชนมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศและการปกครอง” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560)

ทั้งนี้ เพื่อตอบสนองต่อการปฏิรูปประเทศของหมวด 16 “สภาปฏิรูปแห่งชาติ” จึงได้กำหนดวาระที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำคือ “วาระปฏิรูปที่ 25 : ระบบการบริหารจัดการทรัพยากร : การปฏิรูปกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ” เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สมดุล ยั่งยืน ทัวถึงและเป็นธรรมภายใต้การดำเนินการโดยคณะกรรมการปฏิรูปทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งคณะกรรมการฯ ได้เสนอ “การปฏิรูปกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ” ครอบคลุมการปฏิรูป 6 ด้าน ได้แก่ (1) การพิจารณาปรับเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับชาติ ระดับลุ่มน้ำ และระดับพื้นที่ ตลอดจนการปรับปรุงภารกิจหน่วยงานปฏิบัติการให้สอดคล้องกับโครงสร้างองค์กรรูปแบบใหม่ (2) การสร้างกลไกให้ประชาชนและทุกภาคส่วนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (3) การผลักดันกฎหมายแม่บทบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (4) การปรับปรุงกฎ ระเบียบที่มีอยู่แล้ว และที่จะต้องมีการเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานด้านบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (5) การจัดทำยุทธศาสตร์บริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการแก้ไขปัญหาเชิงเทคนิคและเชิงพื้นที่ในมิติต่าง ๆ และ (6) การบริหารจัดการข้อมูลและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของภาคประชาชน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558)

ทั้งนี้ นอกจากสภาปฏิรูปแห่งชาติที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำของไทยแล้ว ยังมีหน่วยงานหรือภาคส่วนอื่น ๆ ที่มีความสำคัญต่อการจัดสรรทรัพยากรน้ำของประเทศผ่านนโยบายกฎหมาย มาตรการหรือความเกี่ยวข้องอื่น ๆ ซึ่งได้แสดงความเชื่อมโยงและองค์ประกอบโดยรวมทั้งประเทศดังแสดงในแผนภูมิที่ 4.1

แผนภูมิที่ 4.1 ความเชื่อมโยงและองค์ประกอบโดยรวมทั้งประเทศต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ

4.1.2 พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561

นับแต่อดีตถึงปัจจุบัน การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศเป็นการทำงานตามภารกิจของหน่วยงานที่มีหลายสิบหน่วยซึ่งมีการดำเนินงานที่ซ้ำซ้อน ไม่เป็นระบบ ขาดประสิทธิภาพ ขาดเอกภาพ ขาดการประสานและการบูรณาการระหว่างหน่วยงาน ส่วนหนึ่งอาจมีสาเหตุจากการที่ไม่มีกฎหมายแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำสำหรับกำหนดแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในภาพรวม พร้อมทั้งการแบ่งอำนาจหน้าที่องค์กรที่เกี่ยวข้องไม่ให้ทับซ้อนและเชื่อมโยงกันอย่างชัดเจน ส่งผลให้ที่ผ่านมาความพยายามผลักดันให้มีการออกกฎหมาย และกฎหมายแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำหลายครั้ง (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558)

กระทั่งในปี พ.ศ. 2561 สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ได้สำเร็จ ณ วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2561 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การบริหารทรัพยากรน้ำ ทั้งในมิติด้านการจัดสรร การใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ และสิทธิในน้ำมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันจะเป็นประโยชน์แก่การบริการสาธารณะูปโภคและประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น ซึ่งการตราพระราชบัญญัตินี้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในมาตรา 26 “การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในกรณีที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม ไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุและจะกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้ รวมทั้งต้องระบุเหตุผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพไว้ด้วย” ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560

พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 จึงเป็นกฎหมายว่าด้วยทรัพยากรน้ำฉบับแรกของประเทศไทย โดยมีสาระสำคัญดังตารางที่ 4.1 ทั้งนี้ องค์ประกอบของพระราชบัญญัติฉบับนี้ประกอบด้วย 9 หมวด 1 บทเฉพาะกาล 106 มาตรา ทั้งนี้ 9 หมวด ประกอบด้วย หมวด 1 ทรัพยากรน้ำ หมวด 2 สิทธิในน้ำ หมวด 3 องค์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ศูนย์บัญชาการเฉพาะกิจ กลุ่มน้ำและคณะกรรมการกลุ่มน้ำ และองค์กรผู้ใช้น้ำ) หมวด 4 การจัดสรรน้ำและการใช้น้ำ หมวด 5 ภาวะน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วม (ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ การใช้ประโยชน์ที่ดินในระบบทางน้ำตามผังน้ำ การป้องกันและแก้ไขภาวะน้ำแล้ง การป้องกันและแก้ไขภาวะน้ำท่วม และอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการป้องกันและแก้ไขภาวะน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วม) หมวด 6 การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรน้ำสาธารณะ หมวด 7 พนักงานเจ้าหน้าที่ หมวด 8 ความรับผิดชอบทางแพ่งในกรณีที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรน้ำสาธารณะ และหมวด 9 บทกำหนดโทษ

การประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ถือเป็นความก้าวหน้าครั้งสำคัญในการบริหารทรัพยากรน้ำของประเทศในเชิงบูรณาการให้มีทิศทางสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของ

บริบทสังคมได้อย่างรวดเร็ว ลดความซ้ำซ้อนด้านงบประมาณ แผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับน้ำ และยังช่วยประสานข้อมูลหน่วยงานรัฐให้คล่องตัวขึ้นทั้งภาวะปกติหรือวิกฤตต่าง ๆ อันก่อให้เกิดระบบข้อมูลทางน้ำที่มีความชัดเจน สามารถนำมาใช้รับมือภัยพิบัติทางน้ำได้อย่างเป็นระบบและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

ตารางที่ 4.1 สาระสำคัญของพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561

สาระสำคัญ	รายละเอียด
ขอบเขตการบังคับใช้ครอบคลุม 8 ด้าน	การจัดสรร การใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำ
วางหลักเกณฑ์ในการประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนในการเข้าถึงทรัพยากรน้ำสาธารณะ	กำหนดสิทธิในน้ำให้บุคคลมีสิทธิใช้/กักเก็บน้ำได้เท่าที่จำเป็นแก่ประโยชน์ในกิจกรรมหรือในที่ดินของตนโดยผู้อื่นไม่เกิดความเดือดร้อนหรือเสียหาย
กำหนดให้การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ	ครอบคลุมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งน้ำในเขตชลประทาน น้ำนอกเขตชลประทาน และน้ำใต้ดิน
กำหนดการบริหารทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการ	จัดทำนโยบายและแผนแม่บทเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรน้ำที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้วยการปรับปรุงกลไกด้านต่าง ๆ ให้เหมาะสม เช่น การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดทำแผนแม่บท การใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู ฯลฯ
จัดให้มีองค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ	องค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งในระดับชาติ ระดับลุ่มน้ำ ระดับลุ่มน้ำสาขา และระดับองค์กรผู้ใช้น้ำ โดยสะท้อนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
กำหนดหลักเกณฑ์การจัดสรรน้ำที่เป็นธรรมและเหมาะสม	แบ่งการใช้น้ำออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (1) การใช้น้ำประเภทที่หนึ่ง ประกอบด้วย การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อการดำรงชีพ การอุปโภคในครัวเรือน การเกษตรหรือการเลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพ การอุตสาหกรรมในครัวเรือน การรักษาระบบนิเวศ จาริตประเพณี การบรรเทาสาธารณภัย การคมนาคม และการใช้น้ำในปริมาณเล็กน้อย (2) การใช้น้ำประเภทที่สอง ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อการอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การผลิตพลังงานไฟฟ้า การประปา และกิจการอื่น และ (3) การใช้น้ำประเภทที่สาม ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อกิจการขนาดใหญ่ที่ใช้น้ำปริมาณมาก หรืออาจก่อให้เกิดผลกระทบข้ามลุ่มน้ำหรือครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวาง

สาระสำคัญ	รายละเอียด
กำหนดให้มีระบบการอนุญาตการใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะ	สำหรับการใช้น้ำที่เกินกว่าสิทธิขั้นพื้นฐานการใช้น้ำ
กำหนดมาตรการในการป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วม	- มีแผนป้องกันและแก้ไขภาวะน้ำแล้งด้วยการบูรณาการร่วมกันกับแผนป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ - มีแผนป้องกันและแก้ไขภาวะน้ำท่วมด้วยการบูรณาการร่วมกันกับแผนป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ เมื่อมีปัญหามลพิษน้ำ ให้มีศูนย์บัญชาการเฉพาะกิจเพื่อการป้องกันแก้ไข ควบคุม ระวัง หรือบรรเทาผลร้ายอย่างทันที่
กำหนดมาตรการในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคเอกชน ประชาชน และชุมชนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ	-
กำหนดการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรน้ำสาธารณะ	- พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารหรือพื้นที่ชุ่มน้ำจะดำเนินการให้พื้นที่นั้นเป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์ในที่ดินที่อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อไม่ให้เกิดอันตรายหรือความเสียหายต่อทรัพยากรน้ำสาธารณะ
กำหนดความรับผิดชอบทางแพ่ง	ในกรณีที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรน้ำสาธารณะ และกำหนดให้หน่วยงานของรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวแทนของรัฐในการฟ้องคดีเพื่อเรียกค่าสินไหมทดแทนความเสียหาย
กำหนดบทลงโทษ	โทษจำคุก ปรับ หรือทั้งจำทั้งปรับ

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

4.1.3 แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580)

ที่มาและความสำคัญของแผนแม่บทฯ ตลอดหลายปีที่ผ่านมารัฐบาลไทยได้ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำผ่านงบประมาณเพื่อแก้ไขปัญหา แต่ยังคงพบที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน ดังเห็นได้จากปัญหาสถานการณ์ทรัพยากรน้ำของประเทศในทุกปี ดังนั้น เพื่อให้มีกรอบและแนวทางในการพัฒนาและเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศและสอดคล้องกับ “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี” (พ.ศ. 2561-2580) (แผนระดับ 1) และแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (แผนระดับ 2) ภายใต้ประเด็นที่ 19 การบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ รวมถึงหลักการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน คณะอนุกรรมการยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ภายใต้คณะกรรมการทรัพยากรน้ำ

แห่งชาติ (กนช.) จึงได้จัดทำแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบแผนแม่บทนี้เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2562 และได้ประกาศเป็นราชกิจจานุเบกษาเพื่อใช้บังคับต่อไป (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

เป้าหมายการดำเนินงาน แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี ได้จากการทบทวนปรับปรุงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 12 ปี และผ่านความเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิ ตลอดจนการบูรณาการหน่วยงานด้านน้ำที่เกี่ยวข้อง และจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน นำมาวิเคราะห์เพื่อกำหนดเป็นกลยุทธ์และแผนงานภายใต้แผนแม่บทฯ สำหรับการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับศักยภาพของกลุ่มน้ำ สภาพปัญหาและความต้องการของประชาชน และสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในประเด็น “ยุทธศาสตร์ที่ 5 ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม” โดยมีเป้าหมายการพัฒนา คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนในทุกมิติ และความเป็นหุ้นส่วนความร่วมมือระหว่างกันอย่างบูรณาการ บนพื้นฐานการเติบโตร่วมกัน มีการสร้างสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนเพื่อคนรุ่นต่อไปอย่างแท้จริง ดังนั้น แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี จึงได้กำหนดวิสัยทัศน์ คือ “ทุกหมู่บ้านมีน้ำสะอาดอุปโภค บริโภค น้ำเพื่อการผลิตมั่นคง ความเสียหายจากอุทกภัยลดลง คุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน บริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ภายใต้การพัฒนาอย่างสมดุลโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน” ทั้งนี้ เพื่อให้บรรลุตามวิสัยทัศน์ดังกล่าวจึงได้กำหนดออกเป็น 6 ด้าน ด้วยเป้าประสงค์ที่แตกต่างกัน ดังแสดงในตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ทั้ง 6 ด้าน

แผนแม่บท	เป้าประสงค์	กลยุทธ์
ด้านที่ 1 การจัดการน้ำ อุปโภคบริโภค	จัดหาน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภคให้แก่ ชุมชน ครบทุกหมู่บ้านหรือทุกครัวเรือน ชุมชน เมือง แหล่งท่องเที่ยวสำคัญ และพื้นที่ เศรษฐกิจพิเศษ รวมทั้งการจัดหาแหล่งน้ำ สำรองในพื้นที่ซึ่งขาดแคลนแหล่งน้ำต้นทุน พัฒนาน้ำดื่มให้ได้มาตรฐานในราคาที่เหมาะสม และการประหยัดน้ำ โดยลดการใช้น้ำภาค ครัวเรือน ภาคบริการ และภาคราชการ	1) พัฒนา ขยายเขต และเพิ่ม ประสิทธิภาพระบบประปาหมู่บ้าน 2) พัฒนาระบบประปาเมือง/พื้นที่ เศรษฐกิจ 3) พัฒนาน้ำดื่มให้ได้มาตรฐานและราคาที่ เหมาะสม 4) การประหยัดน้ำทุกภาคส่วน
ด้านที่ 2 การสร้างควม มั่นคงของน้ำ	พัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำและระบบส่งน้ำใหม่ให้ เต็มศักยภาพ พร้อมทั้งการจัดหาน้ำในพื้นที่ เกษตรน้ำฝน เพื่อขยายโอกาสจากศักยภาพ	1) ลดการใช้น้ำ 2) เพิ่มประสิทธิภาพโครงการแหล่งน้ำและ ระบบส่งน้ำเดิม

แผนแม่บท	เป้าประสงค์	กลยุทธ์
ภาคการผลิต	โครงการขนาดเล็กและลดความเสี่ยงในพื้นที่ไม่มีศักยภาพ ลดความเสี่ยง/ความเสียหายลงร้อยละ 50 รวมถึงการเพิ่มผลิตภาพและปรับโครงสร้างการใช้น้ำ โดยดำเนินการร่วมกับยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขันและด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคมเพื่อยกระดับผลิตภาพด้านน้ำทั้งระบบ	3) จัดระบบการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ 4) พัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำ/ระบบส่งน้ำใหม่ 5) พัฒนาระบบผันน้ำและระบบเชื่อมโยงแหล่งน้ำ ลดความขัดแย้งการใช้น้ำภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม 6) ส่งเสริมด้านการเกษตร พันธุ์พืช และการปลูกพืชให้มีผลิตภาพสูงมากขึ้น 7) เพิ่มน้ำต้นทุนโดยปฏิบัติการฝนหลวงให้อ่างเก็บน้ำและพื้นที่เกษตรกรรม
ด้านที่ 3 การจัดการน้ำ ท่วมและอุทกภัย	เพิ่มประสิทธิภาพการระบายน้ำ การจัดการระบบป้องกันน้ำท่วมชุมชนเมือง การจัดการพื้นที่น้ำท่วมและพื้นที่ชะลอน้ำ รวมทั้งการบรรเทาอุทกภัยในเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบในระดับลุ่มน้ำและพื้นที่วิกฤต (Area based) ลุ่มน้ำขนาดใหญ่ ลุ่มน้ำสาขา/ลดความเสี่ยงและความรุนแรงไม่น้อยกว่าร้อยละ 60	1) เพิ่มประสิทธิภาพการระบายน้ำ 2) ป้องกันน้ำท่วมชุมชนเมือง 3) จัดการพื้นที่น้ำท่วม/พื้นที่ชะลอน้ำ 4) บรรเทาอุทกภัยเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบ 5) สนับสนุนปรับตัวและเผชิญเหตุ
ด้านที่ 4 การจัดการ คุณภาพน้ำ และอนุรักษ์ ทรัพยากรน้ำ	พัฒนาและเพิ่มประสิทธิภาพระบบรวบรวมและระบบบำบัดน้ำเสียรวมของชุมชน การนำน้ำเสียกลับมาใช้ใหม่ ป้องกันและลดการเกิดน้ำเสียต้นทาง การควบคุมปริมาณการไหลของน้ำเพื่อรักษาระบบนิเวศ พร้อมทั้งฟื้นฟูแม่น้ำ ลำคลอง และแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสำคัญในทุกมิติ เพื่อการอนุรักษ์ พื้นฟู และใช้ประโยชน์ทั่วประเทศ	1) ป้องกันและลดการเกิดน้ำเสียที่ต้นทาง 2) เพิ่มประสิทธิภาพในการบำบัดและควบคุมการระบายน้ำเสียออกสู่สิ่งแวดล้อม 3) รักษาสมดุลของระบบนิเวศ 4) อนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำธรรมชาติทั่วประเทศ
ด้านที่ 5 การ อนุรักษ์ฟื้นฟู สภาพ ป่าต้นน้ำที่ เสื่อมโทรมและ ป้องกันการ พังทลายของดิน	อนุรักษ์ พื้นฟู พื้นที่ป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรม การป้องกัน และลดการชะล้างพังทลายของดินในพื้นที่ต้นน้ำและพื้นที่ลาดชัน	1) อนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรม 2) ป้องกันและลดการชะล้างพังทลายของดินในพื้นที่ต้นน้ำ
ด้านที่ 6 การบริหาร จัดการ	จัดตั้งองค์กรด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ คณะกรรมการลุ่มน้ำ ฯลฯ) ปรับปรุงกฎหมายให้	1) จัดทำ ปรับปรุง กฎหมาย และองค์กรด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและน้ำบาดาล

แผนแม่บท	เป้าประสงค์	กลยุทธ์
	ทันสมัย ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศ เชื่อมโยงประเด็นการพัฒนาและการหาแหล่ง เงินทุน พัฒนาระบบฐานข้อมูลประกอบการ ตัดสินใจ (คลังน้ำชาติ) สนับสนุนองค์กรกลุ่มน้ำ สนับสนุนการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างภาครัฐ และเอกชน การบริหารจัดการชลประทาน การ ศึกษาวิจัยเตรียมความพร้อม ส่งเสริมการ ประชาสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมของ ประชาชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง สร้าง จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ พัฒนา งานวิจัย นวัตกรรม และเทคโนโลยีสนับสนุน การสร้างมูลค่าเพิ่มในภาคการบริการและการ ผลิต รวมถึงพัฒนารูปแบบเพื่อยกระดับการ จัดการน้ำในพื้นที่และกลุ่มน้ำ (เชื่อมโยง การตลาด พลังงาน การผลิต และของเสีย)	2) จัดทำแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ แผนแม่บทระดับลุ่มน้ำและแผนปฏิบัติ การ รวมทั้งแผนบริหารน้ำในสถานะ วิกฤตทุกกลุ่มน้ำ 3) ติดตามและประเมินผล ทั้งแผนงาน ภายใต้แผนแม่บท 4) พัฒนาระบบฐานข้อมูลสนับสนุนการ ตัดสินใจ 5) ศึกษาวิจัยและพัฒนาการจัดการ ทรัพยากรน้ำ 6) เสริมสร้างการรับรู้และประชาสัมพันธ์ นโยบาย แผนแม่บท การบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำ และบูรณาการการมีส่วน ร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ส่งเสริมการจัดการน้ำชุมชน และการ จัดการภัยพิบัติด้านน้ำในระดับพื้นที่ ลุ่มน้ำ ประเทศ และระหว่างประเทศ

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

4.1.4 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)

ความเชื่อมโยงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 กับทรัพยากรน้ำ การพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 อยู่ในห้วงเวลาของการปฏิรูปประเทศเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานหลายด้านที่สั่งสมมานานท่ามกลางสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วและเชื่อมโยงกันใกล้ชิดมากขึ้น หนึ่งในปัญหาดังกล่าวคือการบริหารจัดการน้ำที่ยังไม่เป็นระบบโครงข่ายที่สมบูรณ์และการพัฒนามีความล่าช้า ดังเห็นได้จากประเทศไทยยังคงต้องประสบกับภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยเฉพาะอุทกภัยและภัยแล้งที่มีความรุนแรงมากขึ้น หรือคุณภาพน้ำที่อยู่ในเกณฑ์ดีมีแนวโน้มลดลงโดยมีสาเหตุสำคัญมาจากการชะหน้าดินที่มีปุ๋ยหรือสารเคมีตกค้างจากภาคเกษตรกรรม ปศุสัตว์ และระบบบำบัดน้ำเสียรวมของชุมชนมีจำนวนไม่เพียงพอซึ่งอาจเป็นสาเหตุสู่ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรน้ำมากขึ้น ทั้งระหว่างรัฐและประชาชน และระหว่างประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ด้วยกันเอง ดังนั้น หนึ่งในเป้าหมายการพัฒนาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 จึงเป็น “ทุนทางธรรมชาติ และคุณภาพสิ่งแวดล้อม สามารถสนับสนุนการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีความมั่นคงอาหาร พลังงาน และน้ำ” โดยเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งประเทศเพื่อรักษาความสมดุลของ

ระบบนิเวศ ลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกในภาคพลังงานและขนส่งไม่น้อยกว่าร้อยละ 7 ภายในปี พ.ศ. 2563 เทียบกับการปล่อยในกรณีปกติ มีปริมาณหรือสัดส่วนของขยะมูลฝอยที่ได้รับการจัดการอย่างถูกหลักสุขาภิบาลเพิ่มขึ้น และรักษาคุณภาพน้ำและคุณภาพอากาศในพื้นที่วิกฤตอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 **กับการจัดการทรัพยากรน้ำ** ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในทุกภาคส่วน อย่างไรก็ตาม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาจำนวนมากก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ป่าไม้ลดลง ทรัพยากรดินเสื่อมโทรม ความหลากหลายทางชีวภาพถูกคุกคาม รวมถึงทรัพยากรน้ำที่ยังไม่สามารถจัดสรรได้ตามต้องการและมีความเสี่ยงต่อการขาดแคลนในอนาคต ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ขณะที่การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติมีความผันผวนและรุนแรงมากขึ้น อาจเป็นเหตุให้เกิดอุทกภัยและภัยแล้งซึ่งส่งผลกระทบต่อภาคเศรษฐกิจและห่วงโซ่การผลิตภายในประเทศด้วยเช่นกัน ดังนั้น ในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวไว้ใน “ยุทธศาสตร์ที่ 4 การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน” โดยมีเป้าหมาย แนวทางการพัฒนา แผนรองรับ และโครงการที่สำคัญที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรน้ำในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ดังแสดงในตารางที่ 4.3 ขณะเดียวกัน สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562) กล่าวถึงการกำหนดทิศทางการพัฒนาเชิงพื้นที่ตามศักยภาพภูมิสังคมของแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยทั้ง 6 ภูมิภาคด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ระหว่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 และแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ดังตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.3 เป้าหมาย แนวทางการพัฒนา แผนรองรับ และโครงการสำคัญที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรน้ำในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12

เป้าหมาย	แนวทางการพัฒนา	แผนรองรับ	โครงการที่สำคัญ
เป้าหมายที่ 1 รักษา และฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติ	1) การรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติสร้างสมดุลของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม	1) แผนแม่บทและแผนยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น แผนแม่บทแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ การบุกรุกที่ดินของรัฐ และการบริหารจัดการทรัพยากร ธรรมชาติอย่างยั่งยืน	โครงการที่สำคัญ เช่น
เป้าหมายที่ 2 สร้างความมั่นคงด้านน้ำและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งน้ำผิวดินและน้ำใต้ดินให้มีประสิทธิภาพ	2) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความมั่นคง สมดุล และยั่งยืน	2) แผนแม่บทในการบริหารจัดการและอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร	1) โครงการส่งเสริมการปลูกป่าไม้เศรษฐกิจมีค่าระยะยาว เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจให้ได้ร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ โดยมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 25 การปลูกสร้างสวนป่าเศรษฐกิจ มุ่งให้เกิดประโยชน์ร่วมทั้งด้านการสร้างรายได้ การฟื้นฟูระบบนิเวศ และการดูดซับก๊าซเรือนกระจก
เป้าหมายที่ 3 สร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ลดมลพิษ และลดผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนและระบบนิเวศ	3) แก้ไขปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อม ด้วยการเร่งรัดการควบคุมมลพิษทั้งทางอากาศ ขยะ น้ำเสีย และของเสียอันตรายที่เกิดจากการผลิตและบริโภค	3) แผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2558-2569	กรอบระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี (พ.ศ. 2560-2564)
เป้าหมายที่ 4 เพิ่มประสิทธิภาพการลดก๊าซเรือนกระจกและขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ	4) ส่งเสริมการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เน้นบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ภายใต้อาณัติของเศรษฐกิจพอเพียง	4) กรอบแนวคิดและทิศทางของแผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2560-2564	2) แผนงานการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ใน 5 พื้นที่ลุ่มน้ำนําร่อง เพื่อสร้างความสมดุลที่ยั่งยืนระหว่างการอนุรักษ์ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในทิศทางที่สอดคล้องกับศักยภาพของลุ่มน้ำ กรอบระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี (พ.ศ. 2560-2564)
เป้าหมายที่ 5 เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติความสูญเสียในชีวิตและทรัพย์สินที่เกิดจากสาธารณภัยลดลง	5) ลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก และเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ	5) แผนแม่บทรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของประเทศ ไทย พ.ศ. 2558-2593	

ตารางที่ 4.3 เป้าหมาย แนวทางการพัฒนา แผนรองรับ และโครงการสำคัญที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรน้ำในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (ต่อ)

เป้าหมาย	แนวทางการพัฒนา	แผนรองรับ	โครงการที่สำคัญ
	6) บริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงด้านภัย พิบัติให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุดและ นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน		
	7) พัฒนาระบบการบริหารจัดการและกลไก แก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม		
	8) พัฒนาความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมระหว่าง ประเทศ จัดทำแผนแม่บทการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ อาเซียน		

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2559)

ตารางที่ 4.4 ทิศทางการพัฒนาภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12	แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
1) ภาคเหนือ	
(1) พัฒนาการท่องเที่ยวและธุรกิจบริการต่อเนื่อง	(1) อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำและการจัดการการใช้ประโยชน์ในเขตต้นน้ำ เพื่อสร้างความสมดุลและลดผลกระทบจากทรัพยากรน้ำ และรักษาสภาพธรรมชาติที่เป็นจุดเด่นด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน
(2) ใช้โอกาสจากเขตเศรษฐกิจพิเศษเชื่อมกับโครงการความร่วมมือต่าง ๆ ในอนุภูมิภาค	(2) พัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณน้ำต้นทุน สำหรับเมืองหลัก พื้นที่เศรษฐกิจพิเศษและสนับสนุนชุมชนที่มีรายได้ต่ำ
(3) เป็นฐานการผลิตเกษตรอินทรีย์และปลอดภัย เชื่อมสู่อุตสาหกรรมเกษตรแปรรูปเพิ่มมูลค่า	(3) การบรรเทาอุทกภัย น้ำหลากฉับพลันที่ลาดเชิงเขา ดินโคลนถล่ม โดยเพิ่มประสิทธิภาพด้านการเตือนภัย การปรับตัว และเผชิญเหตุ
(4) พัฒนาคุณภาพชีวิต แก้ไขปัญหาความยากจน	(4) การวางแผนระยะยาว สร้างความสมดุลระหว่างการใช้ที่ดินต้นน้ำและท้ายน้ำเพื่อลดผลกระทบจากภัยแล้งและอุทกภัย
(5) อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ จัดระบบการบริหาร จัดการน้ำ และป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษ	
2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	
(1) จัดการน้ำให้เพียงพอต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนเพื่อเตรียมพร้อมการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคต เช่น เศรษฐกิจชีวภาพ	(1) พัฒนาแหล่งน้ำต้นทุนและผันน้ำสนับสนุนภาคเกษตร เพื่อยกระดับรายได้ภาคการเกษตรและการพัฒนาพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ
การเสริมสร้างความเข้มแข็ง	(2) พัฒนาพื้นที่เกษตรน้ำฝนในพื้นที่ที่มีศักยภาพ เช่น แหล่งน้ำขนาดเล็ก แหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำบาดาล ให้สามารถทำการเกษตรยังชีพ และดูแลได้บางส่วน
(2) แก้ไขปัญหาความยากจน พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้มีรายได้น้อย	(3) จัดระบบอนุรักษ์ดินและน้ำในพื้นที่เกษตรอาศัยน้ำฝนที่ไม่มีศักยภาพพัฒนาแหล่งน้ำ
(3) สร้างความเข้มแข็งของฐานเศรษฐกิจ ควบคู่กับการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	

ตารางที่ 4.4 ทิศทางการพัฒนาภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (ต่อ)

แผนพัฒนา ฉบับที่ 12	แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
(4) พัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งที่เชื่อมโยงพื้นที่เศรษฐกิจหลัก ภาคกลาง และพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC)	(4) บริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ แก้ไขปัญหาอุทกภัย โดยบริหารจัดการพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก การแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการส่งเสริมการเกษตรแบบครบวงจร
(5) สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจตามแนวชายแดนและแนวระเบียงเศรษฐกิจ	(5) บริหารจัดการพื้นที่เกษตร (Zoning) ในพื้นที่ที่มีศักยภาพการพัฒนาด้านน้ำดื่มหรือศักยภาพของดินไม่เหมาะสม
3) ภาคกลาง	
(1) พัฒนารุงเทพฯ เป็นมหานครทันสมัยระดับโลก	(1) พัฒนาแหล่งน้ำต้นทุนและระบบการจัดสรรน้ำ เพื่อรองรับการเป็นพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญอันดับหนึ่งของประเทศและการขยายตัวในอนาคต
(2) พัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับนานาชาติ และเชื่อมโยงกระจายแหล่งท่องเที่ยว	(2) วางแผนและขับเคลื่อนโครงการบรรเทาอุทกภัยลุ่มน้ำเจ้าพระยาและท่าจีนตอนล่าง รวมถึงการป้องกันเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด
(3) ยกกระดับสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม โดยใช้นวัตกรรม เทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์	(3) ปรับปรุงลำน้ำสายหลัก เพื่อการคมนาคมและเพิ่มประสิทธิภาพการระบายน้ำ
(4) บริหารจัดการน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ และความสมดุลของระบบนิเวศ	(4) การบริหารจัดการน้ำ ให้สมดุลกับน้ำต้นทุน (การวางแผนจัดสรรน้ำรายฤดู)
(5) เปิดประตูการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว เชื่อมโยงทวาย-ภาคกลาง- EEC	(5) การวางแผนพัฒนาระบบจัดการน้ำในพื้นที่ภาคกลางตอนล่าง ในระยะ 30 ปี
(6) พัฒนาเชื่อมโยงเศรษฐกิจและสังคมกับทุกภูมิภาค	(พ.ศ. 2593)
4) ภาคตะวันออก	
(1) พัฒนาพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) ให้ทันสมัยที่สุดในภูมิภาคอาเซียน	(1) พัฒนาแหล่งน้ำ โครงข่ายน้ำ และจัดหาแหล่งน้ำทางเลือกใหม่เพื่อรองรับพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) และเขตเศรษฐกิจพิเศษ
(2) เป็นแหล่งผลิตอาหารคุณภาพ มาตรฐานสากล	(2) พัฒนาระบบประปาเมือง เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนเมือง และภาคการท่องเที่ยว
(3) ปรับปรุงมาตรฐานสินค้าและบริการท่องเที่ยว	

ตารางที่ 4.4 ทิศทางการพัฒนาภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (ต่อ)

แผนพัฒนา ฉบับที่ 12	แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
(4) พัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจชายแดนให้เป็นประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน	(3) บริหารจัดการน้ำเพื่อสนับสนุนภาคเกษตรและภาคเศรษฐกิจ พร้อมทั้งการวางแผนจัดสรรน้ำ
(5) เร่งแก้ปัญหาจัดระบบการบริหารจัดการมลพิษ	รายภาคการผลิตและรายฤดู
	(4) การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำ ปรับโครงสร้างการใช้น้ำ เพิ่มผลผลิตการใช้น้ำ
	ภาคอุตสาหกรรม และภาคเกษตร
	(5) ส่งเสริมและสนับสนุนการลดและการนำกลับมาใช้ใหม่ในภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตร
5) ภาคใต้	
(1) พัฒนาการท่องเที่ยวของภาคให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลก	(1) พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อเมืองท่องเที่ยวสำคัญ และพื้นที่เกาะ
(2) พัฒนาอุตสาหกรรมการแปรรูปยางพารา และปาล์มน้ำมันแห่งใหม่ของประเทศ	(2) พัฒนาแหล่งน้ำเฉพาะพื้นที่ เพื่อสนับสนุนภาคการเกษตร อุตสาหกรรมแปรรูป และพื้นที่
(3) พัฒนาการผลิตสินค้าเกษตรหลักของภาค	เขตเศรษฐกิจพิเศษ
(4) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สนับสนุนการท่องเที่ยว พัฒนาเขตอุตสาหกรรม และ	(3) บรรเทาอุทกภัยในพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญ และที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและ
เชื่อมโยงการค้าในอาเซียน	สังคม ได้แก่ เมืองหลักเมืองท่องเที่ยวสำคัญ และพื้นที่น้ำท่วมเสียหายรุนแรง
	(4) จัดการระบบอนุรักษ์ดินและน้ำในพื้นที่เกษตรเพื่อลดผลกระทบจากอุทกภัยและภัยแล้ง
6) ภาคใต้ชายแดน	
(1) พัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร และอุตสาหกรรมแปรรูป การเกษตร สร้างความมั่นคง	(1) พัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมเกษตรและอุตสาหกรรมแปรรูปเกษตรกรรม
ภาคการผลิต	(2) พัฒนาระบบประปา เพื่อพัฒนาแหล่งการค้า และท่องเที่ยวชายแดน
(2) พัฒนาเมือง สุโขทัย-ลก และเมืองเบตง ให้เป็นเมืองการค้า และเมืองท่องเที่ยวชายแดน	(เมืองสุโขทัย-ลก เมืองเบตง เมืองปัตตานี และเมืองนราธิวาส)
(3) เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน	(3) ป้องกันน้ำท่วมชุมชนเมือง เมืองศูนย์กลางการท่องเที่ยว และพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญ

ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (2562)

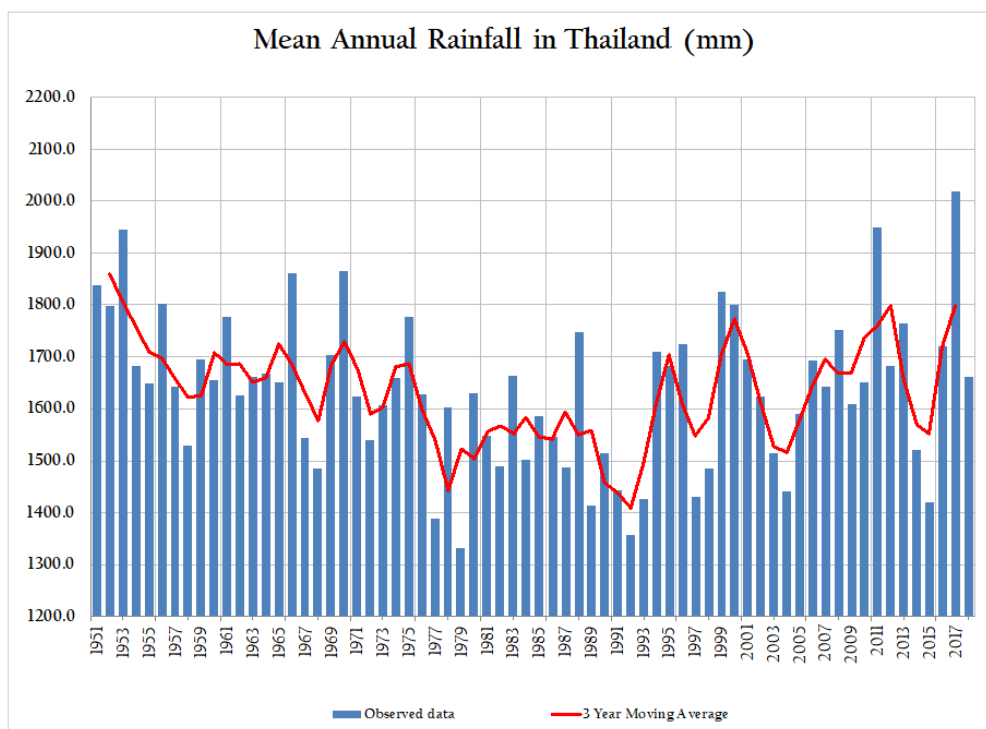
4.2 สถานการณ์และปัญหาด้านทรัพยากรน้ำของประเทศไทย

นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยยังคงประสบปัญหาด้านทรัพยากรน้ำอย่างต่อเนื่อง ทั้งปัญหาภัยแล้ง ปัญหาน้ำท่วม ตลอดจนปัญหาคุณภาพของน้ำ อย่างไรก็ตาม ปัญหาด้านทรัพยากรน้ำต่าง ๆ เริ่มเป็นที่ตระหนักและหลายภาคส่วนได้เล็งเห็นความสำคัญของปัญหาเหล่านั้นโดยมีวิกฤตน้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ. 2554 เป็นตัวกระตุ้นเนื่องจากความเสียหายที่เกิดขึ้นกับหลายพื้นที่ที่ไม่เคยประสบภาวะน้ำท่วมมาก่อน ขณะเดียวกันด้วยเทคโนโลยีทางอุทุนิยมวิทยาที่ทันสมัยส่งผลให้ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงข้อมูลทางอุทุนิยมวิทยาได้สะดวก รวดเร็วและทันต่อเวลามากยิ่งขึ้น รวมถึงสามารถเข้าถึงการรับแจ้งสภาวะการเตือนภัยต่าง ๆ ที่มีสาเหตุจากน้ำได้แม่นยำและรวดเร็ว ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหาทรัพยากรน้ำของประเทศไทยอาจลดความรุนแรงลงด้วยศักยภาพการป้องกันและการเตรียมความพร้อมรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น

4.2.1 ศักยภาพทรัพยากรน้ำในประเทศ

1) ปริมาณน้ำฝน

พื้นที่ประเทศไทยประกอบด้วย 25 กลุ่มน้ำหลัก มีพื้นที่ประมาณ 514,008 ตารางกิโลเมตร หรือ 321.2 ล้านไร่ สภาพพื้นที่ตั้งอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ โดยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดปกคลุมประเทศไทยระหว่างกลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม ส่งผลให้ประเทศไทยมีปริมาณฝนรายปีเฉลี่ยทั่วประเทศประมาณ 1,455 มิลลิเมตร หรือมีความผันแปรตามพื้นที่ระหว่าง 900-4,000 มิลลิเมตรต่อปี (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) ทั้งนี้ จากข้อมูลสถิติปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศ 30 ปีย้อนหลัง พบว่าประเทศไทยมีปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศค่อนข้างแปรปรวนโดยมีทั้งปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศสูงกว่าหรือต่ำกว่าค่าปกติ (แผนภูมิที่ 4.2) หรือในปี พ.ศ. 2561 พบว่าประเทศไทยมีปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศสูงถึง 2,017.1 มิลลิเมตร (สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย, 2562) จากนั้นในปี พ.ศ. 2562 ลดลงเหลือ 1,343.4 มิลลิเมตร (สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย, 2563)

แผนภูมิที่ 4.2 ปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศ (มิลลิเมตร) ของไทยย้อนหลัง 30 ปี
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย (2563)

2) ปริมาณน้ำบาดาล

ในปี พ.ศ. 2559 ประเทศไทยมีน้ำบาดาลทั้งหมด 27 แห่ง กรมทรัพยากรน้ำบาดาลมีสถานีสังเกตการณ์น้ำบาดาลจำนวน 864 สถานี มีจำนวนบ่อ 1,524 บ่อ (สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ, 2560) ขณะที่ปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บในปี พ.ศ. 2561 และ 2562 มีปริมาณใกล้เคียงกันคือประมาณ 1.14 ล้านลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. 2562 สามารถจำแนกปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บรายภูมิภาคได้ดังตารางที่ 4.5 โดยภาคกลางมีปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บสูงสุดประมาณ 4.13 แสนลูกบาศก์เมตรหรือคิดเป็นร้อยละ 36.3 ของปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บทั้งประเทศ จากข้อมูลปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บทั้งสองปีแสดงให้เห็นว่า ระดับน้ำบาดาลของประเทศไทยค่อนข้างเปลี่ยนแปลงน้อย โดยระดับน้ำบาดาลชั้นต้นความลึกไม่เกิน 50 เมตรในพื้นที่ภาคกลางมีการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับปริมาณน้ำฝน ขณะที่พบว่าในบางจังหวัด เช่น สุโขทัย พิษณุโลก พิจิตร นครสวรรค์ ชัยนาท สุพรรณบุรี สิงห์บุรี และอ่างทอง มีการสูบน้ำบาดาลระดับต้นเพื่อทำนาในปริมาณสูงและต่อเนื่องจึงส่งผลให้ระดับน้ำบาดาลในช่วงปี พ.ศ. 2559-2562 ลดลงเฉลี่ย 0.4-0.75 เมตรต่อปี สำหรับระดับน้ำบาดาลในเมืองใหญ่ที่ชุมชนหนาแน่นหรือเป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมในบางจังหวัด เช่น เชียงใหม่-ลำพูน ขอนแก่น สงขลา และนครราชสีมา ซึ่งระดับน้ำบาดาลมีแนวโน้ม

ลดลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตวิกฤตการณ์น้ำบาดาลในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล นอกจากนี้ยังพบว่าระดับน้ำบาดาลในชั้นน้ำบาดาลที่ความลึกน้อยกว่า 150 เมตร ในพื้นที่จังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี กรุงเทพมหานคร และสมุทรปราการ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ขณะที่ระดับน้ำบาดาลในชั้นน้ำบาดาลที่ความลึกมากกว่า 150 เมตร ในพื้นที่จังหวัดนครปฐม สมุทรสาคร และพระนครศรีอยุธยา มีแนวโน้มลดลง (กรมทรัพยากรน้ำบาดาล, 2562)

อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาน้ำบาดาลขึ้นมาใช้นั้น มีข้อจำกัดในเรื่องของความคุ้มทุน เนื่องจากมีค่าใช้จ่าย (ค่าไฟฟ้า/ค่าน้ำมัน/ค่าบำรุงรักษา) ในการสูบน้ำ อีกทั้งก่อนทำการเจาะบ่อน้ำบาดาลจำเป็นต้องมีการสำรวจเพื่อให้สามารถกำหนดจุดเจาะบ่อน้ำบาดาลที่มีปริมาณและคุณภาพน้ำบาดาลที่ดี โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นหินแข็งและพื้นที่น้ำเค็มซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายในการดำเนินการสำรวจค่อนข้างสูง (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

ตารางที่ 4.5 ปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บของประเทศไทยปี พ.ศ. 2562

ภูมิภาค	ปริมาณน้ำบาดาลที่กักเก็บ (ลูกบาศก์เมตร)	ร้อยละของปริมาณน้ำบาดาลที่ กักเก็บทั้งประเทศ
ภาคเหนือ	166,860	14.7
ภาคกลาง	412,856	36.3
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	241,312	21.2
ภาคตะวันออก	53,197	4.7
ภาคตะวันตก	63,710	5.6
ภาคใต้	199,779	17.6
รวม	1,137,713	100.0

ที่มา: กรมทรัพยากรน้ำบาดาล (2562ก)

3) ปริมาณน้ำในเขื่อน

เขื่อนทำหน้าที่กักเก็บน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากและปล่อยน้ำเพื่อใช้สำหรับภาคเกษตรกรรม อุปโภคบริโภค หรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ในช่วงขาดแคลนน้ำ ขณะเดียวกัน เขื่อนสามารถป้องกันน้ำท่วมฉับพลันในฤดูน้ำหลากได้ และยังช่วยชะลอความเร็วของน้ำโดยให้น้ำที่สูงกว่าระดับที่ต้องการไหลผ่าน ปัจจุบันเขื่อนบางแห่งยังสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ รวมถึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ประเทศไทยมีเขื่อนทั้งสิ้น 36 แห่ง ด้วยศักยภาพความจุที่ระดับน้ำเก็บกัก 70,926 ล้านลูกบาศก์เมตร โดยระหว่างปี พ.ศ. 2560-2562 พบว่า ปริมาณน้ำในเขื่อนมีแนวโน้มลดลงโดยมีค่าเท่ากับ 59,875 55,459 และ 40,608 ล้านลูกบาศก์เมตร ตามลำดับ (ตารางที่ 4.6) ซึ่งสอดคล้องกับปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศ (มิลลิเมตร) ของประเทศไทย (ภาพที่ 4.1)

ตารางที่ 4.6 ปริมาณน้ำในเขื่อนต่าง ๆ ของประเทศไทย

ภูมิภาค	ความจุที่ระดับน้ำ เก็บกัก (ล้าน ลบ.ม.)	ปริมาณน้ำในเขื่อน (ล้าน ลบ.ม.)		
		พ.ศ. 2560 ^{1/}	พ.ศ. 2561 ^{2/}	พ.ศ. 2562 ^{3/}
ภาคเหนือ	24,825	21,069	18,468	10,141
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	8,368	7,712	4,593	3,401
ภาคกลาง	1,419	1,412	736	154
ภาคตะวันตก	26,605	22,553	23,632	21,087
ภาคตะวันออก	1,515	1,313	1,311	525
ภาคใต้	8,194	5,817	6,718	5,301
รวม	70,926	59,875	55,459	40,608

ที่มา: ^{1/}สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) (2561), ^{2/}สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) (2562), ^{3/}สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) (2563)

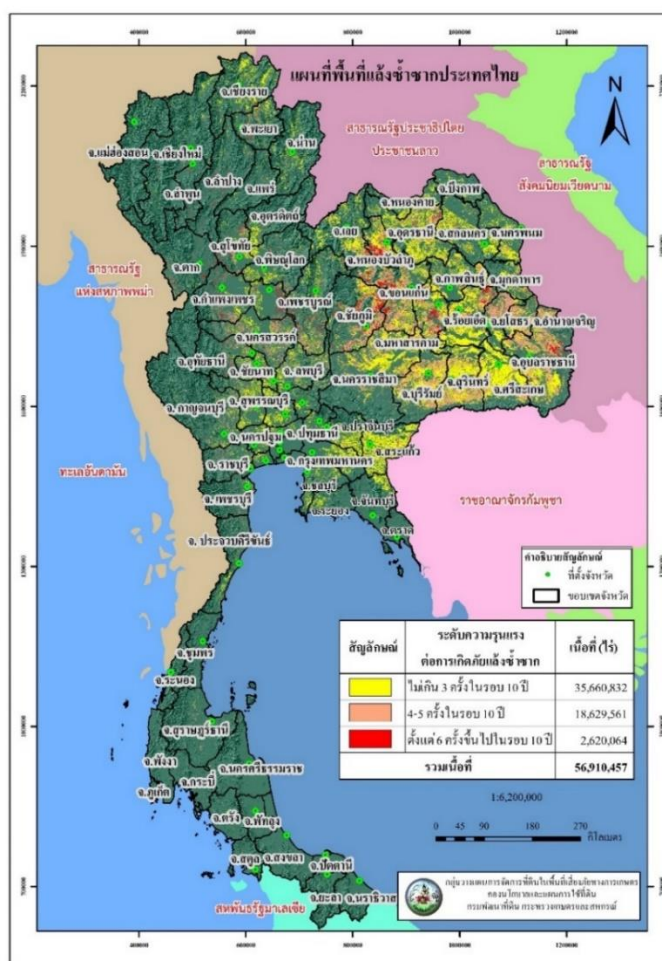
4.2.2 สภาพปัญหาทรัพยากรน้ำ

1) ปัญหาการขาดแคลนน้ำ

ในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งหลายครั้ง คือ ปี พ.ศ. 2510, 2511, 2515, 2520, 2522, 2529, 2530, 2533, 2537, 2542, 2545 และ 2548 ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกรและความเสียหายทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมากทั้งด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่ต้องอาศัยผลผลิตทางการเกษตรเป็นวัตถุดิบ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) ปัญหาการขาดแคลนน้ำ (ภัยแล้ง) ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2530 ที่ผ่านมา ได้สร้างความเดือดร้อนและความทุกข์ยากให้แก่ประชากรชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่ง ณ ขณะนั้นถือเป็นประชากร 1 ใน 3 ของประเทศ แต่ด้วยพระเมตตาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่ทรงต้องการบรรเทาปัดเป่าความทุกข์ยากเหล่านั้นจึงพระราชทานโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง หรือ “โครงการอีสานเขียว” ขึ้นในเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ. 2530 โดยมีแผนการดำเนินงานที่ประกอบด้วยสาระสำคัญคือการพัฒนาแหล่งน้ำและการพัฒนาป่าไม้ (อดุลย์ เขียวชาญ, 2531) เพื่อให้ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถดำเนินชีวิต ทำอยู่ ทำกินในถิ่นฐานของตนเองได้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือกระทั่งปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ความแปรปรวนของสภาพอากาศส่งผลให้ประเทศไทยยังคงประสบภาวะการขาดแคลนน้ำอย่างต่อเนื่องโดยในปี พ.ศ. 2548 เกิดภาวะภัยแล้งที่รุนแรงมาก มีจังหวัดที่ประสบภัยแล้งถึง 71 จังหวัด มีมูลค่าความเสียหายสูงถึง 7.5 พันล้านบาท จากนั้นในปี พ.ศ. 2552 2553 และ 2554 มีจังหวัดที่ประสบภัยแล้ง 62 64 และ 54 จังหวัด ตามลำดับ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2555)

ขณะเดียวกัน ตลอดช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา (ปี พ.ศ. 2548-2557) ประเทศไทยมีพื้นที่แล้งซ้ำซากเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากฝนตกน้อยกว่าปกติหรือฝนตกไม่เป็นไปตามฤดูกาล ซึ่งพื้นที่เสี่ยงภัยแล้งในระดับต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ สภาพดิน ปริมาณฝน ในปี พ.ศ. 2560 พบว่า มีพื้นที่เสี่ยงภัยในระดับรุนแรง (ตั้งแต่ 6 ครั้งขึ้นไปในรอบ 6 ปี) และระดับปานกลาง (เกิด 4-5 ครั้งในรอบ 10 ปี) มีพื้นที่รวมประมาณ 26.8 ล้านไร่ สำหรับปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคพบว่า หมู่บ้านทั้งประเทศไทย จำนวน 75,032 หมู่บ้าน มีปัญหาไม่มีระบบประปา 256 หมู่บ้าน ระบบประปาชำรุดและขาดประสิทธิภาพ 20,034 หมู่บ้าน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) และในปี พ.ศ. 2561 พบว่าพื้นที่เสี่ยงภัยในระดับรุนแรง (ตั้งแต่ 6 ครั้งขึ้นไปในรอบ 6 ปี) ประมาณ 2.6 ล้านไร่ และระดับปานกลาง (เกิด 4-5 ครั้งในรอบ 10 ปี) ประมาณ 18.63 ล้านไร่ โดยส่วนใหญ่พื้นที่ที่พบปัญหาภัยแล้งซ้ำซากคือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 4.1) (กรมพัฒนาที่ดิน, 2562ก)

ภาพที่ 4.1 พื้นที่แล้งซ้ำซากประเทศไทย ปี พ.ศ. 2561

ที่มา: กรมพัฒนาที่ดิน (2562ก)

ในปี พ.ศ. 2562 พบว่ามีบางจังหวัดที่ได้ประกาศเขตการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน (ภัยแล้ง) ตามระเบียบกระทรวงการคลัง ว่าด้วยเงินอุดหนุนราชการเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน พ.ศ. 2562 จำนวน 14 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย น่าน นครพนม มหาสารคาม บึงกาฬ หนองคาย บุรีรัมย์ กาฬสินธุ์ กาญจนบุรี ฉะเชิงเทรา เพชรบูรณ์ อุทัยธานี นครราชสีมา และอุดรธานี รวมทั้งสิ้น 69 อำเภอ 420 ตำบล 3,785 หมู่บ้าน/ชุมชน (ศูนย์อำนวยการเฉพาะกิจแก้ไขและบรรเทาวิกฤตภัยแล้ง ปี 2562/2563 กรมชลประทาน, 2563)

ทั้งนี้ สถานการณ์ภัยแล้งในฤดูปี พ.ศ. 2563 ยังได้เกิดขึ้นเร็วกว่าปี พ.ศ. 2562 โดยในปี พ.ศ. 2562 ประเทศไทยประสบภาวะภัยแล้งอย่างหนักเนื่องจากปรากฏการณ์เอลนีโญในช่วงฤดูแล้ง เกิดภาวะฝนทิ้งช่วง และมีฝนตกน้อยเมื่อถึงฤดูฝนซึ่งสอดคล้องกับปริมาณน้ำในเขื่อนดังตารางที่ 4.6 จนส่งผลกระทบต่อให้น้ำต้นทุนในเขื่อนที่กักเก็บไว้สำหรับใช้ในฤดูแล้งปี พ.ศ. 2563 มีน้อยตามไปด้วย โดยข้อมูล ณ วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2563 ปรากฏว่ามีจังหวัดที่ได้ประกาศเขตการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉินแล้ว 30 จังหวัด 183 อำเภอ 1,004 ตำบล 4 เทศบาล 8,805 หมู่บ้าน/ชุมชน เช่น เชียงใหม่ น่าน เพชรบูรณ์ อุทัยธานี อุดรธานี ตาก ขอนแก่น สกลนคร ชัยภูมิ และกาฬสินธุ์ เป็นต้น โดยสร้างความเสียหายครอบคลุมพื้นที่ทางการเกษตรกว่า 1.78 ล้านไร่ จำแนกเป็นนาข้าว 1.56 ล้านไร่ พืชไร่ 2 แสนไร่ และพืชสวน 5 พันไร่ เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบกว่า 1.86 แสนราย หรือคิดเป็นมูลค่าความเสียหาย 8,824.79 ล้านบาท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับผลกระทบมากที่สุดมีมูลค่าความเสียหาย 3,652.20 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 41.39 ของมูลค่าความเสียหายรวม รองลงมาคือ ภาคเหนือ มูลค่าความเสียหาย 2,801.01 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 31.74 ของมูลค่าความเสียหายรวม (ส่วนติดตามและวิเคราะห์ภัยพิบัติทางการเกษตร, 2563)

2) ปัญหาน้ำท่วม

ในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ประสบปัญหาน้ำท่วมเกือบทุกจังหวัดของประเทศ เช่น ในปี พ.ศ. 2515, 2518, 2521, 2523, 2526, 2532, 2538, 2544, 2545, 2548, 2549, 2553 และ 2554 ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายต่อชีวิต ทรัพย์สิน และเศรษฐกิจของประเทศอย่างมาก (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาอุทกภัยในปลายปี พ.ศ. 2554 ซึ่งเป็นอุทกภัยครั้งใหญ่ในรอบ 70 ปี ของประเทศไทย มีสาเหตุจากฝนตกหนักเป็นบริเวณกว้างและสะสมต่อเนื่องตลอดทั้งฤดูฝนจากอิทธิพลของมรสุมและพายุ จำนวน 5 ลูก ส่งผลให้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ถึง 31 ตุลาคม ของปีดังกล่าว ประเทศไทยมีปริมาณฝนตกสะสม 1,822.4 มิลลิเมตร ซึ่งสูงกว่าค่าปกติ (เฉลี่ย 30 ปี) ถึงร้อยละ 28 หรือ เฉพาะภาคเหนือมีปริมาณฝนตกสะสมมากกว่าค่าปกติถึงร้อยละ 42 ปริมาณน้ำฝนดังกล่าวจึงสะสมเป็นมวลน้ำจำนวนมากมหาศาลส่งผลให้ทางไหลของน้ำตามธรรมชาติไม่สามารถรองรับได้จึงเอ่อล้นท่วมขังพื้นที่ภาคเหนือตั้งแต่วันที่ 25 กรกฎาคม และแผ่ขยายเป็นวงกว้าง

ครอบคลุมพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งในเขตพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม รวมทั้งสิ้น 64 จังหวัด (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2554) ด้วยมูลค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจกว่า 1.44 ล้านล้านบาท (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) จากนั้น ประเทศไทยยังคงประสบปัญหา น้ำท่วมอย่างต่อเนื่องในทุกปีทั้งในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางที่ส่วนใหญ่เป็นเขตพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก หรือน้ำท่วมซ้ำซากเป็นครั้งคราวที่พบใหม่ในบางจังหวัดซึ่งสร้างความเสียหายอย่างฉับพลัน เช่น สกลนคร และขอนแก่น เป็นต้น

ในช่วงเดือนกรกฎาคมปี พ.ศ. 2560 ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากพายุโซนร้อนที่สำคัญ 2 ครั้ง ได้แก่ พายุโซนร้อน “ตาลัส” (Talas) และ “เซินกา” (Sonca) มีผลให้เกิดฝนตกหนักถึงหนักมากเป็นบริเวณกว้างในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในจังหวัดสกลนครมีปริมาณน้ำฝนสะสมระหว่างวันที่ 27-28 กรกฎาคม สูงถึง 245 มิลลิเมตร ทั้งนี้ นอกจากฝนที่ตกหนักแล้วด้วยสภาพภูมิประเทศและการวางผังเมืองของตัวเมืองสกลนครที่เป็นแหล่งรองรับน้ำจากภูเขา รวมถึงโครงสร้างสาธารณูปโภค เช่น ถนน อาคาร กีดขวางทางน้ำและการถมคูคลอง ส่งผลให้พื้นที่เขตเทศบาลเมืองสกลนครต้องประสบพิบัติภัยทางน้ำที่สร้างความเสียหายอย่างร้ายแรงที่สุดในรอบ 20 ปี ด้วยมูลค่าความเสียหายกว่า 1,000 ล้านบาท (ศุภวัฒน์ สุขะประเมษฐ, 2561)

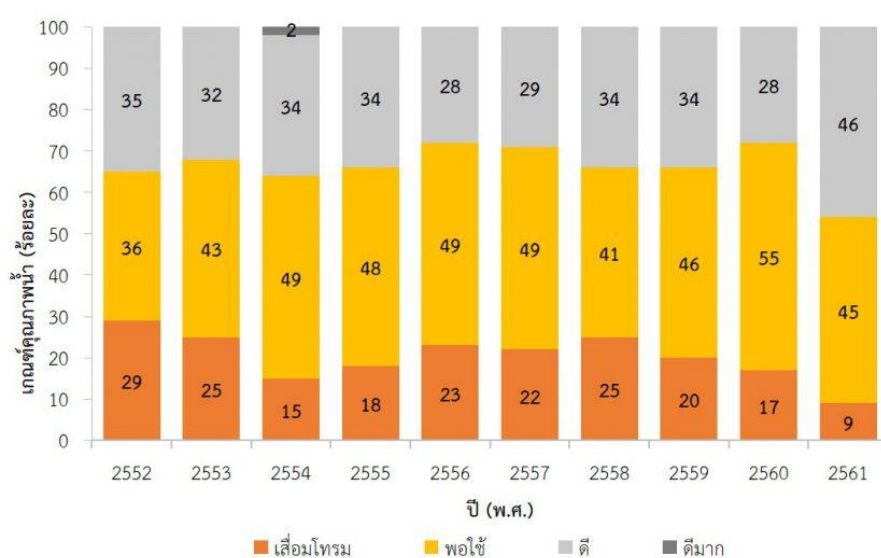
ในช่วงปลายเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2562 ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากพายุโซนร้อน “โพดุล” ส่งผลให้หลายจังหวัดของประเทศไทยประสบภัยน้ำท่วม เช่น แพร่ พิจิตร น่าน พิชณุโลก อุตรดิตถ์ ยโสธร ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม อุดรธานี อุบลราชธานี อำนาจเจริญ มุกดาหาร และ สกลนคร เป็นต้น สำหรับจังหวัดขอนแก่นนั้นพบว่าประสบปัญหาน้ำท่วมฉับพลันในเขตพื้นที่อำเภอบ้านไผ่ โดยเฉพาะเขตเทศบาลบ้านไผ่ และบริเวณถนนมิตรภาพซึ่งส่งผลกระทบต่อการสัญจร (กรมชลประทาน, 2562) สอดคล้องกับพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากของประเทศไทยที่เพิ่มขึ้นกว่า 16.20 ล้านไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับในปี พ.ศ. 2549 (กรมพัฒนาที่ดิน, 2550) กับปี พ.ศ. 2561 ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. 2561 สามารถจำแนกพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากเป็นประจำ (ประสบน้ำท่วมซ้ำ 8-10 ครั้งในรอบ 10 ปี) ประมาณ 1.60 ล้านไร่ พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากบ่อยครั้ง (ประสบน้ำท่วมซ้ำ 4-7 ครั้งในรอบ 10 ปี) ประมาณ 11.66 ล้านไร่ และพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากเป็นครั้งคราว (ประสบน้ำท่วมซ้ำไม่เกิน 3 ครั้งในรอบ 10 ปี) ประมาณ 13.50 ล้านไร่ รวมมีพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากประมาณ 26.75 ล้านไร่ (ภาพที่ 4.2-(ก)(ข)) (กรมพัฒนาที่ดิน, 2562ข)

3) ปัญหาคุณภาพน้ำผิวดิน

ในปี พ.ศ. 2561 มีการติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำจากแหล่งน้ำสำคัญทั่วประเทศไทย จำนวน 65 แหล่งน้ำ แม่น้ำสายหลักของประเทศ 59 แม่น้ำ และแหล่งน้ำนิ่ง 6 แห่ง จากการตรวจสอบพบว่าแหล่งน้ำที่มีดัชนีคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดีร้อยละ 46 เกณฑ์พอใช้ร้อยละ 45 และ เกณฑ์เสื่อมโทรมร้อยละ 9 ไม่มีแหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดีมากหรือเกณฑ์เสื่อมโทรมมาก และเมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2560 ที่มีแหล่งน้ำซึ่งอยู่ในเกณฑ์พอใช้ถึงดีเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 83 เป็นร้อยละ 91 และแหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมลดลงจากร้อยละ 17 เป็นร้อยละ 9 ทั้งนี้ เมื่อเปรียบเทียบคุณภาพน้ำผิวดินในแต่ละภูมิภาค พบว่า แหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำดีที่สุดอยู่ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และแหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำเสื่อมโทรมที่สุดอยู่ในภาคกลางเช่นเดียวกับปีที่ผ่านมา โดยแหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำเสื่อมโทรมที่สุด คือ แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (ช่วงอำเภอมะเอยีง สมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ ถึงอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี) โดยมีสาเหตุหลักมาจากการปล่อยน้ำเสียจากแหล่งชุมชน กิจกรรมทางการเกษตร และอุตสาหกรรม ขณะที่พื้นที่แหล่งน้ำที่มี คุณภาพดีที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ (1) แม่น้ำตาปตอนบน (2) แควน้อย (3) อุน (4) สงคราม และ (5) ชี

สำหรับแหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำเสื่อมโทรม 5 อันดับแรก ได้แก่ (1) ลำตะคองตอนล่าง (2) แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (3) ท่าจีนตอนล่าง (4) พังราดตอนบน และ (5) ท่าจีนตอนกลาง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562)

การเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2552-2561) พบว่า คุณภาพน้ำของแหล่งน้ำผิวดินในประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์พอใช้ ปัจจุบันไม่พบแหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดีมาก และตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ไม่มีแหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมมาก โดยแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำค่อนข้างดีขึ้น (แผนภูมิที่ 4.3) แหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำดีมาโดยตลอด ได้แก่ แม่น้ำตาปิตอนบน แควน้อย และลำชี แหล่งน้ำที่มีคุณภาพน้ำพอใช้มาโดยตลอด ได้แก่ แม่น้ำบางปะกง แม็กลอง และน้อย แหล่งน้ำที่มีแนวโน้มคุณภาพน้ำเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องและต้องเฝ้าระวังและดำเนินการแก้ไขปัญหา ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ท่าจีนตอนล่าง ลพบุรี พังราดตอนบน และลำตะคองตอนล่าง สำหรับสาเหตุที่ส่งผลให้มีคุณภาพน้ำเสื่อมโทรม อาจมาจากช่วงที่แม่น้ำไหลผ่านพื้นที่ชุมชนเมืองที่มีประชากรหนาแน่น เขตอุตสาหกรรม และปากแม่น้ำสายหลัก (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562) สำหรับปัญหาการรุกรานของน้ำเค็ม เกิดขึ้นในตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา ท่าจีน บางปะกง และแม็กลอง ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อการเพาะปลูกพืช การประปา การประมง การอุตสาหกรรม ตลอดจนการอุปโภค-บริโภคน้ำของราษฎรที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ การจัดสรรน้ำเพื่อผลักดันน้ำเค็ม เป็นการจัดสรรน้ำจากแหล่งเก็บน้ำในพื้นที่ตอนบนของกลุ่มน้ำ เช่น จากเขื่อนภูมิพล เขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนป่าสัก เขื่อนขุนด่านปราการชล เขื่อนศรีนครินทร์ และเขื่อนวชิราลงกรณ์ ในฤดูแล้งปีละมากกว่า 2,800 ล้านลูกบาศก์เมตร เพื่อควบคุมความเค็มของน้ำ ณ จุดควบคุมไม่ให้เกินมาตรฐานของการเกษตรและการประปา (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

แผนภูมิที่ 4.3 แนวโน้มสถานการณ์คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดิน พ.ศ. 2552-2561

ที่มา: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2562)

4) ปัญหาคุณภาพน้ำบาดาล

น้ำบาดาลโดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นน้ำคุณภาพดี กล่าวคือ อยู่ในมาตรฐานน้ำบาดาลที่ใช้บริโภคได้ตามพระราชบัญญัติน้ำบาดาลปี พ.ศ. 2520 อย่างไรก็ตาม ยังมีบางพื้นที่ที่มีปริมาณสารละลายในน้ำบาดาลสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานน้ำดื่ม เช่น ในบางพื้นที่ของจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่ ลำปาง และกาญจนบุรี มีแร่เหล็กและฟลูออไรด์สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานซึ่งเป็นปัญหาที่พบได้บ่อยในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับรอยเลื่อนและแหล่งน้ำพุร้อนหรือเป็นผลจากสภาพทางธรณีวิทยาและอุทกธรณีวิทยา ขณะเดียวกันในบางพื้นที่อาจพบปัญหาการรุกคืบของน้ำเค็มในชั้นน้ำบาดาลส่งผลให้คุณภาพน้ำบาดาลกร่อยหรือเค็มเพิ่มขึ้น กระทั่งอาจเปลี่ยนคุณภาพน้ำบาดาลในบางจุดจากจัดเป็นกร่อยเค็มซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ตามแนวปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล เช่น พื้นที่แม่น้ำเจ้าพระยา และจังหวัดสงขลา ที่อาจมีสาเหตุจากการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้เกินสมดุล ขณะที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางพื้นที่มีคุณภาพน้ำบาดาลกร่อย-เค็ม ไม่เหมาะสำหรับการอุปโภค-บริโภค และเกษตรกรรม เช่น จังหวัดยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ทั้งนี้ ในบางพื้นที่ของจังหวัดนครศรีธรรมราชพบสารหนูที่อาจมีสาเหตุจากการปนเปื้อนตามธรรมชาติของแร่ธาตุในชั้นหินใต้ดินและจากการทำเหมืองแร่ดีบุก นอกจากนี้ บางพื้นที่ที่มีการลักลอบทิ้งขยะชุมชน ขยะพิษ น้ำเสีย แหล่งรับกำจัดกากของเสียอุตสาหกรรม และนิคมอุตสาหกรรม อาจตรวจพบปริมาณโลหะหนักเป็นพิษและสารอินทรีย์ระเหยง่ายเกินเกณฑ์มาตรฐานน้ำบาดาลซึ่งของเสียเหล่านั้นอาจถูกชะล้างลงไปปนเปื้อนในชั้นน้ำบาดาลได้ (กรมทรัพยากรน้ำบาดาล, 2562ข; สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562)

5) ปัญหาน้ำทะเลหนุน

น้ำทะเลหนุน หมายถึง น้ำทะเลที่เคลื่อนไหลขึ้นหรือลงโดยธรรมชาติ โดยมีช่วงที่น้ำทะเลหนุนสูงสุดระหว่างเดือนตุลาคมถึงธันวาคมของทุกปี (วิรัตน์ ทำทอง, 2548) น้ำทะเลหนุนส่วนใหญ่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ที่มีรอยต่อการขึ้นหรือลงของน้ำทะเล โดยเฉพาะพื้นที่ปากแม่น้ำภาคกลางที่ติดทะเล เช่น กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ และสมุทรสงคราม เป็นต้น การหนุนของน้ำทะเลถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในเขตพื้นที่ภาคกลางเพราะทำให้มีปริมาณน้ำเพิ่มสูงขึ้น ขณะเดียวกันมวลน้ำจากทางเหนือย่อมไม่สามารถไหลลงสู่ทะเลได้เนื่องจากน้ำทะเลที่หนุนสูงขึ้น ปัญหาน้ำทะเลหนุนเป็นสาเหตุน้ำท่วมที่สำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ในพื้นที่กรุงเทพฯ เช่น ปี พ.ศ. 2548 (วิรัตน์ ทำทอง, 2548) และ พ.ศ. 2554 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2554) ขณะเดียวกัน นอกจากการหนุนของน้ำทะเลจะมีส่วนทำให้เกิดน้ำท่วมแล้ว ความเค็มจากน้ำทะเลหนุนยังสามารถแผ่กระจายและครอบคลุมพื้นที่น้ำจืดเดิมซึ่งมีผลให้น้ำใช้ (น้ำประปาหรือน้ำบาดาล) มีระดับความเค็มเพิ่มขึ้น ดังนั้น เมื่อน้ำดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ย่อมส่งผลกระทบต่อการใช้นั้นๆ ทั้งนี้ ปัญหาที่พบ เช่น

- น้ำทะเลหนุนกับการเกษตร เขตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ เช่น อำเภอบางเลนและอำเภอฟุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม อำเภอไทรน้อย อำเภอบางใหญ่ อำเภอบางกรวย และอำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี โดยพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งผลิตกล้วยไม้ (สกุลหวาย) ส่งออกที่สำคัญแห่งหนึ่งของไทย เมื่อมีน้ำทะเลหนุนทำให้น้ำที่ไชรดกล้วยไม้มีค่าความเค็มเพิ่มขึ้นส่งผลให้กล้วยไม้แสดงอาการผิดปกติเนื่องจากการขาดน้ำ เช่น ใบเหลือง รากไหม้และต้นเหี่ยว เป็นต้น (เทคโนโลยีชาวบ้าน, 2563) นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่สวนผักและสวนผลไม้อื่น ๆ ในเขตอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม และอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีที่ได้รับผลกระทบเดียวกัน โดยต้นปี พ.ศ. 2563 คาดว่ามีพื้นที่สวนไม้ผลที่ได้รับผลกระทบจากน้ำทะเลหนุนกว่า 18,000 ไร่ (สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์, 2563)

- น้ำทะเลหนุนกับการผลิตน้ำประปา น้ำประปาที่ใช้โดยทั่วไปในปัจจุบันผลิตจากน้ำดิบจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ภายใต้ข้อกำหนดสำคัญคือ น้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปาต้องมีความเค็มไม่เกิน 0.50 กรัมต่อลิตร แต่จากสถานการณ์น้ำทะเลหนุนสูงทำให้น้ำเค็มรุกเข้ามาส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำดิบของแหล่งน้ำที่ใช้ผลิตน้ำประปา ดังนั้น ในช่วงต้นเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2563 ที่เป็นช่วงน้ำทะเลหนุนสูง การประปาส่วนภูมิภาคจึงได้รายงานว่ามีสาขาของการประปาส่วนภูมิภาค (กปภ.) จำนวน 8 แห่ง ได้แก่ สาขาบางปะกง บางคล้า ฉะเชิงเทรา ปทุมธานี ญะบุรี ปากพนัง ระโนด และสาวยบุรี ที่อยู่ระหว่างการเฝ้าระวังค่าความเค็มจากน้ำทะเลหนุนซึ่งมีผลกระทบต่อการผลิตและคุณภาพน้ำประปา (การประปาส่วนภูมิภาค, 2563)

ทั้งนี้ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาความเค็มหรือความเค็มอันเป็นผลสืบเนื่องจากน้ำทะเลหนุน กรมชลประทาน (2557) จึงมีมาตรการควบคุม ได้แก่ (1) ผลักดันการรูก้ำของน้ำเค็ม ด้วยการระบายน้ำจืดจากแหล่งต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกัน เช่น ปล่อยน้ำจากเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์สู่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือผันน้ำจากแม่น้ำแม่กลองลงสู่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยา (2) เจือจางค่าความเค็มในแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยการผันน้ำจากแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีนสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา และ (3) ควบคุมการเปิด-ปิด ประตูน้ำคลองลัดโพธิ์อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ให้สัมพันธ์กับการขึ้น-ลงของระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลหนุน โดยในช่วงที่น้ำทะเลหนุนสูงจะทำการปิดประตูระบายน้ำเพื่อชะลอการไหลของน้ำทะเล โดยการเปิด-ปิดบานประตูระบายน้ำต้องสัมพันธ์กับระดับน้ำที่ขึ้น-ลงในแม่น้ำเจ้าพระยา

4.3 ตัวอย่างแนวปฏิบัติที่ดีในการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีตามหลักสิทธิมนุษยชน

แนวปฏิบัติที่ดี (Best Practice) หมายถึง วิธีปฏิบัติหรือขั้นตอนการปฏิบัติที่ทำให้องค์การประสบความสำเร็จหรือนำไปสู่ความเป็นเลิศตามเป้าหมาย โดยมีหลักฐานของความสำเร็จปรากฏชัดเจน และมีการสรุปวิธีปฏิบัติหรือขั้นตอนการปฏิบัติ ตลอดจนความรู้และประสบการณ์ที่ได้บันทึก

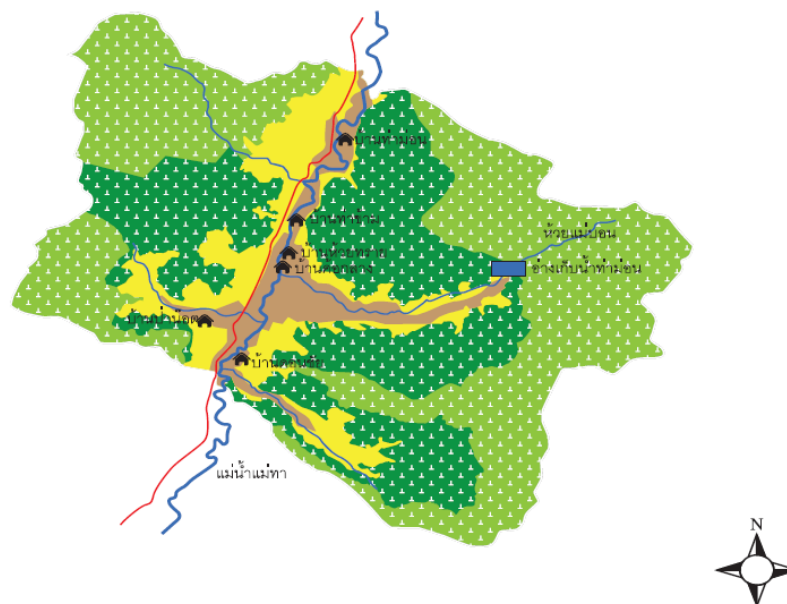
เป็นเอกสาร และเผยแพร่ให้หน่วยงานภายในหรือภายนอกสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ทั้งนี้ แนวปฏิบัติที่ดีย่อมเกิดจากการขับเคลื่อนที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ (1) บุคคล เป็นผู้ดำเนินการสำคัญอันก่อให้เกิดแนวปฏิบัติที่ดีขึ้นด้วยการเรียนรู้ การเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อการกระทำใด ๆ ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (2) อุปสรรค การทำงานต่าง ๆ ย่อมมีอุปสรรคต่าง ๆ ที่เป็นตัวขัดขวางไม่ให้งานเป็นไปตามเป้าหมายที่มุ่งหวังเอาไว้ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จัดเป็นตัวกระตุ้นให้เราเกิดการแสวงหาแนวทาง กระบวนการในการแก้ปัญหา เพื่อผ่านอุปสรรคไปให้ได้ และ (3) แรงบันดาลใจ ที่ต้องการพัฒนาหรือค้นหาวិธีการใหม่ ๆ เพื่อสร้างประสิทธิภาพที่ดีกว่าเดิม ดังนั้น แนวปฏิบัติที่ดีสำหรับการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีตามหลักสิทธิมนุษยชนในงานวิจัยนี้มุ่งเน้นการสะท้อนวิธีการปฏิบัติด้านการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยที่ดำเนินการภายใต้แนวทางสันติวิธี ซึ่งเป็นแนวทางในการต่อสู้หรือการกระทำเพื่อให้ได้ชัยชนะที่เป็นไปตามข้อเรียกร้องของตนเองหรือของมวลสมาชิก โดยแนวทางดังกล่าวเป็นแนวทางที่ปราศจากความรุนแรง ไม่ทำลายชีวิตและทรัพย์สิน (สุวัฒน์ ดวงแสนพุด, 2555) พร้อมให้สิทธิแก่ชุมชนที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อทรัพยากรน้ำนั้น ๆ โดยกำหนดขอบเขตการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำด้วยตัวอย่างพื้นที่ดำเนินการ 3 กรณีศึกษา ดังนี้

4.3.1 ชุมชนตำบลแม่ทา อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

ข้อมูลทั่วไป ชุมชนในตำบลแม่ทาเป็นชุมชนเก่าแก่มากกว่า 300 ปี จากประวัติศาสตร์ของชุมชนสันนิษฐานว่าผู้ก่อตั้งชุมชนในระยะเริ่มแรกเป็นผู้คนที่อพยพหนีสงครามระหว่างไทยและพม่า หลังจากนั้นจึงมีชนเผ่าต่าง ๆ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มเติมในราวปี พ.ศ. 2333 เช่น ชนเผ่าลัวะขุนซึ่งอาจอพยพมาจากเมืองเชียงใหม่เนื่องจากหนีภัยสงคราม ชนเผ่าเชียงแสนอพยพมาจากตอนเหนือของเชียงรายเนื่องจากภัยแล้ง นอกจากนี้ยังมีชนเผ่าละกอน (ลำปาง) ชนเผ่ายองและขมุ (เขมร) เป็นกลุ่มที่เข้ามาช่วงหลังสุดเพื่อรับจ้างตัดไม้ แล้วตั้งรกรากอยู่ที่ตำบลแม่ทาโดยตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ทาดลอดสายและสืบลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557)

ตำบลแม่ทามีขอบเขตการปกครองครอบคลุม 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านทาม่อน หมู่ 2 บ้านท่าข้าม หมู่ 3 บ้านค้อกลาง หมู่ 4 บ้านห้วยทราย หมู่ 5 บ้านป่าน้อย หมู่ 6 บ้านหาดอนชัย และหมู่ 7 บ้านใหม่ดอนชัย อยู่ในพื้นที่อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 4.3) โดยมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 72,794 ไร่ หรือประมาณ 116.47 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่หรือประมาณร้อยละ 80 (ประมาณ 5.8 หมื่นไร่) มีสภาพเป็นภูเขาสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลระหว่าง 500-1,200 เมตร ประกอบด้วยป่า 3 ประเภทคือ ป่าดิบแล้ง เต็งรัง และป่าเบญจพรรณที่มีไม้สักและไม้หลายชนิดขึ้นปะปน พื้นที่ป่าชุมชนที่เป็นป่าใช้สอยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่ทา ส่วนพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์บางส่วนอยู่ในเขตเตรียมประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้ ขณะที่พื้นที่ราบมีขอบเขตจำกัด โดยแบ่งเป็นพื้นที่

อยู่อาศัยเพียงร้อยละ 5 (ประมาณ 0.4 หมื่นไร่) และสามารถทำการเกษตรได้เพียงร้อยละ 15 (ประมาณ 1 หมื่นไร่) เท่านั้น (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557)

ภาพที่ 4.3 ลำน้ำแม่ทาที่ไหลผ่านชุมชนตำบลแม่ทา อำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา: ดัดแปลงจาก ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย (2557)

“น้ำแม่ทา” ถือเป็นลำน้ำสายหลักและเป็นแหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญที่สุดในพื้นที่ชุมชนตำบลแม่ทา มีความยาวตลอดลำน้ำในช่วงที่ผ่านตำบลแม่ทา รวมระยะทางประมาณ 9 กิโลเมตร และยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติสายรองอื่น ๆ (ลำน้ำสาขา) ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำทา เช่น ห้วยน้ำซุ่น ห้วยแม่บอน ห้วยปงกา และห้วยแม่เลาะ เป็นต้น (บุศรา ลัมนิรันดร์กุล และคณะ, 2557; ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557) จากนั้น ลำน้ำแม่ทาจะไหลผ่านตำบลทาเหนือ ตำบลแม่ทา ตำบลทาปลาดุก ผ่านเขตจังหวัดลำพูน และไหลลงสู่แม่น้ำปิง รวมระยะทางประมาณ 95 กิโลเมตร (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557) นอกจากลำน้ำแม่ทาแล้ว ตำบลแม่ทายังมีแหล่งกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ 2 แห่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำซุ่น และอ่างเก็บน้ำห้วยแม่บอน ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง ทั้งนี้ ชุมชนตำบลแม่ทายังมีแหล่งทรัพยากรน้ำอื่น ๆ ได้แก่ บ่อบาดาล จำนวน 11 บ่อ (อยู่ในเขตพื้นที่ราบลุ่มทั้งหมด) ฝายไม้และฝายคอนกรีต จำนวน 44 ฝาย (อยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม 28 ฝายและในพื้นที่ดอน 18 ฝาย) สระน้ำตามหัวไร่ปลายนา (ภายใต้โครงการขุดสระน้ำนอกเขตชลประทานของกรมพัฒนาที่ดิน) เพื่อใช้อุปโภค-บริโภคหรือเพื่อใช้ในภาคการเกษตร (บุศรา ลัมนิรันดร์กุล และคณะ, 2557)

ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรน้ำและชุมชน ที่ตั้งชุมชนแรกเริ่มที่บรรพบุรุษชาวชุมชนแม่ทาเลือกตั้งถิ่นฐานนั้นเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้ลำน้ำ และมีสภาพเป็นพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชาวชุมชนแม่ทา ณ ขณะนั้นดำรงชีพด้วยการพึ่งพิงป่า จากนั้นจึงได้ริเริ่มจับจองพื้นที่ติดแม่น้ำเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำกิน โดยเน้นการปลูกข้าวสำหรับใช้บริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก ดำเนินชีวิตด้วยความเรียบง่าย การจัดการภายในชุมชนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และจารีตประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ การเคารพธรรมชาติ ซึ่งเป็นเครื่องประกันความมั่นคงในสิทธิการใช้ที่ดินของชุมชน (นพรัตน์ ดวงแก้วเรือน และคณะ, 2559)

ที่มาหรือสถานการณ์ปัญหาต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ภายหลังการก่อตั้งชุมชนแม่ทา จากนั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2400–2500 คนในชุมชนต้องเผชิญกับภาวะยากแค้นเนื่องจากทรัพยากรป่าไม้โดยรอบชุมชนถูกทำลาย จากการที่ภาครัฐได้เปิดให้มีการสัมปทานไม้บริเวณป่าขุนน้ำแม่ทา (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557) นอกจากทรัพยากรป่าไม้โดยรอบชุมชนแม่ทาจะได้รับผลกระทบจากการสัมปทานป่าไม้แล้ว ยังพบว่าจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชนแม่ทาเปลี่ยนแปลงไป จากการเพาะปลูกเพื่อยังชีพภายในครัวเรือนเปลี่ยนเป็นการเพาะปลูกในเชิงการค้ามากขึ้น โดยเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยาสูบ ถั่วลิสง และข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกบริเวณกว้างทำให้ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยการแผ้วถางป่าหรือต้องตัดไม้จากป่ามากขึ้นเพื่อเป็นเชื้อเพลิงสำหรับโรงบ่มใบยาสูบในชุมชน กล่าวคือ ทำลายป่าเพื่อการค้า นอกจากนั้น เกษตรกรยังหันมาใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี และเครื่องจักรขนาดใหญ่ (รถไถพรวน) ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนแม่ทาเริ่มเสื่อมโทรมลง นำมาสู่การแย่งชิงทรัพยากรของคนในชุมชน ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า เริ่มตั้งแต่รัฐเปิดสัมปทานป่าในผืนป่าแม่ทาให้แก่นายทุนเข้ามาตัดไม้และคนในชุมชนเองที่ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่าเพื่อสะสมทุนของตนให้มากขึ้น ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2534–2535 ชุมชนตำบลแม่ทาประสบปัญหาภัยแล้ง ชาวบ้านในตำบลแม่ทาไม่สามารถทำนาได้เนื่องจากแหล่งต้นน้ำถูกทำลาย (นพรัตน์ ดวงแก้วเรือน และคณะ, 2559; ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557)

แนวปฏิบัติที่ดี จากผลกระทบที่ชุมชนแม่ทาได้รับจากการที่ภาครัฐเปิดป่าให้มีการสัมปทานไม้บริเวณขุนน้ำแม่ทาและการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรมโดยคนในชุมชนเอง ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติโดยรอบชุมชนแม่ทาเริ่มเสื่อมโทรมลง ขณะเดียวกันการทำเกษตรเชิงเดี่ยวที่มุ่งผลิตพืชเพียงชนิดเดียวด้วยการใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมีตามความเชื่อจากภายนอกที่เข้ามา ขณะที่คนแม่ทาเองยังขาดองค์ความรู้ในการจัดการการเพาะปลูกดังกล่าว จึงเป็นการเร่งให้ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ในเขตชุมชนแม่ทาถูกทำลายเร็วยิ่งขึ้น รวมถึงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบด้วย เพื่อความอยู่รอดเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นผู้ได้รับผลกระทบย่อมต้องแสวงหาทางออก คนในชุมชนแม่ทาก็เช่นเดียวกันที่มีพัฒนาการและสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ทันทั่วทั้ง

เพียงแต่ทางออกนั้นเริ่มด้วยการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยในปี พ.ศ. 2530-2537 ชาวบ้านและกรรมการหมู่บ้านได้ริเริ่มพูดคุย ปรึกษาหารือถึงปัญหา และหาทางออกเพื่อ แก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งแนวทางการแก้ไขปัญหาค้นต้นที่ชุมชนเลือกใช้ร่วมกันคือ การอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้อันเป็นที่มาของแหล่งน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของดิน เช่น การบวขป่า จากนั้นจึงได้ แต่งตั้ง “คณะกรรมการป่าของตำบลและหมู่บ้าน” เพื่อออกกฎ ระเบียบ ในการดูแลและใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรป่าไม้อันร่วมกัน ขณะที่ทรัพยากรน้ำนั้นชุมชนแม้ยังคงเลือกใช้การจัดการด้วย “ระบบ เหมืองฝาย²” ซึ่งเป็นการจัดการน้ำด้วยความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนแม่ทาเอง และมีการ ออกกฎและระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 รูปแบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเริ่มจัดตั้งองค์กรด้านป่าชุมชน และสร้างระเบียบการดูแล จัดการ และใช้ประโยชน์จากป่า โดยใช้ “สภาตำบล” เป็นกลไก ประสานงานหลัก มีตัวแทนระดับหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 15 คน (ตัวแทนคนในชุมชน) ขึ้นมาเป็น กรรมการระดับตำบล และได้ดำเนินการทบทวนผลการดำเนินงานตลอดระยะเวลา 10 ปี พร้อมทั้ง “เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทา” ในปี พ.ศ. 2546 (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคน กับป่า – ประเทศไทย, 2557) กิจกรรมหลักที่เครือข่ายได้ดำเนินงานร่วมกัน ได้แก่ (1) การจัดเวทีเพื่อ ติดตามการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรของเครือข่ายทุก 3 เดือน (2) ประชุมคณะกรรมการป่า ระดับตำบล (3) การออกตรวจป่า (4) การเลี้ยงฝิขุนน้ำ (5) การดำเนินการจับพิกัด GPS³ ในพื้นที่ดิน ในเขตป่า แบ่งโซนพื้นที่ของแต่ละหมู่บ้าน (6) การจัดทำแผนที่จำลองในแต่ละหมู่บ้าน (7) การจัดเวที

² ระบบเหมืองฝาย มาจากคำว่า “เหมือง” หมายถึง คลองส่งน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อรับน้ำจากการทดน้ำบริเวณฝายเป็นการ ผันน้ำจากแม่น้ำไปสู่แหล่งเพาะปลูก และ “ฝาย” หมายถึง วัตถุที่สร้างขวางทางเดินของแม่น้ำและลำห้วยธรรมชาติ เพื่อทดระดับน้ำในแม่น้ำหรือลำห้วยให้สูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการ ในอดีตฝายจะสร้างด้วยไม้หรือหินแต่ในปัจจุบัน นิยมสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ดังนั้น ระบบเหมืองฝายจึงหมายถึง โครงสร้างทางกายภาพของฝายและลำเหมือง หนึ่ง ๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกำหนดรูปแบบหรือโครงสร้างการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตร โดยระบบเหมือง ฝายใดมีโครงสร้างขนาดใหญ่จะมีองค์กรเหมืองฝายที่มีลักษณะเป็นทางการ โดยมีบุคคลที่ดำรงตำแหน่งแก่เหมือง/ แก่ฝาย (บุคคลที่เกษตรกรในระบบเหมืองฝายหนึ่ง ๆ ร่วมกันเลือกขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการระดมแรงงานและ ทรัพยากรเพื่อควบคุมการทำงานด้านการบำรุงรักษาเหมืองฝาย ตลอดจนการจัดสรรน้ำและการแก้ไขความขัดแย้งที่ เกิดจากการใช้น้ำ ซึ่งแก่เหมืองแก่ฝายนั้นเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรด้วยกันเองในเขตภาคเหนือ ตอนบน)/ลำเหมืองเป็นผู้ดูแล ส่วนระบบเหมืองฝายที่มีโครงสร้างขนาดเล็กจะมีเกษตรกรในเขตพื้นที่นั้น ๆ เป็นผู้ รับผิดชอบเองเพื่อกำหนดวันเวลาบำรุงรักษาหรือซ่อมแซมเหมืองฝาย (ชัยพันธุ์ ประภาสวัต, 2547)

³ GPS ย่อมาจาก Global Positioning System มีชื่อในภาษาไทยว่า “ระบบกำหนดตำแหน่งบนโลก” โดยเป็น ระบบการค้นหาดำแหน่งและนำทางด้วยดาวเทียมซึ่งถูกพัฒนากระทั่งเสร็จสมบูรณ์และนำมาใช้งานในปี ค.ศ. 1990 (อรพิมพ์ มงคลเคหา, 2550)

สัมมนาเครือข่ายการจัดการทรัพยากร (8) การศึกษาข้อมูล “รายได้เชิงสถิติจากป่าของคนในชุมชน” กรณีหนองไผ่ ไผ่สร้างบ้าน การเลี้ยงวัว (9) การจัดค่ายเยาวชนกับการจัดการทรัพยากร (10) สนับสนุนระบบประปาภูเขา (11) การปรับปรุงกฎระเบียบการรักษาป่าเป็น/โครงสร้างคณะกรรมการป่าเป็นระยะ ๆ เป็นต้น และ (12) การศึกษาและสร้างข้อบัญญัติการจัดการทรัพยากรของตำบลโดยผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา (อบต.แม่ทา) (นพรัตน์ ดวงแก้วเรือน, 2550) การดำเนินการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งรวมถึงทรัพยากรน้ำด้วยตนเอง เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมที่สำคัญ เช่น การใช้ระบบการกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่นผ่านองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เข้ามามีบทบาทในการควบคุม ดูแล พร้อมออกกฎหมายที่มีผลในทางกฎหมายเป็นกรอบในการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม และการใช้นวัตกรรมหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้านการจัดทำแผนที่เขตป่าด้วยระบบ GPS รวมถึงการเผยแพร่การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนแม่ทาออกสู่สาธารณะผ่านสื่อต่าง ๆ (เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ โทรศัพท์ และเว็บไซต์ ฯลฯ) เป็นต้น

สำหรับการศึกษาและสร้างข้อบัญญัติการจัดการทรัพยากรของตำบลโดยผ่าน อบต.แม่ทา นั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องมือของชุมชนในการบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน โดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายที่ได้บัญญัติอำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ คุ้มครอง ดูแล บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่ ในการจัดทำข้อบัญญัติเรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทานั้น มีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1) อบต.แม่ทา จัดประชุมองค์กรชาวบ้านแม่ทาเพื่อแลกเปลี่ยนการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่น และหากกลไกการสนับสนุนความเข้มแข็งองค์กรชาวบ้านต่อการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา

2) สมาชิก อบต.แม่ทา ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลและรูปแบบการจัดการป่าชุมชน 7 หมู่บ้าน และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่องบทบาทหน้าที่ กลไกการสนับสนุนองค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน และการออกข้อบัญญัติตำบล

3) สภา อบต.แม่ทา จัดประชุมสมาชิก อบต. ฝ่ายบริหารของ อบต.แม่ทา เพื่อเสนอวาระเรื่องการจัดทำข้อบัญญัติตำบลว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา (ประชุมวาระที่ 1) ซึ่งที่ประชุมสภา อบต. มีมติเห็นชอบรับในหลักการและให้สมาชิก อบต. ดำเนินการรวบรวมข้อมูลเพื่อทำการยกร่างเป็นข้อบัญญัติตำบล ว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา

4) สมาชิก อบต.แม่ทา 7 หมู่บ้าน ลงพื้นที่จัดประชุมระดมความคิดเห็นและความต้องการขององค์กรชาวบ้าน 7 หมู่บ้าน ต่อข้อบัญญัติตำบลว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา

5) อบต.แม่ทา จัดประชุมเพื่อรวบรวมข้อมูล 7 หมู่บ้าน และยกร่างข้อบัญญัติตำบลว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา

6) สภา อบต.แม่ทา เรียกประชุมสมาชิก อบต. เพื่อเสนอร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา (ประชุมวาระที่ 2) และให้ที่ประชุมปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมร่างข้อบัญญัติตำบลและได้รับมติเห็นชอบให้นำร่างข้อบัญญัติตำบลไปจัดทำเวทีประชาพิจารณ์ รับฟังความคิดเห็นร่วมกับองค์กรชาวบ้านแม่ทา 7 หมู่บ้าน

7) อบต.แม่ทา จัดประชุมองค์กรชาวบ้านแม่ทา 7 หมู่บ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจและทำประชาพิจารณ์ พร้อมรับฟังความคิดเห็นต่อข้อบัญญัติตำบล

8) อบต.แม่ทา รวบรวมข้อคิดเห็นและนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อร่างข้อบัญญัติตำบล ตามมติส่วนใหญ่ของเวทีประชาพิจารณ์องค์กรชาวบ้านแม่ทา 7 หมู่บ้าน

9) สภา อบต.แม่ทา เรียกประชุมสมาชิก อบต. เพื่อขอมติรับรองให้ความเห็นชอบต่อร่างข้อบัญญัติตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชน ตำบลแม่ทา (ประชุมวาระที่ 3) และที่ประชุมมีมติรับร่างข้อบัญญัติตำบล และให้นำไปเสนอต่ออำเภอ เพื่อการพิจารณา

10) อำเภอแม่อนศึกษาและพิจารณาร่างข้อบัญญัติตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา ตามขั้นตอนของมาตรา 71 พ.ร.บ. อบต. พ.ศ. 2537 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2546

11) สภา อบต.แม่ทา จัดประชุมสมาชิกเพื่อพิจารณา ทบทวน และขอมติตามร่างข้อบัญญัติตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชน ตำบลแม่ทา ด้วยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิก อบต. ทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ และมีมติให้นายก อบต. ลงชื่อ และประกาศใช้ตามขั้นตอนของมาตรา 71 พ.ร.บ. อบต. พ.ศ. 2537 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2546

12) นายก อบต. ลงนาม และออกคำสั่งประกาศข้อบัญญัติตำบลแม่ทา เรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา และนำไปติดประกาศตามที่ระเบียบกำหนดไว้

จากการดำเนินการดังกล่าวส่งผลให้ อบต.แม่ทา สามารถออก “ข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทาว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ทา พ.ศ. 2550” เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการป่าชุมชนและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องจนถึงปัจจุบัน (อรอนงค์ พลอยวิเลิศ และกฤษฎา วงศ์วิลาสชัย, 2556)

ในปัจจุบันชุมชนยังคงรูปแบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายเพื่อผันน้ำและแบ่งปันน้ำในพื้นที่เกษตร นอกจากนี้ ทุกครัวเรือนยังใช้น้ำผ่านระบบประปาภูเขา มีโรงงานผลิตน้ำดื่มตั้งอยู่ที่หมู่ 4 บ้านห้วยทราย ชุมชนยังมีกฎเกณฑ์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากร เช่น ไม้ หน่อไม้ ผักป่า แมลง และของป่าอื่น ๆ (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557)

นอกจากการจัดตั้งองค์กร การออกกฎ/ข้อบัญญัติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ระบบเหมืองฝาย) เพื่อจัดการทรัพยากรน้ำหรือทรัพยากรป่าของคนในชุมชนแม่ทาแล้ว วัฒนธรรมและประเพณียังเป็นอีกหนึ่งรูปแบบที่คนในชุมชนแม่ทานำมาปรับใช้สำหรับการทรัพยากรน้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นคือ

การเลี้ยงฝึขุนน้ำ⁴ และการซ่อมฝาย รองเหมืองฝาย⁵ ขณะเดียวกัน ผลการดำเนินงานของคนในชุมชนแม่ทาเองที่มีความโดดเด่นในหลายมิติ เช่น ด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ด้านการเกษตร และด้านวัฒนธรรม/ประเพณี เป็นต้น ส่งผลให้ ปัจจุบันชุมชนแม่ทาได้เปิดรับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจสามารถเข้ามาศึกษาดูงานผ่านจุดเรียนรู้ต่าง ๆ ตามความต้องการ สำหรับการจัดการทรัพยากรน้ำนั้นสามารถเรียนรู้ในหัวข้อ “การจัดการทรัพยากร โดยชุมชน” ผ่านจุดเรียนรู้ ป่าแม่บอน ป่าห้วยน้ำขุน และป่าห้วยชุมคำ โดยรายละเอียดของจุดเรียนรู้ดังกล่าว ประกอบด้วย การจัดการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากร การจัดการศึกษาเรียนรู้ป่าดั้งเดิม ป่าขุนน้ำ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในแม่ทาเรียนรู้ป่าพิธีกรรมที่มีการบวชป่า เลี้ยงฝึขุนน้ำ การบริหารจัดการน้ำ การแบ่งจัดพื้นที่ป่าชุมชน ป่าใช้สอย ป่าอนุรักษ์ และได้กำหนด “ผู้รู้” ซึ่งเป็นผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ได้แก่ นายอนันต์ ดวงแก้วเรือน นายอินทร ปูเพย นายสวัสดิ์ สุขจันทร์ และนายอุทัย ปวงอุป (องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา, 2563)

ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่ดี การจัดการป่าที่ผ่านมาของชุมชนตำบลแม่ทาทำให้น้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำการเกษตรกลับมาอุดมสมบูรณ์ มีน้ำเพื่อการเกษตรเพียงพอ และมีน้ำใช้จากระบบประปาภูเขาที่หล่อเลี้ยงชุมชนทุกหมู่บ้าน การทำการเกษตรของชุมชนที่ได้มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรอินทรีย์นั้นนับเป็นการทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและช่วยสร้างความยั่งยืนให้กับการจัดการทรัพยากรของชุมชน อีกทั้งการจัดการทรัพยากรที่ขยายงานจากการจัดการป่าสู่การจัดการที่ดินได้ช่วยรับรองสิทธิของชุมชนในที่ทำกินสร้างความมั่นคงในวิถีชีวิตทำให้คนในชุมชนให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามกฎระเบียบร่วมกันส่งผลให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง กล่าวคือ

1) ผลเด่นชัดประการแรก คือ การฟื้นฟูของทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรน้ำที่เสื่อมโทรมลงในช่วงสัมปทานหรือการเกษตรที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว จนปัจจุบันชุมชนสามารถเก็บหาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าได้อย่างต่อเนื่องทั้งเพื่อบริโภคและเป็นรายได้

⁴ การเลี้ยงฝึขุนน้ำ มีขึ้นในช่วงเดือน 9 ออก 9 ค่ำ และแรม 9 ค่ำ ของทุกปี โดยจะดำเนินการ ณ ขุนน้ำ ห้วยต่าง ๆ ในแต่ละหมู่บ้านของตำบลแม่ทาซึ่งเป็นการบูชาดวงวิญญาณที่ดูแลปกป้อง รักษาป่า สร้างความเชื่อให้คนในชุมชนในการรักษาป่าร่วมกัน ขอพรให้การปลูกข้าว และการทำเกษตร ได้ผลผลิตดีมีน้ำใช้ ด้วยการนำเครื่องไหว้ไปถวายพระสงฆ์ โดยประชาชนจะร่วมพิธีกรรมทางศาสนา รับประทานอาหารร่วมกันและช่วยกันทำความสะอาดพื้นที่สาธารณประโยชน์ (องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา, 2563)

⁵ การซ่อมฝาย รองเหมืองฝาย ทำในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี จะดำเนินการบริเวณลำเหมือง ลำห้วยแต่ละแห่งตามหมู่บ้าน โดยก่อนดำเนินการจะพิจารณาเพื่อกำหนดหาวันที่เป็นมงคลด้วยความเชื่อว่าวันเสาร์เป็นวันที่เป็นมงคลทำให้ฝายมีความแข็งแรงไม่เสียหาย ก่อนเริ่มการซ่อมฝาย รองเหมืองฝายต้องทำพิธีเลี้ยงฝาย มีแก้มเหือง แก่ฝาย เป็นผู้ประกอบพิธีด้วยการถวายเครื่องบูชา ประกอบด้วย กรวยดอกไม้ ธูป-เทียน เหล้าพื้นบ้าน ไก่หรือหมู หรือตามข้อตกลงร่วมกันของฝายแต่ละพื้นที่ตั้ง (องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา, 2563)

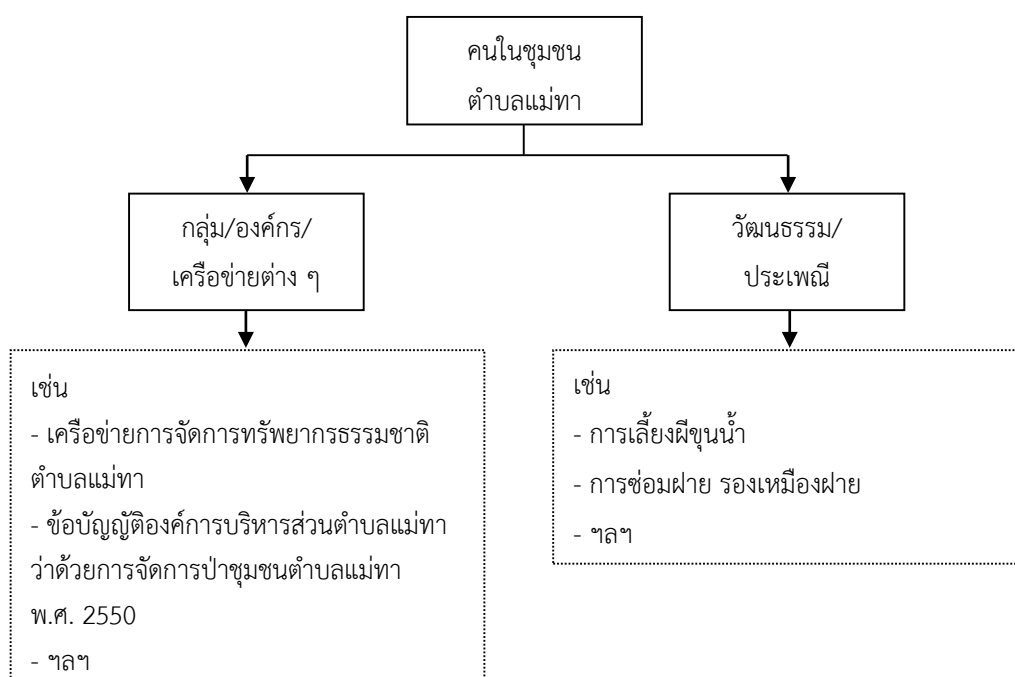
2) เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน จนมีรูปธรรมการจัดการป่าทั้งลุ่มน้ำร่วมกันซึ่งจะเป็นหลักประกันว่าทรัพยากรจะได้รับการปกป้องอย่างยั่งยืน

3) เกิดแกนนำที่มีความเข้าใจ มีศักยภาพในการประสานและเชื่อมโยงการเรียนรู้ภายใน แกนนำหลายคนเข้าไปมีบทบาทในองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) รวมทั้งมีบทบาทในการขับเคลื่อนนโยบายทั้งในระดับภาคและระดับประเทศ

4) ความเข้มแข็งขององค์กรและการกำหนดรูปแบบการจัดการที่ชัดเจนร่วมกันทั้งตำบลทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับจากหน่วยงานรัฐ และหน่วยงานต่าง ๆ และ

5) ตำบลแม่ทากลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน องค์กรและสถาบันต่าง ๆ ในด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อย่างต่อเนื่อง (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557)

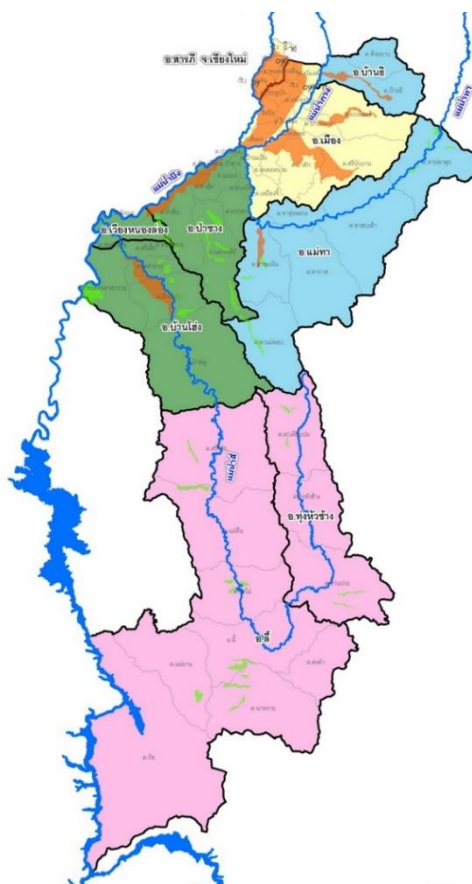
สรุปแนวปฏิบัติที่ดี การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนแม่ทาเน้นการจัดการแบบบูรณาการ โดยให้ความสำคัญต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องให้มาทำงานร่วมกันตั้งแต่คนในชุมชนที่มีส่วนร่วมโดยตรงที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมการจัดเวทีเพื่อติดตามการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรของเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทาในทุก ๆ 3 เดือน หรือการเข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น ขณะที่ในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และระดับองค์การบริหารส่วนตำบล ที่คนในชุมชนเป็นผู้คัดเลือกมีตัวแทนในระดับต่าง ๆ เข้าไปมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำในบริบทที่สูงขึ้น (แผนภูมิที่ 4.4) ทั้งนี้ คนในชุมชนมีความพร้อมต่อการปรับเปลี่ยนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ปัจจุบันบนพื้นฐานของความเชื่อท้องถิ่นที่ผ่านการปลูกฝังจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น

แผนภูมิที่ 4.4 การมีส่วนร่วมของคนตำบลแม่ทาในการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำแม่ทา

4.3.2 พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

ข้อมูลทั่วไป ขอบเขตบริหารจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีประมาณ 2,079.65 ตารางกิโลเมตรหรือคิดเป็นพื้นที่ 1,299,781.25 ไร่ ครอบคลุม 5 อำเภอ 15 ตำบล ของจังหวัดลำพูน แม่น้ำลี้เป็นแม่น้ำสายเดียวที่มีแหล่งกำเนิดในจังหวัดลำพูนและเป็นแม่น้ำสายสั้น ๆ มีความยาวเพียง 180 กิโลเมตร ไหลผ่านทั้งพื้นที่ป่าและภูเขา และบางช่วงไหลผ่านชุมชน แม่น้ำลี้เป็นสาขาของแม่น้ำปิงที่มีต้นน้ำเกิดจากดอยสบบิรม อำเภอร่มสัก แล้วไหลลงมาทางตอนใต้เมื่อใกล้อำเภอลี้แล้วจึงไหลวกขึ้นไปทางเหนือ แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านอำเภอลี้และอำเภอบ้านโฮ่ง จากนั้นไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเพื่อบรรจบกับแม่น้ำปิงที่บ้านวังสะแกง อำเภอยางหริ่ง จังหวัดลำพูน ลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำลี้มีแม่น้ำลี้เป็นลำน้ำสายหลักโดยมีลำน้ำย่อยสายสำคัญ ๆ ได้แก่ ห้วยแม่ผาหมื่น แม่น้ำจ้อง น้ำแม่เทย น้ำแม่หาง ห้วยแม่แต๊ะ ห้วยแม่หละ ห้วยแม่ลอง และห้วยห้วยก บริเวณต้นน้ำมีความลาดชันสูง โดยเฉพาะเขตพื้นที่บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอร่มสัก จังหวัดลำพูน ลุ่มน้ำแม่ลี้มีพื้นที่รับน้ำฝนประมาณ 315 ตารางกิโลเมตร ดังนั้น แม่น้ำลี้จึงเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ทางด้านทิศใต้ของจังหวัดลำพูน (ภาพที่ 4.4) (สามารถ ใจเตี้ย, 2560)

ภาพที่ 4.4 เส้นทางการไหลของแม่น้ำลี้

ที่มา: ดัดแปลงจากโครงการชลประทานลำพูน (2563)

ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรน้ำและชุมชน เนื่องจากแม่น้ำลี้เป็นแม่น้ำสายเดียวที่มีแหล่งกำเนิดในจังหวัดลำพูน ดังนั้นจึงเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของจังหวัดทางด้านทิศใต้ ด้วยความสำคัญดังกล่าวแม่น้ำลี้จึงมีประโยชน์ทางตรงและทางอ้อมแก่ชุมชนที่ไหลผ่านซึ่งเมื่อจำแนกตามลักษณะทางกายภาพสามารถแบ่งการใช้ประโยชน์ ได้แก่ (1) แม่น้ำลี้ตอนบน ตั้งอยู่บริเวณต้นแม่น้ำลี้ เขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ลักษณะแม่น้ำไม่กว้างมากนัก มีชุมชนกะเหรี่ยงตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจายอยู่ริมสองฝั่งของแม่น้ำที่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมหนาแน่น การใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่เพื่อการเกษตรโดยการผันน้ำเข้าคลองส่งน้ำ พืชที่ปลูก เช่น ข้าว ถั่วเหลือง และพืชผัก เป็นต้น (2) แม่น้ำลี้ตอนกลาง ตั้งอยู่บริเวณกลางของแม่น้ำลี้ เขตอำเภอสีและใกล้รอยต่อเขตอำเภอบ้านโฮ่ง โดยแม่น้ำจะคดเคี้ยวตามลักษณะภูเขา ทำให้บางพื้นที่ลำน้ำแคบหรือไหลผ่านจุดชุมชนที่ค่อนข้างหนาแน่น และพื้นที่เกษตรกรรมตลอดสองฝั่งแม่น้ำ พืชปลูกที่สำคัญ เช่น ลำไย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และหอมแดง เป็นต้น และ (3) แม่น้ำลี้ตอนล่าง ตั้งอยู่ตอนกลางของแม่น้ำลี้ เขตอำเภอบ้านโฮ่งและใกล้รอยต่อเขตอำเภอเวียงหนองล่อง ลำน้ำช่วงนี้จะกว้างและลึก เนื่องจากมีการขุดลอกแม่น้ำ โดยแม่น้ำจะไหลผ่านชุมชนที่ค่อนข้างหนาแน่น และมีการขยายเขตเมืองอย่างรวดเร็ว รวมถึงพบการปล่อยน้ำเสียในอุตสาหกรรมระดับครัวเรือน เช่น การผลิตขนมจีนลงสู่แม่น้ำโดยตรง ตลอดสองฝั่งน้ำพบการเพาะปลูกพืชที่สำคัญ เช่น ลำไย มะม่วง หอมแดง หน่อไม้ และกะหล่ำปลี ดังนั้น สามารถสรุปการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลี้ได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ เพื่อการอุปโภค เพื่อการเป็นแหล่งอาหาร เพื่อการเกษตร และเพื่อการสืบสานประเพณีในท้องถิ่น (สามารถ ใจเตี้ย และคณะ, 2558)

ที่มาหรือสถานการณ์ปัญหาต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ตลอดความยาวประมาณ 180 กิโลเมตร ที่ลำน้ำลี้ไหลผ่านมีทั้งพื้นที่ที่มีสภาพภูมิประเทศและสภาพทางสังคมที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่สามารถสะท้อนถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับลำน้ำแห่งนี้คือ คุณภาพน้ำซึ่งส่วนใหญ่ในปี พ.ศ. 2560 อยู่ในเกณฑ์พอใช้ ขณะที่ ในปี พ.ศ. 2529 คุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดี โดยสาเหตุของปัญหาคุณภาพน้ำเกิดขึ้นจากหลายปัจจัย ได้แก่ (1) ป่าในเขตลุ่มน้ำลี้เสื่อมโทรมจนส่งผลให้ดินถูกชะล้างพังทลาย จากนั้นตะกอนดินที่พังทลายจะถูกพัดพาสู่แหล่งน้ำลี้และตกตะกอนบริเวณหน้าฝายคอนกรีตทำให้ฝายตื้นเขินจนส่งผลให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำหรือผันน้ำได้เต็มประสิทธิภาพ (2) ชุมชนขาดระบบการจัดการน้ำเสีย โดยน้ำทิ้งหรือสิ่งปฏิกูลจากครัวเรือนหรืออุตสาหกรรมระดับครัวเรือนจะไหลตามทางระบายน้ำสาธารณะลงสู่แม่น้ำลี้โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำลี้ตอนกลางและตอนล่างที่มีน้ำใช้อย่างเหลือเฟือหรือพื้นที่ที่อยู่ในเขตการให้บริการของการประปาส่วนภูมิภาคสาขาบ้านโฮ่ง รวมถึงพบพฤติกรรมการจัดการน้ำเสียในครัวเรือนที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ให้ความสำคัญและเห็นว่าน้ำเสียที่ปล่อยลงสู่สิ่งแวดล้อมไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของแม่น้ำลี้ ทั้งนี้ ยังพบการทิ้งขยะในบางพื้นที่ตามริมตลิ่งของแม่น้ำลี้ และ (3) การดำเนินกิจกรรมในภาคเกษตรกรรม ตลอดเส้นทางไหลของแม่น้ำลี้สามารถพบเห็นการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่น ลำไย มะม่วง หรือพืชผัก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวเกษตรกรยังคงมุ่งเน้นการผลิตเชิงปริมาณด้วยการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีโดยขาดการตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นการกระตุ้นให้แหล่งน้ำเสื่อมคุณภาพเร็วยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีถูกชะล้างลงสู่สิ่งแวดล้อม หรือเกษตรกรใช้ปัจจัยการผลิตดังกล่าวไม่ถูกต้อง และมีผลกระทบต่อเนื้อถึงสัตว์น้ำที่อาจได้รับสารพิษจากภาคเกษตรกรรม (สามารถ ใจเตี้ย, 2560; สามารถ ใจเตี้ย และพัฒนา บุญญาประภา, 2562)

นอกจากปัญหาด้านคุณภาพน้ำแล้วยังพบว่า บางชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ทั้งการเกิดอุทกภัยซ้ำซากในช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพื้นที่ชุมชนตอนกลางและตอนล่าง และภัยแล้งตลอดพื้นที่ลุ่มน้ำที่บางช่วงของแม่น้ำลำที่แห้งขอดในฤดูแล้ง ปรากฏการณ์เหล่านี้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้น้ำของชุมชนที่แต่ละพื้นที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลำได้ไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้งที่เกษตรกรมีความจำเป็นต้องใช้น้ำปริมาณมากประกอบการเพาะปลูกพืช (สามารถ ใจเตี้ย, 2560; สามารถ ใจเตี้ย และพัฒนา บุญญาประภา, 2562)

แนวปฏิบัติที่ดี จากปัญหาคุณภาพน้ำและปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับลุ่มน้ำลำซึ่งสามารถพบได้ตลอดเส้นทางของแม่น้ำ ส่งผลให้เกิดการสร้างพื้นที่ (จิตเวท) ให้คนทั้งลุ่มน้ำมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาร่วมกันผ่าน “เวทีการประชุมความร่วมมือ การฟื้นฟู และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดลำพูน” โดยหนึ่งในแผนงานที่ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการปัญหาดังกล่าวเป็นวิธีหรือมาตรการการอนุรักษ์ทางสังคม (Social Measures) นั่นคือ “ประเพณีการแห่ช้างเผือก” ซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมที่พบเห็นได้ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำลำ โดยเริ่มแรกประเพณีการแห่ช้างเผือกถูกจัดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2520 มีวัตถุประสงค์เพื่อขอฝนและดำเนินการโดยกลุ่มครูบา (พระสงฆ์) ที่เป็นลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัย ในอดีตหากปีใดเกิดวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แม่น้ำแห้งขอด ชาวบ้านจะจัดพิธีขอฝน (ประเพณีการแห่ช้างเผือก) ขึ้น โดยนำไม้ไผ่มาสานเป็นรูปช้างขนาดพอประมาณ แล้วหุ้มด้วยผ้าขาวหรือดอกฝ้ายขาว ตกแต่งให้งดงามเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระยาปัจจัยนาเคนทร์ ข้างคูบารมีของพระเวสสันดร จากนั้นจึงตั้งไว้บนคานให้คนหาม 4 คน เมื่อการตกแต่งรูปจำลองช้างแล้วเสร็จจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ สวดมนต์เพื่อขอฝน เทศนาธรรม และถวายทานแก่ช้างเผือก เมื่อเสร็จสิ้นพิธีทางศาสนาชาวบ้านจึงนำช้างเผือกแห่ไปตามลำน้ำ โดยแห่ตั้งแต่ปลายน้ำไปสู่ต้นน้ำซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่าสองสัปดาห์ถึงจะเสร็จสิ้นพิธีการ (ภาพที่ 4.5) ประเพณีการแห่ช้างเผือกนิยมปฏิบัติกันในช่วงเดือนกรกฎาคมหรือเดือน 9 (ของชาวล้านนา) ของทุกปี ในช่วงก่อนการเข้าพรรษาเพราะเป็นฤดูกาลเพาะปลูกข้าวของชาวนา (สามารถ ใจเตี้ย, 2560; พัลลภ หารุคำจา และคณะ, 2561) ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าครูบาหรือพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดประเพณีการแห่ช้างเผือก ดังนั้น ครูบาจึงถือเป็นกลไกสำคัญของการเชื่อมโยงระหว่างโลกสมัยใหม่กับบริบทดั้งเดิมของท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน หากเกิดความขัดแย้งภายในชุมชน ครุบาจะมีบทบาทสำคัญต่อการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เพราะโดยทั่วไปแล้วคนในชุมชนจะให้ความเคารพและยำเกรงต่อพระสงฆ์ โดยวิธีการไกล่เกลี่ยสามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ เช่น การเทศนาสั่งสอน การเป็นผู้นำในการลงมือปฏิบัติเช่นเดียวกับประเพณีการแห่ช้างเผือกที่เริ่มจากครุบานั่นเอง

นอกจากประเพณีการแห่ช้างเผือกแล้ว ในปี พ.ศ. 2540 ได้มีการจัดตั้ง “เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ลุ่มน้ำลี้เชิงพุทธบูรณาการ” ด้วยการสนับสนุนจากโครงการกองทุนพัฒนาสังคมที่จัดให้มีการสร้างประชาคมขึ้น ซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายฯ จะมีขอบเขตการทำงานที่กว้าง ครอบคลุมพื้นที่ทั้งจังหวัดลำพูน ทั้งนี้ ยังมีกลุ่มองค์กรเครือข่ายที่ให้ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำลี้เช่นกัน ได้แก่ กลุ่มด้านอาชีพ กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรม กลุ่มหมอเมือง กลุ่มด้านจัดการป่า กลุ่มด้านการจัดการที่ดิน และกลุ่มด้านการจัดการน้ำ ประกอบด้วย กลุ่มเครือข่าย 14 หมืองฝาย กลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย กลุ่มหมืองฝายลี้ กลุ่มหมืองฝายทุ่งหัวช้าง กลุ่มเกษตรยั่งยืน กลุ่มวิทย์ชุมชน กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านโฮ้ง เกษตรพัฒนาดี เครือข่ายคนลุ่มน้ำลี้ ป่าชุมชนลุ่มน้ำลี้ เครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำลี้ หมอพื้นบ้าน เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอดส์ กระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ (พัลลภ หารุคำจา และคณะ, 2561)

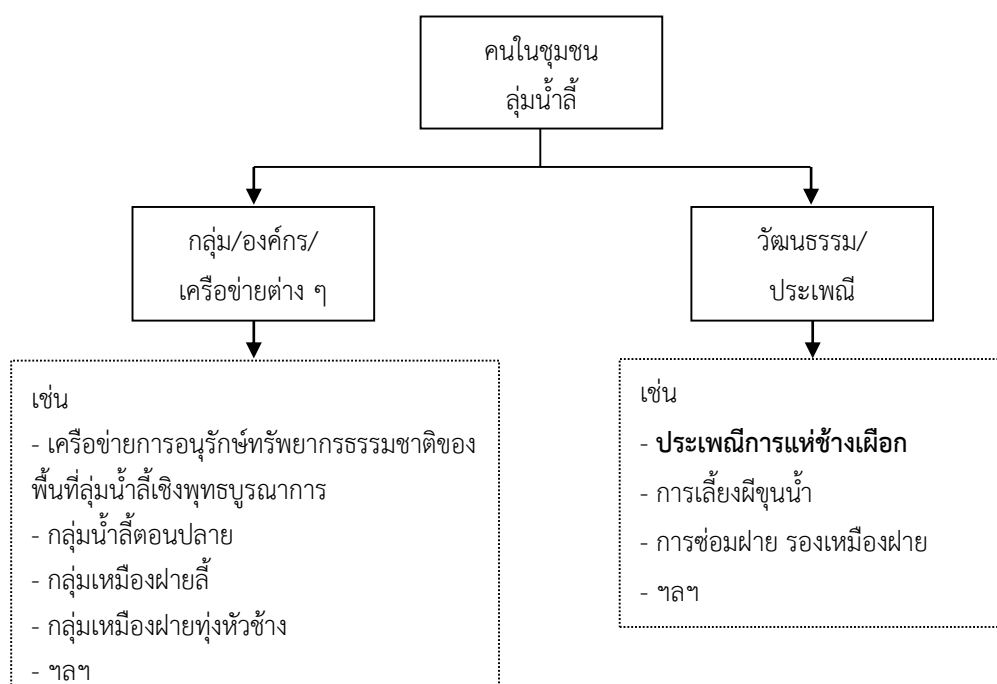

ภาพที่ 4.5 ประเพณีการแห่ช้างเผือกของชุมชนลุ่มน้ำลี้
ที่มา: คนเมืองลี้ (2558)

ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่ดี ด้วยประเพณีการแห่ช้างเผือกที่จัดขึ้นในแต่ละครั้ง มีหลายขั้นตอนและต้องใช้เวลาในการดำเนินการ ดังนั้น ประเพณีดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชนลุ่มน้ำลี้ รวมถึงองค์กรปกครองท้องถิ่น หน่วยงานหรือภาคส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประเพณีแห่ช้างเผือกสามารถดำเนินการลุล่วงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ขณะเดียวกัน ประเพณีแห่ช้างเผือกยังมีส่วนช่วยปลูกฝังจิตสำนึกด้าน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่คนในชุมชนลุ่มน้ำลี้สอดคล้องกับการดำเนินงานของเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ลุ่มน้ำลี้เชิงพุทธบูรณาการหรือกลุ่มองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งรวมถึงการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำลี้ ซึ่งการที่คนในชุมชนลุ่มน้ำลี้เลือกใช้ประเพณีแห่ช้างเผือกเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม สามารถ ใจเตี้ย (2560) ได้ให้คำนิยามว่าการดำเนินการดังกล่าวเป็นการจัดการในรูปแบบของ “นิเวศวัฒนธรรม” ขณะที่ พัลลภ หารุคำจา และคณะ (2561) กล่าวว่าเป็นการดำเนินการ “เชิงพุทธบูรณาการ” ทั้งการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยการจัดตั้งเครือข่ายฯ หรือกลุ่มองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ และประเพณีแห่ช้างเผือกที่คนในชุมชนลุ่มน้ำลี้เลือกปฏิบัติ ถือเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิที่ชุมชนพึงมีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น ดังนั้น รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำทั้งการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยการจัดตั้งเครือข่ายฯ หรือกลุ่มองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ และประเพณีแห่ช้างเผือกจึงถือเป็นการจัดการตามแนวคิดสันติวิธีที่ให้สิทธิแก่ชุมชนในการดำเนินการนั่นเอง

สรุปแนวปฏิบัติที่ดี การเลือกประเพณีการแห่ช้างเผือกซึ่งเป็นประเพณีท้องถิ่นของลุ่มน้ำลี้ นอกจากจะมีส่วนช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะทรัพยากรน้ำแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ประเพณีการแห่ช้างเผือกให้อยู่คู่กับคนในลุ่มน้ำลี้สืบไปชั่วลูกหลาน นอกจากนี้ กลุ่มหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องยังได้เข้ามามีบทบาทต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นกัน การเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานระหว่างกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ จะยิ่งช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนลุ่มน้ำลี้ต่อไป (แผนภูมิที่ 4.5)

แผนภูมิที่ 4.5 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนลุ่มน้ำลี้

4.3.3 ลุ่มน้ำลำปะทาว อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

ข้อมูลทั่วไป ลำปะทาวเป็นลำน้ำสาขาของลำน้ำชีมีต้นน้ำเกิดจากลำห้วยหรือร่องน้ำหลายสายบนหลังภูแล่นคาและลำห้วยในพื้นที่ราบหลายสาย ลำปะทาวมีขอบเขตลุ่มน้ำ 1,154 ตารางกิโลเมตร มีความยาวของลำน้ำประมาณ 68 กิโลเมตร (บุญชัย งามวิทย์โรจน์ และคณะ, 2551) ครอบคลุมพื้นที่ 12 ตำบล ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแก้งคร้อ และอำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 4.6) (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2554) ตั้งอยู่ในหน่วยจัดการต้นน้ำลำปะทาวและในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูแล่นคา ลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสลับซับซ้อน สภาพป่ามีทั้งป่าดิบและป่าโปร่งทั่วไปเป็นที่ราบสูงมีเทือกเขาล้อมรอบที่ราบเอาไว้ ตอนกลางเป็นหุบเขากว้างใหญ่พื้นที่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือจะมีเขาภูเขียว ภูกลาง และภูแล่นคาซึ่งมีความสูงที่ระดับสูงสุด 905 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือมียอดภูแล่นคาเป็นยอดเขาที่มีความสูงประมาณ 945 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารของลำห้วยลำปะทาวหรือห้วยตาดโตน และมีห้วยต่าง ๆ มากมาย เช่น ห้วยน้ำซับ ห้วยคร้อ ห้วยตาดโตนน้อย ห้วยสีนวน และห้วยแก่นท้าว ซึ่งจะไหลมารวมกันเป็นห้วยปะทาวและไหลลงสู่ลำตาดโตนผ่านอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิไปบรรจบลงลำน้ำชีที่ตำบลหนองไผ่ อำเภอแก้งคร้อ และตำบลกุดตุ้ม อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ทั้งนี้ ลำปะทาวยังเป็นแหล่งน้ำต้นทุนที่สำคัญของเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่สำคัญ ประกอบด้วย (บุญชัย งามวิทย์โรจน์ และคณะ, 2551)

1) เขื่อนลำปะทาว ลักษณะเป็นเขื่อนดิน แบ่งเป็น 2 แห่ง คือ เขื่อนลำปะทาวบน และเขื่อนลำปะทาวล่าง เขื่อนตัวบนมีความจุ 43 ล้านลูกบาศก์เมตร ใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำจ่ายไฟฟ้าให้กับพื้นที่อำเภอแก้งคร้อและอำเภอกอนสวรรค์ และปล่อยน้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่อำเภอแก้งคร้อ และอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ เกษตรกรจำนวนหนึ่งใช้พื้นที่บริเวณอ่างเก็บน้ำสำหรับเลี้ยงปลาในกระชัง ส่วนเขื่อนตัวล่างมีความจุ 14 ล้านลูกบาศก์เมตร ปล่อยน้ำเพื่อใช้สำหรับการท่องเที่ยวที่วน้ำตาดโตน และเก็บกักน้ำสำหรับการผลิตประปาในอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

2) อ่างเก็บน้ำช่อระกา ตั้งอยู่ด้านล่างท้ายน้ำตาดโตน บ้านโนนมะเกลือ ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ มีความจุประมาณ 10 ล้านลูกบาศก์เมตร การกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำช่อระกามีวัตถุประสงค์หลักเพื่อกิจกรรมทางการเกษตร ด้วยพื้นที่รับน้ำประมาณ 5,000 ไร่ และเป็นแหล่งสำหรับอุปโภคบริโภคของชุมชนใกล้เคียง บริหารจัดการโดยสำนักงานโครงการชลประทานชัยภูมิ

3) อ่างเก็บน้ำหินลับมิต ตั้งอยู่ที่บ้านหนองหญ้าร้าง ตำบลโพหนอง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ มีความจุ 481,960 ลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 175 ไร่ วัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตรและใช้ประโยชน์สำหรับอุปโภคบริโภค บริหารจัดการโดยชลประทานจังหวัดชัยภูมิ

ที่มาหรือสถานการณ์ปัญหาต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ เมื่อพิจารณาจากภายนอกจะเห็นว่า การใช้ประโยชน์จากลำปะทาวนั้นมีความเหมาะสมทั้งต่อสภาพพื้นที่หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะพบว่า การใช้ประโยชน์จากลำปะทาวมีความอ่อนไหวอย่างยิ่ง และนำไปสู่ความขัดแย้งจากการใช้น้ำในหลายกรณี และหนึ่งในความขัดแย้งดังกล่าวคือ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังบ้านท่ามะกอก ตำบลเก่ายาคี อำเภอกำแพงศรี อำเภอกำแพงศรี กับกลุ่มผู้ใช้น้ำบ้านนาแก ตำบลหนองทุ่ม อำเภอกำแพงศรี โดยความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2541 เนื่องจากการเลี้ยงปลาในกระชังที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อสร้างอาชีพหรือเสริมรายได้ให้แก่คนในชุมชนบ้านท่ามะกอก โดยชาวบ้านประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีจากการเลี้ยงปลาในกระชัง ส่งผลให้เกิดความต้องการขยายพื้นที่เลี้ยงปลาให้เพียงพอับความต้องการของตน ขณะเดียวกันยังต้องการน้ำในระดับที่สามารถรองรับกับปริมาณปลาที่เลี้ยงเพิ่มขึ้น เหตุนี้ทำให้ชาวบ้านได้รื้อกำแพงพื้นที่เข้าไปในเขตท่อส่งน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ส่งผลกระทบต่อการผลิตกระแสไฟฟ้า และชาวบ้านที่อยู่ปลายน้ำยังได้รับผลกระทบจากการเลี้ยงปลาในกระชังด้วย เช่น มีผื่นคันตามร่างกายหลังสัมผัสน้ำ น้ำมีกลิ่นเหม็นคาวปลา เป็นต้น ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้านทั้งสองกลุ่ม โดยชาวบ้านปลายน้ำ (บ้านนาแก) เรียกร้องให้เคลื่อนย้ายกระชังปลาออกจากพื้นที่เลี้ยงเดิมซึ่งอยู่ในบริเวณท่อส่งน้ำหรือเลิกการเลี้ยงปลา แม้ว่าชาวบ้านทั้งสองกลุ่มได้เคยพูดคุยกันหลายครั้งแต่ยังไม่บรรลุผล (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2554; 2555)

แนวปฏิบัติที่ดี เมื่อทั้งสองฝ่ายคือกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชัง (บ้านท่ามะกอก) และกลุ่มผู้ใช้น้ำ (บ้านนาแก) ไม่สามารถตกลงเพื่อหาทางออกร่วมกันได้ ในที่สุดผู้นำชุมชนทั้งสองจึงได้เชิญหัวหน้ากรมพลังงานไฟฟ้าเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งดังกล่าว โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านพูดคุยเจรจาและหาทางออกร่วมกันจนเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย ผลจากการหารือดังกล่าวมีมติให้กลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังย้ายกระชังเลี้ยงปลากลับสู่พื้นที่เดิมที่เคยเลี้ยงปลาในอดีต ขณะเดียวกันกรมพลังงานไฟฟ้าต้องปล่อยน้ำผลิตกระแสไฟฟ้าในปริมาณที่มีน้ำเพียงพอสำหรับการเลี้ยงปลาในกระชังด้วยเช่นกัน ดังนั้น จึงสามารถสรุปกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าวซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน (แผนภูมิที่ 4.6) ได้ดังนี้ (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2555)

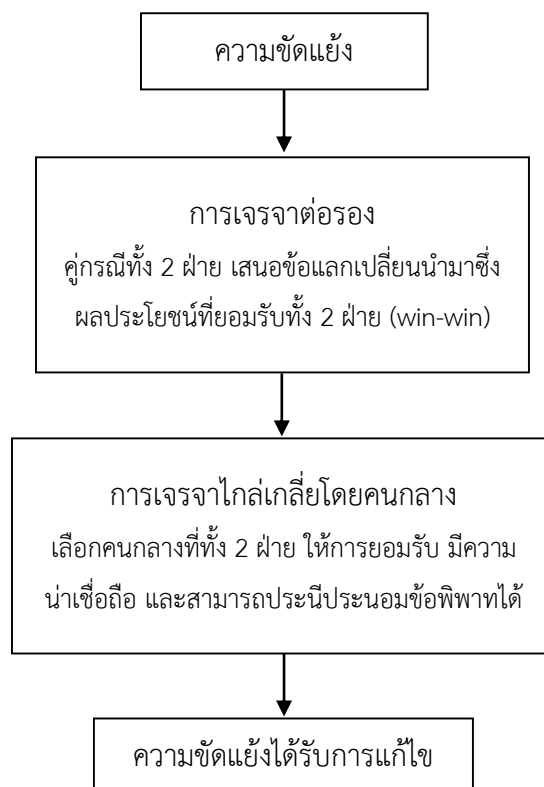
1) ขั้นตอนการเจรจาต่อรอง เริ่มต้นด้วยการพูดคุยถึงที่มาของปัญหาว่าเกิดจากอะไร ใครเป็นผู้เกี่ยวข้อง และเกิดผลกระทบอย่างไร เพื่อหาแนวทางที่เป็นข้อสรุปหรือข้อตกลงร่วมกัน เมื่อเกิดความขัดแย้งจนนำไปสู่การโต้เถียงของกลุ่มคนทั้งสองฝ่าย ดังเช่น กรณีการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังกับกลุ่มผู้ใช้น้ำบ้านนาแก ทั้ง 2 ฝ่ายใช้รูปแบบการแข่งขันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง กล่าวคือ กลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังต้องการเลี้ยงปลาในกระชังในพื้นที่ที่มากขึ้นโดยกล่าวถึงนโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่ให้การสนับสนุนและการได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รวมถึงความชอบธรรมตามสิทธิชุมชนของคนต้นน้ำ ขณะที่ผู้ใช้น้ำต้องการให้หยุดเลี้ยงปลาในกระชังเพื่อให้มีน้ำสะอาดใช้อย่างเพียงพอด้วยการเผยแพร่ข้อมูล

เกี่ยวข้องกับผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่ได้รับจากการเลี้ยงปลาในกระชัง ดังนั้น ผลที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นจึงไม่สามารถหาข้อสรุปร่วมกันได้

2) ขั้นตอนการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง เมื่อไม่บรรลุข้อตกลง แม้อาศัยผู้นำชุมชนหรือบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือมาพูดคุยเจรจาด้วยกัน บางครั้งยังมีการตอบโต้ตอรอง ไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ซึ่งยังไม่เป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย เนื่องจากแต่ละฝ่ายมองเห็นแต่ประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับจนเกิดความขัดแย้งตามมา โดยต่างฝ่ายต่างมีเหตุผลและอ้างสิทธิในการครอบครองทรัพยากรน้ำ จนในที่สุดได้เชิญหัวหน้าโครงการพลังงานไฟฟ้าเขื่อนลำปะทาวเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ย มาร่วมรับทราบปัญหาและหาทางออกร่วมกัน รูปแบบที่ใช้ในขั้นตอนนี้คือ การประสานความร่วมมือ มุ่งเน้นให้ทั้งสองฝ่ายพูดคุยถึงปัญหาและแสดงเหตุผลจุดยืนของแต่ละฝ่ายเพื่อปรับจากจุดยืนแต่ละฝ่ายไปสู่สมดุล กล่าวคือ ผลประโยชน์ที่ทั้งสองฝ่ายสามารถยอมรับร่วมกันได้ สำหรับยุทธวิธีที่ใช้ในการตอรองนั้น กลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังใช้วิธีการขอเลี้ยงปลาในกระชังต่อโดยให้เหตุผลเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจหากต้องหยุดเลี้ยงปลาไปย่อมต้องสูญเสียรายได้จนเจือจกรอบครัว ขณะเดียวกันยอมรับฟังข้อเสนอและเหตุผลของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งกลุ่มผู้ใช้น้ำเรียกร้องให้หยุดเลี้ยงปลาในกระชังเพราะได้รับผลกระทบด้านสุขภาพ พร้อมกับรับฟังเหตุผลและทางเลือกของกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังด้วยเช่นเดียวกัน กระทั่งกลุ่มผู้เลี้ยงปลายอมเคลื่อนย้ายกระชังปลาจากพื้นที่ปัจจุบันกลับสู่พื้นที่เดิม (สุนทร ปัญญะพงษ์ และคณะ, 2554; 2555)

ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่ดี หลังจากดำเนินการตอรองและเจรจาไกล่เกลี่ยความขัดแย้งดังกล่าวจึงได้รับการแก้ไขตามมติที่ได้ตกลงร่วมกัน โดยกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังยังคงสามารถมีรายได้จากการเลี้ยงปลาต่อไปได้ ขณะเดียวกันกลุ่มผู้ใช้น้ำย่อมมีน้ำที่สะอาดไว้สำหรับใช้สอย ทั้งนี้ แม้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจะก่อให้เกิดปัญหาหรือผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเบื้องต้น แต่หากพิจารณาถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นยังแสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างชุมชนและชุมชนของลุ่มน้ำลำปะทาวยังสามารถแก้ไขได้ซึ่งแตกต่างจากความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนของลุ่มน้ำลำปะทาวที่ยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายการแก้ไขความขัดแย้งได้ (สุนทร ปัญญะพงษ์ และคณะ, 2555) ขณะเดียวกัน ทั้งการเกิดความขัดแย้งและการแก้ไขความขัดแย้งยังเป็นบทเรียนให้แก่คนในชุมชนลำปะทาวต่อไปในภายหน้า เพราะหากเกิดข้อพิพาทหรือความขัดแย้งในกรณีที่เกี่ยวข้องกันคนในชุมชนย่อมสามารถนำบทเรียนดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้ต่อไป

สรุปแนวปฏิบัติที่ดี การคลี่คลายความขัดแย้งทั้งสองขั้นตอน ได้แก่ การเจรจาตอรองและการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลางที่ชาวบ้านทั้ง 2 ฝ่าย เลือกใช้ เป็นรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธีที่สามารถนำมาปฏิบัติได้จริง กล่าวคือ สามารถแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งได้และเป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่าย ทั้งยังไม่ก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรง แต่กลับมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาแบบประสานความร่วมมือและเจรจาโดยยึดหลักผลประโยชน์ร่วมกันของทุกฝ่ายจนนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายคือแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งได้นั่นเอง

แผนภูมิที่ 4.6 กระบวนการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้เลี้ยงปลาในกระชังและผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำลำปะทาว
อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

โดยสรุป บทเรียนกรณีศึกษาอาจกล่าวได้ว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งหรือประสบปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่างแสวงหาทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว แม้ส่วนใหญ่จะยังพิจารณาถึงประโยชน์ที่ตนเองได้รับเป็นสำคัญ แต่เพื่อคลี่คลายปัญหาเหล่านั้นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องยอมเลือกทางออกที่เป็นที่ยอมรับและคงสิทธิพึงมีของตนเองให้มากที่สุด ซึ่งจากกรณีศึกษาทั้งสามแสดงให้เห็นว่าการพูดคุย ปรึกษาหารือ โดยเน้นชุมชนเป็นสำคัญเป็นหัวใจของการแสวงหาทางออกและเป็นที่ยอมรับในระยะยาว เพราะชุมชนถือเป็นผู้มีสิทธิเป็นส่วนใหญ่และแนวทางการแก้ไขปัญหาที่พบมุ่งเน้นการรักษาสันติสุขภายในชุมชนตามหลักสันติวิธี ซึ่งจำแนกได้ 2 ประเภทหลัก ได้แก่ (1) การใช้รูปแบบสถานการณ์ปัจจุบันจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การจัดตั้งกลุ่ม/เครือข่าย/องค์กร การออกข้อบัญญัติและการไกล่เกลี่ย เป็นต้น และ (2) การใช้วัฒนธรรม/ประเพณีดั้งเดิมจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การเลี้ยงปลา การซ่อมฝาย รองเหมืองฝาย และประเพณีการแห่ช้างเผือก เป็นต้น แนวปฏิบัติที่ดีจากทั้งสามกรณีศึกษาแม้จะสามารถแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำในชุมชนได้ แต่การเลือกใช้แนวปฏิบัติดังกล่าว

ยังอยู่บนพื้นฐานหรือบริบทของชุมชนนั้น ๆ เช่น การเลือกใช้ประเพณีการแห่ช้างเผือกซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมของชุมชนลุ่มน้ำลี้ ดังนั้น เมื่อเกิดปัญหาหรือความขัดแย้งขึ้นกับทรัพยากรน้ำในชุมชนอื่น ๆ สมาชิกของชุมชนควรพิจารณาบริบทพื้นฐานหรือตัวตนที่แท้จริงของชุมชนตนเองก่อนเป็นองค์ประกอบการตัดสินใจคัดเลือกวิธีการจัดการปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

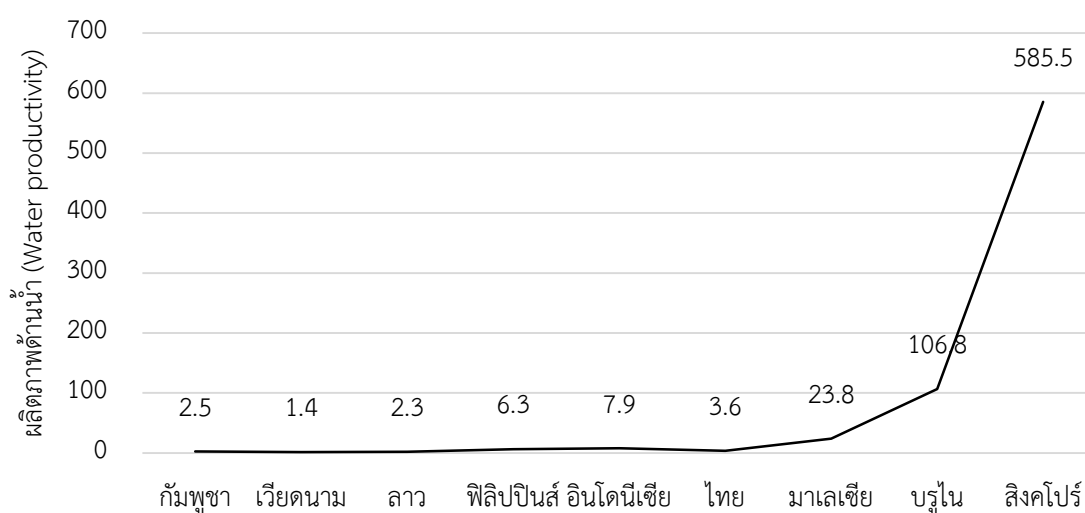
4.4 วิเคราะห์ช่องว่างการคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิของชุมชนด้านการจัดการน้ำเปรียบเทียบกับพันธกรณีระหว่างประเทศที่ไทยเป็นภาคีและมาตรฐานด้านสิทธิน้ำระหว่างประเทศ

4.4.1 มุมมองทรัพยากรน้ำในเวทีระหว่างประเทศและสถานะของประเทศไทย

ในปี พ.ศ. 2555 องค์การสหประชาชาติได้ดำเนินการจัดการประชุม “United Nations Conference on Sustainable Development: UNCSD” หรือ “Rio+20” ขึ้น ระหว่างวันที่ 20–22 มิถุนายน พ.ศ. 2555 ณ นครริโอเดจาเนโร สหพันธ์สาธารณรัฐบราซิล โดยการประชุมดังกล่าวเป็นการประชุมในวาระครบรอบ 20 ปี ของการจัดประชุม Earth Summit หรือ United Nations Conference on Environment and Development – UNCED ที่ให้ความสำคัญด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน และสำหรับการประชุม Rio+20 นั้นมีหัวข้อการประชุมหลักที่สำคัญ 2 ประเด็น ได้แก่ (1) green economy in the context of sustainable development and poverty eradication หรือ “เศรษฐกิจสีเขียว” และ (2) institutional framework for sustainable development หรือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และนนท์ นุชนิยม, 2554) ทั้งนี้ เพื่อเป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติให้บรรลุวัตถุประสงค์การดำเนินการทั้งสองประเด็น ที่ประชุมได้กำหนดกรอบงานเพื่อการปฏิบัติและติดตามผล และด้วยการตระหนักว่าน้ำเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น จึงกำหนดให้น้ำและการสุขาภิบาล (water and sanitation) เป็นหนึ่งในกรอบการดำเนินงานที่สำคัญ ประกอบด้วย การลดสัดส่วนของคนที่ไม่สามารถเข้าถึงน้ำดื่มที่สะอาดและการสุขาภิบาลขั้นพื้นฐานลงครึ่งหนึ่ง มุ่งเน้นย้ำว่าด้วยทศวรรษสากลแห่งการปฏิบัติ “น้ำเพื่อชีวิต” (พ.ศ. 2548–2558) การจัดการระบบนิเวศน้ำอย่างยั่งยืน การจัดการภัยพิบัติทางน้ำเพื่อจัดการความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทานของน้ำ และการรับรองมาตรการเพื่อลดมลพิษทางน้ำและเพิ่มคุณภาพน้ำ ปรับปรุงการบำบัดน้ำเสีย ประสิทธิภาพของน้ำและลดอัตราการสูญเสียโดยมุ่งเน้นความร่วมมือและความช่วยเหลือจากนานาชาติ (สำนักความร่วมมือด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ, 2556)

สำหรับประเทศไทยได้ถูกติดตามสถานะการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยธนาคารพัฒนาเอเชีย (Asian Development Bank: ADB) ในประเด็นด้านการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและการเกษตร ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ใช้น้ำในภาคเกษตรค่อนข้างสูงมาก แต่ภาค

การผลิตมีการใช้น้ำในระดับต่ำ นั้นหมายความว่า การนำทรัพยากรน้ำมาใช้เพื่อให้เกิดความคุ้มค่าด้านเศรษฐกิจยังค่อนข้างน้อย และความมั่นคงของทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับปานกลาง ในขณะที่ประเทศไทยมีศักยภาพด้านการจัดหาแหล่งน้ำที่สะอาดสูง มีแหล่งน้ำสะอาดจำนวนมากถึงร้อยละ 98 เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นทั่วโลก มีการเข้าถึงแหล่งน้ำทางการเกษตรอย่างทั่วถึง แต่ในขณะเดียวกัน ปริมาณน้ำที่ใช้อย่างคุ้มค่าและสร้างมูลค่าให้กับประเทศค่อนข้างต่ำ ซึ่งหมายความว่าประเทศไทยมีทรัพยากรน้ำจำนวนมากแต่ขาดการจัดการด้านการใช้น้ำให้คุ้มค่าทั้งด้านการนำไปใช้ในกระบวนการผลิต การนำน้ำกลับมาใช้ใหม่ รวมถึงการจัดการในด้านการผลิตพลังงานไฟฟ้า ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนถึงความคุ้มค่าของการใช้น้ำของไทยก่อให้เกิดคุณค่าด้านการผลิตเพื่อสร้างรายได้ให้กับประชากรอยู่ในระดับต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางในภูมิภาคเดียวกัน ดังแสดงในแผนภูมิที่ 4.7 (Sucharit Koontanakulvong, 2019)

แผนภูมิที่ 4.7 ผลิตภาพด้านน้ำ (Water productivity) ของประเทศในภูมิภาคอาเซียน

ที่มา: ดัดแปลงจาก Sucharit Koontanakulvong (2019)

จากแผนภูมิข้างต้นนอกจากปริมาณผลผลิตที่ได้เทียบกับหน่วยการใช้น้ำจะอยู่ในปริมาณที่ต่ำแล้ว ในทางกลับกันปริมาณการสูญเสียและการใช้น้ำของประเทศกลับอยู่ในระดับต้น ๆ ของโลก โดยแนวทางการวัดปริมาณน้ำที่สูญเสียไปในกระบวนการผลิตหรือที่เรียกว่า water footprint (รอยเท้าน้ำ) เป็นการวัดค่าการใช้น้ำของผู้ผลิตและผู้บริโภค ได้แก่ ปริมาณการใช้น้ำในกระบวนการผลิตและการบริโภคทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยคำนวณปริมาณน้ำจากผลรวมทุกขั้นตอนตลอดห่วงโซ่การผลิตสินค้าและบริการหน่วยเป็นลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือลูกบาศก์เมตรต่อคนต่อปี ซึ่งเป็นค่าการวัดที่มีความชัดเจนเพราะนอกจากจะแสดงปริมาณน้ำใช้ และน้ำเสียในกระบวนการผลิตแล้วยังแสดงถึง

สถานที่และเวลาในการใช้น้ำด้วย การวัดรอยเท้าน้ำแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน ตามที่กรมควบคุมมลพิษ (2554) ได้ระบุไว้ ได้แก่

1. Blue water footprint (รอยเท้าน้ำสีฟ้า) หมายถึง ปริมาณน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำผิวดินอื่น ๆ ได้แก่ น้ำในแม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ ทะเลสาบ และกักเก็บน้ำอื่น ๆ รวมทั้งแหล่งน้ำใต้ดิน เช่น น้ำบาดาล น้ำที่ใช้ในการผลิตและให้บริการแก่ผู้บริโภค

2. Green water footprint (รอยเท้าน้ำสีเขียว) หมายถึง รอยเท้าน้ำที่อยู่ในรูปความชื้นในดิน และตามต้นไม้ใบหญ้า ที่ถูกใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตพืชผลการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปไม้ เป็นต้น

3. Gray water footprint (รอยเท้าน้ำสีเทา) หมายถึง น้ำเสียจากกระบวนการผลิตและให้บริการแก่ผู้บริโภค ซึ่งคำนวณได้จากปริมาณน้ำที่ถูกบำบัดและนำเข้าสู่กระบวนการผลิตใหม่

ทั้งนี้ เมื่อเปรียบเทียบ water footprint หรือ “รอยเท้าน้ำ” ระหว่างประเทศ พบว่า ในปี พ.ศ. 2560 สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์มีปริมาณการใช้น้ำ (water usage) สูงสุด เท่ากับ 2,270 แกลลอนต่อคนต่อวัน รองลงมา คือ สหรัฐอเมริกา เท่ากับ 2,200 แกลลอนต่อคนต่อวัน โดยแคนาดาและอิสราเอลมีปริมาณการใช้น้ำเท่ากัน เท่ากับ 1,687 แกลลอนต่อคนต่อวัน (Water Footprint Calculator, 2017) ขณะที่ประเทศไทยมีปริมาณการใช้น้ำในปี พ.ศ. 2554 เท่ากับ 89,000 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ซึ่งสูงกว่าเวียดนามที่มีประชากรสูงกว่าประเทศไทยประมาณ 16 ล้านคน แต่มีปริมาณการใช้น้ำเพียง 84,000 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ส่วนที่ประเทศที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง เช่น จีนและสหรัฐอเมริกา พบว่า มีปริมาณการใช้น้ำ เท่ากับ 1,400,000 และ 820,000 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ตามลำดับ (Mekonnen M.M. & Hoekstra A.Y., 2011)

4.4.2 ข้อจำกัดด้านสิทธิการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยเปรียบเทียบกับต่างประเทศ

ประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยมีความเชื่อมโยงกับสิทธิด้านการจัดการทรัพยากรน้ำโดยตรง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศที่ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนต่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแล้ว จะมีข้อแตกต่างกันกับกลุ่มประเทศที่มีก้าวหน้าด้านคุ้มครองสิทธิ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศตะวันตกจะเห็นว่าการให้สิทธิในการบริหารจัดการน้ำจะมีกลไกที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ และให้สิทธิชุมชนมีส่วนในกระบวนการตัดสินใจจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการน้ำมากกว่าการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ช่องว่างทางกฎหมายที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการน้ำ ได้แก่

ประการที่หนึ่ง สิทธิด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องที่ผูกพันกับข้อกฎหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำในแต่ละประเทศ ซึ่งเมื่อพิจารณาเกี่ยวเนื่องกับการบังคับใช้กฎหมายและการควบคุมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยจะมีกฎหมายในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยเฉพาะ คือ “พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561” แต่สภาพการบริหารจัดการน้ำก็ยังไม่เกิดประสิทธิภาพเท่าที่ควร ประการสำคัญกฎหมายฉบับนี้พยายามที่รวบอำนาจการจัดการไปอยู่ในมือภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว โดยอ้างเหตุผลเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งมีการตั้งคณะกรรมการที่มีอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดตาม พ.ร.บ. นี้ เรียกว่า “คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ” เรียกโดยย่อว่า “กนช.” มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน นอกจากนี้ ในส่วนการดูแลลุ่มน้ำในภูมิภาคก็มีคณะกรรมการที่มาจากตัวแทนหน่วยงานภาครัฐแทบทั้งสิ้น

นอกจากนี้ พระราชบัญญัตินี้มีบทบัญญัติบางประการเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งได้แก่มาตรา 26 ประกอบกับมาตรา 33 มาตรา 37 มาตรา 40 มาตรา 42 และมาตรา 43(3) ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนถึงการจำกัดสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการจำกัดสิทธิดังกล่าวเพื่อให้การบริหารทรัพยากรน้ำทั้งในมิติด้านการจัดสรร การใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ และสิทธิในน้ำมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันจะเป็นประโยชน์แก่การบริการ สาธารณูปโภคและประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น จากสภาพการณ์ดังกล่าวสะท้อนปัญหาเจตนารมณ์ทางกฎหมายที่พยายามจะละเลยสิทธิของทั้งปัจเจกบุคคลและสิทธิชุมชน โดยอ้างเหตุผลด้านประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ

เมื่อพิจารณาสถานะทางกฎหมายของสิทธิชุมชนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการรับรองถึงสิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2560 โดยให้การรับรอง “สิทธิของบุคคลและชุมชน” ซึ่งเมื่อพิจารณารายละเอียดแล้วกลับพบว่า ชุมชนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมหายไปจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2540 ที่ปรากฏสิทธิชุมชนเป็นครั้งแรกแม้ว่าเจตนารมณ์ของกฎหมายจะไม่ได้ละสิทธิชุมชนและสิทธิชุมชนท้องถิ่น แต่การไม่บัญญัติไว้โดยตรงอาจทำให้เชิงคุณค่าความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมลดทอนลงได้ (ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข, 2560) ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากฎหมายทั้งในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยตรง และกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ได้ให้ความสำคัญชัดเจนในเรื่องการให้สิทธิแก่ชุมชน โดยพยายามที่จะลดบทบาทของชุมชนลงไปโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมออกไปจากบทบัญญัติเดิม

ประการที่สอง เมื่อพิจารณากฎหมายระหว่างประเทศและตัวอย่างในต่างประเทศ มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการนำมาพิจารณาเพื่อเป็นตัวอย่างในการบังคับใช้กฎหมายภายใน ในกฎหมายระหว่างประเทศมุ่งเน้นในการรักษาสีทธิในที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติของชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อยู่

อาศัยมาก่อน และสิทธิของกลุ่มชนในด้านอื่น ๆ ได้แก่ สิทธิในน้ำ สิทธิในทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เช่น สิทธิในการมีตัวตน สิทธิในการศึกษา สิทธิในการดำรงชีวิตตามวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อของตน และยังมีการขยายขอบเขตรวมถึงสิทธิด้านอื่น ๆ เช่น สิทธิรวมหมู่ สิทธิของชนกลุ่มน้อย เป็นต้น แต่การรับรองสิทธิชุมชนในกฎหมายระหว่างประเทศและกฎหมายภายในซึ่งประเทศต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางปรากฏเด่นชัดในเรื่องของสิทธิชนพื้นเมือง (Indigenous Peoples) หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Indigenous Community) ในการจัดการที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติตามจารีตประเพณีของชุมชน สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและการดำรงตามแหล่งน้ำ วิถีวัฒนธรรมในสิ่งแวดล้อมที่ดี กติการะหว่างประเทศและอนุสัญญาต่างก็มุ่งเน้นในการให้สิทธิและการปกป้องคุ้มครอง และการให้ความเสมอภาคแก่ชนพื้นเมืองซึ่งถือว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการที่จะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของตนให้มีความยั่งยืน

“ชนพื้นเมือง” ตามกฎหมายระหว่างประเทศได้มีการให้ความหมายและลักษณะสำคัญไว้ เช่น “ชนพื้นเมือง” คือ ประชาชนผู้ซึ่งได้อยู่อาศัยในแผ่นดินใดแผ่นดินหนึ่ง โดยองค์การสหประชาชาติให้ความหมายของชนพื้นเมืองว่า หมายถึง ประชาชนกลุ่มแรก กลุ่มชนเผ่าคนพื้นเมืองดั้งเดิม และชนพื้นเมืองแต่เริ่มแรก พวกเขามีความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ก่อนที่จะมีการรุกราน และก่อนที่จะสังคมอาณานิคมจะเข้าไปในพื้นที่ของพวกเขา พวกเขาทั้งหลายมีความแตกต่างจากส่วนของสังคมปัจจุบันที่มีอิทธิพลมากกว่าในดินแดนของพวกเขา และพวกเขาในปัจจุบันไม่ได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม แต่ชนท้องถิ่นเหล่านี้ยังดำรงชีวิตตามจารีตประเพณีของตน มุ่งมั่นที่จะปกป้องรักษา พัฒนา และถ่ายทอดดินแดนที่ตกทอดอัตลักษณ์ของพวกเขาให้กับชนรุ่นถัดไป แม้ว่าการปรากฏตัวของบุคคลกลุ่มอื่นจะมีผลต่อวัฒนธรรม สังคม และระบบกฎหมาย การรับรองสิทธิของชนพื้นเมืองหรือสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมมีปรากฏอย่างต่อเนื่องในกฎหมายระหว่างประเทศ ทั้งการรับรองในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม นอกจากนี้ ยังมีอนุสัญญา และปฏิญญาต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมารับรองทั้งสิทธิชนพื้นเมือง ชนเผ่า ชนกลุ่มน้อย ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ หากพิจารณาในบริบทของชุมชนในความเห็นของนักสังคมวิทยาและนักนิติศาสตร์ จะเห็นได้ว่ากลุ่มเหล่านี้ถือว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งมีสิทธิที่เรียกว่าสิทธิชุมชน และเมื่อพิจารณาตัวอย่างการบังคับใช้กฎหมายในต่างประเทศอันเกี่ยวกับสิทธิชุมชนแล้ว ตัวอย่างประเทศฝั่งตะวันตกทั้งสหรัฐอเมริกาและแคนาดาต่างก็รับรองและให้ความคุ้มครองชนพื้นเมือง ด้วยเหตุทางประวัติศาสตร์ว่าชนพื้นเมืองคือกลุ่มที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาก่อน จึงมีการรับรองสิทธิชนพื้นเมืองต่าง ๆ และให้ความคุ้มครองโดยการบัญญัติไว้ในกฎหมายหรือการตีความกฎหมาย

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศไทย “ผู้ทรงสิทธิ” ตามสิทธิชุมชนที่เคยบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งขยายให้ครอบคลุมสิทธิชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเมื่อพิจารณาองค์ประกอบแล้ว อาจให้ความหมายได้ดังนี้

1) ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่สามารถดำเนินวิถีชีวิตตามปกติ และพึ่งตนเองได้ในทางสังคม วัฒนธรรมซึ่งมีความเกี่ยวพันกันโดยมีความผูกพันวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดองค์กร และแบบแผนในการบริหารจัดการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้

2) ชุมชนท้องถิ่น หมายถึง ชุมชนที่มีความผูกพันวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ความสนใจ หรือผลประโยชน์ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แห่งใดแห่งหนึ่งรวมกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับคุณค่าต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ทางใดทางหนึ่งหรือมิติใดมิติหนึ่ง โดยชุมชนท้องถิ่นมีความแตกต่างกับชุมชน คือ กลุ่มคนที่มารวมตัวกันเป็นชุมชนท้องถิ่นนั้น เป็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับคุณค่าต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในมิติใดมิติหนึ่ง แต่กลุ่มคนที่มารวมตัวกันเป็นชุมชนนั้น ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับคุณค่าต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในมิติใดมิติหนึ่งแต่อย่างใด

3) ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม หมายถึง ชุมชนท้องถิ่นที่ยังมีความเป็นพื้นบ้าน และดำรงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมซึ่งในต่างประเทศใช้คำว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” (Indigenous People) ในประเทศไทยหมายความว่า ชุมชน ประชาชน และประชาชาติ ผู้ที่โดยความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์กับสังคมในช่วงที่มีการสถาปนาอาณาเขตของรัฐปัจจุบัน พิจารณาตนเองว่ามีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมกระแสหลักของสังคม โดยที่พวกเขามีใช้กลุ่มครอบงำในสังคมรัฐชาติและมีความมุ่งมั่นที่จะอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดพื้นที่ของบรรพบุรุษ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนภาษาของตนสู่คนรุ่นอนาคต ในฐานะที่เป็นรากฐานการดำรงอยู่ของความเป็นพลเมืองที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรม สถาบันทางสังคม และระบบนิติธรรมของตนเองในการอยู่ร่วมกับคนกลุ่มอื่น ๆ อย่างสันติสุขในสังคม รัฐชาติ “กลุ่มชาติพันธุ์” (Ethnic group) ถึงแม้ยังมีข้อถกเถียงทางวิชาการในด้านความหมาย แต่โดยความเข้าใจทั่วไป หมายถึงกลุ่มสังคมที่มีวัฒนธรรม ความเชื่อตามประเพณีและภาษารวมกัน ดังนั้น กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณี และมีความมุ่งมั่นที่จะสืบทอดสู่คนรุ่นอนาคต รวมทั้งมิได้เป็นกลุ่มครอบงำของสังคม จึงเข้าข่ายขอบเขตความหมายของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ได้

ประเทศไทยมีการใช้คำว่าชนเผ่าพื้นเมือง (Indigenous People) โดยอ้างอิงถึงอนุสัญญาองค์การ แรงงานระหว่างประเทศ ฉบับที่ 169 (ที่ได้กล่าวถึง “ชนพื้นเมือง” และ “ชนเผ่า” ในประเทศอิสระ) เนื่องจากมีลักษณะใกล้เคียงกับบริบทของชนเผ่าพื้นเมืองในประเทศไทย ดังนั้น คำว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” ที่ใช้จึงมีนัยครอบคลุมความหมายทั้งสองคำ กล่าวคือ คำว่า “ชนพื้นเมืองและชนเผ่า” ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของผู้เชี่ยวชาญสหประชาชาติที่ใช้คำว่า Indigenous People เพื่ออธิบาย

ความหมายครอบคลุมกลุ่มชนทั้งสองที่ระบุไว้ในอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ฉบับที่ 169 และประเทศไทยได้มีการใช้คำว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” ให้เป็นคำแปลของ Indigenous People มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่ปรากฏตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ได้รับรองและคุ้มครองสิทธิชุมชนและสิทธิของบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไว้ อันเป็นการก่อให้เกิด “การรับรองตัวตน” ในทางกฎหมาย (Legal entity) ทำให้ชุมชนในฐานะ “หมู่คณะที่แยกออกมาจากบุคคลธรรมดา” ที่รวมตัวกันเป็นชุมชน กลายเป็นผู้ทรงสิทธิตามกฎหมายเพื่อประโยชน์และความมุ่งหมายบางประการ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ก็ได้รับรองสิทธิชุมชนเช่นเดียวกัน และได้ขยายการรองรับตัวตนของผู้ทรงสิทธิในสิทธิชุมชนให้ขยายออกไปถึงชุมชนและชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม แต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้รับรองสิทธิชุมชนไว้ในรูปแบบ “สิทธิของบุคคลและชุมชน” โดยไม่ได้ระบุว่าชุมชนดั้งเดิมเอาไว้ซึ่งอาจทำให้การตีความเรื่องสิทธิของชุมชนมีความคลาดเคลื่อนได้ การไม่ระบุชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเอาไว้ว่าจะจะเป็นปัญหาในการตีความด้านกฎหมาย เพราะในทางสังคมวิทยา ชุมชนกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม มีความแตกต่างกันในแง่ของถิ่นที่อยู่ ความผูกพันต่อวัฒนธรรม การสืบทอดรักษาความเป็นชุมชน เพราะนอกจากชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมจะเป็นชุมชนที่มีเงื่อนไขที่เกี่ยวกับพื้นที่ ที่ตั้ง อาณาบริเวณทางกายภาพตามธรรมชาติในทางภูมิศาสตร์แห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของชุมชนท้องถิ่นแล้ว ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมยังต้องมียุทธศาสตร์ของความเป็นพื้นบ้าน และมีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมในสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีมาตั้งแต่เดิมอีกด้วย

4.4.3 ช่องว่างและสถานะทางกฎหมายสูงสุดของประเทศไทยในการคุ้มครองสิทธิชุมชนในทางปฏิบัติและการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรในพื้นที่

ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) ที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 พบว่า รัฐธรรมนูญฯ ฉบับดังกล่าวยังมีการรับรองสิทธิชุมชนซึ่งมีอยู่ในรัฐธรรมนูญฯ ฉบับ พุทธศักราช 2550 ไว้เช่นเดิม และได้ขยายสิทธิของบุคคลและชุมชนเพิ่มรวมถึงได้บัญญัติให้หน่วยงานรัฐมีหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนอีกด้วย กล่าวคือ ได้กำหนดสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยตาม หมวด 3 โดยมาตราที่เกี่ยวข้อง เช่น มาตรา 41, 42 และ 43 โดยเฉพาะมาตรา 43 บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ ประกอบด้วย 4 วรรค ดังนี้

- 1) อนุรักษ์ พื้นฟู หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี อันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ
- 2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลาย ทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

3) เข้าซื้อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐให้ดำเนินการใดอันจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชน หรือชุมชน หรือลดเว้นการดำเนินการใดอันจะกระทบต่อความเป็นอยู่อย่างสงบสุขของประชาชนหรือชุมชน และได้รับแจ้งผลการพิจารณาโดยรวดเร็ว ทั้งนี้ หน่วยงานของรัฐต้องพิจารณาข้อเสนอแนะนั้นโดยให้ ประชาชนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการพิจารณาด้วยตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ และ

4) จัดให้มีระบบสวัสดิการของชุมชน

อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฯ ฉบับ พุทธศักราช 2560 ยังขาดความชัดเจนในการบัญญัติการรับรองสิทธิชุมชน เพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ (ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และ สุรัสวดี แสนสุข, 2560) เช่นเดียวกับที่ อรรถัย อินต๊ะไชยวงศ์ และบรรเจิด สิงห์คะเนติ (2562) กล่าวว่า แม้สิทธิชุมชนจะมีการรับรองในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดอย่างต่อเนื่องแต่ในทางปฏิบัติและข้อเท็จจริงที่ปรากฏนั้นพบว่า สิทธิชุมชนยังไม่สามารถยอมรับหรือตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอและปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนที่ยังเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้สิทธิชุมชนจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญไม่ได้รับรองคุ้มครอง กล่าวคือยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง จึงทำให้เกิดปัญหาการบังคับใช้และการตีความรับรองคุ้มครองสถานะของชุมชนและสถานะสิทธิชุมชน ในทางกฎหมาย ขอบเขตแห่งสิทธิชุมชน การใช้สิทธิ การเข้าถึงสิทธิชุมชน การจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ไม่ชัดเจน และปัญหาความขัดแย้งแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับประชาชนหรือชุมชนจนกลายเป็นข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานรัฐกับประชาชนหรือชุมชนขึ้นสู่การพิจารณาของศาล

จากกรณีศึกษาข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นช่องว่างทางกฎหมายที่ภาครัฐได้มีการควบคุมดูแลทรัพยากรน้ำตามกฎหมายแล้ว แม้ในสภาพปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบันภาครัฐจะมีการใช้งบประมาณในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำจำนวนมาก มีหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงอย่างกรมทรัพยากรน้ำ แต่การจัดการก็ไม่ได้มีประสิทธิภาพที่เพิ่มขึ้นจากอดีต ดังเห็นได้จากสภาพปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ จากสภาพที่ปรากฏประสิทธิภาพการจัดการน้ำ นำน้ำไปใช้ให้ผลผลิตอย่างคุ้มค่าก็ยังอยู่ในระดับต่ำในทางกลับกันภาครัฐก็พยายามที่จะลดบทบาทของชุมชนลงซึ่งนอกจากจะไม่ทำให้ประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการน้ำเพิ่มขึ้นแล้ว ยังอาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนในพื้นที่ ท่ามกลางการแก่งแย่งและกีดกันสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นเดียวกันว่าในความเป็นจริงยังมีชุมชนที่ยังมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนตามจารีตประเพณีท้องถิ่นอยู่ ในช่วงระยะเวลาที่กระแสมีส่วนร่วมของภาคประชาชน (Public Participation) มีมากขึ้น และมีงานการศึกษาของนักวิชาการในเรื่องสิทธิชุมชนทั้งงานด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และทางประวัติศาสตร์ เช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสน่ห์ จามริก

และงานของยศ สันตสมบัติ (อ้างใน บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร, 2555) ที่อธิบายถึงรูปแบบของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนที่มีการจัดการเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ก่อนการบังคับใช้กฎหมายในรัฐสมัยใหม่ แต่ถูกกดทอนบทบาท อำนาจการครอบครองไป รวมถึงงานศึกษาด้านกฎหมายที่กล่าวถึงสิทธิชุมชน เช่น บวร ศักดิ์ อรรถมน โปสิฐ พาณิชยกุล และงานของสมชาย ปรีชาศิลปกุล (อ้างใน บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร, 2555) ที่ได้กล่าวถึงสิทธิทางกฎหมายของชุมชนในการจัดสรรทรัพยากร จึงนำไปสู่กระบวนการเรียกร้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแทนที่จะเป็นการผูกขาดจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ชุมชนจัดการและดูแลทรัพยากรในพื้นที่ของตนอยู่แล้ว

การที่ภาครัฐได้ปฏิเสธจารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน การจัดการทรัพยากรโดยการปฏิบัติตามวิถีทางของชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้กลับกลายเป็นสิ่งไร้สาระ งามาย ขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐ และเป็นเพียงข้ออ้างของชุมชนในการทำลายทรัพยากรเท่านั้น มายาคติในเรื่องนี้ได้ถูกสร้างขึ้นบนอุดมการณ์ความเป็นรัฐชาติ และกระแสของการพัฒนาทางเศรษฐกิจจนกลายเป็นความเชื่อของคนทั่วไปว่า กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าหรือตามลุ่มน้ำ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเป็นผู้ทำลายป่าทำลายสภาพแวดล้อมตามลุ่มน้ำ ดังนั้น รัฐจึงต้องเข้ามาเป็นผู้ดูแลโดยกระบวนการการบังคับใช้กฎหมายอย่างเด็ดขาดเพื่อรักษาทรัพยากรให้คงอยู่ และกันบุคคลอื่นที่ใช้หรือพึ่งพิงทรัพยากรนั้นออกไปโดยไม่ได้คำนึงถึงการตั้งอยู่ของชุมชน รูปแบบ และวิถีการจัดการของชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่านั้นจริง ๆ ตามวิถีชีวิตของพวกเขาที่ดำรงกันมา การจัดการทรัพยากรรูปแบบเช่นนี้โดยรัฐจึงเป็นปัญหายั่งยืนต่อวิถีชีวิตของชุมชน ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยอยู่ในสถานการณ์ช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับเอกชน รัฐกับชุมชน และเอกชนกับชุมชน ปัญหาดังกล่าวได้ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นมาตลอด ขณะเดียวกัน ระบบกรรมสิทธิ์ของเอกชน (Private Property) ที่เข้าถือครองทรัพยากรไม่ว่าจะผ่านทางกฎหมาย เช่น การสร้างเหมืองฝายที่ดึงน้ำจากชุมชนมาใช้ประโยชน์กับชุมชนเมือง โดยที่ชุมชนในพื้นที่ยังขาดแคลนน้ำ การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร รวมถึงการบุกรุกแย่งชิงเพื่อได้สิทธิในการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติโดยวิธีการที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายที่เกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน (Common Property) อย่างหนักจนเป็นความเลือนรางของระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท่ามกลางความแก่งแย่งและกีดกันจากอำนาจรัฐและภาคเอกชน

บทที่ 5

ผลการศึกษาจากพื้นที่

บทนี้นำเสนอข้อมูลผลการศึกษาเชิงประจักษ์จากพื้นที่กรณีศึกษา คือ 1) กลุ่มน้ำชี ศึกษาในพื้นที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ และอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ และ 2) กลุ่มน้ำน่าน ศึกษาในพื้นที่อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน โดยศึกษาจากแบบสอบถามและการจัดประชุมแบบสนทนากลุ่ม หลังจากนั้นเป็นการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยดำเนินการควบคู่กันระหว่างในพื้นที่เวทีจังหวัดชัยภูมิกับเวทีจังหวัดน่าน และเวทีส่วนกลางผ่านการประชุมด้วยระบบ Zoom Meeting Online ดังนั้น บทนี้ได้แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน ดังต่อไปนี้

5.1 ผลการศึกษาจากพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

5.1.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม

ข้อมูลจากแบบสอบถามแบ่งเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ครอบครัวและสถานภาพทางสังคม ที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ ความคิดเห็นต่อสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว ความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ ความคิดเห็นต่อความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี ส่วนการวิเคราะห์สถิติอ้างอิง ได้แก่ การทดสอบความสัมพันธ์ด้วยสถิติ Chi-square ใน 3 คู่ ได้แก่ (1) ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี (2) สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี และ (3) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี รวมถึงการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากแบบสอบถามปลายเปิด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ 5.1 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. เพศ		
1.1 ชาย	140	35.0
1.2 หญิง	257	64.2
1.3 ไม่ตอบ	3	0.8
รวม	400	100
2. อายุ		
2.1 ต่ำกว่า 20 ปี	7	1.8
2.2 ช่วงอายุ 20-29 ปี	33	8.3
2.3 ช่วงอายุ 30-39 ปี	46	11.5
2.4 ช่วงอายุ 40-49 ปี	59	14.8
2.5 ช่วงอายุ 50-59 ปี	92	23.0
2.6 ช่วงอายุ 60-69 ปี	84	21.0
2.7 ช่วงอายุ 70-79 ปี	58	14.5
2.8 อายุ 80 ปี ขึ้นไป	19	4.8
2.9 ไม่ตอบ	2	0.5
รวม	400	100
3. ระดับการศึกษา		
3.1 ไม่ได้เรียน	41	10.3
3.2 ประถมศึกษา	239	59.8
3.3 มัธยมศึกษา	75	18.8
3.4 ปวช./ปวส.	17	4.3
3.5ปริญญาตรี	19	4.8
3.6 อื่น ๆ	5	1.3
3.7 ไม่ตอบ	4	1.0
รวม	400	100
4. ศาสนา		
4.1 พุทธ	390	97.5
4.2 คริสต์	0	0
4.3 อิสลาม	0	0
4.4 ไม่ตอบ	10	2.5
รวม	400	100

ตารางที่ 5.1 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
5. สถานภาพสมรส		
5.1 โสด	59	14.8
5.2 สมรส	276	69.0
5.3 หม้าย	44	11.0
5.4 หย่า/แยก	3	0.8
5.5 ไม่ตอบ	18	4.5
รวม	400	100
6. อาชีพหลัก		
6.1 ว่างงาน/อยู่บ้านเฉย ๆ	20	5.0
6.2 รับจ้าง	52	13.0
6.3 ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	63	15.8
6.4 ทำนา	154	38.5
6.5 เลี้ยงสัตว์	0	0
6.6 ทำไร่	46	11.5
6.7 ปลุกผักหรือพืชอายุสั้น	1	0.3
6.8 ทำสวน	48	12.0
6.9 อื่น ๆ เช่น รับราชการ	16	4.0
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิงร้อยละ 64.2 และเพศชายร้อยละ 35.0 โดยส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 50-59 ปี ร้อยละ 23.0 และ ช่วงอายุ 60-69 ปี ร้อยละ 21.0 ซึ่งแนวโน้มกลุ่มประชากรกลุ่มสูงวัยในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ด้านการศึกษา ส่วนมากจบระดับประถมศึกษาร้อยละ 59.8 รองลงมาระดับมัธยมศึกษาร้อยละ 18.8 และพบว่าร้อยละ 10.3 ไม่ได้เรียน โดยผู้ตอบแบบสอบถามเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 97.5 ซึ่งส่วนใหญ่มีสถานภาพสมสร้อยละ 69.0 รองลงมา เป็นโสดร้อยละ 14.8 และเป็นหม้ายร้อยละ 11.0 ตามลำดับ โดยอาชีพหลักส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนาร้อยละ 38.5 ทำสวนร้อยละ 12.0 ทำไร่ร้อยละ 11.5 ส่วนอาชีพค้าขายและทำธุรกิจส่วนตัวร้อยละ 15.8 และอาชีพรับจ้าง ร้อยละ 13.0

ตารางที่ 5.2 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคมของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคม	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. จำนวนสมาชิกในครอบครัว		
1.1 จำนวน 1-3 คน	123	30.8
1.2 จำนวน 4-6 คน	231	57.8
1.3 จำนวน 7-9 คน	32	8.0
1.4 มากกว่า 9 คน	2	0.5
1.5 ไม่ตอบ	12	3.0
รวม	400	100
2. ตำแหน่งทางสังคม การเมือง การปกครองในชุมชนหรือหมู่บ้าน		
2.1 ไม่มี (เป็นลูกบ้าน)	368	92.0
2.2 อ.ส.ม.	19	4.8
2.3 กรรมการหมู่บ้าน	6	1.5
2.4 ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	3	0.8
2.5 อบต.	2	0.5
2.6 กรรมการสภาการศึกษา	1	0.3
2.7 ไม่ตอบ	1	0.3
รวม	400	100
3. สมาชิกของกลุ่มในชุมชน (เลือกได้มากกว่า 1 ข้อ)		
3.1 ไม่เป็นสมาชิกใด	289	72.3
3.2 ชมรมผู้สูงอายุ	38	9.5
3.3 กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	2	0.5
3.4 กลุ่มออมทรัพย์	19	4.8
3.5 กรรมการหมู่บ้าน	7	1.8
3.6 อื่น ๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่ม อ.ส.ม.	32	8.0
4. รายได้และรายจ่ายของครอบครัว		
4.1 รายได้มากกว่ารายจ่าย	10	2.5
4.2 พอ ๆ กัน	182	45.5
4.3 รายจ่ายมากกว่ารายได้	201	50.2
4.4 ไม่ตอบ	7	1.8
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยวมีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 4-6 คน ร้อยละ 57.8 รองลงมา มีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 1-3 คน ร้อยละ 30.8 และมีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 7-9 คน ร้อยละ 8.0 โดยเกือบทั้งหมดไม่มีตำแหน่งทางสังคม การเมือง หรือการปกครองในชุมชน ในสัดส่วนร้อยละ 92.0 และไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มใด ๆ ในชุมชน ร้อยละ 72.3 ส่วนด้านรายรับและจ่ายของครอบครัว พบว่าครอบครัวผู้ตอบแบบสอบถามมีรายจ่ายมากกว่ารายได้ และมีรายได้พอ ๆ กับรายจ่าย ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันคือร้อยละ 50.2 และ ร้อยละ 45.5 ตามลำดับ

ตารางที่ 5.3 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบแบบสอบถาม
พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. ระยะห่างระหว่างบ้านและแหล่งน้ำ		
1.1 น้อยกว่า 1 กิโลเมตร	24	6.0
1.2 ระหว่าง 1-2 กิโลเมตร	294	73.6
1.3 ระหว่าง 3-4 กิโลเมตร	27	6.8
1.4 ตั้งแต่ 5 กิโลเมตรขึ้นไป	54	13.5
1.5 ไม่ตอบ	1	0.3
รวม	400	100
2. กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัยและทำกิน		
2.1 ไม่มี	52	13.1
2.2 มี	341	85.3
2.3 ไม่ตอบ	7	1.8
รวม	400	100
กรรมสิทธิ์บ้านที่อยู่อาศัย		
(1) 1-2 งาน	237	59.3
(2) 3-4 งาน	71	17.8
(3) มากกว่า 1 ไร่	29	7.2
กรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน		
(1) น้อยกว่า 1 ไร่	116	29.0
(2) 1-5 ไร่	45	11.3
(3) 6-10 ไร่	65	16.3
(4) 11-15 ไร่	48	12.0
(5) 16-20 ไร่	37	9.3
(6) มากกว่า 20 ไร่	89	22.3

ตารางที่ 5.3 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบแบบสอบถาม
พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
3. แหล่งน้ำดื่มของครอบครัว		
3.1 ชื่อน้ำขวด	271	67.8
3.2 น้ำฝน	71	17.8
3.3 ต้มน้ำบาดาล	4	1.0
3.4 ต้มน้ำฝนหรือน้ำบาดาล	3	0.8
3.5 ชื่อน้ำจากตู้หยอดเหรียญ	49	12.3
3.6 มีเครื่องกรองน้ำที่บ้าน	0	0
3.7 ไม่ตอบ	2	0.5
รวม	400	100
4. แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร		
4.1 น้ำฝน	152	38.0
4.2 น้ำจากคลองชลประทาน	52	13.0
4.3 ขุดบ่อ/บาดาล	68	17.0
4.4 ฝั่นน้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะ	51	12.8
4.5 อื่น ๆ เช่น ไม่ได้ทำเกษตร	69	17.3
4.6 ไม่ตอบ	8	2.1
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีระยะห่างระหว่างบ้านและแหล่งน้ำ 1-2 กิโลเมตร ร้อยละ 73.6 รองลงมาคือมีระยะห่างตั้งแต่ 5 กิโลเมตรขึ้นไป ร้อยละ 13.5 โดยส่วนมากมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัยและทำกิน ร้อยละ 85.3 ส่วนใหญ่มีกรรมสิทธิ์ขนาดพื้นที่บ้านที่อยู่อาศัยระหว่าง 1-2 งาน ร้อยละ 59.3 และมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินค่อนข้างน้อย โดยพบว่ามีที่ดินทำกินน้อยกว่า 1 ไร่ ร้อยละ 29.0 แต่ขณะเดียวกันก็พบว่ามีกรรมสิทธิ์ในที่ดินมากกว่า 20 ไร่ ถึงร้อยละ 22.3 ซึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินคิดเป็นเกือบ 1 ใน 4 ของผู้ตอบแบบสอบถาม เหล่านี้แสดงถึงช่องว่างระหว่างสัดส่วนการถือครองที่ดินที่แตกต่างกันอย่างมาก ในด้านแหล่งน้ำดื่มของครอบครัว ส่วนมากมักจะชื่อน้ำดื่ม โดยชื่อน้ำขวด ร้อยละ 67.8 ชื่อน้ำจากตู้หยอดเหรียญ ร้อยละ 12.3 และต้มน้ำฝน ร้อยละ 17.8 ด้านแหล่งน้ำในการทำเกษตร ส่วนใหญ่ใช้น้ำจากน้ำฝน ร้อยละ 38.0 และใช้น้ำจากการขุดบ่อ/บาดาล ร้อยละ 17.0 ส่วนน้ำจากคลองชลประทานมีการใช้เพียงร้อยละ 13.0

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ประเด็นสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ

ตารางที่ 5.4 ความถี่และค่าร้อยละด้านความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	ใช่		ไม่ใช่	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย	351	87.8	37	9.3
2. ความเสมอภาคคือสิ่งที่ทุกคนต้องได้รับเท่าเทียมกันกับคนอื่น	349	87.3	41	10.3
3. สิทธิมนุษยชน คือ สิ่งที่ถูกกฎหมายรับรองไว้เท่านั้น	283	70.8	107	26.8
4. ประเทศไทยได้มีการบัญญัติหลักความเสมอภาค และการไม่เลือกปฏิบัติในรัฐธรรมนูญ	290	72.5	99	24.8
5. สิทธิชุมชนเกี่ยวกับน้ำเป็นสิทธิที่ทุกคนสามารถจะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และมีน้ำใช้น้ำดื่มที่สะอาดใช้อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต	315	78.8	73	18.3
6. การนับถือแหล่งน้ำ และการบูชาแหล่งน้ำเป็นสิทธิตามความเชื่อของแต่ละชุมชน	317	79.3	72	18.0
7. สิทธิไม่มีข้อจำกัดและต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบในการคำนึงถึง	335	83.8	54	13.5
8. การอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะเป็นสิทธิที่ประชาชนควรจะมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วน	325	81.3	63	15.8
9. ประชาชนมีสิทธิที่ได้รับรู้รับทราบและมีส่วนร่วมกับภาครัฐ/เอกชน ก่อนการดำเนินโครงการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	319	79.8	69	17.3
10. รัฐบาลหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำน้ำตามแหล่งน้ำไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ก็ได้โดยไม่ต้องแจ้งให้ประชาชนทราบ	285	71.3	105	26.3
11. ประชาชนมีสิทธิที่จะเข้าร่วมติดตามตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานโครงการจัดการแหล่งน้ำได้	328	82.0	62	15.5
12. ประชาชนมีสิทธิที่จะทวงถาม/ร้องขอความเป็นธรรม หากถูกละเมิดสิทธิจากภาครัฐ/เอกชน	334	83.5	56	14.0

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ โดยทุกข้อผู้ตอบแบบสอบถามเห็นด้วยมากกว่าร้อยละ 70 ซึ่งข้อที่ผู้ตอบแบบสอบถามเห็นด้วยมาก 3 อันดับแรก ได้แก่ (1) ประเด็นสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ร้อยละ 87.8 รองลงมาได้แก่ (2) ความเสมอภาคคือสิ่งที่ทุกคนต้องได้รับเท่าเทียมกันกับคนอื่น ร้อยละ 87.3 และ (7) สิทธิไม่มีข้อจำกัดและต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบในการคำนึงถึง ร้อยละ 83.8

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน

ตารางที่ 5.5 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ประเด็นด้านสิทธิและการใช้น้ำ	ระดับความคิดเห็น			อันดับ
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล	
1. ความเพียงพอของน้ำ				
1.1 น้ำดื่มเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละปี	4.09	0.85	มาก	1
1.2 น้ำใช้เพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือน เช่น ชักผ้า อาบน้ำชำระล้าง	3.85	0.91	มาก	2
1.3 มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี	2.99	1.25	ปานกลาง	4
เฉลี่ยรวม	3.64	1.00	มาก	1
2. คุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะ				
2.1 ความสะอาดของน้ำที่ใช้บริโภคในปัจจุบัน	3.67	0.95	มาก	3
2.2 แม่น้ำสาธารณะมีความสะอาดเพียงพอ	2.76	1.07	ปานกลาง	5
2.3 เคยเป็นโรคผิวหนังจากการอาบน้ำไม่สะอาด	1.53	0.93	น้อย	9
2.4 เคยได้รับผลกระทบจากกลิ่นน้ำเน่า น้ำเสีย	1.50	0.92	น้อยที่สุด	10
2.5 เคยเจ็บป่วยจากการดื่มน้ำไม่สะอาด	1.32	0.69	น้อยที่สุด	14
เฉลี่ยรวม	2.16	0.91	น้อย	2
3. การเข้าถึงแหล่งน้ำ และการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ				
3.1 ใช้เรื่องการประมงและจับสัตว์น้ำ	2.05	1.24	น้อย	8
3.2 ใช้แหล่งน้ำในการประกอบพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ลอยกระทง การขอขมาแม่น้ำ	2.49	1.24	น้อย	7
3.3 การใช้แหล่งน้ำในการทำการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ปลูกพืชผัก	2.52	1.35	ปานกลาง	6
3.4 การใช้แหล่งน้ำในการคมนาคมสัญจรไป-มา	1.22	0.65	น้อยที่สุด	15
3.5 การใช้แหล่งน้ำในการท่องเที่ยวสันทนาการ/กีฬา	1.18	0.55	น้อยที่สุด	16

ตารางที่ 5.5 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ประเด็นด้านสิทธิและการใช้น้ำ	ระดับความคิดเห็น			อันดับ
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล	
3.6 การใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การเก็บพืชผัก ทางน้ำ	1.49	0.95	น้อยที่สุด	11
3.7 การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำเพื่อการกีฬา เช่น แข่งเรือฯ	1.11	0.40	น้อยที่สุด	17
3.8 การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ การเพาะเลี้ยงปลาหายาก	1.41	0.72	น้อยที่สุด	13
3.9 การจัดทำทะเบียนปลาหายากและปลาท้องถิ่น	1.42	0.74	น้อยที่สุด	12
เฉลี่ยรวม	1.65	0.87	น้อย	3
เฉลี่ยรวมทุกด้าน	2.15	0.91	น้อย	

จากตารางพบว่าในภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวันในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยรวม 2.15 ซึ่งด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุดคือด้านความเพียงพอของน้ำ มีค่าเฉลี่ย 3.64 อยู่ในระดับมาก ส่วนด้านคุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะมีค่าเฉลี่ย 2.16 และด้านการเข้าถึงแหล่งน้ำและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำสาธารณะ มีค่าเฉลี่ย 1.65 อยู่ในระดับน้อยทั้งสองด้าน เมื่อพิจารณาพบว่า

ด้านความเพียงพอของน้ำ พบว่าชุมชนในลุ่มน้ำชีมีน้ำดื่มเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละปี และมีน้ำใช้เพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือน เช่น ชักผ้า อาบ ชำระล้าง อยู่ในระดับมาก จากระบบน้ำประปาชุมชน ส่วนน้ำในการทำเกษตรมีเพียงพออยู่ในระดับปานกลาง

ด้านคุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะ พบว่าน้ำที่ใช้บริโภคในปัจจุบันมีความสะอาดอยู่ในระดับมาก ส่วนแม่น้ำสาธารณะมีความสะอาดในระดับปานกลาง และชุมชนเคยเป็นโรคผิวหนังจากการอาบน้ำไม่สะอาดอยู่ในระดับน้อย ส่วนผลกระทบที่เคยได้รับจากกลิ่นน้ำเน่า น้ำเสีย และเคยเจ็บป่วยจากการดื่มน้ำไม่สะอาด อยู่ในระดับน้อยที่สุด

ด้านการเข้าถึงแหล่งน้ำและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ พบว่าส่วนใหญ่มีการใช้ประโยชน์อยู่ในระดับน้อยที่สุด ได้แก่ การใช้แหล่งน้ำในการคมนาคมสัญจรไป-มา การใช้แหล่งน้ำในการท่องเที่ยวสันทนาการ/กีฬา การใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การเก็บพืชผัก ทางน้ำ การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำเพื่อการกีฬา เช่น แข่งเรือฯ การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ การเพาะเลี้ยงปลาหายาก และการจัดทำทะเบียนปลาหายากและปลาท้องถิ่น ส่วนการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในการทำเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ปลูกพืชผัก มีการใช้อยู่ในระดับปานกลาง นอกจากนี้ มีการใช้ประโยชน์ในการประมง จับสัตว์น้ำ ประกอบพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ลอยกระทง การขอขมา อยู่ในระดับน้อย

ตอนที่ 4 ข้อมูลความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ

ตารางที่ 5.6 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

กิจกรรม/ข้อความ	ความถี่ในการทำกิจกรรม (จำนวน/ร้อยละ)				
	บ่อยมาก	บ่อย	ปานกลาง	น้อย	ไม่เคย
1. การรับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง	75 (18.8%)	115 (28.7%)	130 (32.5%)	42 (10.5%)	34 (8.5%)
2. การเข้าร่วมกิจกรรมทำฝายชะลอน้ำ	39 (9.8%)	90 (22.5%)	102 (25.5%)	44 (11.0%)	119 (29.8%)
3. การร่วมกิจกรรมทำความสะอาดแหล่งน้ำ เช่น เก็บขยะ กำจัดวัชพืช	43 (10.8%)	70 (17.5%)	113 (28.2%)	47 (11.8%)	120 (20.0%)
4. การบริจาคสิ่งของหรือเงินทอง เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมแก้ปัญหาแหล่งน้ำ	60 (15.0%)	79 (19.8%)	103 (25.8%)	54 (13.5%)	98 (24.5%)
5. การร่วมกิจกรรมแก้ปัญหาหน้าเสีย	33 (8.3%)	84 (21.0%)	91 (22.8%)	73 (18.3%)	113 (28.2%)
6. การเข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือภัยแล้ง	52 (13.0%)	79 (19.8%)	96 (24.0%)	68 (17.0%)	96 (24.0%)
7. การปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำ	35 (8.8%)	64 (16.0%)	132 (33.0%)	89 (22.3%)	60 (15.0%)
8. การเคารพและการปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนต่อการใช้น้ำสาธารณะ	108 (27.0%)	95 (23.8%)	107 (26.8%)	42 (10.5%)	38 (9.5%)
9. การเข้าร่วมอบรมหาความรู้ด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะ	25 (6.3%)	63 (15.8%)	113 (28.2%)	71 (17.8%)	119 (29.8%)
10. การร่วมกันออกระเบียบข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้ามทิ้งขยะ ห้ามสูบน้ำหน้าแล้ง	46 (11.5%)	74 (18.5%)	105 (26.3%)	63 (15.8%)	103 (25.8%)
11. การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำในชุมชน	33 (8.3%)	55 (13.8%)	121 (30.3%)	80 (20.0%)	102 (25.5%)
12. การมีส่วนร่วมในการติดตามและตรวจสอบประเมินผลการดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้น้ำธรรมชาติของภาครัฐ/ภาคเอกชน	41 (10.3%)	53 (13.3%)	114 (28.5%)	88 (22.0%)	95 (23.8%)

จากตารางพบว่าความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถามต่อประเด็นการบริหารจัดการแหล่งน้ำ สาธารณะ/ธรรมชาติ มีความถี่ในการทำกิจกรรมส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง และกิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามเข้าร่วม 3 อันดับแรก ได้แก่ การปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำ ร้อยละ 33.0 การรับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ 32.5 และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำในชุมชน ร้อยละ 30.3 ส่วนกิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามไม่เคยเข้าร่วมเลย 3 อันดับแรก ได้แก่ กิจกรรมทำฝายชะลอน้ำ ร้อยละ 29.8 อบรมหาความรู้ด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะ ร้อยละ 29.8 และกิจกรรมแก้ปัญหาน้ำเสีย ร้อยละ 28.2 ตามลำดับ

ตอนที่ 5 ข้อมูลความคิดเห็นและพฤติกรรมการแสดงออกต่อประเด็นเกี่ยวกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี

ตารางที่ 5.7 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้		
1.1 ใช่	290	72.5
1.2 ไม่ใช่	57	14.2
1.3 ใช่ในบางเรื่อง	25	6.3
1.4 ไม่แน่ใจ	23	5.8
1.5 ไม่ตอบ	5	1.3
2. ความขัดแย้งด้านการใช้น้ำเป็นเรื่องสามารถแก้ไขได้		
2.1 แก้ไขได้ทุกเรื่อง	187	46.8
2.2 แก้ไขได้บางเรื่อง	143	35.8
2.3 ไม่สามารถแก้ไขได้เลย	11	2.8
2.4 ไม่แน่ใจ	51	12.8
2.5 ไม่ตอบ	8	2.1
3. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำในปัจจุบัน		
3.1 พอใจน้อยที่สุด	17	4.3
3.2 พอใจน้อย	43	10.8
3.3 เฉย ๆ	196	49.0
3.4 พอใจมาก	124	31.0

ตารางที่ 5.7 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
3.5 พอใจมากที่สุด	12	3.0
3.6 ไม่ตอบ	8	2.0
4. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ (อบต./เทศบาล กรมชลประทาน) อยู่ในระดับ		
4.1 ดีมาก	124	31.0
4.2 ดี	156	39.0
4.3 ค่อนข้างพอใจ	95	23.8
4.4 ไม่พอใจ	15	3.8
4.5 ไม่พอใจมากที่สุด	0	0
4.6 ไม่ตอบ	10	2.6
5. เมื่อเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาได้ดีที่สุด ได้แก่บุคคลใด (ตามความคิดเห็น)		
5.1 เจริญด้วยตนเอง	3	0.8
5.2 ญาติสนิท/เพื่อนบ้าน	2	0.5
5.3 หน่วยงานต้นสังกัดของหน่วยงานนั้น ๆ	1	0.3
5.4 ผู้นำทางศาสนา/ผู้นำจิตวิญญาณ	0	0
5.5 ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน	336	84.0
5.6 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	5	1.3
5.7 องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)	0	0
5.8 ตัวแทนภาคการศึกษา เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย	0	0
5.9 อื่นๆ	47	12.1
5.10 ไม่ตอบ	4	1.0

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำว่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ ร้อยละ 72.5 ประเด็นความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องสามารถแก้ไขได้ทุกเรื่อง ร้อยละ 46.8 และสามารถแก้ไขได้บางเรื่อง ร้อยละ 35.8 เช่น ความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน ความขัดแย้งกับชุมชนอื่น เป็นต้น เรื่องที่แก้ไขไม่ได้ เช่น ความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ ความขัดแย้งกับภาคเอกชนขนาดใหญ่ เป็นต้น ด้านความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำส่วนใหญ่มีความรู้สึกเฉย ๆ ร้อยละ 49.0 และพอใจมากที่สุด ร้อยละ 31.0 ด้านความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ มีความคิดเห็นว่า

อยู่ในระดับดี ร้อยละ 39.0 ระดับดีมาก ร้อยละ 31.0 และระดับค่อนข้างพอใจ ร้อยละ 23.8 ส่วนประเด็นหากเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาได้ดีที่สุดตามความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร้อยละ 84.0

ตารางที่ 5.8 ความถี่และค่าร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
1. ในระยะ 5 ปี ที่ผ่านมาชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่เกษตร		
1.1 เป็นประจำทุกปี	37	9.3
1.2 เคยเป็นบางปี	266	66.5
1.3 ไม่แน่ใจ	57	14.2
1.4 ไม่เคยเกิดขึ้นเลย	35	8.8
1.5 ไม่ตอบ	5	1.3
2. ปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้าน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น การแย่งน้ำในการทำเกษตร)		
2.1 เคยเป็นประจำ	6	1.5
2.2 เคยบางครั้ง	44	11.3
2.3 ไม่เคยเกิดขึ้นเลย	311	77.8
2.4 ไม่แน่ใจ	30	7.5
2.5 ไม่ตอบ	9	2.3
3. การร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น หน่วยงาน อบต. เทศบาล หรือ กรมชลประทาน)		
3.1 ไม่เคย	235	58.8
3.2 ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ	98	24.5
3.3 บางครั้ง	56	14.0
3.4 ทุกครั้ง	2	0.5
3.5 ไม่ตอบ	9	2.3
4. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต./เทศบาล)		
4.1 การนัดประท้วง	0	0
4.2 การฟ้องร้องต่อศาล/แจ้งความดำเนินคดี	1	0.3

ตารางที่ 5.8 ความถี่และค่าร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
4.3 ไม่ดำเนินการใด ๆ	48	12.0
4.4 แต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจา	294	73.5
4.5 ยื่นหนังสือไปยังหน่วยงานต้นสังกัด	5	1.3
4.6 อื่น ๆ	42	10.5
4.7 ไม่ตอบ	10	2.5
5. ผลจากการดำเนินงานในข้อ 2 เป็นอย่างไร		
5.1 ความขัดแย้งได้รับการแก้ไข	130	32.5
5.2 ไม่สามารถแก้ไขปัญหความขัดแย้งได้	24	6.0
5.3 ความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้น	12	3.0
5.4 มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหา	139	34.8
5.5 ยังมีความยึดเยื้อไม่สามารถยุติได้	2	0.5
5.6 มีคนกลางเข้ามาไกล่เกลี่ย	39	9.8
5.7 อื่น ๆ	23	5.8
5.8 ไม่ตอบ	31	7.8
6. การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกรณีมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ เช่น แม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน และฝายกักเก็บน้ำ เป็นต้น		
6.1 แจ้งทุกครั้ง	241	60.3
6.2 แจ้งบางครั้ง	94	23.5
6.3 ไม่เคยเลย	41	10.3
6.4 ไม่แน่ใจ	13	3.3
6.5 ไม่ตอบ	10	2.6

จากตารางพบว่าประเด็นปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาของชุมชน เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่เกษตร เคยเกิดขึ้นบางปี ร้อยละ 66.5 ส่วนประเด็นปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น การแย่งน้ำในการทำการเกษตร) ไม่เคยเกิดขึ้นเลยร้อยละ 77.8 และ ประเด็นการร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น หน่วยงาน อบต. เทศบาล หรือ กรมชลประทาน) ส่วนใหญ่ไม่เคยร้องเรียน ร้อยละ 58.8 บางส่วนไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ ร้อยละ 24.5 และมีการร้องเรียนบางครั้ง ร้อยละ 14.0 ประเด็นการแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความ

ขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน อบต./เทศบาล ส่วนใหญ่แต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจา ร้อยละ 73.5 โดยผลจากการดำเนินงานแก้ปัญหาความขัดแย้ง พบว่า มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหา ร้อยละ 34.8 และความขัดแย้งได้รับการแก้ไข ร้อยละ 32.5 และประเด็นเรื่องการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกรณีมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ พบว่า มีการแจ้งทุกครั้ง ร้อยละ 60.3 แจ้งบางครั้ง ร้อยละ 23.5 และไม่เคยแจ้งเลย ร้อยละ 10.3

ตารางที่ 5.9 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธีในพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	66.483**
	P-Value	.000
2. ความขัดแย้งด้านการใช้น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	70.425**
	P- Value	.000
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	54.361*
	P- Value	.011
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	29.521
	P- Value	.641
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	29.463
	P- Value	.644
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	102.439**
	P- Value	.000
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	40.981
	P- Value	.602
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	101.174*
	P- Value	.003
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	62.187*
	P-Value	.002
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	43.018
	P- Value	.514
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	45.409
	P- Value	.818

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางแนวสันติวิธี โดยใช้สถิติ Chi-Square พบว่า มี 6 ข้อมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ได้แก่ (1) ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ (2) ความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้ (3) ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี (6) ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ (8) ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ และ (9) ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ส่วนข้ออื่น ๆ พบว่าไม่มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธีอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตารางที่ 5.10 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	225.934**
	P-Value	.000
2. ความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	207.705**
	P- Value	.000
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	138.475**
	P- Value	.026
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	156.800*
	P- Value	.002
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	109.860*
	P- Value	.432
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	280.683**
	P- Value	.000
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	199.398*
	P- Value	.002
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	213.048
	P- Value	.544
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	128.079
	P-Value	.091

ตารางที่ 5.10 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน	
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	146.761
	P- Value	.420
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	496.014**

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำกับการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี โดยใช้สถิติ Chi-Square พบว่า ส่วนใหญ่สิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธีมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ยกเว้น (8) ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ (9) ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ และ (10) ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ ที่ไม่มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธีอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตารางที่ 5.11 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	167.537
	P-Value	.063
2. ความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	161.017
	P- Value	.088
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	143.436
	P- Value	.427
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	126.954
	P- Value	.796

ตารางที่ 5.11 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ	
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	157.157
	P- Value	.167
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	224.608*
	P- Value	.035
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	186.747
	P- Value	.512
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	280.519
	P- Value	.413
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	219.701**
	P-Value	.000
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	257.961*
	P- Value	.001
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	270.808
	P- Value	.054

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์โดยใช้สถิติ Chi-Square ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พบว่ามีเพียง 3 ข้อที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ได้แก่ (6) ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ (9) ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ และ (10) การได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ ส่วนข้ออื่น ๆ ไม่มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธี อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตอนที่ 6 ความคิดเห็นเพิ่มเติมจากแบบสอบถามปลายเปิด

ผลการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากแบบสอบถามปลายเปิด พบว่า มีผู้แสดงความคิดเห็นร้อยละ 68.5 (274 คน) โดยผลการวิเคราะห์แสดงดังตาราง

ตารางที่ 5.12 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำซี จังหวัดชัยภูมิ

ประเด็น	ความคิดเห็น
1. ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาอย่างสันติวิธีต่อความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรทรัพยากรน้ำ (ร้อยละ 62.5)	- ปรึกษาผู้นำของหมู่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และแจ้งผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำเพื่อหาวิธีการเจรจาอย่างสันติวิธี - ประชุมหาข้อยุติและตกลงกัน - นำความขัดแย้งมาพูดคุยกัน แก้ไข และหาทางออกร่วมกัน - ไปเจรจาที่ อบต. - หาโครงการน้ำบาดาล และ ขุดเจาะบาดาลในแปลงเกษตร - ผู้นำควรออกมาตรวจดูแลควบคุม - รับฟังปัญหาจากผู้อื่น และร่วมกันแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น - หน่วยงานที่รับผิดชอบหาแนวทางแก้ไขร่วมกับชุมชน - ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาช่วยจัดการ เช่น หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานที่นำเชื่อถือมาดำเนินการอย่างถูกวิธีและยุติธรรม
2. การถูกจำกัดสิทธิการใช้น้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะ (ร้อยละ 67.5)	- ส่วนใหญ่ไม่ถูกจำกัดสิทธิ์ - ไม่จำกัดสิทธิ์ในการใช้น้ำ ใช้ได้อิสระและเสียค่าบริการตามมิเตอร์น้ำ - ไม่ถูกจำกัดสิทธิ์แต่พื้นที่ในการทำกินอยู่ไกลจากแหล่งน้ำสาธารณะ - ไม่ถูกจำกัดแต่ยังไม่มีการเปิดรับอย่างชัดเจนจากประชาชนและพลเรือน - ไม่จำกัดสิทธิการใช้น้ำ แต่มีการเปิดปิดการใช้น้ำเป็นเวลา - อาจมีบ้างที่ถูกจำกัดการใช้งาน เช่น ช่วงแล้ง หรือเวลาน้ำน้อย จะถูกจำกัดเป็นชั่วโมง
3. แนวทางการร่วมมือกันในการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะให้เกิดประโยชน์ร่วมกันมากที่สุด (ร้อยละ 58.25)	- ขยายแหล่งน้ำ ทำฝายเพื่อจัดเก็บน้ำให้ได้มากที่สุด และสามารถจัดสรรแบ่งปันน้ำให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ - ขุดลอกสระที่ตื้นเขิน และ ปลูกต้นไม้ตามลำน้ำเพิ่มความชุ่มชื้น ลดการคาย-ระเหยของน้ำ - ต้องมีผู้บริหารจัดการน้ำ และทำข้อตกลงร่วมกันในการใช้น้ำสาธารณะ - ให้ผู้นำร่วมกันทำข้อตกลงและมาตรการดูแล - ดูแลรักษาแหล่งน้ำ ไม่ทิ้งสารเคมีลงน้ำ ช่วยกันประหยัด และหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน - ช่วยกันอนุรักษ์ธรรมชาติ - แบ่งปันน้ำกันให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ตารางที่ 5.12 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำซี
จังหวัดชัยภูมิ (ต่อ)

ประเด็น	ความคิดเห็น
4. การดำเนินการเมื่อเกิด ปัญหาวิกฤติเรื่องน้ำ เช่น ภาวะแล้งมาก น้ำท่วม หนัก (ร้อยละ 65.25)	- อบต. เข้ามาช่วยเหลือจัดการเรื่องน้ำ เช่น การสูบน้ำ รถน้ำ - ทำตามที่ภาครัฐบอกและจัดสรรให้ โครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล - แจกผู้นำ กรรมการหมู่บ้าน หรือผู้ใหญ่บ้าน - เจ้าหน้าที่ หน่วยงานที่รับผิดชอบเข้ามาช่วยเหลือ - มีเงินเยียวยาช่วยเหลือยามแล้งหรือเจอวิกฤติ - ชุดบ่อบาดาล หรือสูบน้ำบาดาลมาใช้ - โครงการของรัฐช่วยเหลือ - ดุดน้ำจากลำน้ำมาใช้ - ประชุมภายในหมู่บ้าน ปรึกษากันหาแนวทางร่วมกัน - ไม่สามารถดำเนินการใด ๆ ได้ ไม่มีทรัพยากรเพียงพอที่จะจัดหาแหล่งน้ำใต้ดิน - แจกเทศบาลมาให้ความช่วยเหลือ - ชุดบ่อหรือสระเพื่อให้มีน้ำใช้ในการเกษตร
5. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (ร้อยละ 47.5)	- ให้รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณในการจัดสรรและจัดหาแหล่งน้ำใต้ดิน (โดยให้ งบประมาณทั่วถึงทุกครัวเรือน) - ปรับปรุงน้ำให้สะอาดกว่าเดิมเพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ที่สะอาดและปลอดภัย - ชุดบ่อบาดาลเพิ่ม สำหรับคนที่อยู่ไกลแหล่งน้ำสาธารณะ - ทำฝายและ สร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ - ควรมีหน่วยงานทำโครงการเกี่ยวกับการเกษตร โดยการทำฝายชะลอน้ำ โครงการผัน น้ำ และมีการระบายน้ำมาสู่ไร่นา เพราะถ้าปล่อยน้ำทิ้งก็จะเสียน้ำโดยเปล่า ประโยชน์ - พัฒนาแหล่งน้ำ - สร้างพลังงานไฟฟ้า โซลาร์เซลล์ผลิตน้ำ เพื่อทำการเกษตร - รัฐบาลควรเข้ามาดูแลเรื่องน้ำดื่ม - ปรับปรุงการประปาหมู่บ้าน - ปัญหาเรื่องคลองน้ำ ไม่มีใครเปิดน้ำลงมาให้ ต้องเปิดเอง ทำให้เกิดการแย่งน้ำกัน

5.1.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการจัดประชุมแบบสนทนากลุ่ม

การจัดประชุมแบบสนทนากลุ่มได้ดำเนินการ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชนและปราชญ์
ชาวบ้าน กลุ่มหน่วยงานท้องถิ่นหรือราชการในพื้นที่ที่มีหน้าที่โดยตรงในการดูแลและบริการประชาชน

และกลุ่มบุคคลในพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญและได้รับการยอมรับในชุมชน ผลการจัดสนทนากลุ่มทั้ง 3 กลุ่มสรุปเนื้อหาได้ดังต่อไปนี้

(1) **กลุ่มผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน** ผู้เข้าร่วมการสนทนาหารือ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และผู้ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อช่วยดูแลประชาชนในหมู่บ้าน สรุปประเด็นสำคัญดังนี้

การใช้ประโยชน์จากน้ำชีในปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จากน้ำชีของบ้านโหล่นใช้ร่วมกับบ้านดอนเขาเขียว หมู่ 21 นอกจากนี้ มีแหล่งน้ำอื่น ๆ ในพื้นที่คือบ่อบาดาล 2 บ่อ และน้ำสา่ง (น้ำซึมจากบ่อดินที่ขุดลึกลงไปตามชั้นดิน ประมาณ 3 – 12 เมตร สามารถนำมาดื่มได้) แต่ถือว่ายังไม่เพียงพอ เพราะต้องแบ่งน้ำสำหรับใช้สอยไปยัง 2 หมู่บ้าน สำหรับน้ำใช้เพื่อการอุปโภคทั้ง 2 หมู่บ้าน ได้จากการสูบน้ำจากน้ำชี น้ำบาดาล และน้ำประปา ซึ่งน้ำประปาอยู่ภายใต้การดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) โดยผ่านการทำประชาคมก่อนดำเนินการ ทั้งนี้ เนื่องจากประสบภัยแล้งตลอด 2 ปีที่ผ่านมา จึงจำเป็นต้องใช้น้ำประปาภูเขา แต่การใช้น้ำประปาภูเขากลับประสบปัญหาคือ ท่อส่งน้ำซึ่งเป็นท่อ PE ได้รับความเสียหายจากไฟป่า (ท่อ PE ไหม้) จึงทำให้ไม่สามารถใช้ประปาภูเขาได้ โดยขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการของบประมาณจาก อบต. เพื่อซ่อมแซม แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วชาวบ้านยังคงต้องดูแลจัดการปัญหาดังกล่าวเอง โดยท่อส่งน้ำของระบบประปาภูเขามีความยาวประมาณ 120 เมตร ขณะเดียวกันพบว่าแหล่งเก็บน้ำบริเวณภูเขาต้นเขินในช่วงฤดูแล้งจึงเป็นเหตุให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากประปาภูเขาได้

ภาคการเกษตรกับน้ำชี บ้านโหล่นนับเป็นแหล่งผลิตมะม่วงที่สำคัญของอำเภอนองบัวแดง ดังนั้น เกษตรกรผู้ผลิตมะม่วงส่วนใหญ่จึงใช้น้ำชีเป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับการผลิตมะม่วง เนื่องจากน้ำชีมีคุณภาพน้ำที่เหมาะสมต่อภาคการเกษตรซึ่งต่างจากการใช้น้ำจากบ่อไร่นาหรือน้ำบาดาลที่มีค่าความเป็นด่างสูง (pH สูง) หรืออาจมีค่าการนำไฟฟ้า (Electrical conductivity) สูงซึ่งไม่เหมาะสมต่อการนำไปใช้สำหรับการชลประทานแก่พืชปลูก อย่างไรก็ตาม หากจำเป็นต้องใช้แหล่งน้ำจากบ่อไร่นาหรือบ่อบาดาล เกษตรกรจะพักน้ำให้ตกตะกอนก่อนนำมาใช้ แม้มะม่วงจะเป็นไม้ผลแต่พบว่ามีการใช้ น้ำไม่มากนัก จึงมีน้ำใช้อย่างเพียงพอตลอดช่วงการผลิต ทั้งยังไม่พบปัญหาการแย่งชิงแหล่งน้ำแม้จะเป็นช่วงฤดูแล้ง เพราะเกษตรกรจัดสรร แบ่งปันน้ำใช้อย่างเพียงพอ โดยหากแปลงผลิตมะม่วงของเกษตรกรรายใดติดกับน้ำชีย่อมใช้น้ำชีเป็นแหล่งน้ำชลประทานสำหรับการผลิตมะม่วง หรือประมาณร้อยละ 30 ของภาคการเกษตรที่ได้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำชี อย่างไรก็ตาม พบว่าในปี พ.ศ. 2563 บ้านโหล่นประสบภัยแล้งมีต้นมะม่วงยืนต้นตายซึ่งอาจมีสาเหตุจากการขาดน้ำ ประกอบกับส่วนราชการประกาศงดการสูบน้ำชีใช้เพื่อการเกษตร ซึ่งแสดงให้เห็นว่ายังมีความเสี่ยงจากการใช้น้ำชีเพื่อการเกษตรในพื้นที่ดังกล่าว

สภาพการณ์น้ำชี ต้นน้ำชีที่ผ่านบ้านโหล่น (หมู่ 6) บ้านชีบน (หมู่ 15) บ้านห้วยสามคอง (หมู่ 20) และบ้านดอนเขาเขียว (หมู่ 21) พบว่าในช่วงฤดูแล้งลำน้ำชีมีความกว้างประมาณ 20 เมตร มีความลึก ประมาณ 50 เซนติเมตร แต่ระดับความลึกดังกล่าวจะแตกต่างกันตามสภาพการเปลี่ยนแปลงการกักเก็บน้ำของธรรมชาติ ขณะที่หากเป็นช่วงฤดูฝนน้ำชีจะเอ่อล้นทั้งสองฝั่ง สร้างความเสียหายแก่พื้นที่ชายตลิ่งทั้งสองฝั่ง รวมถึงพื้นที่เพาะปลูกมะม่วงด้วย ซึ่งในฤดูฝนน้ำชีจะมีความลึกประมาณ 6 เมตร แม้ว่าการขาดแคลนน้ำชีในช่วงฤดูแล้งอาจมีผลมาจากขาดการทำฝายชะลอน้ำ หรือฝายหิน แต่การดำเนินการดังกล่าวอาจประสบปัญหา เช่น อาจเกิดน้ำท่วมในบางพื้นที่ที่ไม่สามารถคาดการณ์ปริมาณน้ำได้ น้ำเขาตลิ่งบริเวณเหนือฝายทำให้สูญเสียที่ดินบางส่วนไป หรือไม่สามารถกำหนดพื้นที่เพื่อการทำฝายชะลอน้ำ/ฝายหินได้ เป็นต้น เมื่อไม่สามารถดำเนินการได้ย่อมต้องชะลอการจัดสร้างฝายดังกล่าว

ในด้านคุณภาพน้ำ พบว่า ต้นน้ำชีบริเวณป่าต้นน้ำเป็นแหล่งน้ำสะอาดสามารถดื่มได้ เนื่องจากน้ำชีที่ไหลผ่านพื้นที่หมู่บ้านดังกล่าวเป็นช่วงของลำน้ำชีที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปีจึงไม่พบปัญหาแหล่งน้ำเน่าเสีย แต่เนื่องจากบ้านโหล่นเป็นแหล่งผลิตมะม่วงที่สำคัญ ซึ่งเกษตรกรบางรายอาจใช้สารเคมีประกอบการเพาะปลูกดังนั้นอาจมีสารเคมีปนเปื้อนในแหล่งน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังฝนตกที่มีการชักนำให้มะม่วงออกดอกสำหรับการผลิตมะม่วงนอกฤดูกาล

ปัญหาการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ สรุปได้ว่า

1) คนที่ต้นน้ำไม่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีอย่างเต็มที่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ต้นน้ำและสภาพพื้นที่มีความชันสูงส่งผลให้น้ำชีไหลผ่านบริเวณพื้นที่ดังกล่าวรวดเร็วหรือมีอุปสรรคจากการสูบน้ำที่ตลิ่งมีความชันมากจึงส่งผลให้การใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีมีอย่างจำกัด

2) ในอดีตมีการใช้ประโยชน์จากประปาภูเขา แต่ไม่ได้รับความยินยอมจากหน่วยงานภาครัฐ ดังนั้น เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว นายปรีชา เร่งสมบูรณ์สุข รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขณะนั้น จึงเข้ามาไกล่เกลี่ยเพื่อคลี่คลายปัญหาดังกล่าว จนชาวบ้านสามารถดำเนินการจัดทำประปาภูเขาได้

3) แหล่งน้ำปนเปื้อนสารเคมี ด้วยประสบปัญหาการจัดการขยะชุมชน เนื่องจากไม่มีพื้นที่ทิ้งขยะที่ชัดเจน รวมถึงขาดถังขยะและรถเก็บขยะที่จะดำเนินการจัดเก็บขยะจากชุมชน ประกอบกับพื้นที่บ้านโหล่นเป็นแหล่งผลิตมะม่วงซึ่งมีการใช้สารเคมีประกอบการผลิตดังกล่าว ดังนั้น ในบางฤดูกาล เช่น ฤดูฝนอาจมีขยะจากชุมชนหรือสารเคมีจากการเกษตรไหลปนเปื้อนสู่แหล่งน้ำ

4) ตลิ่งถูกกัดเซาะในช่วงฤดูน้ำหลากที่น้ำไหลเชี่ยวทำให้ลำน้ำชีกัดเซาะตลิ่ง และปัญหานี้จะส่งผลกระทบต่อมากขึ้นเมื่อขุดลอกลำน้ำชีใหม่

5) สัตว์น้ำท้องถิ่นอาจสูญพันธุ์ เนื่องจากพบลำน้ำชีตื้นเขินหรือพบการปนเปื้อนของสารเคมี ในบางช่วงหรือบางฤดูกาล จึงส่งผลให้สัตว์น้ำประจำถิ่นมีจำนวนลดลงหรืออาจสูญพันธุ์ได้ในอนาคต

ความต้องการของชาวบ้านต่อการจัดการน้ำและสภาพความเป็นอยู่ แม้จะมีแหล่งน้ำทั้งจากน้ำชี น้ำบาดาล หรือน้ำประปา แต่ชาวบ้านยังมีความต้องการการจัดการน้ำและปัจจัยประกอบต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิต ดังนี้

1) เพิ่มการใช้ประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำ จากที่ในชุมชนมีอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก 2 แห่ง ได้แก่ (1) อ่างเก็บน้ำบ้านโหล่น-ห้วยปาดหมี่ (อันเนื่องมาจากพระราชดำริ) และ (2) อ่างเก็บน้ำบ้านโหล่น-ห้วยมะขาม (อันเนื่องมาจากพระราชดำริ) แต่การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำทั้งสองยังไม่ก่อประโยชน์ที่คุ้มค่าเท่าที่ควร กล่าวคือ น้ำภายในอ่างเก็บน้ำมีปริมาณน้อยหรือแห้งขอดบางฤดูกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้ง ดังนั้น หากสามารถผันน้ำชีเข้ามาสำรองไว้ในอ่างเก็บน้ำทั้งสองแล้ว กระจายสู่พื้นที่การเกษตรหรือพื้นที่หมู่บ้านย่อมสร้างประโยชน์ให้แก่ประชาชนในเขตพื้นที่ดังกล่าวได้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ พบว่าได้มีการจัดระบบท่อส่งน้ำเชื่อมต่อกับอ่างเก็บน้ำแล้ว (ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมชลประทาน) เพียงแต่ขาดระบบการผันน้ำจากลำน้ำชีสู่อ่างเก็บน้ำ โดยลำน้ำชีและอ่างเก็บน้ำมีระยะห่างประมาณ 2 กิโลเมตร

2) ต้องการอ่างเก็บน้ำขนาดกลาง โดยควรจัดสร้างเหนือพื้นที่ของหมู่บ้าน บริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว-ทุ่งกะมัง

3) สะพานปูนข้ามลำน้ำชี เนื่องจากลำน้ำชีกีดขวางทำให้สะพานที่ใช้ในปัจจุบันได้รับความเสียหายซึ่งส่งผลกระทบต่อการสัญจร

4) ต้องการให้ภาครัฐหรือผู้เกี่ยวข้องเข้ามาดูแลราคาผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากเขตพื้นที่บ้านโหล่นเป็นแหล่งผลิตมะม่วงที่สำคัญของอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ดังนั้น หากเกษตรกรสามารถจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งมะม่วงได้ในราคาที่สูงย่อมส่งผลให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น

การอนุรักษ์แหล่งน้ำ พื้นที่ต้นน้ำในเขตบ้านโหล่นและหมู่บ้านใกล้เคียงได้รับความช่วยเหลือดูแลจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ขณะที่บทบาทของคณะกรรมการลุ่มน้ำชี โดยคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) (ภายใต้การควบคุมโดยสำนักนายกรัฐมนตรี) ในเขตพื้นที่ต้นน้ำยังไม่ชัดเจนเท่าพื้นที่กลางน้ำและปลายลำน้ำชี เช่นที่จังหวัดยโสธรและจังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตาม พบว่าเขตต้นน้ำยังคงมีประเพณีการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและป่าไม้ผ่านความเชื่อที่สำคัญ กล่าวคือ คนต้นน้ำเชื่อว่าพื้นที่ต้นน้ำมีเจ้าพ่อเจ้าบ้านโหล่น (จำนวน 6 ตน) เป็นผู้ปกป้องรักษา ดูแลพื้นที่ต้นน้ำชี ในวันที่ 12 เมษายน ของทุกปี ชาวบ้านจะจัดงานมหรสพสมโภชถวายเจ้าพ่อเจ้าบ้านโหล่น และเรียกวันดังกล่าวว่า “วันต้นน้ำชี” โดยนอกจากชาวบ้านในเขตพื้นที่ต้นน้ำจะมาร่วมงานมหรสพสมโภชแล้ว ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีที่แม้อยู่ในพื้นที่ห่างไกลยังเข้าร่วมงานดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน แต่จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ได้ส่งผลให้ต้องยกเลิกการจัดงานฉลองสมโภชในปีนี้ นอกจากนี้ ผู้นำ

หมู่บ้านยังมีบทบาทต่อการกระตุ้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมผ่านการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียงภายในหมู่บ้านโดยให้ชาวบ้านช่วยกันรักษาความสะอาด ทั้งหรือจัดการขยะให้ถูกสุขลักษณะ

(2) **กลุ่มหน่วยงานราชการในพื้นที่** หน่วยงานซึ่งมีบทบาทหลักคือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) โดยผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ได้แก่ ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนางแดด สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลนางแดด และผู้อำนวยการฝ่ายโยธา องค์การบริหารส่วนตำบลนางแดด สรุปประเด็นสำคัญดังนี้

การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเห็นว่าชุมชนตำบลนางแดดซึ่งเป็นชุมชนต้นน้ำ อยู่กับต้นน้ำชีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีความเชื่อความศรัทธาเกี่ยวพันที่ต้นน้ำโดยมีเจ้าพ่อออกขุนคัมภีร์อยู่ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ เป็นที่เคารพที่ชาวชุมชนต้องให้ความสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทุกปีในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งแสดงถึงความผูกพันต่อพื้นที่ต้นน้ำ ชาวชุมชนตำบลนางแดดได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งต้นน้ำเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลาก หลักคือใช้ในการทำการเกษตร เช่น การปลูกมะม่วง และทำการเกษตรในพื้นที่ แต่ในช่วงฤดูแล้งจะไม่มีน้ำใช้ และนับว่าเป็นการใช้ประโยชน์น้อยมากเมื่อเทียบกับการเป็นชุมชนต้นน้ำ เนื่องจากในพื้นที่ไม่มีระบบชลประทานที่จะกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงขาดแคลนโดยเฉพาะฤดูแล้ง การใช้ประโยชน์จากแหล่งต้นน้ำสามารถสรุปได้ดังนี้

1) ชุมชนมีสิทธิในการใช้น้ำ ประชาชนในพื้นที่เข้าถึงแหล่งน้ำได้ แต่ในฤดูแล้งน้ำประปาขาดแคลน เนื่องจากมีพื้นที่การเกษตรจำนวน 460,000 ไร่ และประชากรในพื้นที่ 14,500 คน มีความต้องการใช้น้ำในฤดูแล้งแต่น้ำไม่เพียงพอ เพราะไม่มีระบบชลประทานขนาดใหญ่ทำให้ไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้ อีกประการคือเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีขอบเขตติดกับอุทยานแห่งชาติ การดูดน้ำชีมาใช้ในการต่อท่อจะกลายเป็นการบุกรุกพื้นที่ป่า

2) พื้นที่มีจุดสูบน้ำมีอยู่ 3 จุด ขององค์การบริหารส่วนตำบลที่สูบน้ำจากแม่น้ำชีโดยตรงเป็นจุดสูบน้ำที่ห่างจากพื้นที่ป่าสงวน และเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งจะสูบน้ำมาใช้ได้เฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ส่วนในช่วงฤดูแล้งน้ำจะแห้งไม่สามารถนำน้ำมาใช้ได้ การทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้งจึงมีเฉพาะการปลูกพืชยืนต้น เช่น มะม่วง มะยงชิด ยางพารา เป็นต้น

3) ประชาชนในพื้นที่จะได้ใช้น้ำเพื่อการเกษตรได้ปกติในช่วงฤดูฝน โดยอาศัยน้ำทำนา ซึ่งในพื้นที่สามารถใช้น้ำทำนาได้ครั้งเดียว พื้นที่ที่มีการปลูกอ้อยและพืชเศรษฐกิจที่อาศัยน้ำ เกษตรกรต้องสูบน้ำจากใต้ดิน โดยใช้แผงโซลาเซลล์ในการดูดน้ำขึ้นมาใช้รดน้ำต้นไม้ แต่ก็มีจำนวนน้อยมาก เพราะมีต้นทุนค่าใช้จ่ายสูง

4) แหล่งน้ำเปื้อนสารเคมี และมีการทิ้งขยะบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ แม้ว่าองค์การบริหารส่วนตำบลจะเข้าไปประกาศประชาสัมพันธ์ห้ามทิ้งขยะ แต่ก็มีบางพื้นที่แอบทิ้งขยะโดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้กับแหล่งต้นน้ำ ขยะส่วนใหญ่เป็นพวกถุงพลาสติก และขวดน้ำ นอกจากนี้ ยังมีการใช้ยาฆ่า

หญ้าและยาฆ่าแมลงในปริมาณสูงซึ่งส่งผลให้สารเคมีไหลลงสู่แม่น้ำ น้ำในปัจจุบันจึงไม่สามารถดื่มได้ ประชาชนส่วนใหญ่ซื้อน้ำขวดและน้ำถังที่วิ่งให้บริการตามชุมชน

ปัญหาของแหล่งน้ำในพื้นที่ต้นน้ำ สรุปได้ว่า

1) ด้านสิทธิ ไม่มีความขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นแย่งน้ำกันใช้ อาจจะมีปัญหาบ้างเพียงเล็กน้อย แต่แก้ไขด้วยการพูดคุยขอความร่วมมือกัน ปัญหาต่าง ๆ ก็ไม่ลุกลามใหญ่โต

2) การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ชุมชนเคยมีปัญหาขัดแย้งกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ในด้านการต่อท่อประปาชุมชนเข้าไปในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ เจ้าหน้าที่ต้องรื้อถอนท่อน้ำ จนกระทั่งชาวบ้านไม่พอใจและมีการร้องเรียนไปยังหน่วยงานกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช เรื่องจบลงด้วยรัฐมนตรีในสมัยนั้นต้องเข้ามาเจรจาขอความร่วมมือให้ชาวบ้านต่อท่อเข้าไปในเขตพื้นที่ดังกล่าว

3) ปัญหาการห้ามสูบน้ำในช่วงหน้าแล้ง โดยผู้ว่าราชการจังหวัดมีคำสั่งห้ามชาวบ้านในพื้นที่ใช้เครื่องสูบน้ำสูบน้ำขึ้นมาใช้ทำการเกษตรในฤดูแล้ง เนื่องจากน้ำไม่เพียงพอในการอุปโภคบริโภค ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนอย่างมาก

4) การทิ้งขยะและสารเคมีลงในแหล่งน้ำ แม้องค์การบริหารส่วนตำบลจะเข้าไปช่วยแก้ไข แต่ก็ลดปัญหาลงได้เพียงร้อยละ 40 โดยที่พบว่ายังมีประชาชนบางส่วนแอบทิ้งขยะลงไปตามแม่น้ำหรือทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อถึงฤดูน้ำหลากขยะเหล่านั้นได้พัดลงไปตามแม่น้ำ

การมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลในการอนุรักษ์แหล่งพื้นที่ต้นน้ำ ทางองค์การบริหารส่วนตำบลได้มีโครงการต่าง ๆ ร่วมกับภาคประชาชน วัดและสถานศึกษาในการอนุรักษ์แหล่งพื้นที่ต้นน้ำอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะการร่วมมือกับวัดและพระเถระที่เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในพื้นที่ ร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ โครงการที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการอนุรักษ์ ได้แก่

1) การร่วมมือกับวัดการทำการปลูกป่าในพื้นที่ป่าต้นน้ำ และการรักษาสภาพแวดล้อมกำหนดเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าในพื้นที่

2) การส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ต้นน้ำร่วมกับชุมชน จัดเป็นเขตพื้นที่ท่องเที่ยวมีการปรับปรุงภูมิทัศน์และปลูกต้นไม้ ดูแลทำความสะอาดบริเวณแหล่งท่องเที่ยว โดยมีนักท่องเที่ยวเข้ามาใช้ประโยชน์เป็นประจำทุกปี

3) การจัดเก็บขยะในพื้นที่บริเวณโดยรอบแหล่งพื้นที่ต้นน้ำ เพื่อไม่ให้เกิดการสะสมของขยะ โดยจัดหาถังขยะวางไว้ตามจุดต่าง ๆ เพื่อบริการประชาชนให้ทิ้งขยะเป็นที่เป็นทาง และเก็บขยะเหล่านั้นออกมาทิ้งบริเวณพื้นที่รอบนอก

4) องค์การบริหารส่วนตำบลนางแดดร่วมกับประชาชนในพื้นที่จัดกิจกรรมเป็นประจำทุกปีในการบูชาเจ้าพ่อออกชน ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในพื้นที่ และมีประชาชนจากพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตใกล้เคียงมาร่วมงาน จนถือได้ว่าเป็นงานเทศกาลของชุมชน

ข้อเสนอแนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบลนางแดดมีข้อคิดเห็นว่าหากจะมีการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำให้เกิดประโยชน์และให้ประชาชนในพื้นที่ต้นน้ำได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่างคุ้มค่าและถูกต้องจะต้องเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์ในพื้นที่เป็นลำดับแรก นอกจากนี้ ควรมีการดำเนินการดังต่อไปนี้

1) สนับสนุนให้เกิดโครงการชลประทานขนาดใหญ่ในการผันน้ำมาใช้ประโยชน์ในฤดูแล้ง แม้ว่าจะเคยมีการสร้างอ่างเก็บน้ำตามโครงการพระราชดำริมาแล้ว แต่พื้นที่ดังกล่าวไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ เนื่องจากสภาพดินไม่อุ้มน้ำ และเป็นพื้นที่สูงทำให้ในฤดูแล้งไม่สามารถที่จะเก็บน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ ภาครัฐควรจะดำเนินการปรับปรุงอ่างเก็บน้ำดังกล่าวให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

2) ประชาชนและเจ้าหน้าที่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ต้องมีการหารือร่วมกันในการแบ่งเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ในแหล่งต้นน้ำ เนื่องจากในอดีตเกิดความขัดแย้งด้านการเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ต้นน้ำ ดังนั้นการหารือร่วมกันในการที่จะให้ประชาชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์แหล่งพื้นที่ต้นน้ำบางส่วนที่ไม่กระทบต่อการอนุรักษ์ มีการออกกฎเกณฑ์ร่วมกัน

3) พัฒนาโครงการด้านการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโดยให้ภาคประชาชนคัดแยกขยะตามครัวเรือนเพื่อไม่ให้ขยะตกค้างในชุมชน ที่ไหลลงไปสู่พื้นที่ต้นน้ำได้ โดยขยะที่เป็นประโยชน์ควรคัดแยกและนำไปขายเพื่อลดปริมาณขยะให้ได้มากที่สุด

4) ควรมีการสร้างฝายชะลอน้ำให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยอาจจะขุดลอกในบางพื้นที่ที่ไม่มีผลกระทบตอสภาพแวดล้อม และมีการทำฝายชะลอน้ำไว้ให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ในฤดูแล้ง เพื่อที่ประชาชนในพื้นที่จะได้มีน้ำทำนาปรัง ซึ่งจะสร้างรายได้ให้ประชาชนเพิ่มขึ้น ดีกว่าการปล่อยให้น้ำไหลไปโดยไม่เกิดประโยชน์กับประชาชนในพื้นที่

(3) กลุ่มนักวิชาการและเครือข่ายในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในชุมชนและได้รับการยอมรับ สามารถมีอิทธิพลต่อการชี้แนะหรือให้ความรู้ความเข้าใจคนในชุมชน ผู้เข้าร่วมการประชุมสนทนา ได้แก่ ครู อาจารย์ เจ้าพนักงานพิทักษ์ป่าไม้ กลุ่มตัวแทนภาคประชาชน สรุปรประเด็นสำคัญดังนี้

สถานการณ์ลำน้ำชีในปัจจุบัน คนต้นน้ำสามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมที่มีพื้นที่เพาะปลูกติดกับลำน้ำชี ถึงแม้ว่าในอดีตที่ผ่านมาพบการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำหรือการใช้ประโยชน์จากประปาภูเขา แต่ปัจจุบันไม่พบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อหาของป่าแล้ว เนื่องจากชาวบ้านได้หันมาเพาะปลูกมะม่วงเป็นพืชหลักทดแทน ประกอบกับอุทยานแห่งชาติภูแล่นคาได้ประกาศเขตพื้นที่อย่างชัดเจน ขณะที่ปัญหาการใช้ประโยชน์จากประปาภูเขาได้รับการแก้ไขโดย นายปรีชา เร่งสมบูรณ์สุข รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ

และสิ่งแวดล้อมในขณะนั้น ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่ายโดยชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากประปาภูเขาได้

ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา พบว่า ระดับน้ำของลำน้ำชียังไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาเดียวกัน โดยต้นน้ำอยู่ห่างจากหมู่บ้าน ประมาณ 13 กิโลเมตร ต้นน้ำเป็นน้ำผุด (ไม่เป็นแบบแอ่ง) ซึ่งเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำ โดยมีน้ำไหลตลอดตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตาม ยังขาดข้อมูลที่ชัดเจนที่สามารถระบุได้ว่า ต้นน้ำชีที่แท้จริงนั้นอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์หรือเขตภูเขาเขียว จังหวัดชัยภูมิ แต่สันนิษฐานว่าต้นน้ำชีมาจากเขตป่าของจังหวัดเพชรบูรณ์ที่ป่าดำนบนยังคงความอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น ช้างป่า หมาใน เก้ง หมูป่า และกระทิง เป็นต้น เนื่องจากเป็นเขตรอยต่อของเขตอุทยานแห่งชาติ ได้แก่ ภูเขาเขียว น้ำหนาว ดอยผาตั้ง และภูกระดึง

การใช้ประโยชน์จากลำน้ำชี ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีในภาคการเกษตร แต่ด้วยการที่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำใช้ในช่วงฤดูแล้ง กรมชลประทานจึงเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ด้วยการเข้ามาสำรวจพื้นที่เพื่อวางแผนการผันน้ำจากลำน้ำชีไปยังอ่างเก็บน้ำแล้วจึงกระจายน้ำไปยังพื้นที่นอกเขตชลประทานในลำดับต่อไป

ปัญหาการใช้ประโยชน์จากลำน้ำชี พื้นที่ต้นน้ำประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง และเนื่องจากการผลิตในภาคการเกษตร โดยเฉพาะการผลิตมะม่วงที่ต้องใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิต เช่น การใช้สารเคมีเพื่อชักนำการออกดอกสำหรับการผลิตมะม่วงนอกฤดูกาลหรือเหลื่อมฤดูกาล (มะม่วงออกก่อนฤดู แต่ไม่ถึงกับเป็นมะม่วงนอกฤดูกาล) เป็นต้น ดังนั้น หากมีฝนตกสารเคมีเหล่านั้นจะถูกชะล้างแล้วไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งรวมถึงลำน้ำชีด้วย ทั้งนี้ นอกจากน้ำในลำน้ำชีจะปนเปื้อนสารเคมีแล้ว การปนเปื้อนดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ผลกระทบของปัญหานี้ยังไม่ได้รับการศึกษาที่ชัดเจน

แผนการใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีในอนาคต บ้านโหล่นและหมู่บ้านข้างเคียงควรมีอ่างเก็บน้ำเพื่อสำรองน้ำสำหรับใช้สอยตลอดทั้งปี แต่ยังคงขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลต่อการใช้ประโยชน์จากลำน้ำชี หรือการได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อให้การสนับสนุนการสร้างฝายชะลอน้ำยังมียังมีอย่างจำกัด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่ป่าเป็นป่าเต็งรังซึ่งดินไม่ชุ่มน้ำจึงทำให้การใช้ประโยชน์จากฝายชะลอน้ำได้เฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ทั้งนี้ พบว่า กรมชลประทานได้เข้ามามีบทบาทต่อการใช้ประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำประกอบด้วยอ่างเก็บน้ำตามโครงการในพระราชดำริอ่างห้วยปากหมี และอ่างห้วยมะขาม ด้านบนมีอ่างน้ำมนต์ที่มีน้ำตลอดทั้งปี ทั้งนี้ นอกพื้นที่ศึกษากำลังดำเนินการสร้างเขื่อนลำสะพุง ภายใต้โครงการอ่างเก็บน้ำลำสะพุง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ บ้านนาเจริญ ตำบลหนองแวง อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ

ความต้องการของชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นชุมชนจึงต้องการให้ชาวบ้านมีรายได้สูงขึ้นจากการจำหน่ายผลิตผลทางการเกษตรที่ผลิตได้ แม้ว่าเกษตรกรจะเพาะปลูกมะม่วง แต่รายได้ที่ได้รับไม่แน่นอน เพราะราคาจำหน่ายผลผลิตค่อนข้างผันผวนและไม่สามารถกำหนดราคาเพื่อการจำหน่ายได้ ขณะเดียวกัน ชาวบ้านต้องการให้ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการสร้างรายได้จากการผลิตพืชชนิดอื่น หรือต้องการให้ภาครัฐหาตลาดรับซื้อผลผลิตมะม่วงเพิ่มขึ้น และอีกหนึ่งความต้องการของชุมชนคือ ต้องการแหล่งทิ้งขยะหรือการจัดการขยะที่เป็นระบบให้แก่ชุมชน

การอนุรักษ์ลำน้ำชี การอนุรักษ์ลำน้ำชีในระดับชาวบ้านมีการดำเนินการ ดังนี้ (1) ผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ประชาสัมพันธ์ผ่านวิทยุกระจายเสียงให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีในภาคการเกษตร โดยยอติดต่อพบการทิ้งภาชนะหรือบรรจุภัณฑ์สารเคมีในเขตพื้นที่ป่า แต่ปัจจุบันพบน้อยลง และประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนแยกขยะก่อนการกำจัดที่ดำเนินการภายในครัวเรือนของตนเอง และ (2) ชุมชนได้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำชีขึ้น แต่การดำเนินการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการจำหน่ายสินค้าให้แก่นักท่องเที่ยวเท่านั้น ยังไม่ใช่การจัดตั้งเพื่อการอนุรักษ์อย่างแท้จริง

5.2 ผลการศึกษาจากพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

5.2.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม

ข้อมูลจากแบบสอบถามแบ่งเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ครอบครัวและสถานภาพทางสังคม ที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ ความคิดเห็นต่อสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว ความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ ความคิดเห็นต่อความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี ส่วนการวิเคราะห์สถิติอ้างอิง ได้แก่ การทดสอบความสัมพันธ์ด้วยสถิติ Chi-square ใน 3 คู่ ได้แก่ (1) ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี (2) สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี และ (3) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี รวมถึงการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากแบบสอบถามปลายเปิด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ 5.13 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. เพศ		
1.1 ชาย	201	50.2
1.2 หญิง	199	49.8
1.3 ไม่ตอบ	0	0.0
รวม	400	100
2. อายุ		
2.1 ต่ำกว่า 20 ปี	0	0.0
2.2 ช่วงอายุ 20-29 ปี	7	1.8
2.3 ช่วงอายุ 30-39 ปี	10	2.5
2.4 ช่วงอายุ 40-49 ปี	46	11.5
2.5 ช่วงอายุ 50-59 ปี	116	29.0
2.6 ช่วงอายุ 60-69 ปี	122	30.5
2.7 ช่วงอายุ 70-79 ปี	77	19.3
2.8 อายุ 80 ปี ขึ้นไป	22	5.5
2.9 ไม่ตอบ	0	0.0
รวม	400	100
3. ระดับการศึกษา		
3.1 ไม่ได้เรียน	8	2.0
3.2 ประถมศึกษา	280	70.0
3.3 มัธยมศึกษา	59	14.8
3.4 ปวช./ปวส.	13	3.3
3.5ปริญญาตรี	29	7.2
3.6 อื่น ๆ	3	0.8
3.7 ไม่ตอบ	8	2.4
รวม	400	100
4. ศาสนา		
4.1 พุทธ	388	97.0
4.2 คริสต์	1	0.3

ตารางที่ 5.13 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
4.3 อิสลาม	0	0.0
4.4 ไม่ตอบ	11	2.8
รวม	400	100
5. สถานภาพสมรส		
5.1 โสด	36	9.0
5.2 สมรส	331	82.8
5.3 หม้าย	15	3.8
5.4 หย่า/แยก	4	1.0
5.5 ไม่ตอบ	14	3.5
รวม	400	100
6. อาชีพหลัก		
6.1 ว่างงาน/อยู่บ้านเฉย ๆ	62	15.5
6.2 รับจ้าง	49	12.3
6.3 ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	56	14.0
6.4 ทำนา	151	37.8
6.5 เลี้ยงสัตว์	16	4.0
6.6 ทำไร่	14	3.5
6.7 ปลุกผักหรือพืชอายุสั้น	8	2.0
6.8 ทำสวน	15	3.8
6.9 อื่น ๆ เช่น รับราชการ	25	6.3
6.10 ไม่ตอบ	4	1.1
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิงและเพศชายในสัดส่วนใกล้เคียงกัน โดยส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 60-69 ปี ร้อยละ 30.5 ซึ่งเป็นกลุ่มผู้สูงวัยแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น และ ช่วงอายุ 50-59 ปี ร้อยละ 29.0 ด้านการศึกษา ส่วนมากจบระดับประถมศึกษาร้อยละ 70.0 ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 97.0 ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรสร้อยละ 82.8 มีอาชีพหลักทำการเกษตร ได้แก่ ทำนา ร้อยละ 37.8 รองลงมา ประกอบอาชีพค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัว ร้อยละ 14.0 รับจ้าง ร้อยละ 12.3 และ มีการว่างงาน ร้อยละ 15.5

ตารางที่ 5.14 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคมของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ข้อมูลด้านครอบครัวและสถานภาพทางสังคม	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. จำนวนสมาชิกในครอบครัว		
1.1 จำนวน 1-3 คน	171	42.8
1.2 จำนวน 4-6 คน	193	48.3
1.3 จำนวน 7-9 คน	19	4.8
1.4 มากกว่า 9 คน	1	0.3
1.5 ไม่ตอบ	16	4.0
รวม	400	100
2. ตำแหน่งทางสังคม การเมือง การปกครองในชุมชนหรือหมู่บ้าน		
2.1 ไม่มี (เป็นลูกบ้าน)	367	91.8
2.2 อ.ส.ม.	11	2.8
2.3 กรรมการหมู่บ้าน/ประธานหมู่บ้าน/แกนนำหมู่บ้าน	4	1.0
2.4 ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน	8	2.0
2.5 อบต.	1	0.3
2.6 อื่น ๆ เช่น กรรมการกองทุน กรรมการแม่บ้าน กรรมการสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ กรรมการวัด	9	2.3
2.7 ไม่ตอบ	0	0.0
รวม	400	100
3. สมาชิกของกลุ่มในชุมชน (เลือกได้มากกว่า 1 ข้อ)		
3.1 ไม่เป็นสมาชิกใด	280	70.0
3.2 ชมรมผู้สูงอายุ	133	33.3
3.3 กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	3	0.8
3.4 กลุ่มออมทรัพย์	172	43.0
3.5 กรรมการหมู่บ้าน	37	9.3
3.6 อื่น ๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่ม อ.ส.ม.	24	6.0
4. รายได้และรายจ่ายของครอบครัว		
4.1 รายได้มากกว่ารายจ่าย	15	3.8
4.2 พอ ๆ กัน	95	23.8
4.3 รายจ่ายมากกว่ารายได้	282	70.5
4.4 ไม่ตอบ	8	2.0
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยวมีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 4-6 คน ร้อยละ 48.3 รองลงมา มีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 1-3 คน ร้อยละ 42.8 โดยส่วนมากไม่มีตำแหน่งทางสังคม การเมืองหรือการปกครองในชุมชน ร้อยละ 91.8 และไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มใด ๆ ในชุมชน ร้อยละ 70.0 ส่วนด้านรายรับและจ่ายของครอบครัว พบว่าครอบครัวผู้ตอบแบบสอบถามมีรายจ่ายมากกว่ารายได้มากถึงร้อยละ 70.5

ตารางที่ 5.15 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบแบบสอบถาม
พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
1. ระยะห่างระหว่างบ้านและแหล่งน้ำ		
1.1 น้อยกว่า 1 กิโลเมตร	193	48.3
1.2 ระหว่าง 1-2 กิโลเมตร	151	37.8
1.3 ระหว่าง 3-4 กิโลเมตร	27	6.8
1.4 ตั้งแต่ 5 กิโลเมตรขึ้นไป	18	4.5
1.5 ไม่ตอบ	11	2.8
รวม	400	100
2. กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัยและทำกิน		
2.1 ไม่มี	82	20.5
2.2 มี	315	78.8
2.3 ไม่ตอบ	3	0.8
รวม	400	100
กรรมสิทธิ์บ้านที่อยู่อาศัย		
(1) 1-2 งาน	167	41.8
(2) 3-4 งาน	64	16.0
(3) มากกว่า 1 ไร่	82	20.5
กรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน		
(1) น้อยกว่า 1 ไร่	11	2.8
(2) 1-5 ไร่	143	35.8
(3) 6-10 ไร่	41	10.3
(4) 11-15 ไร่	16	4.0
(5) 16-20 ไร่	7	1.8
(6) มากกว่า 20 ไร่	7	1.8

ตารางที่ 5.15 ความถี่และค่าร้อยละข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ของผู้ตอบแบบสอบถาม
พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่	จำนวน (n)	ร้อยละ (%)
3. แหล่งน้ำดื่มของครอบครัว		
3.1 ชี้น้ำขวด	354	88.5
3.2 น้ำฝน	0	0.0
3.3 ต้มน้ำบาดาล	12	3.0
3.4 ต้มน้ำฝนหรือน้ำบาดาล	2	0.5
3.5 ชี้น้ำจากตู้หยอดเหรียญ	8	2.0
3.6 มีเครื่องกรองน้ำที่บ้าน	22	5.5
3.7 ไม่ตอบ	2	0.5
รวม	400	100
4. แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร		
4.1 น้ำฝน	118	29.5
4.2 น้ำจากคลองชลประทาน	45	11.3
4.3 ชุดบ่อ/บาดาล	137	34.3
4.4 ฝั่นน้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะ	18	4.5
4.5 อื่น ๆ เช่น ไม่ได้ทำเกษตร	62	15.5
4.6 ไม่ตอบ	20	5.0
รวม	400	100

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่บ้านเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำมีระยะห่างระหว่างบ้านและแหล่งน้ำน้อยกว่า 1 กิโลเมตร ร้อยละ 48.3 รองลงมา คือ มีระยะห่างระหว่าง 1-2 กิโลเมตร ร้อยละ 37.8 โดยส่วนมากมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัยและทำกิน ร้อยละ 78.8 และ ส่วนใหญ่มีกรรมสิทธิ์ขนาดพื้นที่บ้านที่อยู่อาศัยระหว่าง 1-2 งาน ร้อยละ 48.3 และมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินส่วนมากอยู่ระหว่าง 1-5 ไร่ ร้อยละ 35.8 ด้านแหล่งน้ำดื่มของครอบครัว ส่วนมากมักจะชื้อน้ำขวด ร้อยละ 88.5 ด้านแหล่งน้ำในการทำเกษตร ส่วนใหญ่ใช้น้ำจากการขุดบ่อ/บาดาล ร้อยละ 34.3 และน้ำจากน้ำฝน ร้อยละ 29.5 โดยมีการใช้น้ำจากคลองชลประทานเพียงร้อยละ 11.3

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ประเด็นสิทธิมนุษยชนและการใช้น้ำ

ตารางที่ 5.16 ความถี่และค่าร้อยละด้านความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำของผู้ตอบแบบสอบถาม พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	ใช่		ไม่ใช่	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย	400	100	0	0.0
2. ความเสมอภาคคือสิ่งที่ทุกคนต้องได้รับเท่าเทียมกันกับคนอื่น	398	99.5	2	0.5
3. สิทธิมนุษยชน คือ สิ่งที่ถูกกฎหมายรับรองไว้เท่านั้น	164	41.0	236	59.0
4. ประเทศไทยได้มีการบัญญัติหลักความเสมอภาค และการไม่เลือกปฏิบัติในรัฐธรรมนูญ	345	86.3	55	13.8
5. สิทธิชุมชนเกี่ยวกับน้ำเป็นสิทธิที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และมีน้ำใช้น้ำดื่มที่สะอาดใช้อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต	384	96.0	16	4.0
6. การนับถือแหล่งน้ำ และการบูชาแหล่งน้ำเป็นสิทธิตามความเชื่อของแต่ละชุมชน	384	96.0	16	4.0
7. สิทธิไม่มีข้อจำกัดและต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบในการคำนึงถึง	390	97.5	10	2.5
8. การอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะเป็นสิทธิที่ประชาชนควรจะมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วน	391	97.8	9	2.3
9. ประชาชนมีสิทธิที่รับรู้รับทราบและมีส่วนร่วมกับภาครัฐ/เอกชน ก่อนการดำเนินโครงการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	384	96.0	15	3.8
10. รัฐบาลหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำน้ำตามแหล่งน้ำไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ก็ได้โดยไม่ต้องแจ้งให้ประชาชนทราบ	143	35.8	257	64.3
11. ประชาชนมีสิทธิที่จะเข้าร่วมติดตามตรวจสอบ และประเมินผล การดำเนินงานโครงการจัดการแหล่งน้ำได้	382	95.5	18	4.5
12. ประชาชนมีสิทธิที่จะทวงถาม/ร้องขอความเป็นธรรม หากถูกละเมิดสิทธิจากภาครัฐ/เอกชน	392	98.0	8	2.0

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ โดยทุกข้อผู้ตอบแบบสอบถามเห็นด้วยมากกว่าร้อยละ 80 ซึ่งข้อที่ผู้ตอบแบบสอบถามเห็นด้วยมาก 3 อันดับแรก ได้แก่ (1) ประเด็นสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ร้อยละ 100 รองลงมาได้แก่ (2) ความเสมอภาคคือสิ่งที่ทุกคนต้องได้รับเท่าเทียมกันกับคนอื่น ร้อยละ 99.5

และ (12) ประชาชนมีสิทธิที่จะทวงถาม/ร้องขอความเป็นธรรม หากถูกละเมิดสิทธิจากภาครัฐ/เอกชน ร้อยละ 98.0 อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อที่ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ได้แก่ (3) สิทธิมนุษยชน คือ สิ่งที่ถูกหมายรับรองไว้เท่านั้นโดยไม่เห็นด้วยร้อยละ 59.0 และ (10) รัฐบาลหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำน้ำตามแหล่งน้ำไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ก็ได้โดยไม่ต้องแจ้งให้ประชาชนทราบ ไม่เห็นด้วยร้อยละ 64.3

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน

ตารางที่ 5.17 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ประเด็นด้านสิทธิและการใช้น้ำ	ระดับความคิดเห็น			อันดับ
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล	
1. ความเพียงพอของน้ำ				
1.1 น้ำดื่มเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละปี	4.15	0.74	มาก	1
1.2 น้ำใช้เพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือน เช่น ชักผ้า อาบน้ำชำระล้าง	3.85	0.84	มาก	2
1.3 มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี	3.64	0.98	มาก	3
เฉลี่ยรวม	3.88	0.98	มาก	1
2. คุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะ				
2.1 ความสะอาดของน้ำที่ใช้บริโภคในปัจจุบัน	3.77	0.89	มาก	1
2.2 แม่น้ำสาธารณะมีความสะอาดเพียงพอ	3.07	1.04	ปานกลาง	2
2.3 เคยเป็นโรคผิวหนังจากการอาบน้ำไม่สะอาด	1.50	0.83	น้อยที่สุด	4
2.4 เคยได้รับผลกระทบจากกลิ่นน้ำเน่า น้ำเสีย	1.51	0.78	น้อย	3
2.5 เคยเจ็บป่วยจากการดื่มน้ำไม่สะอาด	1.47	0.78	น้อยที่สุด	5
เฉลี่ยรวม	2.26	0.86	น้อย	3
3. การเข้าถึงแหล่งน้ำ และการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ				
3.1 ใช้เรื่องการประมงและจับสัตว์น้ำ	2.70	1.22	ปานกลาง	6
3.2 ใช้แหล่งน้ำในการประกอบพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ลอยกระทง การขอขมาแม่น้ำ	3.09	1.10	ปานกลาง	4
3.3 การใช้แหล่งน้ำในการทำการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวนปลูกพืชผัก	3.65	1.08	มาก	1
3.4 การใช้แหล่งน้ำในการคมนาคมสัญจรไป-มา	2.15	1.13	น้อย	9

ตารางที่ 5.17 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของครอบครัว พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ประเด็นด้านสิทธิและการใช้น้ำ	ระดับความคิดเห็น			อันดับ
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล	
3.5 การใช้แหล่งน้ำในการท่องเที่ยวสันทนาการ/กีฬา	2.42	1.16	น้อย	8
3.6 การใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การเก็บพืชผัก ทางน้ำ	3.26	1.20	ปานกลาง	2
3.7 การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำเพื่อการกีฬา เช่น แข่งเรือฯ	3.13	1.22	ปานกลาง	3
3.8 การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ การเพาะเลี้ยงปลาหายาก	2.74	1.14	ปานกลาง	5
3.9 การจัดทำทะเบียนปลาหายากและปลาท้องถิ่น	2.65	1.16	ปานกลาง	7
เฉลี่ยรวม	2.87	1.16	ปานกลาง	2
เฉลี่ยรวมทุกด้าน	3.00	1.00	ปานกลาง	

จากตารางพบว่าในภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวันในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยรวม 3.00 ซึ่งด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุดคือด้านความเพียงพอของน้ำมีค่าเฉลี่ย 3.88 อยู่ในระดับมาก รองลงมา ได้แก่ ด้านการเข้าถึงแหล่งน้ำและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำสาธารณะมีค่าเฉลี่ย 3.00 อยู่ในระดับน้อย ส่วนด้านคุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะมีค่าเฉลี่ย 2.26 อยู่ในระดับน้อย เมื่อพิจารณาแต่ละด้านพบว่า

ด้านความเพียงพอของน้ำ พบว่า ชุมชนในลุ่มน้ำน่านมีน้ำดื่มเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละปี มีน้ำใช้เพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือน เช่น ชักผ้า อาบ ชำระล้าง และมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี จากระบบประปาชุมชน และระบบประปาภูเขา อยู่ในระดับมากทุกข้อ

ด้านคุณภาพน้ำจากแม่น้ำสาธารณะ พบว่า น้ำที่ใช้บริโภคในปัจจุบันมีความสะอาดอยู่ในระดับมาก ส่วนแม่น้ำสาธารณะมีความสะอาดในระดับปานกลาง และผลกระทบที่เคยได้รับจากกลิ่นน้ำเน่าเสียอยู่ในระดับน้อย และชุมชนเคยเป็นโรคผิวหนังจากการอาบน้ำไม่สะอาด และเคยเจ็บป่วยจากการดื่มน้ำไม่สะอาดอยู่ในระดับน้อยที่สุด

ด้านการเข้าถึงแหล่งน้ำและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ พบว่า ส่วนใหญ่มีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในระดับปานกลาง โดยมีการใช้แหล่งน้ำในการทำเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ปลูกพืชผักในระดับมาก และมีการใช้เรื่องการประมงและจับสัตว์น้ำ ใช้ในการประกอบพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ลอยกระทง การขอขมาแม่น้ำ การใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การเก็บพืชผักทางน้ำ การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำเพื่อการกีฬา เช่น แข่งเรือฯ จัดทำทะเบียนปลาหายากและปลาท้องถิ่น อยู่ระดับปานกลาง ส่วนด้านการใช้แหล่งน้ำในการคมนาคมสัญจรไป-มา และการท่องเที่ยวสันทนาการ/กีฬา มีการใช้ในระดับน้อย

ตอนที่ 4 ข้อมูลความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ

ตารางที่ 5.18 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

กิจกรรม/ข้อความ	ความถี่ในการทำกิจกรรม (จำนวน/ร้อยละ)				
	บ่อยมาก	บ่อย	ปานกลาง	น้อย	ไม่เคย
1. การรับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง	91 (22.8%)	210 (52.5%)	70 (17.5%)	26 (6.5%)	3 (0.85%)
2. การเข้าร่วมกิจกรรมทำฝายชะลอน้ำ	45 (11.3%)	123 (30.8%)	93 (23.3%)	74 (18.5%)	64 (16.0%)
3. การร่วมกิจกรรมทำความสะอาดแหล่งน้ำ เช่น เก็บขยะ กำจัดวัชพืช	47 (11.8%)	105 (26.3%)	159 (39.8%)	70 (17.5%)	17 (4.3%)
4. การบริจาคสิ่งของหรือเงินทอง เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมแก้ปัญหาแหล่งน้ำ	32 (8.0%)	94 (23.5%)	136 (34.0%)	93 (23.3%)	44 (11.0%)
5. การร่วมกิจกรรมแก้ปัญหาหน้าเสีย	42 (10.5%)	97 (24.3%)	107 (26.8%)	110 (27.5%)	43 (10.8%)
6. การเข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือภัยแล้ง	55 (13.8%)	150 (37.5%)	102 (25.5%)	66 (16.5%)	23 (5.8%)
7. การปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำ	61 (15.3%)	137 (34.3%)	129 (32.3%)	53 (13.3%)	15 (3.8%)
8. การเคารพและการปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนต่อการใช้น้ำสาธารณะ	118 (29.5%)	183 (45.8%)	76 (19.0%)	16 (4.0%)	4 (1.0%)
9. การเข้าร่วมอบรมหาความรู้ด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะ	60 (15.0%)	109 (27.3%)	98 (24.5%)	110 (27.5%)	21 (5.3%)
10. การร่วมกันออกระเบียบข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้ามทิ้งขยะ ห้ามสูบน้ำหน้าแล้ง	67 (16.8%)	141 (35.3%)	128 (32.0%)	52 (13.0%)	11 (2.8%)
11. การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำในชุมชน	45 (11.3%)	114 (28.5%)	149 (37.3%)	74 (18.5%)	18 (4.5%)
12. การมีส่วนร่วมในการติดตามและตรวจสอบประเมินผลการดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้น้ำธรรมชาติของภาครัฐ/ภาคเอกชน	51 (12.8%)	88 (22.0%)	157 (39.3%)	79 (19.8%)	25 (6.3%)

จากตารางพบว่าความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถามต่อประเด็นการบริหารจัดการแหล่งน้ำ สาธารณะ/ธรรมชาติ ส่วนใหญ่มีความถี่ในการทำกิจกรรมบ่อย และกิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามเข้าร่วมบ่อย 3 อันดับแรก ได้แก่ การรับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ 52.5 การเคารพและการปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนต่อการใช้น้ำสาธารณะ ร้อยละ 45.8 และการเข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือภัยแล้ง ร้อยละ 37.5 กิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามเข้าร่วมปานกลาง 3 อันดับแรก ได้แก่ การร่วมกิจกรรมทำความสะอาดแหล่งน้ำ เช่น เก็บขยะ กำจัดวัชพืช ร้อยละ 39.8 การมีส่วนร่วมในการติดตามและตรวจสอบ ประเมินผลการดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติของภาครัฐ/ภาคเอกชน ร้อยละ 39.3 และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำในชุมชน ร้อยละ 37.3 ส่วนกิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามเข้าร่วมน้อย 2 อันดับ ได้แก่ การร่วมกิจกรรมแก้ปัญหาหน้าเสีย การเข้าร่วมอบรมหาความรู้ด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะ ในสัดส่วนร้อยละ 27.5 เท่ากัน

ตอนที่ 5 ข้อมูลความคิดเห็นและพฤติกรรมการแสดงออกต่อประเด็นเกี่ยวกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี

ตารางที่ 5.19 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้		
1.1 ใช่	118	29.5
1.2 ไม่ใช่	91	22.8
1.3 ใช่ในบางเรื่อง	177	44.3
1.4 ไม่แน่ใจ	14	3.5
1.5 ไม่ตอบ	0	0.0
2. ความขัดแย้งด้านการใช้น้ำเป็นเรื่องสามารถแก้ไขได้		
2.1 แก้ไขได้ทุกเรื่อง	150	37.5
2.2 แก้ไขได้บางเรื่อง	234	58.5
2.3 ไม่สามารถแก้ไขได้เลย	4	1.0
2.4 ไม่แน่ใจ	12	3.0
2.5 ไม่ตอบ	0	0.0

ตารางที่ 5.19 ความถี่และค่าร้อยละความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
3. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำในปัจจุบัน		
3.1 พอใจน้อยที่สุด	7	1.8
3.2 พอใจน้อย	38	9.5
3.3 เฉย ๆ	148	37.0
3.4 พอใจมาก	200	50.0
3.5 พอใจมากที่สุด	7	1.8
3.6 ไม่ตอบ	0	0.0
4. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ (อบต./เทศบาล กรมชลประทาน) อยู่ในระดับ		
4.1 ดีมาก	89	22.3
4.2 ดี	182	45.5
4.3 ค่อนข้างพอใจ	128	32.0
4.4 ไม่พอใจ	1	0.3
4.5 ไม่พอใจมากที่สุด	0	0.0
4.6 ไม่ตอบ	0	0.0
5. เมื่อเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาได้ดีที่สุด ได้แก่บุคคลใด (ตามความคิดเห็น)		
5.1 เจริญด้วยตนเอง	17	4.3
5.2 ญาติสนิท/เพื่อนบ้าน	18	4.5
5.3 หน่วยงานต้นสังกัดของหน่วยงานนั้น ๆ	26	6.5
5.4 ผู้นำทางศาสนา/ผู้นำจิตวิญญาณ	7	1.8
5.5 ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน	322	80.5
5.6 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	7	1.8
5.7 องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)	1	0.3
5.8 ตัวแทนภาคการศึกษา เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย	0	0.0
5.9 อื่น ๆ	2	0.5
5.10 ไม่ตอบ	0	0.0

จากตารางพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นต่อประเด็นความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำว่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ โดยเห็นว่าใช้เป็นบางเรื่อง เช่น ความขัดแย้งกับหน่วยงานราชการ และความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชน เป็นต้น คิดเป็นร้อยละ 44.3 คิดว่าเป็น

เรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ ร้อยละ 29.5 และคิดว่าไม่ใช่ ร้อยละ 22.8 ประเด็นความขัดแย้งด้านการใช้น้ำ เป็นเรื่องสามารถแก้ไขได้บางเรื่อง เช่น ความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน และความขัดแย้งกับชุมชนอื่น คิดเป็น ร้อยละ 58.5 และสามารถแก้ไขได้ทุกเรื่องร้อยละ 37.5 ด้านความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในการจัดสรรทรัพยากรน้ำส่วนใหญ่พอใจมากร้อยละ 50.0 และรู้สึกเฉย ๆ ร้อยละ 37 ด้านความสัมพันธ์ ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ มีความคิดเห็นว่าอยู่ในระดับดี ร้อยละ 45.5 ค่อนข้าง พอใจ ร้อยละ 32.0 และระดับดีมากร้อยละ 22.3 ส่วนประเด็นเมื่อเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาได้ดีที่สุดตามความคิด เห็นของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร้อยละ 80.5

ตารางที่ 5.20 ความถี่และค่าร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความขัดแย้งด้าน ทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
1. ในระยะ 5 ปี ที่ผ่านมาชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำ การเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่เกษตร		
1.1 เป็นประจำทุกปี	130	32.5
1.2 เคยเป็นบางปี	164	41.0
1.3 ไม่แน่ใจ	63	15.8
1.4 ไม่เคยเกิดขึ้นเลย	41	10.3
1.5 ไม่ตอบ	2	0.5
2. ปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้าน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น การแย่งน้ำในการ ทำการเกษตร)		
2.1 เคยเป็นประจำ	37	9.3
2.2 เคยบางครั้ง	135	33.8
2.3 ไม่เคยเกิดขึ้นเลย	218	54.5
2.4 ไม่แน่ใจ	10	2.5
2.5 ไม่ตอบ	0	0.0
3. การร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น หน่วยงาน อบต. เทศบาล หรือ กรมชลประทาน)		
3.1 ไม่เคย	159	39.8
3.2 ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ	159	39.8
3.3 บางครั้ง	80	20.0
3.4 ทุกครั้ง	2	0.5
3.5 ไม่ตอบ	0	0.0

ตารางที่ 5.20 ความถี่และค่าร้อยละพฤติกรรมและการแสดงออกต่อประเด็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (n=400)	ร้อยละ (%)
4. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต./เทศบาล)		
4.1 การนัดประท้วง	4	1.0
4.2 การฟ้องร้องต่อศาล/แจ้งความดำเนินคดี	7	1.8
4.3 ไม่ดำเนินการใด ๆ	11	2.8
4.4 แต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจา	302	75.5
4.5 ยื่นหนังสือไปยังหน่วยงานต้นสังกัด	37	9.3
4.6 อื่น ๆ	3	0.8
4.7 ไม่ตอบ	36	9.0
5. ผลจากการดำเนินงานในข้อ 2 เป็นอย่างไร		
5.1 ความขัดแย้งได้รับการแก้ไข	49	12.3
5.2 ไม่สามารถแก้ไขปัญหความขัดแย้งได้	16	4.0
5.3 ความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้น	262	65.5
5.4 มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหา	4	1.0
5.5 ยังมีความยึดเยื้อไม่สามารถยุติได้	30	7.5
5.6 มีคนกลางเข้ามาไกล่เกลี่ย	1	0.3
5.7 อื่น ๆ	0	0.0
5.8 ไม่ตอบ	38	9.5
6. การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกรณีมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ เช่น แม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน และฝายกักเก็บน้ำ เป็นต้น		
6.1 แจ้งทุกครั้ง	192	48.0
6.2 แจ้งบางครั้ง	199	49.8
6.3 ไม่เคยเลย	6	1.5
6.4 ไม่แน่ใจ	2	0.5
6.5 ไม่ตอบ	0	0.0

จากตารางพบว่าประเด็นปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาของชุมชน เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่เกษตร เคยเกิดขึ้นบางปี ร้อยละ 41.0 เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ร้อยละ 32.5 ส่วนประเด็นปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น การแย่งน้ำในการทำการเกษตร) ไม่เคย

เกิดขึ้นเลยร้อยละ 54.5 เคยเกิดขึ้นเป็นบางครั้ง ร้อยละ 33.8 และประเด็นการร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น หน่วยงาน อบต. เทศบาล หรือ กรมชลประทาน) ส่วนใหญ่ไม่เคยเกิดขึ้น และ ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ ร้อยละ 39.0 มีการร้องเรียนบางครั้ง ร้อยละ 20.0 ประเด็นการแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน อบต./เทศบาล ส่วนใหญ่แต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจา ร้อยละ 75.5 โดยผลจากการดำเนินงานแก้ปัญหาความขัดแย้ง พบว่า มีความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 65.5 และความขัดแย้งได้รับการแก้ไข ร้อยละ 12.3 ประเด็นเรื่องการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกรณีมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ พบว่ามีการแจ้งบางครั้ง ร้อยละ 49.8 แจ้งทุกครั้งร้อยละ 48.3 และไม่เคยแจ้งเลย ร้อยละ 1.5

ตารางที่ 5.21 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	80.351**
	P-Value	0.00
2. ความขัดแย้งด้านการใช้น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	38.378*
	P- Value	0.003
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	89.557**
	P- Value	0.00
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	56.312**
	P- Value	0.00
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	73.550**
	P- Value	0.00
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	106.871**
	P- Value	0.00
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	108.210**
	P- Value	0.00
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	125.008**
	P- Value	0.00

ตารางที่ 5.21 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	53.842**
	P-Value	0.00
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	28.920*
	P- Value	0.049
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	66.018*
	P- Value	0.010

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี โดยใช้สถิติ Chi-Square พบว่า ทุกข้อมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตารางที่ 5.22 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	233.019**
	P-Value	0.00
2. ความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	314.570**
	P- Value	0.00
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	241.075**
	P- Value	0.00
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	260.394**
	P- Value	0.00
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	302.952**
	P- Value	0.00

ตารางที่ 5.22 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำ น่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน	
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	288.646**
	P- Value	0.00
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	249.537*
	P- Value	0.005
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	268.433**
	P- Value	0.00
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	182.964**
	P-Value	0.002
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	237.837**
	P- Value	0.00
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	232.637
	P- Value	1.00

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวันกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำกับการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี โดยใช้สถิติ Chi-Square พบว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ยกเว้นเพียงข้อ (11) บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ไม่มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธีอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตารางที่ 5.23 ค่าสถิติ Chi-square ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา	การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ ธรรมชาติ	
1. ความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติ	ค่าสหสัมพันธ์	291.507**
	P-Value	0.00
2. ความขัดแย้งด้านการใช้น้ำเป็นเรื่องแก้ไขได้	ค่าสหสัมพันธ์	368.595**
	P- Value	0.00
3. ชุมชนมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ ในระยะ 5 ปี	ค่าสหสัมพันธ์	223.031**
	P- Value	0.00
4. ปัญหาการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้านหรือหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	230.491**
	P- Value	0.00
5. เคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ค่าสหสัมพันธ์	203.958**
	P- Value	0.00
6. ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรร ทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	178.540
	P- Value	0.350
7. การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงาน ภาคเอกชนหรือภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	221.970
	P- Value	0.272
8. ผลจากการแก้ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ	ค่าสหสัมพันธ์	291.479**
	P- Value	0.00
9. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดสรร ทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	192.772**
	P-Value	0.00
10. ได้รับการประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารจากหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโครงการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ	ค่าสหสัมพันธ์	283..62**
	P- Value	0.00
11. บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความ ขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	ค่าสหสัมพันธ์	290.707
	P- Value	0.654

จากตาราง ผลการทดสอบความสัมพันธ์โดยใช้สถิติ Chi-Square ระหว่างการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาตามแนวทางสันติวิธี พบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ยกเว้นข้อ (6) ความพึงพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ (7) การแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ และ (11) บุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางแก้ปัญหาได้ดีที่สุดเมื่อมีความ

ขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ไม่มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธีอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

ตอนที่ 6 ความคิดเห็นเพิ่มเติมจากแบบสอบถามปลายเปิด

ผลการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากแบบสอบถามปลายเปิด พบว่า มีผู้แสดงความคิดเห็นร้อยละ 46.5 (187 คน) โดยผลการวิเคราะห์แสดงดังตาราง

ตารางที่ 5.24 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

ประเด็น	ความคิดเห็น
1. ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาอย่างสันติวิธีต่อความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรทรัพยากรน้ำ (ร้อยละ 24.0)	- แจ้งผู้ใหญ่บ้าน เพื่อช่วยแก้ปัญหาและหาทางออก - พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสร็จจากทางออกร่วมกันอย่างสันติและเป็นธรรม - เสร็จจากผ่านคนกลาง เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เพื่อไกล่เกลี่ยและหาทางออกที่ดีที่สุด - นำเรื่องเสนอต่อผู้นำชุมชนในที่ประชุมประจำเดือน - มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาร่วมกับองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการช่วยเหลือและพัฒนาชุมชน - ทำข้อตกลงร่วมกัน / ทำประชมติ - ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหา และช่วยในการพูดคุยทำประชมติร่วมกัน - ทำตามกฎระเบียบที่คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนด
2. การถูกจำกัดสิทธิการใช้น้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะ (ร้อยละ 19)	- ส่วนใหญ่ไม่ถูกจำกัดสิทธิ - มีการจำกัดสิทธิการใช้น้ำเป็นบางครั้ง บางช่วงเวลา ผลัดเปลี่ยนกันใช้ หรือเนื่องจากเครื่องยนต์เสีย - ไม่ถูกจำกัดสิทธิแต่น้ำไม่เพียงพอกับผู้ใช้ และไม่ค่อยสะอาด - ไม่จำกัดสิทธิการใช้น้ำ แต่มีการเปิดปิดการใช้น้ำเป็นเวลา - มีการจำกัดในช่วงแล้ง โดยมีการแก้ไขคือ จัดเวรการใช้น้ำ ทำให้คนหรือไร่สวน - ท้าย ๆ ไม่มีน้ำ
3. แนวทางการร่วมมือกันในการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะให้เกิดประโยชน์ร่วมกันมากที่สุด (ร้อยละ 24)	- ช่วยกันดูแลรักษาแหล่งน้ำ เช่น ไม่ทิ้งขยะ ไม่ปล่อยน้ำเสียลงน้ำ และช่วยกันกำจัดสิ่งแปลกปลอมออกจากแหล่งน้ำสาธารณะ เพื่อรักษาคุณภาพ ความสะอาด และช่วยกันใช้น้ำอย่างประหยัด - ออกกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับในการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำสาธารณะ

ตารางที่ 5.24 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน (ต่อ)

ประเด็น	ความคิดเห็น
	- มีเวทีการประชุมหารือในการทำประชาคม และแสดงความคิดเห็นร่วมกัน/ร่วมคิด ร่วมวางแผน และปฏิบัติตามกติกาที่ตั้งไว้ - มีการบริหารและจัดสรรน้ำจากแหล่งน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมและเท่าเทียม - สร้างผนังกันน้ำ แหล่งเก็บกักน้ำ หรือฝาย เนื่องจากยามภัยแล้งชาวบ้านสามารถใช้ในการเกษตรได้ และยามน้ำท่วมก็สามารถชะลอน้ำได้ - สร้างจุดบำบัดน้ำเสีย - จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดูแลและตั้งกฎกติกาการใช้น้ำ
4. การดำเนินการเมื่อเกิดปัญหาวิกฤติเรื่องน้ำ เช่น ภาวะแล้งมาก น้ำท่วมหนัก (ร้อยละ 36.5)	- ช่วยเหลือตนเองและคนในพื้นที่ เช่น ยามแล้งมีการขุดบ่อไว้กักเก็บน้ำ ยามน้ำท่วมมีการเตรียมตัว เช่น การยกของขึ้นที่สูง ช่วยกันระบายน้ำออก และรอรับฟังข่าวสารประชาสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดจากผู้นำชุมชน - ภาครัฐและเอกชนเข้ามาช่วย เช่น แจกของอุปโภคและบริโภค - ผู้นำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาช่วยประชาสัมพันธ์ข่าวสาร - หน่วยงานเกษตรและภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร ยามแล้งหรือเจอวิกฤติ - วางแผนและทำข้อตกลงร่วมกันในการแก้ปัญหา - สร้างหรือหาแหล่งกักเก็บน้ำเพิ่ม เพื่อช่วยแก้ปัญหาภัยแล้งและยามน้ำท่วม
5. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (ร้อยละ 36.75)	- ภาครัฐควรเข้ามาดูแลเรื่องสวัสดิการน้ำดื่มที่สะอาดอย่างครอบคลุมทั่วถึง - เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องควรเข้ามารับทราบปัญหา เช่น ร่วมประชุมประจำเดือน - ให้มีหน่วยงานเข้ามาช่วยเหลือดำเนินการให้ชาวบ้านก่อนน้ำท่วม เพราะน้ำท่วมทำให้ข้าวของเสียหายมาก - ควรมีท่อน้ำทิ้ง หรือท่อระบายน้ำ - ควรสร้างผนังกันน้ำเพิ่มเพื่อป้องกันน้ำท่วม - ควรมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยแก้ไขปัญหาย่างตรงจุด เช่น เครื่องปั้มน้ำ ประปาเสียเพราะเครื่องน้อย ไม่เหมาะสมกับการใช้งาน ควรซื้อเครื่องใหม่ที่ใหญ่กว่าเดิม - อยากให้ภาครัฐลงมาแก้ปัญหาอย่างจริงจังในเรื่องการใช้ทรัพยากรน้ำ - ภาครัฐควรเข้ามาดูแลช่วยเหลือและเยียวยาผู้ประสบภัยอย่างทั่วถึง - ขยายและปรับปรุงพัฒนาการประปาหมู่บ้านให้ดีขึ้นทั้งความสะอาดและความเพียงพอ - ควรมีการช่วยเหลือทางการเกษตร เช่น ระบบน้ำแบบไฟฟ้าทางการเกษตร เพื่อลดต้นทุน (พลังงานไฟฟ้าจากแสงอาทิตย์)

5.2.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการจัดประชุมแบบสนทนากลุ่ม

การจัดประชุมแบบสนทนากลุ่มได้ดำเนินการ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มหน่วยงานท้องถิ่นหรือราชการในพื้นที่ที่มีหน้าที่โดยตรงในการดูแลและบริการประชาชน และกลุ่มประชาสังคมและนักวิชาการ ผลการจัดสนทนากลุ่มทั้งสามสรุปเนื้อหาได้ดังต่อไปนี้

(1) กลุ่มผู้นำชุมชน สรุปประเด็นสำคัญ ดังนี้

สถานการณ์น้ำของหมู่บ้านในปัจจุบัน ที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่แม่น้ำน่านไหลมาบรรจบกับน้ำว่าซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำน่าน ดังนั้น เขตพื้นที่บริเวณนี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์สูงส่งผลให้ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ยาสูบ (พันธุ์พื้นเมือง) ลำไย (พันธุ์อีตอร์) มะม่วง (เช่น มะม่วงเขียวเสวย มะม่วงแก้ว) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยางพารา เป็นต้น การใช้น้ำเพื่อการเกษตรมีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำน่านและน้ำว่า โดยเกษตรกรสามารถสูบน้ำได้อย่างเท่าเทียมกันเพียงแต่หากพื้นที่ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำจะสามารถใช้ประโยชน์ได้สะดวกยิ่งกว่า อย่างไรก็ตาม สำหรับพื้นที่เกษตรที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำทั้งสองที่ระบบชลประทานไม่สามารถเข้าถึง เกษตรกรจะทำการเจาะบ่อน้ำตื้นซึ่งมีลักษณะคล้ายน้ำบาดาลแต่ขนาดท่อที่ใช้เจาะจะเล็กกว่า คือ มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 2 นิ้ว และเจาะลึกลงจากระดับผิวดินประมาณ 10 เมตร ด้วยงบประมาณดำเนินการประมาณ 3,500 – 4,000 บาท ขณะที่การขุดเจาะบาดาลต้องเจาะลึกจากระดับผิวดินประมาณ 60 เมตร และใช้งบประมาณดำเนินการสูงกว่า ทั้งนี้ การผลิตน้ำประปาสำหรับใช้เพื่อการอุปโภคภายในครัวเรือนมีแหล่งน้ำดิบจากบาดาลที่ขุดเจาะและวางระบบภายในหมู่บ้านโดยองค์การบริหารส่วนตำบลไหล่น่าน (อบต. ไหล่น่าน) เป็นผู้ขออนุมัติงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการและได้มอบอำนาจให้คณะกรรมการหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้บริหารจัดการภายในหมู่บ้านเอง ส่วนด้านคุณภาพน้ำของแม่น้ำน่านและน้ำว่ายังมีคุณภาพดี โดยพิจารณาจากยังมีสัตว์น้ำอยู่อาศัย ชาวบ้านสามารถจับสัตว์น้ำเพื่อบริโภคได้

ปัญหาน้ำในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่หมู่บ้านอยู่ใกล้กับแม่น้ำน่านและน้ำว่า ดังนั้น ในช่วงฤดูฝนของทุกปีจะประสบปัญหาน้ำหลากที่ส่งผลให้เกิดน้ำท่วมบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรกรรม เช่น บ้านบุญเรือง หมู่ 2 มีน้ำท่วมขังประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยระดับน้ำสูงประมาณ 1 เมตร ท่วมนานประมาณ 1 สัปดาห์ โดยปัจจัยประกอบการท่วมขังเป็นผลสืบเนื่องจากการจัดทำพนังกั้นน้ำแต่เนื่องจากเป็นน้ำหลากที่มีระยะเวลาท่วมขังสั้นและเกิดขึ้นทุกปีทำให้คนในพื้นที่สามารถปรับตัวและเตรียมความพร้อมสำหรับสถานการณ์ดังกล่าวได้ ขณะที่ในช่วงฤดูแล้ง (ประมาณเดือนมีนาคมถึงมิถุนายน) บางปีแม่น้ำน่านและน้ำว่าอาจมีสภาพตื้นเขินส่งผลให้มีแหล่งน้ำใช้เพื่อการเกษตรไม่เพียงพอซึ่งจำเป็นต้องใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นตามที่กล่าวมาแล้ว สำหรับการใช้น้ำประปายังประสบปัญหาด้วยเช่นกัน โดยน้ำประปาที่ใช้ภายในหมู่บ้านมีไม่เพียงพอต่อความต้องการและประสบปัญหาด้านคุณภาพ กล่าวคือ น้ำประปาที่ผลิตได้บางครั้งมีสีขุ่นคล้ายสีสนิม กรณีที่น้ำประปามีไม่เพียงพอนั้นอาจ

มีสาเหตุสำคัญจากบ่อบาดาลที่เป็นแหล่งผลิตน้ำดิบที่เจาะไปแล้วไม่สามารถให้น้ำสำหรับการผลิตน้ำประปาได้ สำหรับกรณีน้ำประปามีสีขุ่นอาจเกิดขึ้นจากลักษณะของต้นกำเนิดของแหล่งน้ำใต้ดินหรือชั้นดินซึ่งผลกระทบดังกล่าวได้สร้างปัญหาให้แก่ระบบประปาหมู่บ้านเป็นอย่างยิ่งเพราะตะกอนที่มีในน้ำมีผลให้ท่อส่งน้ำอุดตัน แม้ อบต. ไหล่นาน จะให้งบประมาณสนับสนุนการจัดซื้อสารส้มหรือโซมแซมแต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างยั่งยืน

แนวทางการแก้ไขปัญหา จากการประสบปัญหาน้ำเพื่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้งที่ส่งผลให้เกษตรกรต้องขุดเจาะบ่อน้ำตื้นเพื่อใช้ในภาคเกษตรกรรมแล้ว คนในชุมชนยังต้องเจาะบ่อน้ำตื้นและ/หรือ “น้ำสา่ง” (บ่อน้ำขนาดเล็ก) เพื่อใช้ในครัวเรือน เนื่องจากน้ำประปามีสีขุ่นไม่เพียงพอและบางครั้งประสบปัญหาน้ำประปามีสีขุ่นไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ถึงแม้ว่าแม่น้ำน่านหรือน้ำว่าจะอยู่ใกล้ชุมชนแต่การนำน้ำจากแม่น้ำน่านหรือน้ำจ๋ามาใช้เป็นแหล่งน้ำดิบยังต้องใช้งบประมาณและการบริหารจัดการ เช่น ต้องมีผู้ดูแลเคลื่อนย้ายเครื่องสูบน้ำให้อยู่ในระดับที่สามารถสูบน้ำได้ น้ำประปาที่ผลิตได้อาจมีคุณภาพต่ำอาจมีสีขุ่นในช่วงฤดูน้ำหลาก รวมถึงตะกอนที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการผลิตน้ำอาจส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตน้ำประปาซึ่งอาจมีผลให้ต้องดำเนินการจัดซ่อมแซมระบบการผลิตน้ำประปาด้วย อย่างไรก็ตาม ในระยะยาวเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อการใช้ทรัพยากรน้ำด้วยการพัฒนาอ่างเก็บน้ำที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น อ่างเก็บน้ำห้วยเสือลากวัว และอ่างเก็บน้ำหัวโป่ง และเพิ่มระบบการจัดการคลองส่งน้ำอาจเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว พร้อมเพิ่มความสามารถในการกักเก็บน้ำและลดการท่วมขังในช่วงฤดูน้ำหลากและเพิ่มปริมาณน้ำใช้ในช่วงฤดูแล้งที่รวมถึงอาจสามารถเป็นแหล่งน้ำดิบเพื่อการผลิตน้ำประปาในลำดับต่อไป ทั้งนี้ หากสามารถบริหารจัดการน้ำใช้เพื่อการเกษตรได้อย่างเพียงพอและเหมาะสมอาจช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรเลือกพิจารณาปลูกพืชชนิดอื่นที่มีมูลค่าทางการตลาดสูงทดแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ให้ผลตอบแทนต่ำและมีต้นทุนการผลิตสูง เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

การจัดสรรและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะสามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำน่านและน้ำจ๋าได้อย่างอิสระ แต่สำหรับการทำนานั้น พบว่า ชุมชนในหมู่บ้านได้จัดตั้ง “คณะกรรมการน้ำ” เพื่อดูแลเครื่องสูบน้ำสำหรับสูบน้ำใช้เพื่อการทำนาเท่านั้น ขณะที่ อบต. ไหล่นานจะเป็นผู้ดูแลในส่วนของคลองส่งน้ำ โดยจ้างพนักงานประจำเพื่อทำหน้าที่เปิด-ปิด หรือซ่อมบำรุงประตูน้ำโดยเฉพาะ สำหรับคนในชุมชนนั้นสามารถเข้ามามีบทบาทโดยมีส่วนร่วมในการช่วยขุดลอกคลองส่งน้ำหรือเรียกว่าทำความสะอาด “ลำเหมือง” เพื่อขยายศักยภาพการจัดสรรน้ำให้ทั่วถึงตามระบบชลประทานซึ่งชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินการเป็นอย่างดี ทั้งนี้ คนในชุมชนบ้านบุญเรือง หมู่ 2 ยังได้แต่งตั้งผู้รับผิดชอบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาโดยเฉพาะ ประกอบด้วย (1) หัวหน้าฝ่าย (1 คน) ทำหน้าที่ดูแลฝ่าย เปิด-ปิด ประตูน้ำ (2) ผู้คุมใบสูบน้ำ (2 คน) ควบคุมเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้พลังงานไฟฟ้า และ (3) หัวหน้าชาวนา (2 คน) เพื่อประสานงานกับเจ้าของที่นา

เพื่อจัดส่งน้ำเข้าแปลงนานั้น ๆ นอกจากนี้ บ้านบุญเรือง หมู่ที่ 2 โดยผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน (นายหลักชัย ชัยชนะ) ได้ฟื้นฟูประเพณีประจําถิ่นให้เข้ามามีบทบาทประกอบการเพาะปลูกในภาคเกษตรกรรม โดยก่อนเริ่มฤดูกาลทำนา (ประมาณต้นเดือนกรกฎาคมของทุกปี) คนในชุมชนจะร่วมกันจัด “พิธีเลี้ยง ผีฝาย” โดยมี “ข้าวจ้ม” เป็นหัวหน้าประกอบพิธีกรรมการเซ่นไหว้เพื่อให้การเพาะปลูกตลอดปี ประสบความสำเร็จ ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี และได้ผลผลิตตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ การเลี้ยงผีฝายของบ้านบุญเรืองนี้ ได้รับการฟื้นฟูขึ้นเนื่องจากเกิดภัยแล้งในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2561 ที่ผ่านมา

(2) กลุ่มหน่วยงานราชการท้องถิ่น สรุปประเด็นสำคัญ ดังนี้

สถานการณ์น้ำและการใช้ประโยชน์จากน้ำในปัจจุบัน องค์การบริหารส่วนตำบลไหล่นาน (อบต. ไหล่นาน) อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ดูแลรับผิดชอบหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านไหล่นาน หมู่ 2 บ้านบุญเรือง หมู่ 3 บ้านนาสา หมู่ 4 บ้านท่าข้าม หมู่ 5 บ้านห้วยสอน หมู่ 6 บ้านห้วยเม่น หมู่ 7 บ้านปากงู และหมู่ 8 บ้านไหล่นานเหนือ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมซึ่งใช้น้ำจากแม่น้ำน่านและน้ำว่าเพื่อการเกษตร โดยมีสถานีสูบน้ำ 3 แห่ง เพื่อการชลประทานทางการเกษตร ได้แก่ (1) สถานีสูบน้ำแห่งที่ 1 สำหรับสูบน้ำในแม่น้ำน่านเพื่อการเกษตรในพื้นที่ประมาณ 596 ไร่ พื้นที่เขตชลประทาน เช่น หมู่ 1 บ้านไหล่นาน และหมู่ 8 บ้านไหล่นานเหนือ (2) สถานีสูบน้ำแห่งที่ 2 สำหรับสูบน้ำในน้ำว่าเพื่อการเกษตรในพื้นที่ประมาณ 196 ไร่ พื้นที่เขตชลประทาน เช่น หมู่ 2 บ้านบุญเรือง และ (3) สถานีสูบน้ำแห่งที่ 3 เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้าสูบน้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่ประมาณ 120 ไร่ พื้นที่เขตชลประทาน เช่น หมู่ 4 บ้านท่าข้าม โดยการสูบน้ำเพื่อการเกษตรของทั้ง 3 สถานีนี้ อบต. ไหล่นาน จะให้การสนับสนุนค่าไฟฟ้าร้อยละ 60 ของค่าไฟฟ้าทั้งหมด และจัดจ้างเจ้าหน้าที่ดูแลสถานีสูบน้ำทั้ง 3 สถานี โดยเฉพาะ

สำหรับการใช้น้ำเพื่อการเกษตรนี้ เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างเสรีและเท่าเทียมกัน ขณะที่น้ำใช้สอยภายในครัวเรือนนั้นได้จากน้ำประปาภายในหมู่บ้านโดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านนั้น ๆ เป็นผู้ดูแล บริหารจัดการโดย อบต. ไหล่นาน จะให้การสนับสนุนการซื้อสารส้ม คลอรีน หรือการซ่อมบำรุง สำหรับแหล่งน้ำดิบเพื่อการผลิตน้ำประปานั้นได้จาก 2 แหล่งที่สำคัญ ได้แก่ (1) น้ำบาดาลที่ใช้สำหรับผลิตน้ำประปาในหมู่ 1 หมู่ 2 และหมู่ 8 และ (2) น้ำผิวดินที่ใช้สำหรับผลิตน้ำประปาในหมู่ 3 หมู่ 4 หมู่ 5 หมู่ 6 และหมู่ 7 นอกจากนี้ ชุมชนยังใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อ กิจกรรมอื่น ๆ เช่น การเลี้ยงปศุสัตว์ การจับสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งอาหาร เป็นต้น ทั้งนี้ ทั้ง 8 หมู่บ้าน ยังมีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำด้วยเช่นกัน

ปัญหาน้ำในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่ตำบลไหล่นานติดกับแม่น้ำน่านและน้ำว่า ดังนั้น ในบางพื้นที่จึงประสบปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝนที่มีน้ำหลาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ในเขตหมู่ 1 หมู่ 2 และหมู่ 8 โดยมีน้ำท่วมขังนานประมาณ 3 – 5 วัน ระดับน้ำสูงสุดประมาณ 2 เมตร ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละ

พื้นที่ และเนื่องจากการไหลของแม่น้ำน่านและน้ำว่าที่ไหลผ่านพื้นที่ตำบลไหล่น่านค่อนข้างแคบแคียว ประกอบกับการไหลของน้ำที่เชี่ยวกรากในช่วงฤดูฝนที่น้ำไหลบ่าจึงส่งผลให้ตลิ่งถูกกัดเซาะสร้างความเสียหายให้แก่เจ้าของพื้นที่ ขณะเดียวกัน ดินที่ถูกกัดเซาะจะถูกพัดพาและอาจก่อให้เกิดการทับถมจนเป็นสาเหตุให้ลำน้ำตื้นเขินต่อไป ส่วนในฤดูแล้งแม่น้ำในแม่น้ำน่านหรือน้ำว่าจะไม่ถึงกับแห้งขอด แต่ในบางปีจังหวัดจะออกประกาศให้งดการใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกข้าวนาปรัง แต่ยังให้สามารถเพาะปลูกพืชชนิดอื่นที่ใช้น้ำน้อยกว่าได้ เช่น ข้าวโพด งาม และถั่วลิสง เป็นต้น ทั้งนี้ ยังพบว่ามีปัญหาคูณภาพน้ำประปาในบางช่วงเวลา กล่าวคือ น้ำประปามีสีขุ่น รสเค็ม หรือแหล่งน้ำดิบสำหรับการผลิตน้ำประปาไม่เพียงพอ เช่น ต้องขุดเจาะบ่อดาล 3 – 4 ครั้ง จึงสามารถพบแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปาได้

แนวทางการแก้ไขปัญหา พื้นที่ภายใต้การดูแลรับผิดชอบของ อบต. ไหล่น่าน ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้น ซึ่งได้ยื่นขอของบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่องถึงแม้ว่าจะยังไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่ โดยสำหรับการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในเบื้องต้นได้จัดเตรียมพื้นที่สำหรับให้ผู้ใช้ประสบภัยได้อพยพเคลื่อนย้ายข้าวของเครื่องใช้ไว้ยังที่ปลอดภัย แต่การแก้ไขปัญหานี้ในระยะยาวต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนงบประมาณเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างคันดินชะลอการไหลบ่าของน้ำ การสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งพัง การขุดลอกลำน้ำ (ในกรณีน้ำกัดเซาะตลิ่ง) หรือการสร้างแหล่งรองรับน้ำเพื่อช่วยลดปัญหาน้ำท่วมขังและให้มีแหล่งน้ำใช้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในฤดูแล้งหรืออาจเป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปาในลำดับต่อไป อย่างไรก็ตาม การนำน้ำจากแม่น้ำน่านหรือน้ำว่ามาเป็นแหล่งน้ำดิบเพื่อผลิตน้ำประปายังคงไม่สามารถปฏิบัติได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำตามช่วงฤดูกาลที่แตกต่างกันยังส่งผลให้เกิดความยุ่งยากในการดำเนินการ นอกจากนี้ ปัญหาอีกประการที่พบในพื้นที่คือ ในกรณีน้ำกัดเซาะตลิ่งพบว่าบางแห่งที่เจ้าของที่ดินมีเพียงโฉนดเท่านั้น แต่ไม่มีพื้นที่ที่แท้จริง เพราะที่ดินได้ถูกน้ำกัดเซาะไปทั้งหมดซึ่งสร้างความเสียหายเป็นอย่างยิ่งให้แก่ผู้เป็นเจ้าของ โดยขณะนี้เจ้าของที่ดินอยู่ระหว่างดำเนินการเพื่อหาทางแก้ไขร่วมกับกรมที่ดิน

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำโดยชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ตำบลไหล่น่านเห็นได้จากการจัดสร้างฝายต้นน้ำลำธาร (check dam) ในลำธารต้นน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำน่านหรือน้ำว่า ซึ่งประกอบด้วยฝายกั้นถาวรที่สร้างจากปูนซีเมนต์ร่วมกับคันดิน ประมาณ 210 แห่ง และฝายผสมผสานแบบตาข่ายที่สร้างจากตาข่ายลวดและก้อนหิน ประมาณ 200 แห่ง รวมถึงภาครัฐได้จัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรและให้การสนับสนุนการเพาะปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น เงาะ ทุเรียน เป็นต้น ซึ่งเป็นพืชที่มีระบบรากลึกช่วยยึดหน้าดินจึงลดการพังทลายของดิน (soil erosion) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกในเขตพื้นที่สูงทดแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นพืชเชิงเดี่ยวที่เป็นสาเหตุให้เกิดการพังทลายของดิน ทั้งนี้ ในปัจจุบันเกษตรกรที่ใช้ประโยชน์จากสถานีสูบน้ำทั้ง 3 แห่ง ได้ร่วมกัน

ลงทะเบียนเพื่อขอจัดตั้ง “กลุ่มผู้ใช้น้ำน่านและว้า” กับจังหวัดน่าน โดยมี “กลุ่มรักษาน่าน” ซึ่งเป็นหน่วยงานภาคเอกชนที่ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำน่าน และมณฑลทหารบกที่ 38 (ค่ายสุริยพงษ์) เป็นพี่เลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรน้ำ เนื่องจากเล็งเห็นความสำคัญว่า “จังหวัดน่านเป็นพื้นที่ต้นน้ำ” ดังนั้น เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์หรือลดความเสียหายที่เกิดจากพิบัติภัยทางน้ำจึงต้องให้ความสำคัญกับพื้นที่ต้นน้ำ

(3) กลุ่มนักวิชาการและเครือข่ายในพื้นที่ สรุปประเด็นสำคัญดังนี้

สถานการณ์ปัจจุบัน ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำผืนเป็นหลักในการทำ การเกษตร นอกนั้นอาศัยน้ำจากการขุดเจาะบาดาลมาใช้ประโยชน์ มีเพียงพื้นที่บางส่วนของพื้นที่อาศัยลำน้ำ น่านในการสูบน้ำขึ้นมาใช้ทำการเกษตร ประชาชนในพื้นที่จะอาศัยการปลูกพืชไร่ เป็นหลัก ได้แก่ ข้าวโพด ยางพารา ลำไยและยาสูบ เนื่องจากโดยสภาพพื้นที่ในเขตตำบลโหล่นานและตำบลกลางเวียง เป็นพื้นที่ปราศการตัดสายที่ต้องรับน้ำมาจากสายน้ำน่านที่ไหลมาจากประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว ก่อนที่จะกระจายไหลลงพื้นที่ด้านล่างในเขตจังหวัดแพร่ และไหลต่อไป ยังพื้นที่ภาคกลาง ทำให้แต่ละปีมีน้ำท่วมขังในเขตพื้นที่เป็นปริมาณมาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน และ มีน้ำท่วมขังเพิ่มมากขึ้นทุกปี ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาระดับความรุนแรงของปัญหาเพิ่มมากขึ้น ทุกปี ประชาชนต้องรับความเดือดร้อนทั้งในด้านที่อยู่อาศัย และพืชผลทางเกษตรถูกน้ำท่วมอย่าง หนัก ปัญหาดังกล่าวแทบจะไม่ลดลงเลยเนื่องจากไม่มีระบบชลประทานที่จะรองรับในการแก้ปัญหา น้ำท่วม ประกอบกับสภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ลุ่ม น้ำไหลมาจากพื้นที่สูงก็มาสะสมอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอ เวียงสา กลายเป็นพื้นที่รับน้ำก่อนที่จะกระจายไปสู่เขตพื้นที่ด้านล่าง

ด้านความขัดแย้ง จากปัญหาการเข้าถึงแหล่งน้ำ แม้ว่าปัจจุบันปัญหาจะไม่ได้มีความขัดแย้ง รุนแรง แต่สภาพปัญหาหลักที่เกิดขึ้นจากอุทกภัยที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี คนพื้นที่น่านต้องกลายเป็นจำเลย ทางสังคมเนื่องจากบางส่วนเข้าใจว่าประชาชนที่ทำไร่ในเขตพื้นที่จังหวัดน่านเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหา อุทกภัยรุนแรงจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดที่ต้องอาศัยพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก และได้ ทำลายพื้นที่ป่าต้นน้ำ ทำให้เมื่อฝนตกมากขึ้นไม่สามารถชะลอการไหลของน้ำ ปริมาณน้ำในแต่ละปีจึง เพิ่มขึ้น คนน่านจึงมักถูกคนในพื้นที่ด้านล่างเข้าใจว่าเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดความรุนแรงของปัญหา อย่างไม่รู้ก็ตาม ปัญหาดังกล่าวกำลังได้รับแก้ไขจากการเข้ามาช่วยเหลือของหลายหน่วยงานโดยการเข้า มาส่งเสริมทำการเกษตรที่หลากหลายเพื่อลดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำ

การแก้ปัญหา หลายหน่วยงานได้เข้ามาช่วยเหลือพื้นที่จังหวัดน่านทั้งในรูปแบบการฟื้นฟู สภาพป่าต้นน้ำให้กลับคืนสภาพในการเป็นพื้นที่กักเก็บน้ำก่อนที่จะไหลมาสู่พื้นที่ด้านล่าง โดยเฉพาะ การเกิดโครงการปิดทองหลังพระตามแนวพระราชดำริที่หลายหน่วยงานได้เข้ามาส่งเสริมอาชีพและ การปลูกพืชทางเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและให้ผลตอบแทนที่ดีกว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ทั้งนี้ แนวทางแก้ปัญหาควรจะประกอบด้วยหลักการดังนี้

1) ควรมีการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยประชาชนไม่ควรจะปล่อยให้สภาพป่าฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ ในหลายพื้นที่โครงการปลูกป่าไม่ได้ช่วยให้ยั่งยืน เนื่องจากเมื่อปลูกป่าแล้วก็ไม่ได้มีการดูแล การดูแลธรรมชาติไม่ใช่การปลูกป่าเพิ่ม แต่ควรจะปล่อยพื้นที่ไว้ให้ระบบธรรมชาติฟื้นฟูตัวเอง ด้วยการปลูกพืชคลุมดินรักษาความชื้นของผิวดินอย่างการปลูกหญ้าแฝก การปลูกกล้วยป่า เพื่อรักษาความชื้นของพื้นดินให้ได้ก่อนที่จะนำไปย่นต้นไปปลูก และการปลูกป่าควรจะมีการดูแลพื้นที่ปลูกอย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดการร่วมกันกับชาวบ้านในพื้นที่ ให้ประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ดูแลป่าโดยต้องได้รับประโยชน์ร่วมกัน เช่น การส่งเสริมการปลูกกาแฟในพื้นที่ป่า การปลูกโกโก้ เป็นต้น

2) การลดพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และยาสูบ โดยภาคเอกชนควรจะดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรที่ปลูกในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ ควรจะมีการขึ้นทะเบียนพื้นที่ปลูกอย่างเป็นระบบ และจำกัดการรับซื้อเฉพาะผลผลิตที่มาจากแหล่งปลูกที่มีหลักฐานการถือครองที่ถูกต้อง

3) การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ด้านการแก้ปัญหา ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ควรจะมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำร่วมกัน โดยเฉพาะจังหวัดน่านเป็นจังหวัดที่ประชาชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันและพึ่งพากันเองในชุมชนที่สูง ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีศาสนาพุทธเป็นที่เคารพศรัทธาของคนในพื้นที่ พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีส่วนอย่างมากต่อการแก้ปัญหาในหลายพื้นที่ เช่น การทำโครงการบวชป่าต้นน้ำ การประกาศเขตพื้นที่อุทยานห้ามจับสัตว์น้ำ เป็นต้น

4) การปลูกฝังเด็กและเยาวชนความตระหนักรู้ถึงสิ่งแวดล้อม การนำเด็กและเยาวชนมาอบรมหลักทางศาสนาและสอดแทรกเนื้อหาการอนุรักษ์ทรัพยากรนับเป็นการให้การศึกษาที่ได้ผลอย่างมากต่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต และเป็นแนวทางการบริหารจัดการน้ำที่จะช่วยลดต้นทุนภาครัฐในการอนุรักษ์ป่าอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำได้เป็นอย่างดี โดยมีทั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ นาน ที่เป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดรูปแบบการอนุรักษ์ที่เกิดจากประชาชนคนรากหญ้า นอกจากนี้ ในส่วนกลุ่มพระสงฆ์ที่ทำงานในพื้นที่ร่วมกับผู้นำชุมชนในเขตพื้นที่อำเภอเวียงสา อย่างวัดบุญยืนพระอารามหลวง โดยมีพระ (สมุสमान) แสดงบทบาทนำโดยการเป็นแกนนำที่สำคัญในการให้ความรู้แก่ประชาชนในการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

5.3 ผลการศึกษาจากเวทีรับฟังความคิดเห็นผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจาก 3 กลุ่ม ได้แก่ ชุมชนลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ ชุมชนลุ่มน่าน จังหวัดน่าน และกลุ่มเชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ โดยผู้เข้าร่วมครอบคลุมจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม นักวิชาการ และชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา และเนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ Covid-19

การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นครั้งนี้จึงได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการประชุมแบบออนไลน์ในส่วนกลาง ควบคู่กับการประชุมเวทีในพื้นที่ทั้งสองเวทีไปพร้อมกัน ผลการประชุมสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

5.3.1 สภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำ่าน

ภาพรวมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำบริเวณชุมชนลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำ่าน มีแนวทางดังนี้

- สิทธิการใช้น้ำ สิทธิการใช้น้ำของประชาชนส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงเพียงการใช้น้ำประปา แต่สิทธิการใช้อย่างไรก็ตามเพื่อการเกษตรยังมีน้อย และสิทธิการใช้น้ำของคนที่อยู่ปลายน้ำมีสิทธิในการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากน้ำมากกว่าคนที่อาศัยอยู่ต้นน้ำ ที่ต้องดำเนินการและบริหารจัดการเรื่องการใช้้ำโดยกลุ่มคนในพื้นที่หรือชุมชน

- การบริหารจัดการน้ำของชุมชน การบริหารจัดการน้ำหรือการใช้น้ำของชุมชนในพื้นที่สูงหรือคนบนดอยและชุมชนพื้นที่ราบยังไม่เป็นระบบและเป็นรูปธรรมเท่าที่ควร โดยชุมชนในพื้นที่สูงส่วนใหญ่ขาดเครื่องมือหรือสิ่งก่อสร้างสาธารณูปโภคเพื่ออำนวยความสะดวก ดังนั้นคนพื้นที่สูงจะมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการนำน้ำมาใช้ เช่น การต่อท่อน้ำ แต่ไม่มีระบบการกรองน้ำหรือการฆ่าเชื้อ ส่วนในด้านการเกษตรมีการใช้น้ำฝนเป็นหลัก แต่ไม่มีการกักเก็บน้ำและการกระจายน้ำที่เป็นระบบ ซึ่งปัจจุบันคนพื้นที่สูงได้มีการซื้อน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภคกันมากขึ้น จึงควรต้องมีระบบการจัดเก็บน้ำในช่วงน้ำหลากเพื่อใช้ช่วงฤดูแล้ง หรือยามฝนทิ้งช่วง ส่วนการใช้น้ำของชุมชนพื้นที่ราบจะต้องวางแผนการกระจายน้ำที่มีประสิทธิภาพและลดต้นทุนให้ชาวบ้าน เช่น การใช้โซลาเซลล์ในการสูบน้ำ ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษากฎหมายให้รอบด้านอย่างเพียงพอ

- วัฒนธรรมการใช้น้ำของชุมชน ชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำส่วนใหญ่มีวัฒนธรรมเรื่องของน้ำและป่าค่อนข้างมาก เนื่องจากชุมชนศรัทธาและมีความเชื่อตามวิถีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนั้นการบริหารจัดการน้ำจึงมีการอิงกับวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนด้วย เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีผายทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เป็นกลไกทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กัน โดยเมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็จะมีกลไกเหล่านี้ในการจัดการน้ำตามวัฒนธรรมของชุมชน

- การผลักดันสิทธิของประชาชนในการบริหารจัดการน้ำ องค์กรผู้ใช้น้ำได้มีการผลักดันการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิของประชาชนในด้านการบริหารจัดการน้ำ โดยเน้นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานเอกชน ซึ่งองค์กรดังกล่าวเกิดจากกฎหมายที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำและมีส่วนร่วมในการดูแลอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ

- การให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้น้ำของชุมชนลุ่มน้ำ ในชุมชนหรือในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการให้ความรู้ อาทิ การใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพในการเพาะปลูกพืชและการเกษตร เช่น การคำนวณปริมาณใช้น้ำของพืชแต่ละชนิดต่อไร่แล้ววางระบบน้ำหยด การส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจที่ใช้น้ำน้อย เป็นต้น

5.3.2 ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

- ปัญหาการกักเก็บน้ำ ในช่วงฤดูน้ำหลากของทุกปี มักมีปัญหาเรื่องการกักเก็บน้ำไว้ใช้ เนื่องจากไม่มีฝายชะลอน้ำหรือแก้มลิง ทำให้ในหน้าแล้งต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และแหล่งน้ำในการทำเกษตร อีกทั้งน้ำหลากยังก่อให้เกิดการกัดเซาะหน้าดิน ดินถล่มพังทลาย เกิดความเสียหายต่อการทำการเกษตรของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำ

- ปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิทธิการใช้น้ำ ได้แก่

1) ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนหรือในพื้นที่ด้วยกัน ซึ่งจะมีมากในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภคและการขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตร จึงจำเป็นต้องพึ่งพาหน่วยงานรัฐที่จะเข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ย

2) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ โดยปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากที่ผ่านมา มีสาธารณูปโภครัฐ เช่น ประปาหมู่บ้าน แต่ในช่วงฤดูแล้งมักเกิดปัญหาผลิตน้ำประปาไม่ทัน ซึ่งแนวทางการแก้ปัญหาเบื้องต้น ประชาชนจะต้องแจ้งหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ เช่น อบต. แต่บางครั้งมีการใช้วิธีการเรียกร้องเรื่องการใช้น้ำผ่านสื่อ ซึ่งวิธีการเรียกร้องผ่านสื่อนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ เนื่องจากการลดความน่าเชื่อถือในกระบวนการทำงานของหน่วยงานภาครัฐ ดังนั้น จึงควรให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับการร้องเรียนกับหน่วยงานของภาครัฐเมื่อเกิดปัญหาหรือเกิดความเดือดร้อนในเรื่องการจัดสรรทรัพยากรน้ำ

3) ความขัดแย้งซึ่งเกิดจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและพืชที่ใช้น้ำมาก เช่น การทำนาปรัง ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกรมชลประทาน ซึ่งมีหน้าที่ต้องควบคุมปริมาณการใช้น้ำของแหล่งน้ำสาธารณะ ซึ่งปัญหาส่งผลกระทบต่อทำการเกษตรของชุมชนในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำ

- ปัญหาคุณภาพน้ำ ดิน และสัตว์น้ำ

1) ปัญหาเกี่ยวกับน้ำเค็ม คุณภาพน้ำลดลง โดยมีสาเหตุจากธรรมชาติหรือส่วนหนึ่งมาจากโรงงานผลิตน้ำแข็งที่ใช้เกลือในการผลิต จึงอาจมีส่วนทำให้น้ำเค็มและเป็นสัญญาณเตือนให้ต้องมีการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาชั้นเกลือใต้ดินในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งปัญหาน้ำเค็มส่งผลกระทบต่อผู้ใช้น้ำในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี ที่ต้องอาศัยน้ำจากแม่น้ำชีในการผลิตน้ำประปา และระบบน้ำในโรงพยาบาล นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อคุณภาพของดิน ซึ่งมีผลต่อการเพาะปลูกพืชของเกษตรกรในชุมชนลุ่มน้ำ

2) ปัญหาหน้าดินถูกทำลาย เนื่องจากการขุดลอกลำน้ำชีของโครงการภาครัฐ ก่อให้เกิดปัญหาตลิ่งพัง ลำน้ำตื้นเขิน และเมื่อน้ำไหลแรงทำให้เกิดการกัดเซาะหน้าดิน ทำให้หน้าดินพังทลายเสียหาย ซึ่งต้องใช้เวลานานในการฟื้นฟูสภาพดินให้กลับคืนมาตามธรรมชาติ

3) ปัญหาทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง เนื่องจากลำน้ำตื้นเขินและคุณภาพน้ำลดลงจากปัญหาน้ำเค็ม ส่งผลให้เกิดปัญหาทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงตามไปด้วย ภาครัฐจึงควรเข้ามาให้ความรู้

เกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ สัตว์น้ำ และรักษาคุณภาพดินแก่ชุมชน รวมทั้งการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเพื่อความมั่นคงทางด้านอาหารและอาชีพ

- ปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำ ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาการจัดการเรื่องน้ำและป่าในชุมชนน้อย ตัวแทนชุมชนได้เสนอเรื่องเข้าไปในแผนของท้องถิ่น แต่ประชาชนได้รับการยอมรับน้อยมาก และไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้านการบริหารจัดการน้ำ เช่น การจัดการน้ำในกว๊านพะเยา พบว่า ร้อยละ 70 ที่ได้มีการนำน้ำไปใช้ นำไปทำเป็นน้ำประปาซึ่งทำให้เกิดเป็นประเด็นขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและสถาบันการศึกษา (มหาวิทยาลัยพะเยา)
- ปัญหาเรื่ององค์ความรู้และสิทธิชุมชนถูกละเลย เช่น โครงการเขตเศรษฐกิจพิเศษโดยกลุ่มนักการเมืองซึ่งมีอิทธิพลในพื้นที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำอิง อีกทั้งหน่วยงานของภาครัฐไม่ได้มีการบูรณาการหรือทำงานร่วมกัน

5.3.3 ข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

- สร้างแหล่งกักเก็บน้ำ

1) แหล่งกักเก็บน้ำเพื่อเก็บน้ำช่วงน้ำหลากไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งหรือยามขาดแคลน เช่น ฝายแก้มลิง และเพื่อช่วยไม่ให้เกิดน้ำไหลหลาก ตลิ่งพัง กัดเซาะหน้าดินของพื้นที่ทำการเกษตร และส่งเสริมให้มีภาชนะสำหรับเก็บน้ำฝนในครัวเรือนหรือน้ำที่หน่วยงานภาครัฐจัดสรรช่วยเหลือเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ อีกทั้งการทำบ่อใต้ดินเพื่อเก็บน้ำฝนในช่วงฤดูฝน เพื่อลดการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งของผู้ใช้น้ำรายย่อย และสนับสนุนให้มีการขุดบ่อในแปลงนาเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านจะมีพื้นที่ในการขุดบ่อค่อนข้างน้อยเพราะที่นาส่วนใหญ่เป็นที่นาที่ได้รับจากการแบ่งมรดก กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินจึงลดน้อยลง

2) ธรรมชาติของแหล่งน้ำในพื้นที่สูง จะมีน้ำไหลตลอดทั้งปี แต่ (ตาน้ำ/ประปาภูเขา) คนบนพื้นที่สูงหรือบนดอยจะไม่กักเก็บน้ำไว้เท่าที่ควร จึงควรสร้างฝายทดน้ำเล็ก ๆ เพื่อเก็บกักน้ำแล้วต่อท่อต่อไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ให้มีน้ำใช้อย่างทั่วถึง ดังเช่นการทำที่กักเก็บน้ำในพื้นที่จังหวัดน่าน ซึ่งกรมทรัพยากรน้ำไปสร้างให้ ส่วนน้ำที่ไหลลงพื้นที่ราบก็ควรมีห้วย หนอง หรือสร้างที่กักเก็บน้ำไว้ใช้

3) สร้างฝายชะลอน้ำเพื่อคนปลายน้ำ โดยการชะลอให้น้ำไหลช้าแล้วเก็บไว้เป็นระยะ ๆ ทุก ๆ 500 เมตร หรือ 1 กิโลเมตร

- การจัดการองค์ความรู้แก่ชุมชน ให้ความสำคัญในการให้ความรู้เรื่องการจัดการน้ำกับคนในชุมชน เช่น การจัดเก็บน้ำในฤดูฝนไว้ใช้หน้าแล้ง วิธีการป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน การอนุรักษ์ดินและน้ำร่วมกัน หรือองค์ความรู้เรื่องพระราชบัญญัติน้ำปี 2561 ทั้งประเด็นที่เกี่ยวกับสิทธิการใช้น้ำในครัวเรือน สิทธิการใช้น้ำเพื่ออุตสาหกรรมต่าง ๆ และสิทธิการใช้น้ำในกิจการขนาดใหญ่ เพื่อสร้างความเข้าใจและไม่ให้ชุมชนวิตกกังวลเกินไป เช่น เรื่องสิทธิการใช้น้ำที่ถูกต้อง โดยเฉพาะ

ประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดเก็บค่าน้ำในผู้ใช้น้ำประเภท ซึ่งเดิมชุมชนมีความเชื่อในเรื่องน้ำ 3 และ 2 1 ว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะที่สามารถใช้ได้อยู่แล้ว โดยภาครัฐไม่ต้องเข้าไปควบคุม นอกจากนี้ ควรให้ความรู้โดยการผสมผสานระหว่างความรู้ใหม่ เช่น ภาวะโลกร้อน กับกลไกเดิมของชุมชนในเรื่องการฟื้นฟูรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ และควรสร้างความตระหนักแก่ชุมชนในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ โดยการดำเนินการดังกล่าวจะต้องเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนและมีกลไกการขับเคลื่อนโดยผู้แทนชุมชน

- สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับองค์กร และ หน่วยงานทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการจัดการปัญหาสิทธิการใช้น้ำ เพื่อลดความขัดแย้งและปัญหาการแย่งการใช้น้ำของประชาชน โดยประชาชนมีส่วนในการให้ข้อมูลกับภาครัฐ

- การบริหารจัดการน้ำควรมองทั้งระบบนิเวศ และยึดหลักการจัดการและการแก้ปัญหาแบบองค์รวม ไม่ควรมองเฉพาะเรื่อง “น้ำ” แต่เพียงอย่างเดียว ควรพิจารณาเกี่ยวกับการบริหารจัดการพื้นที่ป่า การอนุรักษ์และฟื้นฟูดิน และการทำการเกษตรมาเป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการด้วย

- สนับสนุนให้ชุมชนและเกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจที่ใช้น้ำน้อยหรือปลูกพืชระยะสั้น เช่น มะม่วง ทุเรียน เงาะ ในพื้นที่หุบเขา และมีสภาพอากาศและพื้นที่เหมาะสม โดยเฉพาะผลผลิตมะม่วงน้ำดอกไม้ ซึ่งสามารถส่งออกได้ เป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่ต้นน้ำ หรือนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น ระบบน้ำหยด เพื่อช่วยลดปัญหาการใช้น้ำในภาคเกษตร รวมทั้งภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้การสนับสนุนในการให้ความรู้แก่ชุมชนเรื่องการปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย เพื่อช่วยบริหารจัดการปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำของภาคเกษตรกรรม

- นำแนวทางการบริหารจัดการน้ำตามหลักการบริหารจัดการน้ำของ ร.9 “รักษาน้ำไว้ในดิน รักษาดินให้อยู่กับที่” ซึ่งในช่วงน้ำหลากน้ำจะไหลทิ้งจากภูเขาตลอด ดังนั้นจึงควรมีการจัดการเก็บรักษาน้ำ โดยการสร้างแหล่งเก็บกักน้ำ หรือการทำประปาภูเขา หรือสร้างนวัตกรรมเพื่อเก็บน้ำไว้ใต้ดิน นอกจากนี้ ควรมีการกระจายน้ำบนภูเขา เช่น วิธีการกักน้ำ โดยการเก็บกักน้ำตามหนอง บึง ในชุมชน เพื่อลดภาวะน้ำไหลหลาก

- ส่งเสริมวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ชุมชนทางภาคเหนือในการบริหารจัดการน้ำอย่างสันติวิธีควรอิงกับวัฒนธรรมของท้องถิ่น และการสื่อสารความรู้ต่าง ๆ ต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อ หรือพิธีกรรมของชุมชนเพื่อการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ และอาจศึกษาเปรียบเทียบการบริหารจัดการน้ำระหว่างพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคเหนือ

- การแก้ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ แนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและสิทธิการใช้น้ำ ได้แก่ การบริหารโดยใช้กฎระเบียบ การใช้แนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟู และการผลักดันแนวทางการบริหารจัดการน้ำที่เน้นการมีส่วนร่วมทุกระดับสู่ระดับนโยบาย

- แนวทางการบริหารจัดการน้ำเพื่อความยั่งยืน ได้แก่ การนำเสนอข้อมูลความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำของแต่ละพื้นที่ โดยคณะหรือกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำเป็นกลไกหนึ่งที่ต้องตั้งขึ้นแล้วจะต้องผลักดันให้ทำงานได้จริง และต้องมีกฎกติกาที่ยึดหลักธรรมาภิบาล เช่น การนำเอากฎชุมชนและกฎหมายมาผนวกกันเพื่อนำไปสู่การเป็นกฎหมายท้องถิ่น

- ควรมีการศึกษา ค้นคว้า หรือวิจัยเกี่ยวกับประสิทธิภาพในการสร้างพื้นที่เก็บกักน้ำ หรือศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่กักเก็บน้ำตามธรรมชาติว่าสามารถกักเก็บน้ำได้มากน้อยเพียงใด และช่วยแก้ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำได้จริงหรือไม่ เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนการใช้น้ำและบริหารจัดการน้ำได้ในอนาคต อีกทั้งในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งน้ำทั้ง 2 พื้นที่ลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำน่าน อาจจะทำแบบคู่ขนานโดยศึกษาบริบทและวิธีการดำเนินงานแต่ละพื้นที่แล้วสรุปเป็นกรณีศึกษาต่อไป

โดยสรุปผลการสำรวจข้อมูลในพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ และลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน พบว่าชุมชนทั้งสองลุ่มน้ำเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างจากชุมชนเกษตรกรรมในอดีต กล่าวคือครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่โครงสร้างอายุที่มีผู้สูงวัยสัดส่วนใกล้เคียงกับวัยแรงงาน ดังนั้นแนวโน้มวัยแรงงานในภาคเกษตรก็ต้องเผชิญกับปัญหาใหญ่ในอนาคต ทั้งนี้ แม้จะพบว่าคนส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาแต่ผู้ตอบแบบสอบถามมากกว่าร้อยละ 70 มีความรู้ด้านสิทธิของชุมชนเป็นอย่างดี และมีทัศนคติต่อความขัดแย้งในเชิงบวกที่พร้อมจะแก้ปัญหาพร้อมกับทุกฝ่าย ส่วนสถานการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้งปรากฏว่าเกิดขึ้นบ้าง แต่ได้หาทางออกการแก้ปัญหาในเชิงสันติวิธีด้วยการส่งตัวแทนอย่างกำนันและผู้ใหญ่เข้าเจรจากับชุมชน สำหรับข้อเสนอแนะของชุมชนในพื้นที่จากการรับฟังความคิดเห็นที่สำคัญคือ การขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งที่ต้องการน้ำในการทำการเกษตรกรรมและน้ำเพื่อการอุปโภค ขณะที่ปัญหาหน้าท่วมในฤดูน้ำหลาก ข้อเสนอแนะด้านการจัดการน้ำคือชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการ และควรมีการจัดทำระบบกักเก็บน้ำด้วยวิธีการที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ เช่น การทำฝายชะลอน้ำ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตามคติความเชื่อของชุมชน เป็นต้น ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะได้นำไปวิเคราะห์ประกอบการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายต่อไป

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทนี้นำเสนอสรุปผลการศึกษา การวิเคราะห์สถานการณ์สิทธิชุมชน และข้อเสนอทางนโยบายและยุทธศาสตร์ในการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี โดยใช้ข้อมูลผลการศึกษาเชิงประจักษ์จากพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ และลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน ผนวกกับข้อมูลจากการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นฐานในการนำเสนอ ข้อมูลสรุปดังต่อไปนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

6.1.1 ข้อมูลผลการศึกษาจากแบบสอบถาม

ข้อมูลจากกลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ บ่งชี้ว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรมที่มีความต้องการน้ำเพื่อประกอบอาชีพเพาะปลูกพืช แต่การดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากฝนทิ้งช่วงหรือการกระจายตัวของฝนไม่สม่ำเสมอจะเสริมน้ำจากแหล่งน้ำสำรองอื่น เช่น น้ำบ่อ น้ำบาดาล และน้ำชลประทาน อย่างไรก็ตาม ความต้องการดังกล่าวไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกพืช และรวมถึงความต้องการน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวันที่ทำให้ปัจจุบันการซื้อน้ำเพื่อการบริโภคเป็นเรื่องที่ยอมรับได้หรือนิยมปฏิบัติทั่วไปซึ่งย่อมหมายถึงค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นและเชื่อมโยงถึงผลกระทบด้านสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นหากบริโภคน้ำดื่มไม่มีคุณภาพ ขณะเดียวกันพบว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการบริหารจัดการน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติยังขาดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนอันเนื่องมาจากขาดความผูกพันกับน้ำตามความผันแปรของยุคสมัยทดแทนความสัมพันธ์กับธรรมชาติดังเช่นในอดีต สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในด้านอื่น ๆ เช่น แหล่งอาหาร (จับสัตว์น้ำ) วัฒนธรรม/ประเพณี และการสัจจกร ที่ถูกลดทอนบทบาทไป นอกจากนี้ความไม่เพียงพอของน้ำเพื่อการเกษตรกรรม การอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือนยังอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในอนาคต หากทรัพยากรน้ำกลายมาเป็นข้อจำกัดในการดำรงชีวิต ประกอบกับการตระหนักรู้ถึงสิทธิการใช้น้ำเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ซึ่งชุมชนได้ให้ข้อสังเกตว่าหากเกิดความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรน้ำขึ้นจริง การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งผ่านคนกลาง เช่น ผู้นำชุมชน (กำนันผู้ใหญ่บ้าน) จะสามารถแก้ไขปัญหาก็ได้ หรือการเข้ามามีบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่เข้ามาส่งเสริมการสร้างจิตสำนึก/การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

ทรัพยากรน้ำผ่านการดำเนินกิจกรรม/โครงการต่าง ๆ ที่รัฐให้การสนับสนุน สอดคล้องกับความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจของผู้ตอบแบบสอบถามต่อหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องหรือมีบทบาทในการจัดสรรทรัพยากรน้ำต่อ (1) ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ (2) สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน และ (3) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ

เช่นเดียวกับข้อมูลจากกลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน บ่งชี้ว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรมโดยอาศัยอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ และมีการใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรกรรมแต่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกร ส่งผลให้ต้องใช้น้ำจากบ่อน้ำในไร่นาหรือน้ำบาดาลเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่น้ำดื่มเพื่อการบริโภคได้จากการซื้อน้ำขวด แม่น้ำน่านยังมีคุณภาพน้ำดีจึงอาจทำให้การร่วมกิจกรรมแก้ปัญหาหน้าเสียน้อย แต่เพื่อเป็นการอนุรักษ์ลุ่มน้ำจะเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนต่อการใช้แหล่งน้ำสาธารณะและได้รับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้พบว่าความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในการจัดทำฝายชะลอน้ำ การเข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือภัยแล้ง รวมถึงปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำ เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำน่าน อย่างไรก็ตาม ได้พบปัญหาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เช่น ขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่เกษตร ส่วนใหญ่ในทุกปีหรือเคยเป็นบางปี แต่ยังไม่เกิดปัญหาความขัดแย้งด้านการใช้น้ำ ส่วนใหญ่จึงไม่พบการร้องเรียนเรื่องการจัดการน้ำกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีความพึงพอใจต่อการจัดสรรทรัพยากรน้ำในปัจจุบัน แต่หากมีความขัดแย้งเกิดขึ้นการแต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจาเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวซึ่งหากไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งได้ อาจให้ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เข้ามาช่วยคลี่คลายความขัดแย้ง ทั้งนี้ ชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ดังเห็นได้จากการเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกรณีมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะผ่านการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐ สอดคล้องกับความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจของผู้ตอบแบบสอบถามต่อหน่วยงานรัฐที่มีบทบาทในการจัดสรรทรัพยากรน้ำต่อ (1) ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ (2) สิทธิในการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน และ (3) การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ

เมื่อเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำและบริบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำน่านพบว่า ส่วนใหญ่ทั้งสองลุ่มน้ำใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรมแต่ยังไม่เพียงพอตลอดทั้งปี จึงส่งผลให้ต้องใช้น้ำสำรองจากแหล่งอื่น เช่น บ่อน้ำในไร่นา หรือบ่อบาดาล โดยเฉพาะผู้ที่อยู่อาศัยในเขตลุ่มน้ำชี ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำพบว่า ผู้อาศัยในเขตลุ่มน้ำน่านมีบทบาทต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำผ่านการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ภาครัฐหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจัดขึ้น เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำ หรือความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำมากกว่าผู้ที่อยู่อาศัยในเขตลุ่มน้ำชี อาจเนื่องมาจาก

วิถีชีวิตของคนในกลุ่มน้ำน่านยังคงผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติมากกว่า อย่างไรก็ตาม ทั้งสองกลุ่มน้ำยังไม่พบความขัดแย้งที่มาจากการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ซึ่งอาจเป็นผลสืบเนื่องจากความพึงพอใจต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐหรือหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งนี้ หากมีข้อขัดแย้งขึ้น การเจรจากับผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะช่วยคลี่คลายความขัดแย้งได้ซึ่งเป็นการใช้คนกลางในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามแนวทางสันติวิธีภายใต้แนวคิดสิทธิการใช้น้ำของชุมชน

6.1.2 ข้อมูลผลการศึกษาจากการประชุมกลุ่มย่อยแบบสนทนากลุ่ม

ข้อมูลจากกลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ สะท้อนว่าชุมชนมีความผูกพันกับกลุ่มน้ำจากอดีตถึงปัจจุบัน ใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีอุปโภคภายในครัวเรือน และเป็นแหล่งน้ำสำคัญในภาคการเกษตรโดยเฉพาะการเพาะปลูกมะม่วงซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของจังหวัด โดยคนในชุมชนสามารถเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยชน์ของผู้ที่มีที่ดินติดกับลำน้ำชี อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเป็นพื้นที่ต้นน้ำทำให้เกิดน้ำไหลบ่าในช่วงฤดูฝนส่งผลให้ตลิ่งถูกกัดเซาะหรืออาจพบปัญหาน้ำแห้งขอดในฤดูแล้งจึงทำให้ขาดแคลนน้ำใช้ในช่วงดังกล่าว และจะรุนแรงขึ้นเมื่อจังหวัดประกาศห้ามไม่ให้สูบน้ำจากลำน้ำชี ดังนั้น เพื่อให้มีน้ำใช้ตลอดปีและเป็นการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำที่มีอย่างไม่จำกัดในช่วงฤดูฝน คนในชุมชนจึงต้องการอ่างเก็บน้ำที่มีศักยภาพพร้อมใช้งาน ขณะเดียวกัน การทำการเกษตรที่ใช้สารเคมีมากเกินไปกับการจัดการขยะมูลฝอยที่ไม่ถูกวิธีอาจมีผลต่อคุณภาพของลำน้ำชีในอนาคต จากการตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว ผู้นำชุมชน/ผู้นำท้องถิ่นได้จัดกิจกรรมกระตุ้นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ด้วยการปลูกป่าซึ่งเป็นจุดกำเนิดของทรัพยากรน้ำ หรือกระตุ้นจิตสำนึกการทิ้งขยะหรือจัดการขยะอย่างเหมาะสม รวมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติผ่านความเชื่อและความศรัทธาจากการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ปกป้องรักษาและดูแลพื้นที่ต้นน้ำชีที่คนในชุมชนต้นน้ำชีหรือคนที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีรอบนอกต่างให้ความเคารพส่วนแหล่งกักเก็บน้ำ (อ่างเก็บน้ำ) ที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ยังต้องการงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถจัดสรรทรัพยากรน้ำให้แก่ชุมชนใกล้เคียงได้อย่างทั่วถึงด้วย

สำหรับข้อมูลจากกลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน สะท้อนว่านอกจากแม่น้ำน่านแล้วยังมีแหล่งน้ำสำคัญอีกคือน้ำว่าที่เป็ลน้ำสาขาของแม่น้ำน่าน โดยชุมชนใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำทั้งสองทางเกษตรซึ่งส่วนใหญ่ผ่านระบบชลประทานหรือคลองส่งน้ำที่มีผู้รับผิดชอบดูแลการเปิด-ปิดประตูน้ำหรือเครื่องสูบน้ำโดยเฉพาะ พืชปลูกที่สำคัญในพื้นที่ เช่น ข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยาสูบ อย่างไรก็ตาม น้ำเพื่อการเกษตรยังไม่เพียงพอต่อความต้องการ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง เกษตรกรแก้ปัญหาด้วยการขุดบ่อน้ำในไร่นาหรือเจาะน้ำใต้ดินเพื่อการเพาะปลูกในเขตพื้นที่ของตนเอง ขณะเดียวกัน ส่วนใหญ่ทุกปี

เมื่อถึงฤดูฝนจะมีน้ำหลากทำให้บางพื้นที่เกิดน้ำท่วมซึ่งสร้างความเสียหายต่อพื้นที่เพาะปลูกหรือที่อยู่อาศัย ส่วนการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนได้จากน้ำประปาที่มีแหล่งน้ำดิบจากบ่อบาดาล น้ำประปาที่ผลิตบางครั้งมีปัญหาด้านคุณภาพคือสีขุ่นหรือสีสนิม แต่เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปา ยังคงใช้น้ำใต้ดินเพื่อการผลิต นอกจากนี้ ชุมชนลุ่มน้ำน่านยังไม่พบความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรน้ำทั้งในภาคเกษตรกรรมและการใช้น้ำในครัวเรือน แต่เพื่อให้มีน้ำอย่างเพียงพอ รวมถึงลดความเสียหายจากการท่วมขังของน้ำ การเพิ่มศักยภาพการกักเก็บน้ำของอ่างเก็บน้ำที่มีอยู่ในชุมชนอาจเป็นแนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าว รวมถึงการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งพังหรือคันชะลอการไหลของน้ำในฤดูฝน ขณะเดียวกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน หรือภาคประชาชนเองได้เข้ามามีบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ เช่น การจัดทำฝายต้นน้ำลำธารเพื่อชะลอการไหลของน้ำ ช่วยลดการพังทลายของดิน หรือการฟื้นฟูประเพณีท้องถิ่นคือการเลี้ยงผีฝาย เพื่อสร้างขวัญกำลังใจก่อนการทำการเกษตร หรือเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ยังอยู่ระหว่างการรวม “กลุ่มผู้ใช้น้ำน่านและว่า” เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและป่าไม้ด้วยเล็งเห็นว่าเป็นเขตพื้นที่ต้นน้ำของแม่น้ำน่าน สิ่งสำคัญคือชุมชนยังต้องการความช่วยเหลือด้านงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำทั้งจากภาครัฐหรือภาคเอกชน

เมื่อเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำและบริบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำชีกับพื้นที่ลุ่มน้ำน่านพบว่า ทั้งสองพื้นที่มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำส่วนใหญ่เพื่อการเกษตร โดยเกษตรกรมีอิสระในการใช้น้ำ หากการใช้ประโยชน์จากทั้งสองลุ่มน้ำยังประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งและประสบปัญหาดินพังทลายในฤดูฝนที่มีน้ำหลาก หรือปัญหาน้ำท่วมขังในกรณีของจังหวัดน่าน การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงควรเพิ่มศักยภาพหรือเพิ่มพื้นที่รองรับน้ำเพื่อเก็บน้ำสำหรับใช้ประโยชน์ในฤดูแล้งหรือลดปัญหาน้ำท่วมขังในฤดูฝน ประการสำคัญคือยังไม่พบความขัดแย้งที่เกิดกับการใช้ทรัพยากรน้ำทั้งสองลุ่มน้ำ ทั้งพบว่าการนำประเพณีความเชื่อท้องถิ่นเข้ามาขับเคลื่อนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำด้วย สิ่งนี้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำแม่ทาที่ใช้การเลี้ยงผีขุนน้ำและการซ่อมฝาย ร่องเหมืองฝาย (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย, 2557) หรือประเพณีการแห่ช้างเผือกเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ (พัลลภ หารุคำจา และคณะ, 2561; สามารถ ใจเตี้ย, 2560) เป็นต้น

6.1.3 ข้อมูลผลการศึกษาจากเวทีรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ข้อมูลการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ สามารถสรุปประเด็นที่สำคัญได้ดังนี้

1) สถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน สองลุ่มน้ำประสบปัญหาด้านทรัพยากรน้ำใกล้เคียงกันคือ ในฤดูฝนที่น้ำหลากน้ำจะไหลแรงส่งผลให้ตลิ่งพังทลาย ลำน้ำตื้นเขินจากการทับถมของตะกอนน้ำพัดพา รวมถึงเกิดน้ำท่วมขังในบางพื้นที่ ขณะที่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำชีที่ปัจจุบันเกษตรกรรมมีแนวโน้มปลูกไม้ผลทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น ดังนั้นในอนาคตจึงมีความจำเป็นที่ต้องการใช้น้ำเพิ่มซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำเพื่อการเกษตรในอนาคต

2) ข้อเสนอหรือข้อเรียกร้องเชิงนโยบายต่อภาครัฐ ผู้อยู่อาศัยในเขตพื้นที่สองลุ่มน้ำแสดงความต้องการต่อการจัดสรรทรัพยากรน้ำด้วยการเพิ่มการกักเก็บน้ำและชะลอการไหลของน้ำในช่วงฤดูฝนด้วยการสร้างฝายชะลอน้ำซึ่งอาจมีส่วนช่วยให้สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้เพิ่มขึ้น รวมถึงลดการพังทลายของตลิ่ง และการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อนำน้ำที่มีมากในฤดูฝนสำรองไว้ในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ และอาจมีส่วนช่วยลดความรุนแรงของสภาวะน้ำท่วมขังเนื่องจากมีพื้นที่รองรับน้ำเพิ่มสูงขึ้น

3) ข้อเสนอแนะและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องจากภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม และนักวิชาการ ได้แสดงทัศนะจากประสบการณ์หรือความรู้ในสายงานที่เกี่ยวข้องต่อการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี โดยสรุปได้ดังนี้ (1) การบริหารจัดการน้ำแบบองค์รวมประกอบด้วยทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ และดิน รวมถึงระบบนิเวศ โดยให้คนในชุมชนใกล้เคียงซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงจากทรัพยากรเหล่านั้นมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (2) นำความเชื่อและประเพณีท้องถิ่นร่วมกับความรู้สมัยใหม่ในการบริหารจัดการน้ำ โดยนอกจากจะช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำแล้วยังช่วยอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นให้คงอยู่ ประเพณี เช่น การเลี้ยงผีฝาย ผีขุนน้ำ และการพึ่งธรรมชาติขณะที่ความรู้สมัยใหม่ที่น่าสนใจอาจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การปลูกป่า ฯลฯ หรือรวมถึงความรู้ในภาคเกษตรกรรมที่ใกล้ชิดกับการใช้ทรัพยากรน้ำ เช่น การเพาะปลูกที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร หรือเลือกปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย เป็นต้น (3) ความขัดแย้งจากการใช้น้ำอาจเกิดขึ้นในมิติที่หลายความสัมพันธ์ เช่น ชาวบ้านกับชาวบ้าน ชุมชนกับชุมชน หรือชุมชนกับรัฐ แนวทางการแก้ไขปัญหาควรให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายพึงพอใจกับผลที่เกิดขึ้น ซึ่งจากหลายกรณีศึกษาที่ผ่านมาพบว่าการใช้แนวทางสันติวิธีสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้ เช่น เจริญไกลเกลี่ยผ่านคนกลางซึ่งในระดับชุมชนผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดคือกำนันและผู้ใหญ่บ้าน (4) คุณภาพน้ำอาจเปลี่ยนแปลงทั้งมีสาเหตุจากธรรมชาติหรือการกระทำของมนุษย์และส่งผลในวงกว้างต่อพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ดังนั้น การใช้แนวทางบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนด้วยการสร้างอ่างกักเก็บน้ำอาจมีส่วนช่วยลดผลกระทบได้ และเพื่อลดปัญหาด้านคุณภาพทรัพยากรน้ำ การสร้างความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำ การปฏิบัติทางกฎหมายของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำย่อมช่วยรักษาคุณภาพน้ำได้เช่นกัน เช่น การบำบัดน้ำเสียจากโรงงานก่อนปล่อยสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ รวมถึงไม่

ทั้งขยะ สิ่งปฏิกูลสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ และ (5) ข้อกังวลจากหน่วยงานรัฐในระยะเวลาอันใกล้คือการประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ ปี พ.ศ. 2561 อาจส่งผลให้กฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำเปลี่ยนแปลงไป

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้พื้นที่ต้นน้ำทั้งสองลุ่มน้ำจะมีความสำคัญในฐานะการเป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำทั้งสองสาย แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรน้ำยังคงมีอยู่ซึ่งการดำเนินการแก้ไขปัญหาลำต้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลที่จะเกิดขึ้น ขณะเดียวกันการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำทั้งสองยังเกิดขึ้นทั้งในเขตกลางน้ำและปลายน้ำด้วย ดังนั้น การบริหารจัดการน้ำแบบองค์รวมเพื่อความยั่งยืนแก่ทรัพยากรน้ำจึงควรพิจารณาดำเนินการในรูปแบบของเครือข่ายลุ่มน้ำ โดยหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องและคนที่ใช้น้ำตลอดทั้งลุ่มน้ำ อันได้แก่ คนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ควรร่วมมือกันบริหารจัดการลุ่มน้ำให้เกิดการใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างเท่าเทียมกัน ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำซึ่งมีส่วนช่วยลดปัญหาหรือลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรน้ำในอนาคต

6.2 วิเคราะห์ผลการศึกษาจากแนวคิดสู่การปฏิบัติในพื้นที่

6.2.1 กฎหมายเป็นเครื่องมือขั้นต้นในการส่งเสริมสิทธิของชุมชนต่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำตามแนวทาง “สันติวิธี”

ในระดับนโยบายประเทศไทยได้ให้โอกาสชุมชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้การรับรอง “สิทธิชุมชน” ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (มาตรา 43) ประกอบกับการขับเคลื่อนสิทธิดังกล่าวผ่านแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ที่ให้ความสำคัญต่อชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรมและป้องกันการพังทลายของดิน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเขตพื้นที่ต้นน้ำมีความสำคัญต่อทรัพยากรน้ำ เพราะเป็นแหล่งกำเนิดน้ำและส่งผ่านน้ำแล้วรวมตัวกันเป็นลำธาร แม่น้ำ ลำคลอง ฯลฯ ประการสำคัญคือการประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 นับเป็นความก้าวหน้าครั้งสำคัญในการบริหารทรัพยากรน้ำในเชิงบูรณาการให้มีทิศทางสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมได้อย่างรวดเร็ว ลดความซ้ำซ้อนด้านงบประมาณ แผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับน้ำ และยังช่วยประสานข้อมูลหน่วยงานรัฐให้คล่องตัวขึ้นทั้งภาวะปกติหรือวิกฤตต่าง ๆ อันก่อให้เกิดระบบข้อมูลทางน้ำที่มีความชัดเจน สามารถนำมาใช้รับมือภัยพิบัติทางน้ำได้อย่างเป็นระบบและเกิดประสิทธิภาพ

สูงสุด ซึ่งกฎหมายเหล่านี้ได้กำหนดให้ชุมชนมีสิทธิในการอนุรักษ์ จัดการและใช้ประโยชน์ รวมถึงการเข้าซื้อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานรัฐเพื่อให้มีระบบสวัสดิการของชุมชน ซึ่งกฎหมายย่อยดังเช่นพระราชบัญญัติว่าด้วยการเข้าซื้อเสนอข้อบัญญัติท้องถิ่น พ.ศ. 2542 จะเป็นช่องทางหรือเครื่องมือให้กับชุมชนในการร่วมจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ของตน ชุมชนจึงควรแสวงหาช่องทางทางกฎหมายเพื่อสร้างโอกาสในการใช้สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ซึ่งนับว่าเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่ดำเนินการได้อย่างสันติ ประกอบกับกฎหมายสากลที่ประเทศไทยมีพันธสัญญาที่สำคัญคือเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (Sustainable Development Goals - SDGs) และการรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ส่งผลให้ประเทศไทยได้ประกาศใช้แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2562 - 2565) ซึ่งให้ความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่ส่วนหนึ่งได้กำหนดให้พัฒนาระบบการจัดการน้ำให้เพียงพอและยั่งยืนโดยมุ่งส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและความเข้มแข็งของชุมชนและปัจเจกบุคคลในการจัดการแหล่งน้ำและบำบัดน้ำเสีย ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่าชุมชนเป็นผู้มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำ รวมถึงการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ต้นน้ำที่มีความสำคัญต่อทรัพยากรน้ำดังกล่าวข้างต้น

นอกจากนี้ จากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศและเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ลดลง เป็นเหตุให้ทรัพยากรน้ำได้รับผลกระทบทั้งปัญหาน้ำไหลบ่าหรือน้ำท่วมและปัญหาขาดแคลนน้ำ ซึ่งบริบทของความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำอาจจะเกิดจากปัจจัยได้อีกหลายสาเหตุ ดังจะเห็นได้ว่าการแก้ไขปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยมีข้อห่วงกังวลหลักคือ ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ประเด็นการบริหารจัดการน้ำขาดความเป็นเอกภาพ ประเด็นปัญหาเรื่องของสิทธิในน้ำ และประเด็นการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งปัญหาเหล่านี้สามารถสร้างผลกระทบต่อสังคมในวงกว้าง และปัจจุบันการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำขาดการเชื่อมโยงในระดับภาพใหญ่ เพราะแต่ละหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน กรมทรัพยากรน้ำ ทำงานตามขอบเขตของพื้นที่ที่ดูแลรับผิดชอบเป็นหลัก ซึ่งการบูรณาการกันระดับภูมิภาคและระดับลุ่มน้ำที่เป็นการทำงานอย่างจริงจังและมีเอกภาพยังปรากฏให้เห็นอยู่น้อย

จากสภาพปัญหาการบริหารจัดการน้ำดังกล่าวนี้ อาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้ทั้งในระดับชุมชนเอง หรือชุมชนกับหน่วยงานอื่น หรือชุมชนกับรัฐ ดังนั้น แนวทางในการป้องกันหรือแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นเหล่านั้น จึงควรเป็นแนวทางที่ให้ความเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่าย (คู่พิพาท) โดยแนวทางดังกล่าวเป็นที่รับรู้ว่าเป็น “สันติวิธี” ที่มีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่หลากหลาย สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทของพื้นที่ ปัจจัยแวดล้อม เงื่อนไข ฯลฯ และดำเนินการด้วยหลักการสำคัญ คือ เน้นการแก้ไขที่ปัญหา สานความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน และตอบสนองความต้องการของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง (บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, 2560)

ดังนั้น การใช้แนวทางสันติวิธีในการจัดการทรัพยากรน้ำภายใต้กรอบสิทธิชุมชนที่ระบุไว้ในกฎหมาย นอกจากจะสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้แล้ว ชุมชนยังอาจสามารถสะท้อนบทบาทความมีตัวตน หรือความต้องการของตนเอง ให้เป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลภายนอก ซึ่งอาจมีส่วนช่วยผลักดันให้รัฐหรือภาคส่วนอื่นเล็งเห็นความสำคัญของชุมชนต่อการพัฒนาประเทศทั้งทางโครงสร้างหรือนโยบายต่อไป อย่างไรก็ตาม แนวคิดระดับนโยบายกลับมีกลไกที่ยากลำบากในทางปฏิบัติ กล่าวคือกฎหมายแม่บทอย่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2560 ยังขาดความชัดเจนในการบัญญัติการรับรองสิทธิชุมชนเพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ (ชาติชาย วริยะเจริญกิจ และ สุรัสวดี แสนสุข, 2560) ทำให้ยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง นำมาซึ่งปัญหาการบังคับใช้ และการตีความรับรองคุ้มครองสถานะของชุมชนและสถานะสิทธิชุมชน ซึ่งหน่วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องดำเนินการผลักดันให้มีความชัดเจนในการนำไปสู่การปฏิบัติ

ดังที่ อภิญา ดิสสะมาน (2560) กล่าวว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ มักจะเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ トラบใดที่มนุษย์ยังรวมกันเป็นสังคมเป็นชุมชน ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพัฒนาทางด้านกายภาพ ความเจริญทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนไปของภูมิสังคม (Social Landscape) ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) มีชีวิตวัฒนธรรม (Way of Life) ร่วมกับชุมชนทางชาติพันธุ์ (Ethnic Village) เกิดการผสมผสานกันระหว่างของเก่ากับของใหม่ ความสับสนวุ่นวายที่สังคมได้รับจากยุคโลกาภิวัตน์ วัตถุนิยมมีกระแสที่รุนแรง บางแห่งไม่สามารถต้านกระแสแห่งวัตถุนิยมได้ก็สลายหายไปชั่วข้ามคืน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นจึงมีการคิดค้นแนวทางและหลักการขจัดความขัดแย้งเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยการร่วมมือ การประนีประนอม การปรึกษาหารือร่วมถกแถลงในนโยบายที่จำเป็นในชุมชนและสังคมร่วมกันและการรวมพลังอำนาจที่ตรงตามสถานการณ์จนประสบความสำเร็จ

หลักการสันติวิธีดังกล่าวข้างต้น สามารถใช้เครื่องมือของการสร้างความสมานฉันท์ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การสานเสวนา (Dialogue) การเจรจาไกล่เกลี่ย (Negotiation) การปรึกษาหารือ (Deliberation) เป็นต้น เครื่องมือการสานเสวนาเป็นการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพ เครื่องมือการไกล่เกลี่ยจะมีการทำบันทึกข้อตกลงหรือการเจรจาในประเด็นปัญหา การเจรจาต้องการคู่กรณีที่พร้อมจะไปสู่ข้อตกลง และการปรึกษาหารือคือเครื่องมือในการถอดบทเรียนเพื่อเปลี่ยนอนาคตร่วมกัน (Transformative Scenario Planning) เพราะเครื่องมือกระบวนการปรึกษาหารือ เน้นการแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อน เพื่อให้ผู้ที่มีส่วนได้เสียเห็นภาพอนาคตร่วมกัน โดยเริ่มจาก 1) การวินิจฉัยสถานการณ์และบริบทอย่างเป็นระบบ 2) การพัฒนาเครือข่ายที่สร้างพฤติกรรมในการแก้ปัญหาที่แข็งแกร่ง และ 3) การสร้างอัตลักษณ์ร่วมกับโครงการ

อย่างไรก็ดี กระบวนการสร้างความสมานฉันท์ที่มีความเปราะบางและต้องอาศัยเวลาและความอดทนจากทุกฝ่าย เป็นกระบวนการที่มีความเกี่ยวข้องทั้งในส่วนของการยุติความรุนแรง/การหาข้อตกลง ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดว่าความรุนแรงไม่อาจนำมาซึ่งเป้าหมายและทางออกที่ยั่งยืน และในส่วนของการสร้างความสมานฉันท์ปรองดองในสังคม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดของความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านและการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่าง โดยทั้งหมดนี้จะดำเนินไปเพื่อยุติความรุนแรง ลดความเกลียดชังแตกแยก สร้างความไว้วางใจและฟื้นคืนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่เคยขัดแย้งกันรุนแรง และนำไปสู่สังคมสมานฉันท์ที่ผู้คนซึ่งมีความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นทางความคิด ความเชื่อ ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม หรือสถานะทางสังคมเศรษฐกิจสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ในแง่ที่สามารถจัดการกับความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นปกติธรรมดาของสังคม โดยไม่นำไปสู่การใช้ความรุนแรงระหว่างกัน

สิ่งสำคัญคือการที่จะแก้ไขรากเหง้าแห่งความขัดแย้ง หรือหากความขัดแย้งยังคงดำรงอยู่ก็จะต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับความขัดแย้งดังกล่าวโดยไม่ให้ความเห็นต่างนำไปสู่การใช้ความรุนแรงตอกัน นั่นจะต้องมีกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในสังคมเพื่อหาทางออกต่อความขัดแย้ง มีข้อตกลงร่วมกันในการที่จะแก้ไขเหตุแห่งความขัดแย้งหรือบริหารความขัดแย้งมิให้ขยายตัวเป็นความรุนแรง ซึ่งข้อตกลงดังกล่าวจะทำให้สังคมมองเห็นภาพอนาคตร่วมกัน (Shared Future) อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริหารจัดการความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำมีความหมายเชิงรุกและในเชิงป้องกันความขัดแย้งได้มากกว่า การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง (Water Conflict Resolution) ยกตัวอย่างเช่นการสร้างกระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ (Productive Communication) ของผู้มีส่วนได้เสีย หรืออีกตัวอย่างหนึ่งคือการสร้างกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียในทรัพยากรน้ำนั้น ๆ

การจัดการความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำมีนัยยะที่ไม่ได้เริ่มจากการระบุปัญหาเฉพาะของทรัพยากรน้ำเพื่อทำการแก้ไขโดยเฉพาะ หากแต่เป็นการบริหารจัดการความขัดแย้งทั้งกระบวนการ โดยเริ่มจากการวางแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระยะยาวเพื่อความยั่งยืน โดยกระบวนการจัดการความขัดแย้งนั้นมีระยะเวลาในการบริหารจัดการที่ต้องระบุกรอบเวลา (Timeframe) ให้ชัดเจน เพื่อที่จะนำไปสู่สถานการณ์ที่ชนะทั้งคู่ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (Win- Win Outcome)

6.2.2 จากแนวคิดและกรอบกฎหมายสู่การปฏิบัติในพื้นที่ ยังคงพบปัญหาความยากลำบากในการใช้สิทธิของชุมชนในการร่วมบริหารจัดการน้ำ

การศึกษาเชิงประจักษ์พื้นที่ต้นน้ำทั้งสองแห่ง ข้อนับพบจากการสำรวจเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ บ่งชี้ถึงสถานการณ์สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำเชิงสันติวิธีทั้งในบริบทสังคมไทย และภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2560 พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำปี พ.ศ. 2561 และแผน

แม่บทการบริหารจัดการน้ำ 20 ปี ซึ่งภายใต้เงื่อนไขการจัดสรรทรัพยากรน้ำ น้ำถือเป็น “ทรัพยากรสาธารณะ” ที่ทุกส่วนมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะได้รับการจัดสรรอย่างเป็นธรรม แต่จากผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อมด้านการส่งเสริมสิทธิชุมชนด้านการบริหารจัดการน้ำ และความขัดแย้งกันในทางนโยบายกับบทบัญญัติด้านสิทธิชุมชนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญปี พ.ศ.2560 น้ำจึงอาจจะไม่ใช่ “ทรัพยากรสาธารณะ” ดังที่กล่าวอ้างใน พรบ.ทรัพยากรน้ำปี 2561 เนื่องจากช่องว่างของการเข้าถึงสิทธิของชุมชนในหลายประเด็นด้วยกันที่ในอนาคตจะก่อให้เกิดความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากรน้ำยังคงอยู่ โดยจากผลการศึกษาชี้ข้อสังเกตที่น่าสนใจในหลายประเด็นด้วยกันดังนี้

ประการแรก ข้อมูลที่ค้นพบในพื้นที่ต้นน้ำ ชุมชนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจต่อสิทธิขั้นพื้นฐานเป็นอย่างดี และยังมีความเข้าใจถึงขั้นตอนการปกป้องสิทธิของตนเองในการร้องเรียนต่อหน่วยงานที่ละเมิดสิทธิของชุมชน และได้มีการร้องเรียนในเรื่องสิทธิการขอใช้ประโยชน์จากแหล่งพื้นที่ต้นน้ำมาหลายครั้งทั้งแง่ของการเรียกร้องให้ได้เข้าถึงแหล่งน้ำที่เพียงพอในการดำรงชีวิต ในขณะเดียวกันการเกิดความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากรน้ำมีสาเหตุส่วนใหญ่มาจากการไม่ได้รับการตอบสนองในสิทธิขั้นพื้นฐานในการมีน้ำใช้อย่างเพียงพอ ยกตัวอย่างกรณีพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ เกิดจากการไม่มีน้ำใช้จึงต้องขอต่อท่อน้ำประปาเข้าไปในเขตพื้นที่อนุรักษ์จนเป็นเหตุให้ต้องเกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐ กรณีลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน เกิดจากการที่น้ำประปาไม่เพียงพอและคุณภาพน้ำไม่ได้มาตรฐานที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความขัดแย้งเป็นเพียงความต้องการที่จะมีสิทธิในการเข้าถึงแหล่งน้ำที่สะอาดและเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ไม่ได้เป็นความขัดแย้งที่เกินขอบเขตที่จะเข้าไปละเมิดข้อกำหนดใด ๆ เพียงแต่ในบางกรณีความต้องการทรัพยากรน้ำไปทับซ้อนกับพื้นที่ในเขตอนุรักษ์ทำให้ความขัดแย้งกลายเป็นปัญหาที่รุนแรงอย่างที่เคยเกิดขึ้นในลุ่มน้ำชี ดังนั้น การแก้ปัญหาด้วยการจัดการน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการ อาจจะเป็นวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งเชิงสันติวิธีที่ดีที่สุด และเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุก่อนที่จะก่อให้เกิดปัญหารุนแรงมากขึ้น

ประการที่สอง ประเด็นในเรื่องความขัดแย้งและการแก้ปัญหาเชิงสันติวิธีด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ชุมชนทั้งสองพื้นที่มีมุมมองต่อความขัดแย้งในเชิงบวก โดยเห็นว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติที่อาจเกิดขึ้นได้ และสามารถที่จะแก้ไขได้ สะท้อนมุมมองด้านการหาทางออกในเชิงประนีประนอมและพร้อมที่จะแก้ไขปัญหา โดยวิธีการแก้ปัญหาที่ชุมชนใช้ในปัจจุบันคือการพยายามที่จะให้ตัวแทนชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำที่ชุมชนมีความสนิทสนมและมีความใกล้ชิดมากกว่าผู้นำประเภทอื่น ชุมชนจึงมีความไว้วางใจเชื่อใจให้เป็นตัวแทนในการเจรจาเชิงสันติวิธีในการหาแนวทางออกร่วมกัน โดยกิจกรรมที่ใช้ในการแก้ปัญหาในปัจจุบันคือการจัดเวทีประชุมพูดคุยการเข้าไปเจรจาอย่างเป็นทางการ ซึ่งที่ผ่านมาในชุมชนลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ สามารถที่จะหาทางออกที่ดีในการแก้ปัญหา ขณะเดียวกันพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน ปัญหามีความซับซ้อนมากกว่าที่ผู้นำชุมชนจะแก้ไขได้

หลายครั้งการแก้ปัญหาด้วยการให้ผู้นำไปเจรจาที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน แตกต่างจากพื้นที่ลุ่มน้ำชี ชุมชนลุ่มน้ำน่านเป็นชุมชนที่หลากหลายด้านชาติพันธุ์ ประกอบกับพื้นที่เป็นพื้นที่สูงซึ่งยากต่อการแก้ปัญหาในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึง โดยอาจจะต้องแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาจะยุติลงได้ก็เมื่อแต่ละฝ่ายยอมรับฟัง

ประการที่สาม ด้านสิทธิชุมชนที่จะส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับแนวทางการบริหารจัดการน้ำตามนโยบายภาครัฐภายใต้กรอบของพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ ปี พ.ศ. 2561 นั้น เมื่อวิเคราะห์ขั้นตอนต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าชุมชนจะไปมีบทบาทแสดงสิทธิในฐานะผู้มีส่วนร่วมในขั้นตอนการกำหนดนโยบาย ชุมชนต้องมีการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำและขึ้นทะเบียนจัดตั้งองค์กรกับหน่วยงานภาครัฐ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ : สทช.) เมื่อกลุ่มตัวแทนผู้ใช้น้ำขึ้นทะเบียนองค์กรแล้วจึงจะมีสิทธิเสนอตัวแทนเข้ารับการคัดเลือกไปเป็นคณะกรรมการลุ่มน้ำ และกรรมการลุ่มน้ำจึงจะถูกเสนอชื่อให้เป็นคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ (กนช.) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าหากชุมชนจะใช้สิทธิในระดับนโยบายก็ต้องตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้นมาเพื่อให้ได้รับการรับเลือกเข้าเป็นคณะกรรมการลุ่มน้ำ และจากคณะกรรมการลุ่มน้ำจึงจะสามารถเข้ามากำหนดนโยบายในการบริหารจัดการน้ำภาพรวมของประเทศได้ แต่จากการสำรวจในพื้นที่ชุมชนทั้งสองแห่งทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณก็ไม่พบว่าสมาชิกของชุมชนคนใดที่มีการตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ แสดงให้เห็นว่าแม้จะมีการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ใช้สิทธิของตนเองตามกรอบกฎหมาย แต่ภายใต้กติกาดังกล่าวกลับเต็มไปด้วยเงื่อนไขที่ชุมชนจะเข้าถึงได้ด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะชุมชนคนต้นน้ำส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่สูงห่างไกลจากการได้รับข้อมูลข่าวสาร นอกจากนี้จากการสำรวจพื้นที่ทั้งสองแห่งพบว่ากว่าร้อยละ 60 เป็นผู้จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา โอกาสที่ชุมชนคนต้นน้ำจะมีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและจัดตั้งองค์กรจนถึงขั้นผู้ใช้น้ำจนกระทั่งผ่านการคัดเลือกเป็นกรรมการลุ่มน้ำโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้น้อยมาก ซึ่งไม่นับรวมกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่กับป่าต้นน้ำแทบจะเป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นได้ยากอย่างยิ่ง ในระยะยาวภาครัฐอาจจะอาศัยช่องว่างดังกล่าวสร้างความชอบธรรมในการจัดสรรทรัพยากรน้ำอย่างไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะความพยายามที่พัฒนาโครงการขนาดใหญ่ เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ เขื่อน เป็นต้น ในพื้นที่อนุรักษ์หรือพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นการก่อให้เกิดความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการน้ำขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจริง ๆ

นอกจากนี้ที่มาของคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช) ตามมาตรา 9 ในพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ กรรมการส่วนใหญ่มาจากภาครัฐแทบทั้งสิ้น โดยกำหนดตัวแทนที่มาจากคณะกรรมการลุ่มน้ำจำนวน เพียง 6 คน และตัวแทนคณะกรรมการลุ่มน้ำ 6 คนนี้ ก็ไม่ได้มาจากภาคชุมชนเกษตรกรรมหรือภาคประชาชนทั้งหมด แต่ต้องมาถูกคัดเลือกจากคณะกรรมการลุ่มน้ำทั้ง

22 กลุ่มน้ำ ซึ่งในกลุ่มคณะกรรมการกลุ่มน้ำแต่ละกลุ่มน้ำก็มีทั้งผู้ว่าราชการจังหวัดหรือตัวแทนเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง ตัวแทนส่วนราชการในพื้นที่ ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำในภาคเกษตรกรรม ตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำภาคอุตสาหกรรม และตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำภาคพาณิชย์กรรม เมื่อพิจารณาในการได้มาซึ่งคณะกรรมการแล้ว ตัวแทนจากชุมชนภาคเกษตรกรรมคนส่วนใหญ่ของประเทศก็ยังไม่แน่ชัดว่าจะถูกคัดเลือกเข้าใช้สิทธิในกำหนดนโยบายได้หรือไม่ ซึ่งสะท้อนความไม่เป็นธรรมในเชิงนโยบายในที่จะให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชนที่คนกลุ่มใหญ่ จากสัดส่วนนี้แทบจะกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมภาครัฐหรือภาคราชการให้เข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเพื่อจัดสรรทรัพยากรน้ำโดยอ้างความชอบธรรมในทางกฎหมาย ทั้งที่ในอดีตที่ผ่านมาการจัดการทรัพยากรน้ำก็ถูกจัดการโดยหน่วยงานภาครัฐก็ล้มเหลวมาตลอด แต่ภาครัฐก็ยังใช้วิธีการแก้ปัญหาแบบเดิมคือเพิ่มหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีอำนาจมากขึ้นออกกฎหมายใหม่เพิ่มขึ้น เพื่อให้ภาครัฐมีอำนาจมากขึ้น ซึ่งจากข้อสังเกตจะยิ่งเพิ่มความขัดแย้งและความเคลือบแคลงสงสัยต่อการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนมากยิ่งขึ้นและไม่ใช่วางออกของปัญหา

ประการที่สี่ ข้อกำหนดในหมวด 4 มาตรา 4 ใน พรบ.ทรัพยากรน้ำ ปี 2561 ได้แจกแจงไว้ว่า การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อการดำรงชีพ การอุปโภคบริโภคในครัวเรือน การเกษตรหรือการเลี้ยงสัตว์ เพื่อยังชีพ การอุตสาหกรรมในครัวเรือน การรักษาระบบนิเวศ จารัตประเพณี การบรรเทาสาธารณภัย การคมนาคม และการใช้น้ำในปริมาณเล็กน้อย ไม่ต้องขอรับใบอนุญาตการใช้น้ำและไม่ต้องชำระค่าใช้น้ำ ส่วนการใช้น้ำในประเภทที่สอง ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อการอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การผลิตพลังงานไฟฟ้า การประปาและกิจการอื่น และการใช้น้ำประเภทที่สาม ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อกิจการขนาดใหญ่ที่ใช้น้ำปริมาณมาก หรืออาจก่อให้เกิดผลกระทบข้ามลุ่มน้ำ หรือครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวาง ต้องขอรับใบอนุญาตการใช้น้ำ และต้องชำระค่าใช้น้ำ กล่าวคือในภาคการเกษตร หรือการใช้น้ำในภาคครัวเรือนไม่ต้องชำระค่าน้ำ แต่อย่างไรก็ตามในเมื่อทรัพยากรน้ำเป็นสิ่งจำเป็นและปริมาณน้ำมีจำกัด โดยจากการสำรวจข้อมูลเชิงพื้นที่ก็พบว่าภาคประชาชนโดยเฉพาะคนต้นน้ำก็ขาดแคลนน้ำในภาคการเกษตรไม่ได้แตกต่างกัน ในเมื่อทุกฝ่ายต่างใช้น้ำในแหล่งน้ำอย่างเดียวกัน และปริมาณน้ำในแต่ละปีก็ไม่ได้ปริมาณที่เพียงพอ และภาครัฐเองก็ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาได้อย่างเป็นรูปธรรมโดยเฉพาะปัญหาภัยแล้งต่อเนื่อง การไม่ได้กำหนดสัดส่วนการใช้น้ำที่ชัดเจนในแต่ละประเภท ทำให้ในอนาคตอาจจะเกิดความเหลื่อมล้ำไม่เป็นธรรมในปริมาณการใช้น้ำ และเงื่อนไขอาจจะก่อให้เกิดการแย่งน้ำกันเองระหว่างภาคประชาชนที่ทำการเกษตรและผู้ประกอบการที่ต้องจ่ายค่าน้ำ เพราะทุกภาคส่วนก็ต้องอ้างความจำเป็นของการใช้น้ำ ซึ่งจะสร้างปัญหาให้กับภาครัฐในอนาคตที่ต้องมาจัดสรรทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมและ ให้มีปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการของแต่ละฝ่าย ในอนาคตจึงอาจจะเห็นการละเมิดสิทธิของชุมชน

เพื่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ในการกักเก็บน้ำให้กับผู้ประกอบการ หรือ การละเมิดสิทธิชุมชนเพื่อสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำ เพิ่มมากขึ้นด้วยการอ้างสารพัดเหตุที่ภาครัฐจะเข้าไปจัดการ ปัญหารูปแบบเดิมก็จะเกิดไม่มีจบสิ้น

6.2.3 “การมีส่วนร่วม” ของชุมชนนับเป็นกลไกการจัดการความขัดแย้งตามแนวทาง “สันติวิธี” ซึ่งได้รับการยอมรับในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

แบบแผนการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธีที่พบในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำน่านและชุมชนลุ่มน้ำชีนั้นมีหลายรูปแบบซึ่งส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งเล็กน้อย เช่น ความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน ความขัดแย้งกับชุมชนอื่น ความขัดแย้งเหล่านี้จะให้การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยผู้นำชุมชนคือกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน หรือหากพบปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค คนในชุมชนจะอาศัยการร่วมมือกันแก้ปัญหาอย่างง่าย เช่น การเก็บขยะ ขุดลอกคูคลอง อนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และยังพบว่าในชุมชนได้มีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับหน่วยงานภาครัฐซึ่งบางปัญหาสามารถแก้ไขได้ด้วยการเจรจาต่อรองหรือใช้วิธีปรึกษาหารือ แต่บางกรณีก็ไม่สามารถแก้ไขได้เนื่องจากความซับซ้อนของปัญหาและบริบทในพื้นที่

ทั้งนี้ การมีส่วนร่วม (Participation) นับเป็นวิธีการหนึ่งที่ได้รับการรับรองในกฎหมายและมีนโยบายส่งเสริมให้เกิดขึ้นอย่างแข็งขันซึ่งถือเป็นการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นลักษณะของการ “สร้างเวที” และ “เปิดเวที” ให้แก่ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) ที่ได้รับผลกระทบเข้ามามีส่วนร่วมในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมสังเกตการณ์ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์ ดังที่ในแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี ก็ได้ให้ความสำคัญต่อชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อการจัดตั้งองค์กรผู้ใช้น้ำและส่งเสริมการจัดการน้ำชุมชน โดยกำหนดให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ได้ด้วยตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และเกิดเครือข่ายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ทั้งยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรมและป้องกันการพังทลายของดิน นอกจากนี้ งานศึกษาหลายชิ้นได้แนะนำว่าการจัดการต้นน้ำที่ประสบความสำเร็จจะต้องสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการมากยิ่งขึ้น ต้องกระจายภาระหน้าที่การมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ ไปสู่ชาวบ้านและองค์กรชุมชนเป็นหลัก ซึ่งการที่ผู้เกี่ยวข้องทั้งสามภาคส่วนคือ รัฐ เอกชน (ภาคอุตสาหกรรม) และชุมชนได้ดำเนินการจัดทำข้อตกลงการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำร่วมกันจะเป็นทางออกของการแก้ไขความขัดแย้งและจัดการทรัพยากรน้ำ (กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ, 2562; สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2555; Apipalakul C. *et al.*, 2015)

การจัดการร่วม (Co-management) เป็นแนวคิดของการจัดการแบบมีส่วนร่วมประเภทหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าเป็นเครื่องมือที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการใช้ทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยเป็น “การดำเนินการร่วมกันระหว่างรัฐและผู้ใช้ทรัพยากรที่ไม่มีรูปแบบกำหนดที่ตายตัว แต่เป็นแนวทางในการจัดการร่วมกันโดยแบ่งหน้าที่หรือบทบาทการทำงานแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม” แนวคิดดังกล่าวอาจเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำได้โดย (1) การบริหารจัดการโดยชุมชนเอง ชุมชนจัดตั้งกลุ่มสำหรับการดูแลหรือจัดสรรทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน หรือทรัพยากรป่าไม้ เพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์อย่างชัดเจน ผ่านการออกกฎ ระเบียบ หรือประกาศต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้คนในชุมชนถือปฏิบัติร่วมกัน โดยหากผู้ใดฝ่าฝืนอาจมีบทลงโทษที่ชัดเจน (2) การบริหารจัดการโดยองค์กรท้องถิ่น หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) อาจเข้ามามีบทบาทเพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือ สนับสนุน (เช่น การของบประมาณจากภาครัฐ) ให้คำปรึกษาหารือกับชุมชนท้องถิ่น รวมถึงช่วยประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนเพื่อการจัดสรรทรัพยากรน้ำ และ (3) การบริหารจัดการโดยส่วนราชการกลาง โดยอาจเข้ามามีบทบาทสำคัญ และการอำนวยความสะดวกต่อการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ในหลากหลายวิธี เช่น การจัดสรรงบประมาณสนับสนุน การแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อให้ความช่วยเหลือ ส่งเสริม หรือสนับสนุนการดำเนินงานอนุรักษ์ทรัพยากร เป็นต้น

นอกจากนี้ ในปัจจุบันภาคประชาสังคมได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการผลักดันและสนับสนุนให้กับชุมชนในการบริหารจัดการน้ำและการจัดสรรทรัพยากรน้ำได้มากขึ้น ทั้งยังได้พบกลุ่มต่าง ๆ ดำเนินงานในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ขณะที่ภาคเอกชนเองก็ได้ตระหนักถึงประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมและได้เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนในระดับต่าง ๆ ดังปรากฏในพื้นที่ลุ่มน้ำชีคือ การให้ความช่วยเหลือและบรรเทาความเดือดร้อนของชาวบ้านยามที่ประสบปัญหาน้ำท่วมหรือน้ำแล้ง ส่วนในกลุ่มน้ำน่านได้ปรากฏว่าภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยการริเริ่มจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ต้นกำเนิดแม่น้ำน่าน ดังนั้น ด้วยความผูกพันและการใช้ประโยชน์ที่มีต่อลุ่มน้ำ ชุมชนควรเป็นฐานและมีบทบาทหลักที่จะพิจารณาร่วมกันวางแผนเตรียมการรับมือกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเองหรือการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากทรัพยากรน้ำต่อไป

อย่างไรก็ตาม ประเด็นปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของไทย คือยังมีการยึดติดเรื่องของหน่วยงานรัฐและเรื่องของอำนาจพื้นที่ในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการขาดเจ้าภาพหลักในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ นอกจากนี้ ประเทศไทยมีลักษณะเฉพาะของการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำคือ อำนาจในการบริหารจัดการน้ำยังเป็นของรัฐโดยส่วนใหญ่ กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำโดยเริ่ม

จากการที่รัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแต่มีกรณีที่มีน้อยอยู่มากที่ชุมชนจะสร้างกลุ่มขึ้นมาเพื่อการมีส่วนร่วมในสิทธิชุมชนของตนเองที่หล่อหลอมขึ้นมาเองตามเงื่อนไขทางบริบทของพื้นที่ อย่างไรก็ตาม กระแสการเติบโตของพลเมืองเพิ่มขึ้น ทำให้ประชาชนตระหนักรู้ และเป็นพลเมืองที่มีความกระตือรือร้น (Active Citizen) มากขึ้น ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยย่อมมีความเข้มแข็งขึ้นตามมา

ดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ต้นน้ำในฐานะประชาชนคนไทยที่ต้องได้รับการคุ้มครองภายใต้กฎหมายเดียวกัน เนื่องจากชุมชนต้นน้ำเป็นกลุ่มบุคคลที่เข้าใจในบริบทแวดล้อมของเขตพื้นที่ที่ตนอาศัย เช่น ทราบถึงความสำคัญ of ทรัพยากรน้ำเพราะเป็นผู้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทราบถึงการอนุรักษ์โดยอาศัยภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ฯลฯ ประกอบกับด้วยความอ่อนไหวต่อสภาพสังคมที่ผันแปรตามกาลเวลาที่แปรเปลี่ยนไปอาจส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ต้นน้ำทั้งในระดับชุมชนด้วยตนเอง หรืออาจเกิดความขัดแย้งกับภาครัฐ การแก้ไขความขัดแย้งด้วยแนวทางสันติวิธีจึงควรถูกนำมาใช้เพราะเป็นแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งที่ทำให้คู่พิพาทพึงพอใจต่อผลการแก้ไขทั้งสองฝ่าย และยังสามารถเลือกใช้รูปแบบการแก้ไขปัญหาก็ให้เหมาะสมตามบริบทหรือเงื่อนไขที่คู่พิพาทต้องการได้

6.3 ข้อเสนอแนะนโยบายและยุทธศาสตร์เพื่อนำไปปฏิบัติ

จากผลการศึกษาในพื้นที่สู่การวิเคราะห์สถานการณ์สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำซึ่งยังคงประสบปัญหาในหลายประเด็นแม้ว่าการอบกฎหมายจะเปิดทางในเรื่องดังกล่าวไว้ เหล่านี้ได้นำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อที่จะส่งเสริมสิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี ทั้งนี้บนพื้นฐานและมุมมองจากแนวคิดและกรอบกฎหมายแสดงให้เห็นว่าการบริหารจัดการที่ดีเป็นวิธีการที่นำไปสู่การสภาพที่เรียกว่าสันติได้ดีที่สุด กล่าวคือการบริหารจัดการที่ดีจะเป็นการป้องกันปัญหาความขัดแย้งก่อนที่จะเกิดขึ้น หรือแม้กระทั่งการบรรเทาความขัดแย้งได้ เมื่อความขัดแย้งไม่มีก็ย่อมจะก่อให้เกิดสันติอย่างยั่งยืน ดังนั้น การบริหารจัดการน้ำอย่างสันติวิธีต้องมีแนวทางการดำเนินการใน 3 หลักการ คือ

1. การกระจายอำนาจ (Decentralization) ข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้บ่งชี้ว่าการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำจำเป็นต้องกระจายบทบาทและอำนาจให้แก่หน่วยงานภาคประชาชนหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด โดยรัฐต้องไม่รวบอำนาจการบริหารจัดการน้ำไว้ที่ส่วนกลางเพียงอย่างเดียว เพราะปัญหาในพื้นที่เป็นปัญหาเฉพาะถิ่น คนในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำจะมีปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้น หน่วยงานที่จะสามารถบริหารจัดการน้ำได้เกิดประสิทธิภาพที่สุดคือหน่วยงานในระดับพื้นที่ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาสังคมในพื้นที่ และประชาชนในพื้นที่เอง ผู้แสดงเหล่านี้จะเข้าใจปัญหาท้องถิ่นของตนได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังเป็นการให้หน่วยงานระดับ

ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมแก้ปัญหาได้อย่างทันที่ ซึ่งสามารถนำแนวทางการกระจายอำนาจไปสู่พื้นที่ในการบริหารจัดการน้ำแบบนี้ด้วยวิธี “การจัดการร่วม (Co-management)” ทั้งหากเกิดความขัดแย้งขึ้นกลไกในชุมชนหรือประชาชนในพื้นที่สามารถตอบสนองหรือช่วยกันแก้ปัญหาได้รวดเร็วกว่าการจัดการโดยภาครัฐส่วนกลาง ซึ่งจากการศึกษาจะเห็นว่าผู้ที่ชุมชนพึ่งพาในการแก้ปัญหาหมักหมมจะเป็นผู้นำที่เขาใกล้ชิดที่สุด

2. การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นรูปแบบหรือวิธีการช่วยเหลือพึ่งพากันทั้งในแบบการมีส่วนร่วมระหว่างภาคประชาชนด้วยกันเอง การมีส่วนร่วมของประชาชนกับหน่วยงานภาคเอกชน หรือการมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐกับประชาชน จากการศึกษาจะเห็นว่า การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาทรัพยากรน้ำพบมีการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐกับประชาชนระดับพื้นฐานคือการรับข้อมูลข่าวสาร ขณะที่การมีส่วนร่วมระหว่างภาคประชาชนด้วยกันเอง และเครือข่ายองค์กรในท้องถิ่น เช่น วัด โรงเรียน และภาคเอกชน กลับพบว่าอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง สถานการณ์นี้เตือนให้ภาคราชการต้องถอดบทเรียนว่าทำอย่างไรการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนกับรัฐถึงจะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมกลไกในชุมชนให้มีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น ไม่ใช่การสนับสนุนให้ประชาชนร่วมมือกับรัฐเพียงด้านเดียว ส่วนกรณีการมีส่วนร่วมระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่ชุมชนมีความเข้มแข็งอยู่แล้ว ภาครัฐควรร่วมสนับสนุนให้กระบวนการดังกล่าวแสดงบทบาทมากยิ่งขึ้น เช่น ส่งเสริมการนำความเชื่อทางศาสนา คติท้องถิ่นมาปรับใช้ในการบริหารจัดการน้ำให้มากยิ่งขึ้น ในทางตรงข้าม หากรัฐพยายามใช้เงื่อนไขทางกฎหมายเพื่อดึงประชาชนให้ร่วมมือกับรัฐเพียงอย่างเดียว ก็อาจจะก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกันจนเกิดความขัดแย้ง โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างชุมชนต้นน้ำกับหน่วยงานรัฐที่ใช้พื้นที่ร่วมกัน เช่น เขตป่าสงวน เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

3. การประสานความร่วมมือ (Corporation) ระหว่างหน่วยงานภาครัฐที่ใช้กฎหมายและชุมชนต้องมีความเข้าใจร่วมกันที่ชัดเจนที่มีผู้รับผิดชอบการประสานงานให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ ในพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ได้พยายามดึงภาคประชาชนเข้ามามีบทบาทต่อการบริหารจัดการน้ำในภาพรวมด้วยการส่งเสริมให้เกิดผู้ที่รับผิดชอบในระดับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีองค์กรผู้ใช้น้ำในท้องถิ่นก็ยังไม่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากการสำรวจข้อมูลในพื้นที่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำแต่อย่างใด ดังนั้น หากขาดตัวกลางที่จะประสานระหว่างฝ่ายนโยบายกับประชาชนในพื้นที่ก็เป็นการยากที่จะเกิดความร่วมมือกันได้ ประกอบกับการกระจายข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ห่างไกลบนป่าเขาและเข้าถึงได้ยาก จากการสำรวจจึงยังไม่พบกลุ่มที่จะเป็นตัวแทนผู้ใช้น้ำที่จะเข้ามาเป็นผู้ประสานระหว่างเกษตรกรกับคณะกรรมการแต่ละลุ่มน้ำในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการน้ำ เหล่านี้เป็นสิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดขึ้น

จากเงื่อนไขทั้งสามประการ นำมาสู่แนวทางการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายซึ่งได้ออกแบบการนำเสนอในรูปแบบประเด็นยุทธศาสตร์และตัวอย่างแบบแผนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยประเด็นข้อเสนอแนะนโยบายการส่งเสริมสิทธิแก่ชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี ได้แก่

1. การตอบสนองต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำเป็นความสำคัญลำดับแรก เป็นต้นว่าการแก้ปัญหาให้ชุมชนมีน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคที่เพียงพอ โดยเฉพาะ “ฝ่ายมีชีวิต” ที่เหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ต้นน้ำ อันจะเป็นการสร้างพื้นที่ให้ระบบนิเวศฟื้นตัวได้ง่าย ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ แนวทางนี้อาจจะเป็นการแก้ปัญหความขัดแย้งเชิงสันติวิธีที่ดีที่สุดและเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุก่อนที่จะก่อเกิดปัญหารุนแรงมากขึ้น ทั้งยังจะเป็นการปฏิบัติเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรือการบรรเทาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้

2. การพัฒนากลไกสนับสนุนสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำตามแนวทางสันติวิธีเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อลดช่องว่างสิทธิของชุมชนจากแนวคิดและกรอบกฎหมายสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เครื่องมือและกลไกที่จำเป็นต่อประเด็นดังกล่าวตามสภาพปัญหาที่พบในพื้นที่และเวทีรับฟังความคิดเห็น ได้แก่ การผลักดันแนวทางตามกรอบกฎหมายที่มีอยู่ให้เกิดขึ้นได้จริงในพื้นที่นำร่องเป็นต้นแบบของเป้าหมายระยะสั้นเพื่อพัฒนาในระยะยาวที่ครอบคลุมชุมชนลุ่มน้ำของประเทศไทย การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนอย่างเข้มข้นด้วยวิธีการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (Co-management) ที่เหมาะสมกับบริบทแต่ละพื้นที่ และจำเป็นต้องขยายโอกาสให้หน่วยงานอื่น ๆ เช่นภาคประชาสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ การบูรณาการองค์ความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ และการบูรณาการการบริหารจัดการน้ำข้ามศาสตร์ต่าง ๆ (วิทยาศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม) ที่สำคัญต้องคำนึงถึงประเด็นสิทธิมนุษยชนและสันติวิธีด้วย รวมถึงการจัดการความขัดแย้งเบื้องต้นที่เกิดขึ้นในพื้นที่

โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกแก้ไขปัญหความขัดแย้งในทรัพยากรน้ำของกรมชลประทาน คือ คณะกรรมการจัดการชลประทาน (Joint Management Committee for Irrigation-JMC) ซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กรมชลประทานจึงจัดทำโครงการเพิ่มประสิทธิภาพในการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดตั้ง JMC โดยมีกองส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนรับผิดชอบดำเนินการในการแก้ไขปัญหาเรื่องการจัดการน้ำตั้งแต่ต้นทาง โดยกลไกคณะกรรมการ JMC เป็นการพัฒนาระบบการมีส่วนร่วมที่ขยายผลจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว จ.สุพรรณบุรี และโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่ยม จ.แพร่ ซึ่งกรมชลประทานได้รับรางวัลคุณภาพบริการประชาชนจากองค์การสหประชาชาติ ที่จะเป็แนวทางสำหรับการจัดตั้ง JMC ในพื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน และสนับสนุนยุทธศาสตร์ของกรมชลประทานในการสร้างเครือข่ายและ

การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการบริหารจัดการน้ำ ปัจจุบันกรมชลประทานได้จัดตั้ง JMC แล้ว 264 คณะ และกำลังดำเนินการจัดตั้งเพิ่มอีก 571 คณะ เป็น 835 คณะ ตามแผนภายในปี พ.ศ. 2565

นอกจากนี้ การจัดการทรัพยากรน้ำอย่างมีส่วนร่วมจะเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำและหน่วยงานที่ทำหน้าที่สนับสนุนให้ดีขึ้นได้ การมีส่วนร่วมเป็นระบบหรือกลไกที่เป็นแนวทางที่จะเอาชนะระบบราชการและการตัดสินใจที่รวมศูนย์ และช่วยทำให้มีความชอบธรรมในด้านการแสดงอำนาจในการตัดสินใจและเปิดโอกาสให้กับกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความสนใจที่แตกต่างกันเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อลดความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำ ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้ ตัวอย่างเช่น กรณีศึกษาที่ชี้ว่าการปรึกษาหารือและการมีส่วนร่วมที่ได้รับการบูรณาการเข้าไปสู่การสร้างองค์การจัดการน้ำอย่างบูรณาการ อย่างโครงการ Murray–Daring Basin ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งตัวอย่างในประเทศไทยการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมเริ่มมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วเพื่อตอบสนองความต้องการในทุกระดับอย่างแท้จริง เช่น โครงการจัดการชลประทานแบบมีส่วนร่วม (Participatory Irrigation Management) โดยกรมชลประทาน โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจในการบริหารจัดการน้ำ และกรณีศึกษาที่สำคัญได้แก่ โครงการ “การบริหารจัดการชลประทานแบบมีส่วนร่วมโดยคณะกรรมการภาคประชาชนและองค์กรผู้ใช้น้ำของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี” ซึ่งได้รับรางวัลรางวัล United Nations Public Service Awards 2011 สาขาการส่งเสริม สนับสนุน การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายผ่านกลไกด้านนวัตกรรม (Fostering participation in policy-making decisions through innovative mechanisms)

3. การแก้ปัญหาการบริหารจัดการน้ำระยะยาวจะเป็นแนวทางที่ช่วยลดปัญหาความขัดแย้งหรือบรรเทาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ แนวทางดังกล่าวเป็นต้นว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำแบบองค์รวมด้วยวิธีการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งระบบนิเวศคือน้ำ ดิน ป่าไม้ และอากาศ การเผยแพร่ความรู้และสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพและสามารถนำมาปรับใช้เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีตามสมควร ประการสำคัญคือการส่งเสริมความตระหนักถึงปัจจัยที่มีผลต่อชุมชนโดยตรง ได้แก่ สิทธิของประชาชนในการแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมจัดสรรและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน การเฝ้าระวังสัญญาณเตือนด้านคุณภาพน้ำและที่เกี่ยวข้องซึ่งพบมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะประเด็นปัญหาโลกร้อนและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ได้ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมและนำไปสู่ปัญหาปริมาณน้ำกับความเพียงพอ ประการสุดท้ายคือการมีฐานข้อมูลที่มีคุณภาพและครอบคลุมจะช่วยให้การบริหารจัดการน้ำมีประสิทธิภาพสูงสุด

ข้อเสนอเชิงนโยบายดังกล่าวข้างต้น นำไปสู่แผนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ดังตัวอย่างแสดงในตารางที่ 6.1

ตารางที่ 6.1 ตัวอย่างข้อเสนอแผนปฏิบัติการตามนโยบายและยุทธศาสตร์สิทธิของชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำด้วยแนวทางสันติวิธีในพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
การตอบสนองต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำเป็นความสำคัญลำดับแรก			
การรับมือกับสถานการณ์ปัญหาพื้นที่ต้นน้ำซึ่งเกิดขึ้นทุกปี ภาวะขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง และน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก	- โครงการทำฝายชะลอน้ำ - โครงการสำรวจและจัดทำพื้นที่แก้มลิง - โครงการขุดบ่อในแปลงนาเพื่อรองรับน้ำในฤดูฝน เป็นการสำรองน้ำไว้ในฤดูแล้ง - โครงการขุดลอกคูคลองหรือลำน้ำที่ตื้นเขินจากการทับถมของตะกอน - โครงการสำรวจและซ่อมแซมตลิ่งที่พังทลาย - โครงการสร้างทางระบายน้ำที่มีมาตรฐานและการชลประทานที่เหมาะสมในพื้นที่เพื่อเก็บกักน้ำช่วงน้ำหลาก	- การร่วมมือกันระหว่างภาคประชาชนและหน่วยงานส่วนท้องถิ่นจัดทำฝายชะลอน้ำ - จัดเขตพื้นที่แก้มลิงเพื่อกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง และให้ความช่วยเหลือการขุดบ่อในแปลงนา - หน่วยงานท้องถิ่นร่วมกับผู้นำชุมชนเชิญชวนชาวบ้านร่วมช่วยกันขุดลอกคูคลองหรือลำน้ำสาขาต่าง ๆ - หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการสำรวจและซ่อมแซมตลิ่งที่พังทลาย โดยเชิญชวนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม - หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่และส่วนกลางมีการสำรวจ ศึกษาความเป็นไปได้ที่จะจัดทำระบบชลประทานเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วม-ภัยแล้ง ในระยะยาว	- ชุมชนมีแหล่งน้ำใช้อย่างเพียงพอในฤดูแล้ง และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ - ชุมชนมีระบบระบายน้ำที่สามารถระบายน้ำช่วงน้ำหลากได้ ทำให้น้ำไม่ท่วมขังในชุมชนเป็นเวลานาน - ชุมชนมีระบบชลประทานที่เหมาะสมกับพื้นที่ช่วยบรรเทาหรือแก้ปัญหาในระยะยาวได้
การพัฒนากลไกสนับสนุนสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำตามแนวทางสันติวิธีเป็นสิ่งจำเป็น			
ทำความเข้าใจกรอบกฎหมายที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้านเพื่อนำไปผลักดันในระดับปฏิบัติ	- โครงการรวบรวมกฎหมายของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการน้ำที่เป็นแนวทางสันติวิธี	- กิจกรรมการสังเคราะห์และวิเคราะห์กฎหมายเงื่อนไขของการนำไปปฏิบัติ แล้วจัดทำเป็นคู่มือสำหรับผู้เกี่ยวข้องนำไปใช้ - กิจกรรมการทบทวนองค์ความรู้ และแนวปฏิบัติที่ดีในระดับสากล และของต่างประเทศ	- ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องมีคู่มือเป็นทางปฏิบัติ/ให้คำปรึกษาการส่งเสริมสิทธิของชุมชนตามกรอบกฎหมาย

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
	- โครงการรวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องใน ระดับสากล และแนวปฏิบัติที่ดีของ ต่างประเทศ		- ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้สนใจสามารถ เข้าถึงข้อมูลองค์ความรู้ที่เผยแพร่ ในประเทศไทยได้โดยง่าย
ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาค ประชาชนอย่างเข้มข้น (ระบุใน กฎหมายทรัพยากรน้ำปี พ.ศ. 2561)	- โครงการพัฒนากลไกให้เกิดการมีส่วนร่วมจาก ทุกฝ่าย - โครงการสร้างความรู้ความเข้าใจสิทธิในการใช้ น้ำและการมีส่วนร่วมในการแสดงความ ความเห็น	ออกแบบและพัฒนากลไกที่เป็นช่องทางให้ประชาชน สามารถแสดงความคิดเห็นต่อการจัดการน้ำในชุมชน และการสะท้อนปัญหา หรือร้องเรียนเรื่องต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้องได้โดยง่าย ไม่ซับซ้อน	- หน่วยงานรัฐได้รับรู้สถานการณ์ ด้านการบริหารจัดการน้ำที่มาจาก พื้นที่ในชุมชนโดยตรง
สร้างความรู้ความเข้าใจการใช้ สิทธิของชุมชนในการบริหาร จัดการน้ำด้วยสันติวิธี	- โครงการประชาสัมพันธ์ความตระหนักรู้ ประเด็นสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการ น้ำด้วยสันติวิธี - โครงการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและสร้าง จิตสำนึกของชุมชนต่อสิทธิในการบริหาร จัดการน้ำในพื้นที่ด้วยแนวทางสันติวิธี	- ส่วนกลางดำเนินกิจกรรมเผยแพร่เพื่อสร้างความ ตระหนักรู้ให้กับชุมชนในระดับประเทศผ่าน สื่อสารมวลชน และช่องทางอื่น ๆ - กิจกรรมเผยแพร่ความรู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องไปสู่ ชุมชน และชุมชนเข้าถึงได้ง่ายด้วยสื่อกลางรูปแบบ ต่าง ๆ เช่น สิ่งพิมพ์ ประกาศ กระจายเสียง - จัดอบรมให้ความรู้ความเข้าใจกับชุมชนในเรื่อง สิทธิในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้มีส่วนร่วมในการบริหาร จัดการน้ำในพื้นที่ - สร้างความตระหนักและจิตสำนึกในการมีส่วนร่วม บริหารจัดการน้ำในพื้นที่ด้วยแนวทางสันติวิธี	ประชาชนในพื้นที่มีความรู้ความ เข้าใจที่ถูกต้อง และมีความตระหนัก ต่อสิทธิของตนในการร่วมบริหาร จัดการน้ำในชุมชนด้วยวิธีการเชิง สันติ

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
การจัดสรรน้ำและแบ่งสรรการใช้ น้ำระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ	โครงการพัฒนาระบบกระจายน้ำที่ทั่วถึง มีคุณภาพ	- ประชุมสร้างความเข้าใจและข้อตกลงร่วมกันในชุมชน ในการจัดสรรน้ำ โดยใช้ระบบการกระจายน้ำที่เชื่อถือ ได้ เพื่อเกิดการยอมรับร่วมกันจากทุกฝ่าย คือ ภาค การเกษตร ภาคอุตสาหกรรม (เขตเศรษฐกิจพิเศษ โรงพยาบาล และภาคการศึกษา (ที่ยังขาดความรู้เรื่องนี้)	สามารถลดความขัดแย้ง/บรรเทา ความขัดแย้งในการใช้น้ำในภาคส่วน ต่าง ๆ
ผลักดันระเบียบในกฎหมายสู่การ ปฏิบัติจริง	โครงการส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ ตามเงื่อนไขใน พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ 2561	- การประชาสัมพันธ์ขั้นตอนการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ - การอธิบายขั้นตอนการเตรียมเอกสาร - การช่วยเหลือกลุ่มเกษตรกรให้จดทะเบียนกลุ่มผู้ใช้น้ำให้ ง่ายขึ้น	ชุมชนมีตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำที่จะเข้า ไปมีส่วนร่วมกับคณะกรรมการลุ่มน้ำ เพื่อที่จะสะท้อนปัญหาชุมชน รวมทั้ง การมีส่วนร่วมที่จะเสนอแนะนโยบาย การจัดการน้ำให้สอดคล้องกับสภาพ ชุมชน
การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เป็นฐาน	โครงการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยใช้ กระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน	- ศึกษา พัฒนา และออกแบบการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำให้ชุมชนมีส่วนร่วมหลักในการ ดำเนินการ - เชิญชวนให้ภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการ สนับสนุนทรัพยากรเพื่อการจัดการน้ำในชุมชน คือ ภาคเอกชนและประชาสังคมที่จะมีส่วนในการ สนับสนุนทุน องค์ความรู้ และแรงงาน	การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการ น้ำสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหา อย่างสันติวิธี และสร้างสมดุลใน ระยะยาว

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
การบูรณาการองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับความรู้ท้องถิ่นที่อิงกับวัฒนธรรมและจารีตปฏิบัติ (การบริหารจัดการน้ำที่บูรณาการความรู้สมัยใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น)	- โครงการฟื้นฟูองค์ความรู้ชุมชนที่ถูกกลืน/ครอบงำโดยการเมือง ซึ่งได้รับการคุ้มครองในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันแล้ว (2560) - โครงการส่งเสริมการทำเกษตรที่หลากหลาย เพื่อรักษาและบำรุงดิน น้ำ ป่าไม้ไปด้วยกัน และสร้างคุณภาพชีวิตให้ชุมชน	- กิจกรรมเวทีวิจัยชาวบ้าน (วิจัยไทบ้าน) รวบรวมความรู้ในพื้นที่ของชุมชนที่นำมาใช้ในการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นข้อมูลให้ชาวบ้านรุ่นหลังและเจ้าหน้าที่รัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ได้รับรู้และตระหนักถึงความสำคัญ - ให้ความรู้ชุมชนแนวทางทำการเกษตรรูปแบบต่าง ๆ ที่เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและการจัดสรรน้ำ เช่น (1) การปลูกพืชอายุสั้นใช้น้ำน้อย ได้ผลตอบแทนที่ดีกว่าพืชเศรษฐกิจทั่วไป (2) การส่งเสริมและพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรที่มีมาตรฐานสากล เช่น GMP (3) การส่งเสริมชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำปลูกพืชในฤดูแล้ง เช่น พืชตระกูลถั่ว ซึ่งมีราคาสูง ใช้น้ำน้อย และรักษาสภาพดินให้มีคุณภาพ (4) ส่งเสริมวนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และลดการใช้สารเคมี (5) ทำการเกษตรที่ใช้พื้นที่น้อยสัมพันธ์กับภูมินิเวศทางวัฒนธรรม	- ชุมชนและภาครัฐมีการยอมรับในความรู้ของกัน ทำให้การบริหารจัดการน้ำในพื้นที่สามารถทำได้ง่ายขึ้น - ชุมชนและภาครัฐมีความรู้เพิ่มขึ้นจากทั้งสองด้านทั้งความรู้สมัยใหม่ของการบริหารจัดการน้ำ และความรู้พื้นถิ่นที่มีการปฏิบัติมายาวนาน - กิจกรรมบางอย่างสามารถแก้ปัญหาการใช้น้ำให้เหมาะสมกับฤดูกาล - ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น และช่วยลดความขัดแย้งของเกษตรกรในการแย่งน้ำกันใช้ในหน้าแล้ง
ปัญหาความขัดแย้งและแนวทางแก้ไขความขัดแย้งทางความคิด (การพัฒนาทักษะการอนุรักษ์)	- โครงการสร้างความรู้ความเข้าใจองค์ความรู้ทางการพัฒนาและการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทในพื้นที่	- กิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการชุมชนการบูรณาการความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยในการบริหารจัดการ	- ประชาชนได้รับทราบข้อมูลที่เป็นความจริง เกิดความไว้วางใจ

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
	- โครงการจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูลในชุมชน เป็นศูนย์กลางการสื่อสารข้อมูลระหว่างรัฐกับประชาชน	- ลุ่มน้ำ และการประกอบอาชีพ - การบริการข้อมูลที่ถูกต้อง บนฐานข้อเท็จจริงกับประชาชน โดยเจ้าหน้าที่หรือตัวแทนในพื้นที่	จัดการของรัฐมากขึ้น และมี แนวโน้มให้ความร่วมมือ - ลดปัญหาการพึ่งพาสื่อที่โรงเรียน การทำงานของรัฐ (หากรัฐให้ ข้อเท็จจริงกับประชาชน และมี บริการข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน)
ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ	- โครงการความร่วมมือพัฒนาแหล่งน้ำระหว่างหน่วยงานรัฐและภาคประชาชน - ใช้กลไกคณะกรรมการ JMC ลดความขัดแย้ง	- พัฒนาเขตพื้นที่กันชนระหว่างพื้นที่เกษตรและพื้นที่ป่า โดยการริเริ่มจัดทำเป็นพื้นที่อนุรักษ์ เช่น ป่าชุมชน พื้นที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น	ช่วยรักษาเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำให้มี ความอุดมสมบูรณ์ และลดความ ขัดแย้งด้านการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำ
ความขัดแย้งของคนในชุมชน	โครงการสร้างความสัมพันธ์อันดีโดยการร่วมมือระหว่างวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน	- สนับสนุนประเพณีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยคติความเชื่อทางศาสนา และความเชื่อของชุมชนมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เช่น ประเพณีบูชาผีป่า ผีป่า ในพื้นที่ต้นน้ำ - จัดเขตอุทยานเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ	- ชุมชนเกิดความละเอียดและ ความเชื่อ เกรงกลัวต่อบาปกรรมที่ เกิดขึ้นจากการละเมิดพื้นที่ต้นน้ำ - เกิดกฎกติกาของชุมชนที่จะปฏิบัติ ร่วมกันในการไม่ละเมิดต่อพื้นที่ ต้นน้ำ
การแก้ปัญหาการบริหารจัดการน้ำระยะยาวจะเป็นแนวทางที่ช่วยลดปัญหาความขัดแย้ง/บรรเทาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้			
การฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากร แบบองค์รวมทั้งระบบนิเวศคือ ป่าไม้ ดิน น้ำ และอากาศ (การพัฒนาอย่างยั่งยืน)	โครงการชุมชนร่วมแรงร่วมใจของประชาชน หน่วยงานรัฐ เอกชน ประชาสังคม พื้นที่และ อนุรักษ์ทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำและป่าต้นน้ำ	- กิจกรรมให้ความรู้ในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ - กิจกรรมส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เช่น ปลูกพืชคลุมดิน หย้าแฝก กล้วยป่า และการ ปลูกป่าที่ถูกต้อง	- รักษาสมดุลของระบบนิเวศให้เป็น แหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้พึ่งพา ใช้ประโยชน์ในระยะยาว - ส่งเสริมภาพลักษณ์ของหน่วยงาน ภาครัฐ

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
		- กิจกรรมสนับสนุนให้ชุมชนฟื้นฟูดูแลป่าด้วยกันและปลูกพืชสร้างรายได้ เช่น การปลูกกาแฟหรือโกโก้ในพื้นที่ป่า	
การบริหารจัดการน้ำที่ครอบคลุมเครือข่ายลุ่มน้ำทั้งระบบ	โครงการความร่วมมือบริหารจัดการลุ่มน้ำทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ	- สำรวจและรวบรวมข้อมูลเครือข่ายของชุมชนและเครือข่ายภาคประชาสังคมตลอดลุ่มน้ำ - สนับสนุนกิจกรรมความร่วมมือด้านการบริหารจัดการน้ำของเครือข่ายตลอดลุ่มน้ำ - สร้างความรู้ความเข้าใจให้เครือข่ายต่าง ๆ ตลอดลุ่มน้ำ เพื่อวางแผนการทำงานร่วมกันที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนตลอดลุ่มน้ำ - พัฒนาแนวปฏิบัติร่วมกันของเครือข่ายแต่ละพื้นที่ และส่งเสริมกิจกรรมให้มีการสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ	ลดปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการน้ำทั้งลุ่มน้ำ คือ ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ
สัญญาณเตือนปัญหาคุณภาพน้ำพบมากขึ้นในพื้นที่ต้นน้ำ	โครงการเฝ้าระวังคุณภาพน้ำในพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย	- หน่วยงานส่วนท้องถิ่นนำชุมชนและหน่วยงานหรือเครือข่ายในพื้นที่พัฒนาระบบเฝ้าระวังและประเมินคุณภาพน้ำโดยใช้เทคโนโลยีชาวบ้าน - หน่วยงานส่วนท้องถิ่นเขียนโครงการขอสนับสนุนงบประมาณ/ทรัพยากร จากส่วนกลางเพื่อดำเนินกิจกรรมติดตามเฝ้าระวังคุณภาพน้ำโดยชุมชนเป็นฐาน	ชุมชนได้รับทราบปัญหาคุณภาพน้ำอย่างรวดเร็ว และอาจสามารถตอบสนองต่อปัญหาได้ทัน่วงที

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
ปรับปรุงคุณภาพน้ำดื่ม	โครงการพัฒนาระบบน้ำดื่มสะอาดของชุมชน	- หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานในพื้นที่ สนับสนุนเทคโนโลยีและงบประมาณพัฒนาหรือ คิดค้นระบบน้ำดื่มสะอาดขั้นพื้นฐานหรือขั้นการใช้ เทคโนโลยีขั้นสูง	ชุมชนมีน้ำดื่มสะอาดฟรีหรือซื้อใน ราคาถูก
บำรุงและรักษาคุณภาพน้ำใน แม่น้ำ	โครงการฟื้นฟูคุณภาพน้ำในแม่น้ำตั้งแต่ต้นน้ำถึง ปลายน้ำ	- ประสานความร่วมมือผู้ใช้น้ำทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และ ปลายน้ำ - สร้างแนวปฏิบัติร่วมกันกับผู้ใช้น้ำทั้งต้นน้ำไปถึง ปลายน้ำ	ลดผลกระทบที่เกิดขึ้นจากพื้นที่ต้นน้ำ ไปสู่กลางน้ำและปลายน้ำ รวมถึง พื้นที่ใกล้เคียงลำน้ำ
เตรียมฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับประเด็นสิทธิชุมชน และการบริหารจัดการลุ่มน้ำให้ พร้อมใช้งาน	- โครงการรวบรวมข้อมูลหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำตามแนวทางสันติวิธี ในระดับนโยบายและในพื้นที่ - โครงการรวบรวมข้อมูลทางสถิติและข้อมูล สถานการณ์เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำใน แต่ละพื้นที่	- กิจกรรมการจัดการความรู้ด้านองค์ความรู้ที่จำเป็น กับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - กิจกรรมจัดทำฐานข้อมูลที่เป็นระบบและเข้าถึงได้ง่าย - กิจกรรมรวบรวมข้อมูลข่าวสารสำหรับบริการ ประชาชนในประเด็นร่วมสมัยและส่งผลกระทบ ต่อการประกอบอาชีพ เช่น ภาวะโลกร้อน	- หน่วยงานและชุมชนมีข้อมูล เครือข่ายด้านการจัดสรร ทรัพยากรน้ำที่สามารถเรียกหา และสื่อสารกันได้ทันที - หน่วยงานรัฐและหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องมีข้อมูลที่สามารถเรียกดู ได้ยามต้องการเพื่อประกอบการ ตัดสินใจหรือการพยากรณ์ สถานการณ์
สนับสนุนการรวบรวมข้อมูลด้วย การศึกษาวิจัย	- โครงการศึกษาวิจัยประเด็นเกี่ยวกับการ บริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างมีระบบ	- สร้างการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านเปรียบเทียบ การบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ เพื่อเป็น องค์ความรู้สำหรับการนำไปประยุกต์ใช้ในการ แก้ปัญหา การส่งเสริมการบริหารจัดการในพื้นที่	หน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่นที่ เกี่ยวข้องมีข้อมูลผลการศึกษาอย่าง เป็นระบบประกอบการตัดสินใจทาง นโยบายและการปฏิบัติในพื้นที่

นโยบาย/ยุทธศาสตร์	โครงการ	กิจกรรม	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
	- โครงการศึกษาวิจัยบทรียนการบริหารจัดการน้ำที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในต่างประเทศเพื่อการปรับใช้ในบริบทลุ่มน้ำของประเทศไทย - โครงการศึกษาวิจัยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของวิถีของชุมชนกับสิทธิในการบริหารจัดการน้ำ	- ส่งเสริมให้หน่วยงานต่าง ๆ ศึกษาวิจัยประเด็นที่สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติเพื่อพัฒนาวิถีชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพ มีสุขภาวะที่ดีและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การวิจัยหญ้าแฝกพืชความมั่นคงทางอาหาร สมุนไพร	
การบังคับใช้พระราชบัญญัติน้ำปี พ.ศ. 2561	- โครงการสร้างความรู้ความเข้าใจระเบียบและปฏิบัติตามกฎหมาย	- เผยแพร่ความรู้ กฎ ระเบียบของกฎหมายที่จะบังคับใช้ - ทำความเข้าใจกับฝ่ายต่าง ๆ ถึงแนวปฏิบัติของกฎหมายที่จะมีผลบังคับใช้ในประเด็นที่อาจส่งผลให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้	ทุกฝ่ายได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง และมี ความเข้าใจต่อการบังคับใช้กฎหมาย และการยอมรับการปฏิบัติ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และอุทิศ สังข์รัตน์. (2557). ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อรักษาบรรทัดใน จังหวัดตรัง. วารสารศรีนครินทร์วิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) 6(12): 1 - 13.

กรมควบคุมมลพิษ. (2554). “Water Footprint” รอยเท้าน้ำ. https://web.mwa.co.th/ewt_dl_link.php?nid=7391.

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม. (2562). (ร่าง) แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2562 - 2565). http://www.rlpd.go.th/rlpdnew/images/rlpd_16/plan/p4.pdf.

กรมชลประทาน. (2557). สรุปสถานการณ์รูล้ำของน้ำเค็มและมาตรการในการลดผลกระทบ. http://water.rid.go.th/hydhome/document/2557/report_salinity.pdf.

กรมชลประทาน. (2562). สรุปสถานการณ์อุทกภัย ประจำวันจันทร์ที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2562 (เวลา 15.00 น.). [http://water.rid.go.th/flood/news/สรุปสถานการณ์อุทกภัย%2002-09-62%20\(15.00%20%E0%B8%99.\).pdf](http://water.rid.go.th/flood/news/สรุปสถานการณ์อุทกภัย%2002-09-62%20(15.00%20%E0%B8%99.).pdf).

กรมทรัพยากรน้ำ. (2546). รายงานลุ่มน้ำบริหารจัดการแม่ลี้. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการบริหารทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. http://division.dwr.go.th/waterboard/phocadownload/data/National_Water_Resources_Board/2550/manage_water2550.pdf.

กรมทรัพยากรน้ำ. (2555). การบริหารจัดการภัยแล้งปี 2555. https://dwr.go.th/uploads/file/statuswater/2012/statuswater_th-25042012-141637-225256.pdf.

กรมทรัพยากรน้ำบาดาล. (2562ก). สถานการณ์น้ำบาดาลของประเทศไทย. <http://www.dgr.go.th/th/newsAll/124/2227>.

กรมทรัพยากรน้ำบาดาล. (2562ข). รายงานประจำปี 2562. file:///C:/Users/Nong/Downloads/report_plan_2562.pdf.

กรมพัฒนาที่ดิน. (2550). แผนที่พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากประเทศไทยปี พ.ศ. 2549. http://irw101.idd.go.th/images/5_Information/5_2_Knowledge/5_2_3_Information%20flooded%20areas/5_2_3_1_Information%20flooded%20areas%202549/2_flood-new3.jpg

กรมพัฒนาที่ดิน. (2562ก). แผนที่พื้นที่แล้งซ้ำซากประเทศไทยปี พ.ศ. 2561.

http://irw101.ldd.go.th/images/4_Warning/4_1_DroughtWarning1/4_1_4_RepetitiveDrought/ReDro_th_2018_hill.jpg.

กรมพัฒนาที่ดิน. (2562ข). แผนที่พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากประเทศไทยปี พ.ศ. 2561.

http://irw101.ldd.go.th/images/4_Warning/4_2_FloodWarning1/4_2_4_RepetitiveFlooding/fl_th2018.jpg.

กองอำนวยการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดชัยภูมิ. (2563). แผนเผชิญเหตุอุทกภัย จังหวัดชัยภูมิ. direct.disaster.go.th.

การประปาส่วนภูมิภาค. (2563). รายงานการเฝ้าระวังคุณภาพน้ำดิบด้านความเค็มของ กปภ. สาขาที่ได้รับผลกระทบจากน้ำทะเลหนุนสูง ตั้งแต่วันที่ 1-9 ตุลาคม 2563. <http://tele-wrd.pwa.co.th/download/sal%201-9%20october%2063.pdf>.

กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550). สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน : เน้นศึกษา สิทธิของบุคคล ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการมีส่วนร่วมบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 46, 56 และ 290 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540. รายงานการวิจัย. สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.

เกียรติศักดิ์ วัฒนศักดิ์. (2553). สิทธิชุมชนกับการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย. *วารสารนักบริหาร* 30(1): 74 - 79.

คนเมืองลี. (2558). ประเพณีแห่ช้างเผือก ต.บ้านปวง ห้วยห้วช้าง.

http://konmuangli.blogspot.com/2015/05/blog-post_26.html.

โครงการชลประทานลำพูน. (2563). ประวัติโครงการชลประทานลำพูน.

<http://www.lamphunrid.com/main.php?p=5&id=9>.

ชญาธิษฐ์ พูลยรัตน์. (2553). “13 ความลับ” และสันติวิธีในสังคมไทย. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า* ปี 2553 เล่มที่ 1. [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title= “13_ความลับ” และสันติวิธีในสังคมไทย](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=“13_ความลับ”_และสันติวิธีในสังคมไทย).

ชลธร ทิพย์สุวรรณ. (2557). การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการลุ่มน้ำสาขาแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและสาละวินศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

ชลัท ประเทืองรัตน. (2557). สันติวิธี? : กำนันสโตร์. *วารสารสถาบันสถาบันพระปกเกล้า* ปี 2557. 66 - 81.

ชลัท ประเทืองรัตน. (2562). การไกล่เกลี่ยคนกลางและการแก้ไขความขัดแย้ง. สถาบันพระปกเกล้า. <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=การไกล่เกลี่ยคนกลางและการแก้ไขความขัดแย้ง>.

- ชัยพันธุ์ ประภาสวัต. (2547). การจัดการความขัดแย้งท้องถิ่น กรณีศึกษาบทบาทแก้มืองแกฝาย ในการจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่วาง, ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง, และลุ่มน้ำปึงตอนบน. ใน *การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 6 (สันติวิถีกับความยั่งยืนของประชาธิปไตย)* (น. 35-75). ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ. กรุงเทพฯ.
- ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และ สุรัสวดี แสนสุข. (2560). การรับรองสิทธิชุมชนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการและนำเสนอ ผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 1 “นวัตกรรมสร้างสรรค์ ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ไทยแลนด์ 4.0”*. (น. 116-125). ศูนย์ฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ราชภัฏกรีนวิว มหาวิทยาลัย ราชภัฏร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด.
- ชาติชาย วิริยะเจริญกิจ และสุรัสวดี แสนสุข. (2560). การรับรองสิทธิชุมชนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการและนำเสนอ ผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 1 “นวัตกรรมสร้างสรรค์ ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ไทยแลนด์ 4.0”*. (น. 116 – 125). 13 กรกฎาคม 2560 ห้องประชุมกันเกรา ชั้น 3 ศูนย์ฝึก ประสบการณ์วิชาชีพราชภัฏกรีนวิว มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด.
- เทคโนโลยีชาวบ้าน. (2563). *กรมส่งเสริมการเกษตร แนะนำวิธีดูแลกล้วยไม้แก่เกษตรกรผู้ประสบ ปัญหาฝนแล้ง – น้ำทะเลหนุน*. https://www.technologychaoban.com/agricultural-technology/article_47118.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2554). *มหาอุทกภัย 2554 ผลกระทบและแนวโน้มการฟื้นตัว จากการสำรวจผู้ประกอบการ*. <https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/EconomicConditions/AnalysisBLP/1ThaiFloodSurvey2011.pdf>.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2554). *มหาอุทกภัย 2554 ผลกระทบและแนวโน้มการฟื้นตัว จากการสำรวจผู้ประกอบการ*. <https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/EconomicConditions/AnalysisBLP/1ThaiFloodSurvey2011.pdf>.
- นพดล พลเสน. (2559). *หัวข้อ หลักสิทธิมนุษยชน เรื่อง : รัฐได้ประโยชน์อะไรของหลักสิทธิมนุษยชน จากการส่งเสริมสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเทศไทย*. เอกสารส่วนบุคคล ประกอบการอบรม หลักสูตร “หลักนิติธรรมเพื่อ ประชาธิปไตย” รุ่นที่ 4. วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ สถาบันรัฐธรรมนูญศึกษา สำนักงานศาล รัฐธรรมนูญ. http://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/ewt_dl_link.php?nid=8848.

- นพรัตน์ ดวงแก้วเรือน, ธงชัย ภูวนาถวิจิตร, และ ชรินทร์ มั่งคั่ง. (2559). การจัดการความรู้ของชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินและลดพฤติกรรมทำลายสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลแม่ทา อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. *MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences*, 5(2), 45–70.
- นพรัตน์ ดวงแก้วเรือน. (2550). *กรณีศึกษาป่าชุมชน เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำทา*. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GVLw4NF4_q8J:oknation.nationtv.tv/blog/Tanun/2008/01/10/entry-2+&cd=5&hl=th&ct=clnk&gl=th. ใน 9 จังหวัดเดือดร้อนเพราะน้ำทะเลหนุน. <https://thainews.prd.go.th/th/news/detail/TCATG200120093033577>.
- บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ นนท์ นุชหมอน. (2554). *การประชุม Rio+20 : จาก “การพัฒนาที่ยั่งยืน” สู่กระแส “เศรษฐกิจสีเขียว”*. สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม. https://www.stou.ac.th/Foreign/Upload/เอกสารประกอบการอภิปราย_ดร.บัณฑิต%20เศรษฐศิริโรตม์.pdf.
- บุญชัย งามวิทย์โรจน์, สมทรง เจริญภักดิ์, และ พงศ์พัฒน์ เสมอคำ. (2551). *รายงานการศึกษาวิจัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ: กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำชี*. กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร. (2555). สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย. *วารสารนิติสังคมศาสตร์*, 5(2), 77–92.
- บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล, ถาวร อ่อนประไพ, และ พงษ์ ยิบมันตะศิริ. (2557). ศักยภาพของชุมชนตำบลแม่ทาในการจัดการทรัพยากรเกษตรที่ระดับลุ่มน้ำ. *แก่นเกษตร* 42, ฉบับพิเศษ 2, 288–295.
- บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ. (2560). สันติวิธี : การจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร* 5(2): 1 - 16.
- ปราโมทย์ ไ้มักัด. (2557). *ทางออกการบริหารจัดการน้ำของไทย*. <https://tdri.or.th/water/thaipublica20140309/>.
- พงศ์เสวก อเนกจักษ์พร และนพพร ศิริบันเทงศิลป์. (2555). สิทธิชุมชนกับการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย. *วารสารนักบริหาร* 32(1): 183 - 189.
- พัลลภ หารุคำจา, ชินชัย แก้วเรือน, ส่งเสริม แสงทอง, และ นพตณ ปัญญาวิรัตน์. (2561). การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธบูรณาการ: กรณีศึกษาการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือกในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 7(2), 273–282.
- พิมรดา มณีอินทร์. (2558). *สิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : ศึกษากรณีป่าชุมชนบ้านโนนตูมถาวร อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ*. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชากฎหมายมหาชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. (2561). *การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี*. รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ (Final Report) โครงการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เพื่อการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนในพื้นที่. สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- เมเยอร์, เบอร์นาร์ด. (2553). *The dynamics of conflict resolution* [พลวัตการจัดการความขัดแย้ง] (พิมพ์ครั้งแรก). คบไฟ.
- รจนา คำดีเกิด. (2554). *การศึกษาความตื่นตัวด้านสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ของคนลุ่มน้ำโขง จังหวัดอุบลราชธานี จากโครงการไฟฟ้าพลังงานน้ำเขื่อนบ้านกุ่ม*. วิทยานิพนธ์ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- รัฐพล เย็นใจมา, สุรพล สุธะพรหม และประสิทธิ์ พุทธศาสนศรีธธา. (2561). ความขัดแย้งในสังคม : ทฤษฎีและแนวทางแก้ไข. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์* 7(2): 224 - 238.
- ราชกิจจานุเบกษา. 2560. *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. เล่ม 134 ตอนที่ 4ก. ลงวันที่ 6 เมษายน 2560. 90 หน้า.
- วันชัย วัฒนศัพท์, บรรพต ดันธีรวงศ์ และศุภณัฐ เพิ่มพูนวิวัฒน์. (2550). *การจัดการความขัดแย้งและการ “ขอโทษ”* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สถาบันพระปกเกล้า.
- วิรุส แสงเจริญ. (2558). *แนวคิดในการบังคับใช้สัญญาในการระงับข้อพิพาทโดยกระบวนการอนุญาโตตุลาการ*. รายงานการวิจัย. พจนอดหนุนการวิจัยทางวิชาการจากกองทุนรัตนโกสินทร์ สมโภช 200 ปี. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วิรัตน์ ทำทอง. (2548). *เหตุการณ์น้ำท่วมกรุงเทพมหานครในปี 2548*.
http://203.155.220.119/News_ddds/magazine/magazine2548/m48_9.pdf.
- ศิริพงษ์ หังสพฤกษ์ และ พิพัฒน์ กัญจนพฤกษ์. (2548). กลไกภาครัฐในการลดความขัดแย้ง กรณีปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 1 - 16 น. ใน *การสัมมนาวิชาการประจำปี 2548 เรื่อง สู่สังคมสมานฉันท์*. วันที่ 26 - 27 พฤศจิกายน 2548. โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี.
- ศุภวัฒน์ สุขะประเมษฐ. (2561). *สกลนคร 2560: บทเรียนจากการรับมือภัยพิบัติ*.
<https://progreencenter.org/2018/03/26/สกลนคร-2560-บทเรียนจากการร/>.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2562). *ข้อมูลพื้นที่ต้นน้ำในเชิงแผนที่*. กรมส่งเสริมการเกษตร.
<http://www.ndoae.doae.go.th/download/2019-06/watershade-check.pdf>.

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ประเทศไทย. (2557). ชุมชนตำบลแม่ทา.

<https://www.recoftc.org/sites/default/files/public/publications/resources/recoftc-0000260-0001-th.pdf>.

ศูนย์อำนวยการเฉพาะกิจแก้ไขและบรรเทาวิกฤตภัยแล้ง ปี 2562/2563 กรมชลประทาน. (2563).

รายงานสถานการณ์ภัยแล้ง. <https://archives-library.rid.go.th/bitstream/handle/123456789/1725/รายงานสถานการณ์ภัยแล้ง09012563.jpg?sequence=1&isAllowed=y>.

สถาบันพระปกเกล้า. (2562). *การสานเสวนา (Dialouge)*.

<http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=การสานเสวนา> (Dialouge).

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน). (2561). รายงานสถานการณ์น้ำเขื่อนต่าง ๆ วันที่ 19 พฤศจิกายน 2561.

http://tiwrm.haii.or.th/DATA/REPORT/php/rid_bigcm.php?sdate=2018-11-19.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน). (2562). รายงานสถานการณ์น้ำเขื่อนต่าง ๆ วันที่ 18 ธันวาคม 2562. https://www.thaiwater.net/DATA/REPORT/php/rid_bigcm.php?sdate=2019-12-18.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน). (2563). รายงานสถานการณ์น้ำเขื่อนต่าง ๆ วันที่ 31 สิงหาคม 2563.

http://tiwrmdev.haii.or.th/DATA/REPORT/php/rid_bigcm.php?sdate=2020-08-31.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). (2557). *การจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ตามแนวพระราชดำริ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. มูลนิธิอุทกพัฒน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, กรุงเทพฯ. 79 หน้า.

ส่วนติดตามและวิเคราะห์ภัยพิบัติทางการเกษตร. (2563). *ผลกระทบภาวะฝนแล้ง/ฝนทิ้งช่วง และมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร*. ศูนย์ข้อมูลเกษตรแห่งชาติ.

<file:///C:/Users/Nong/Downloads/1.%20ผลกระทบต่อภาคการเกษตรและมาตรการช่วยเหลือ.pdf>.

ส่วนวิจัยต้นน้ำ. (2556). *คุณค่าของป่าต้นน้ำ* (พิมพ์ครั้งแรก). สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ. กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช.

สัจจา บรรจงศิริ, บำเพ็ญ เขียวหวาน, ปาสีรัตน์ การดี และรสิกา อังกูร. (2559). *แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำยม*. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์.

ทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปี 2559. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สาธิต วงศ์อนันต์นนท์. (2554). วิกฤตน้ำท่วมประเทศไทย 2554 กับผลกระทบทางสังคม. สำนักวิชาการสำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.

http://library.senate.go.th/document/Ext3130/3130446_0004.PDF.

- สามารถ ใจเตี้ย และ พัฒนา บุญญาประภา. (2562). ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากปัญหาคุณภาพน้ำและข้อเสนอแนะกิจกรรมการเฝ้าระวัง กรณีศึกษาลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน. *วารสาร มฉก.วิชาการ*, 23(1), 32–46.
- สามารถ ใจเตี้ย, ขวลิท วโรตมรังสีมันต์, ถาวร มาตัน, และพิรญา อึ้งอุตรภักดี. (2558). คุณภาพน้ำและการใช้ประโยชน์แม่น้ำลี้ จังหวัดลำพูน. *วารสารวิชาการและวิจัย มทร.พระนคร*, 9(1), 112–124.
- สามารถ ใจเตี้ย. (2560). การจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ แนวคิดการปฏิบัติตามแผนนิเวศวัฒนธรรม. *วารสารสิ่งแวดล้อม*, 21(1), 41–48.
- สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์. (2563). รองอธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตร เผยพบพื้นที่สวนผลไม้ 18,000 ไร่
- สำนักความร่วมมือด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ. (2556). “อนาคตที่เราต้องการ (*The future we want*)” คำแปลเอกสารผลลัพธ์การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (*United Nations Conference on Sustainable Development: Rio+20*). สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2555). การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการต้นน้ำกับการบริหารจัดการน้ำในประเทศไทย. *Policy - Research Platform* 2(25): 1 - 8.
- สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ. (2560). *สรุปสถานการณ์คุณภาพน้ำบาดาล ปีงบประมาณ 2559*.
<http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER3/DRAWER079/GENERAL/DATA0000/00000192.PDF>.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔*. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2562). *การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทย*.
<http://www.onwr.go.th/wp-content/uploads/2019/11/การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ.pdf>.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2562). *แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580)*. <http://www.onwr.go.th/wp-content/uploads/2019/09/แผนแม่บทน้ำ20ปี-A4-Final.pdf>.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2562). 62. *คุณภาพน้ำแหล่งน้ำผิวดิน*. http://www.onep.go.th/env_data/01_03/62-คุณภาพน้ำแหล่งน้ำผิวดิน/.

- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2555). *สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2558). *สภาปฏิรูปแห่งชาติวาระปฏิรูปที่ 25 : ระบบการบริหารจัดการทรัพยากร : การปฏิรูปกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ*. สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560*. สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย. (2562). *สภาวะอากาศของประเทศไทย พ.ศ. 2561*. <http://www.tmd.go.th/programs/uploads/yearlySummary/สรุปสภาวะอากาศปี%202561.pdf>.
- สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย. (2563). *ปริมาณฝน (กรมอุตุนิยมวิทยา)*. <http://tnmc-is.org/ระบบติดตาม/ระบบติดตามปริมาณน้ำ/ปริมาณฝน/>.
- สำนักเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย. (2563). *สภาวะอากาศของประเทศไทย พ.ศ. 2562*. http://www.tmd.go.th/programs/uploads/yearlySummary/yearly_2562_th.pdf.
- สุนทร ปัญญาพงษ์, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, และ วงศา เลหาศิริวงศ์. (2554). การคลี่คลายความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำในบริบทสังคมไทย : กรณีศึกษาเขื่อนลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารวิจัย มข*, 1(2), 121–141.
- สุนทร ปัญญาพงษ์, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, และ วงศา เลหาศิริวงศ์. (2555). ความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำจากเขื่อนลำปะทาว อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 8(1), 115–135.
- สุวัฒน์ ดวงแสนพุด. (2555). *เอกสารประกอบการสอน รายวิชา การยุติความขัดแย้งด้วยสันติวิธี*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา. (2563). *ศูนย์ข้อมูลสำหรับนักท่องเที่ยว ตำบลแม่ทา*. http://www.maethafasai.info/a_atturebt.php.
- อดิศักดิ์ ชันดี และ อุทัย เลหาวิเชียร. (2559). การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีผลต่อความสำเร็จของการป้องกันน้ำท่วมในเขตกรุงเทพมหานคร. *วารสาร ธุรกิจปริทัศน์* 8(1): 119 - 136.
- อดุลย์ เชี่ยวชาญ. (2531). *โครงการออกแบบเลขศิลป์สิ่งพิมพ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ “โครงการอีสานเขียว”*. ศิลปะนิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปบัณฑิต ภาควิชาออกแบบนิเทศศิลป์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อภิญา ดิสสะมาน. (2560). *แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในมิติสังคมเพื่อลดความขัดแย้ง*. สถาบันพระปกเกล้า.

- อรรถัย อินตะไชยวงศ์. (2560). สิทธิชุมชน ในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. *วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น*, 1(1), 171-193.
- อรรถัย อินตะไชยวงศ์ และ บรรเจิด สิงห์คะเนติ. (2562). สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน: ศึกษาความเหมาะสมของการใช้สิทธิของ
Elinor Ostrom ในประเทศไทย. *วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์*, 9(1), 182-192.
- อรพิมพ์ มงคลเคหา. (2550). Global Positioning System (GPS) สู่โลกกว้าง....นวัตกรรมในยุค IT.
ก้าวหน้าโลกวิทยาศาสตร์, 7(2), 6-18.
- อรอนงค์ พลอยวิเลิศ และ กฤษฎา วงศ์วิลาสชัย. (2556). ข้อบัญญัติท้องถิ่น กับการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ กรณี ตำบลแม่ทา อำเภอแม่ฮ่อน จังหวัดเชียงใหม่.
<https://ref.codi.or.th/2015-08-04-10-17-08/8540-2013-06-16-07-28-37>.

ภาษาอังกฤษ

- Apipalakul, C., Wirojangud, W. and Ngang, T.K. (2015). Development of Community
Participation on Water Resource Conflict Management. *Procedia - Social and
Behavioral Sciences* 186: 325 – 330.
- Boakye, M.K. and Akpor, O.B. 2012. Community Participation in Water Resources
Management in South Africa. *International Journal of Environmental Science
and Development* 3(6): 511 - 516.
- Esfahani, M.A., Kerachian, R. and Naeini, S.M.M. (2006). *Conflict resolution in water
resources allocation*.
file:///C:/Users/Administrator.P66CGDV3D8JMXGH/Downloads/ConflictResoluti
oninWaterResourcesAllocation_forHIC2006_01.pdf.
- Gyamfi, C, Diabene, P.Y., Odai, S.N., Anornu, G.K. and Annor, F.O. (2013). Conflict
prevention and resolution mechanisms in water resources management: A
perspective from the Black Volta Basin - Ghana. *International Journal of
Development and Sustainability* 2(2): 1346-1356.
- Hileman, J., Hicks, P. and Jones, R. 2019. *Building Peace through Integrated Water
Resources Management*. [https://globalwaterinitiative.org/media/CRS-
BuildingPeaceThroughIntegratedWaterResourcesManagement.pdf](https://globalwaterinitiative.org/media/CRS-BuildingPeaceThroughIntegratedWaterResourcesManagement.pdf).

- Mekonnen, M.M. & Hoekstra, A.Y. (2011). *National water footprint accounts: the green, blue and grey water footprint of production and consumption (volume 1: main report)*. UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft.
- Sucharit Koontanakulvong. (2019). *Water Security and Sustainability Thailand's Water Security Situation in the context of world and ASEAN*. [http://project-wre.eng.chula.ac.th/watercu_eng/sites/default/files/06%20Unesco%20WSI-report%20\(230519\).pdf](http://project-wre.eng.chula.ac.th/watercu_eng/sites/default/files/06%20Unesco%20WSI-report%20(230519).pdf).
- United Nations Division for Economic and Social Information. (1977). "Mar del Plata action plan," In pp. 7-14. *Report of The United Nations Water Conference, adopted by United Nations, 14-25 march 1977*. Mar der Plata.
- Visalo, P. (2012). *Before the Relationship Ends*. Post Publishing Printing.
- Water Footprint Calculator. (2017). *Water Footprint Comparisons by Country*. <https://www.watercalculator.org/footprint/water-footprints-by-country/>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสอบถาม

แบบสอบถาม

โครงการวิจัย เรื่อง ลิทธิชุมชนในการจัดสรรทรัพยากรน้ำโดยใช้แนวทางสันติวิธี: กรณีศึกษาพื้นที่ต้นน้ำของประเทศไทย (ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)

แบบสอบถามนี้ใช้ในการสัมภาษณ์ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากการใช้แหล่งน้ำ
ธรรมชาติ 2 กลุ่มน้ำคือ กลุ่มน้ำน่านในภาคเหนือ และกลุ่มน้ำชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไป

วันที่สัมภาษณ์.....เดือน..... พ.ศ. 2564 ชื่อ-นามสกุลผู้ให้สัมภาษณ์.....

ที่อยู่อาศัย บ้านเลขที่.....หมู่บ้าน.....ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....

กลุ่มน้ำ ☐ 1. กลุ่มน้ำน่าน ☐ 2. กลุ่มน้ำชี

โปรดกา ☒ ลงในช่อง ☐ ที่ท่านเลือกว่าตรงกับความจริงของท่านมากที่สุด และเติมข้อความลงในช่องว่าง
(โปรดตอบให้ครบทุกข้อ)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

1. เพศ ☐ 1. ชาย ☐ 2. หญิง ☐ 3. เพศที่ 3

2. อายุ.....ปี

3. ระดับการศึกษาสูงสุด ☐ 1. ไม่ได้เรียน ☐ 2. ประถมศึกษา ☐ 3. มัธยมศึกษา ☐ 4. ปวช./ปวส.

☐ 5.ปริญญาตรี ☐ 6. สูงกว่าปริญญาตรี ☐ 7. อื่นๆ ระบุ.....

4. ศาสนา ☐ 1. พุทธ ☐ 2. คริสต์ ☐ 3. อิสลาม ☐ 4. อื่นๆ ระบุ.....

5. สถานภาพสมรส ☐ 1. โสด ☐ 2. สมรส ☐ 3. หม้าย ☐ 4. หย่า/แยก

6. โปรดระบุจำนวนสมาชิกในครอบครัวของท่าน.....คน

7. อาชีพหลัก ☐ 1. ว่างงาน/อยู่บ้านเฉยๆ ☐ 2. รับจ้าง ☐ 3. ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว

☐ 4. ทำนา ☐ 5. เลี้ยงสัตว์ ระบุ..... ☐ 6. ทำไร่ ระบุ.....

☐ 7. ปลุกผักหรือพืชอายุสั้น ☐ 8. ทำสวน ระบุ..... ☐ 9. อื่นๆ ระบุ.....

8. ท่านมีตำแหน่งทางสังคม การเมือง การปกครองอะไรในชุมชน/หมู่บ้าน.....

9. ท่านเป็นสมาชิกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชนหรือไม่ อย่างไร (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ☐ 1. ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ☐ 2. กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ ☐ 3. กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
☐ 4. กลุ่มออมทรัพย์ ☐ 5. กรรมการหมู่บ้าน ☐ 6. กลุ่มอื่นๆ ระบุ.....

10. รายได้ครอบครัวเพียงพอกับรายจ่ายหรือไม่

- ☐ 1. รายได้มากกว่ารายจ่าย ☐ 2. พอๆ กัน ☐ 3. รายจ่ายมากกว่ารายได้

11. ระยะห่างจากบ้านของท่านไปยังแม่น้ำสาธารณะที่ใกล้ที่สุด.....ก.ม.

12. ท่านมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือไม่ ☐ 1. ไม่มี ☐ 2. มี

ถ้ามี (ระบุจำนวน งาน/ไร่)

- ☐ 1. กรรมสิทธิ์บ้านที่อยู่อาศัยขนาดพื้นที่.....
☐ 2. กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินขนาด พื้นที่.....

13. ปัจจุบันท่านและครอบครัวของท่านตึมน้ำจากแหล่งใด

- ☐ 1. ชี้น้ำขุด ☐ 2. น้ำฝนที่เก็บไว้
☐ 3. ตึมน้ำบาดาล ☐ 4. ตึมน้ำฝนหรือน้ำบาดาล
☐ 5. ชี้น้ำจากตู้หยอดเหรียญ ☐ 6. มีเครื่องกรองน้ำที่บ้าน

14. ท่านใช้น้ำเพื่อการเกษตรจากแหล่งใด

- ☐ 1. น้ำฝน ☐ 2. น้ำจากคลองชลประทาน
☐ 3. ขุดบ่อ/บาดาล ☐ 4. ฝั่นน้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะ
☐ 5. อื่นๆ ระบุ.....

ส่วนที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ

โปรดให้ความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของท่านและครอบครัว

ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิการใช้น้ำ	ใช่	ไม่ใช่
1. สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย		
2. ความเสมอภาค คือ สิ่งที่ทุกคนต้องได้รับเท่าเทียมกันกับคนอื่น		
3. สิทธิมนุษยชน คือ สิ่งที่ถูกกฎหมายรับรองไว้เท่านั้น		
4. ประเทศไทยได้มีการบัญญัติหลักความเสมอภาค และการไม่เลือกปฏิบัติในรัฐธรรมนูญ		
5. สิทธิชุมชนเกี่ยวกับน้ำเป็นสิทธิที่ทุกคนสามารถจะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และมีน้ำใช้น้ำดื่มที่สะอาดได้อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต		
6. การนับถือแหล่งน้ำ และการบูชาแหล่งน้ำเป็นสิทธิตามความเชื่อของแต่ละชุมชน		
7. สิทธิไม่มีข้อจำกัดและต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบในการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และหลักจริยธรรม เช่น การเคารพสิทธิ ความเชื่อ และความเห็นของผู้อื่น เป็นต้น		
8. การอนุรักษ์แหล่งน้ำสาธารณะเป็นสิทธิที่ประชาชนควรจะมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วน		
9. ประชาชนมีสิทธิที่รับรู้รับทราบและมีส่วนร่วมกับภาครัฐ/เอกชนก่อนการดำเนินโครงการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ		
10. รัฐบาลและหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำน้ำตามแหล่งน้ำไปใช้ประโยชน์ใดๆ ก็ได้โดยไม่ต้องแจ้งให้ประชาชนทราบ		
11. ประชาชนมีสิทธิที่จะเข้าร่วมติดตามตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานโครงการจัดการแหล่งน้ำได้		
12. ประชาชนมีสิทธิที่จะทวงถาม/ร้องขอความเป็นธรรม หากถูกละเมิดสิทธิจากภาครัฐ/ภาคเอกชน		

ส่วนที่ 3 สิทธิและการใช้น้ำในชีวิตประจำวัน

โปรดให้ความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและการใช้น้ำของท่านและครอบครัว

ประเด็นด้านสิทธิและการใช้น้ำ	ระดับความถี่				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1. ความเพียงพอของน้ำ					
1.1 ท่านมีน้ำดื่มเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละปีหรือไม่					
1.2 ท่านมีน้ำเพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือนหรือไม่ เช่น ชักผ้า อาบน้ำ ขับถ่าย เป็นต้น					
1.3 ท่านมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปีหรือไม่					
2. คุณภาพน้ำ จากแม่น้ำสาธารณะ					
2.1 ท่านคิดว่าน้ำที่ท่านใช้ดื่มกินปัจจุบันมีความสะอาดมากน้อยเพียงไร					
2.2 ท่านคิดว่าแม่น้ำสาธารณะในพื้นที่ของท่านมีความสะอาดเพียงพอหรือไม่					
2.3 ท่านเคยเป็นโรคผิวหนังจากการอาบน้ำไม่สะอาดหรือไม่					
2.4 ท่านเคยได้รับผลกระทบจากกลิ่นน้ำเน่า น้ำเสียหรือไม่					
2.5 ท่านเคยเจ็บป่วยจากการดื่มน้ำไม่สะอาดบ้างหรือไม่					
3. การเข้าถึงแหล่งน้ำ และการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ					
3.1 ใช้เรื่องการประมง และการจับสัตว์น้ำ					
3.2 การใช้แหล่งน้ำในการประกอบพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ลอยกระทง การขอขมาแม่น้ำ บ้างหรือไม่					
3.3 การใช้แหล่งน้ำในการทำการเกษตรบ้างหรือไม่ เช่น ทำนา ทำสวน ปลูกพืชผัก เป็นต้น					
3.4 การใช้แหล่งน้ำในการคมนาคมสัญจรไป-มา					
3.5 การใช้แหล่งน้ำในการท่องเที่ยวสันทนาการ/กีฬา					
3.6 การใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ เช่น การเก็บพืชผัก ทางน้ำ					
3.7 การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำเพื่อการกีฬา เช่น แข่งเรือฯ					
3.8 การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ การเพาะเลี้ยงปลาหายาก					
3.9 การจัดทำทะเบียนปลาหายากและปลาท้องถิ่น					

ส่วนที่ 4 การบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ/ธรรมชาติ

โปรดให้ความคิดเห็นต่อประเด็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ

กิจกรรม/ข้อความ	ความถี่ในการทำกิจกรรม				
	บ่อย มาก	บ่อย	ปาน กลาง	น้อย	ไม่ เคย เลย
1. การรับข้อมูลข่าวสารด้านน้ำจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง					
2. การเข้าร่วมกิจกรรมทำฝายชะลอน้ำ					
3. การร่วมกิจกรรมทำความสะอาดแหล่งน้ำ เช่น เก็บขยะ กำจัดวัชพืช เป็นต้น					
4. การบริจาคสิ่งของหรือเงินทอง เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรม แก้ปัญหาแหล่งน้ำ					
5. การร่วมกิจกรรมแก้ปัญหาหน้าเสีย					
6. การเข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือภัยแล้ง					
7. การปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับแหล่งน้ำ					
8. การเคารพและการปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนต่อการ ใช้แหล่งน้ำสาธารณะ					
9. การเข้าร่วมอบรมหาความรู้ด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำ สาธารณะ					
10. การร่วมกันออกระเบียบข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้แหล่งน้ำ ธรรมชาติ เช่น ห้ามทิ้งขยะ ห้ามสูบน้ำหน้าแล้ง เป็นต้น					
11. ท่านมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำใน ชุมชนมากน้อยแค่ไหน					
12. ท่านได้มีส่วนร่วมติดตามและตรวจสอบ ประเมินผลการ ดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้แหล่งน้ำ ธรรมชาติของภาครัฐ/ภาคเอกชนมากน้อยแค่ไหน					

ส่วนที่ 5 ความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำและการแก้ปัญหาแนวสันติวิธี

1. ท่านคิดว่าความขัดแย้งด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้

- ☐ 1. ใช่ ☐ 2. ไม่ใช่ ☐ 3. ใช่ในบางเรื่อง ☐ 4. ไม่แน่ใจ

2. ท่านคิดว่าความขัดแย้งด้านการใช้แม่น้ำเป็นเรื่องสามารถแก้ไขได้

- ☐ 1. แก้ไขได้ทุกเรื่อง ☐ 2. แก้ไขได้บางเรื่อง ☐ 3. ไม่สามารถแก้ไขได้เลย ☐ 4. ไม่แน่ใจ

3. ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาชุมชนของท่านมีปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำหรือไม่

(เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร น้ำท่วมชุมชนและพื้นที่การเกษตร เป็นต้น)

- ☐ 1. เป็นประจำทุกปี ☐ 2. เคยเป็นบางปี ☐ 3. ไม่แน่ใจ ☐ 4. ไม่เคยเกิดขึ้นเลย

4. ท่านเคยมีปัญหาขัดแย้งในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคกับเพื่อนบ้าน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือไม่ (เช่น การแย่งน้ำในการทำการเกษตร การแย่งน้ำในการอุปโภคบริโภค เป็นต้น)

- ☐ 1. เคยเป็นประจำ ☐ 2. เคยบางครั้ง ☐ 3. ไม่เคยเกิดขึ้นเลย ☐ 4. ไม่แน่ใจ

5. ท่านหรือคนในชุมชนของท่านเคยร้องเรียนเรื่องการจัดสรรน้ำและการจัดการน้ำต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือไม่ (เช่น หน่วยงาน อบต. เทศบาล หรือ กรมชลประทาน)

- ☐ 1. ไม่เคย ☐ 2. ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ ☐ 3. บางครั้ง ☐ 4. ทุกครั้ง

6. ท่านมีความพอใจต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำในปัจจุบันหรือไม่

- ☐ 1. พอใจน้อยที่สุด ☐ 2. พอใจน้อย ☐ 3. เฉยๆ ☐ 4. พอใจมาก ☐ 5. พอใจมากที่สุด

6. กรณีพอใจน้อยที่สุดเพราะเหตุใด (ระบุ).....

7. เมื่อชุมชนของท่านมีความขัดแย้งกับหน่วยงานภาคเอกชนหรือภาครัฐ เช่น กรมชลประทาน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต./เทศบาล) ส่วนใหญ่ชุมชนของท่านแก้ปัญหาด้วยวิธีใด (เลือกเพียง 1 ข้อ)

- ☐ 1. การนัดประท้วง
- ☐ 2. การฟ้องร้องต่อศาล/แจ้งความดำเนินคดี
- ☐ 3. ไม่ดำเนินการใดๆ
- ☐ 4. แต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจา
- ☐ 5. ยื่นหนังสือไปยังหน่วยงานต้นสังกัด
- ☐ 6. อื่นๆ (ระบุ).....

8. ผลจากการดำเนินงานในข้อ 7 เป็นอย่างไรบ้าง (เลือกเพียง 1 ข้อที่ตรงความจริงมากที่สุด)

☐ 1. ความขัดแย้งได้รับการแก้ไข	☐ 2. ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้
☐ 3. มีความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้น	☐ 4. มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหา
☐ 5. ยังมีคดีความยืดเยื้อไม่สามารถยุติได้	☐ 6. มีคนกลางเข้ามาไกล่เกลี่ย
☐ 7. อื่นๆ (ระบุ).....	

9. ความสัมพันธ์ของชุมชนท่านกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ (อบต./เทศบาล กรมชลประทาน) อยู่ในระดับใด

☐ 1. ดีมาก	☐ 2. ดี	☐ 3. ค่อนข้างพอใจ	☐ 4. ไม่พอใจ
☐ 5. ไม่พอใจมากที่สุด เพราะ.....			

10. กรณีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีโครงการเกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ เช่น แม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน และฝายกักเก็บน้ำ เป็นต้น มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแจ้งข่าวสารให้ท่านได้รับทราบหรือไม่

☐ 1. แจ้งทุกครั้ง	☐ 2. แจ้งบางครั้ง	☐ 3. ไม่เคยเลย	☐ 4. ไม่แน่ใจ

11. เมื่อเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ ท่านคิดว่าบุคคลที่เข้ามาเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาได้ดีที่สุด ได้แก่บุคคลใด (เลือกเพียง 1 ข้อ)

- ☐ 1. เจริญด้วยตัวเอง
- ☐ 2. ญาติสนิท/เพื่อนบ้าน
- ☐ 3. หน่วยงานต้นสังกัดของหน่วยงานนั้นๆ
- ☐ 4. ผู้นำทางศาสนา/ผู้นำจิตวิญญาณ
- ☐ 5. ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน
- ☐ 6. ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำอาวุโสของหมู่บ้าน
- ☐ 7. องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)
- ☐ 8. ตัวแทนภาคการศึกษา เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย
- ☐ 9. อื่นๆ ระบุ.....

ส่วนที่ 6 กรุณาตอบคำถามต่อไปนี้ตามความคิดเห็นของท่าน

1. ท่านคิดว่าเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ ท่านมีข้อเสนอแนะอย่างไร ต่อการแก้ปัญหาอย่างสันติวิธี

.....

.....

.....

2. ปัจจุบันท่านคิดว่าท่านถูกจำกัดสิทธิการใช้น้ำจากแหล่งน้ำสาธารณะบ้างหรือไม่

.....

.....

.....

3. ท่านคิดว่ามีแนวทางที่จะร่วมมือกันบริหารจัดการแหล่งน้ำสาธารณะอย่างไรให้เกิดประโยชน์ร่วมกันมากที่สุด

.....

.....

.....

4. ในยามเกิดปัญหาวิกฤต เช่น ภาวะแล้งมาก หรือน้ำท่วมหนัก ท่านและชุมชนของท่านดำเนินการอย่างไร

.....

.....

.....

5. ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

๐ขอบคุณทุกท่านที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการตอบแบบสอบถาม

ภาคผนวก ข

แนวคำถามสนทนากลุ่ม

แนวคำถามสำหรับการจัดสนทนากลุ่ม (กลุ่มละ 8 คน)

แนวคำถาม	กลุ่มสนทนา		
	ผู้นำ ชุมชน	อปท. และ หน่วยงาน ภาครัฐในพื้นที่	ผู้เชี่ยวชาญและ ตัวแทนองค์กรอิสระ
สมาชิกแนะนำตัว ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มขอ อนุญาตบันทึกเสียง ก่อนนำสู่การสนทนา	✓	✓	✓
ท่านอาศัยอยู่ในชุมชนนี้มานานหรือยัง	✓	✓	✓ (กรณีอยู่ในพื้นที่)
ท่านหรือหน่วยงานของท่านทำงานด้านนี้มา นานหรือยัง	-	✓	✓
เมื่อก่อนพวกเราใช้ประโยชน์และใช้ชีวิตร่วมกับ แหล่งน้ำสายนี้อย่างไร และปัจจุบันเป็นอย่างไร	✓	✓	✓ (กรณีอยู่ในพื้นที่)
สภาพการจัดการน้ำในพื้นที่มีปัญหาอุปสรรค ไหม อย่างไรบ้าง	✓	✓	✓ (กรณีมีการศึกษา)
ปกติใครมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลอนุรักษ์แม่น้ำ ลำคลองในพื้นที่ของท่าน และเมื่อแม่น้ำลำคลอง เริ่มมีปัญหา เช่น น้ำเน่าเสีย และหรือขาด แคลนน้ำ ผู้ที่เข้ามาร่วมจัดการแก้ไขคือใครบ้าง	✓	✓	✓ (กรณีมีการศึกษา)
ขอให้ทุกท่านช่วยระบุบุคคลหรือหน่วยงาน หรือเครือข่ายที่ดูแลด้านการอนุรักษ์และ จัดการน้ำสาธารณะในพื้นที่ของท่าน	✓	✓	✓ (กรณีอยู่ในพื้นที่)
ประชาชนในพื้นที่มีปัญหาเรื่องการเข้าถึงแหล่ง น้ำสะอาด และการใช้น้ำเพื่อการเกษตร และ อุปโภคบริโภคหรือไม่อย่างไร	✓	✓	✓ (กรณีมีการศึกษา)
ท่านคิดว่าสิทธิของชุมชนในการจัดสรร ทรัพยากรน้ำหรือการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ธรรมชาติคืออะไร	✓	✓	✓
ปัญหาด้านสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร น้ำในอดีตเป็นอย่างไรบ้าง	✓	✓	✓

แนวคำถาม	กลุ่มสนทนา		
	ผู้นำ ชุมชน	อปท. และ หน่วยงาน ภาครัฐในพื้นที่	ผู้เชี่ยวชาญและ ตัวแทนองค์กรอิสระ
ท่านเคยถูกจำกัดสิทธิในการใช้น้ำ/ จากแหล่งน้ำสาธารณะ แม่น้ำ ลำคลอง บ้าง หรือไม่ อย่างไร	✓	✓	✓ (กรณีมีการศึกษา)
ที่ผ่านมาเคยมีปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน ด้านการจัดการทรัพยากรน้ำกับภาคประชาชน หรือไม่อย่างไร และสภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร	✓	✓	✓ (กรณีมีการศึกษา)
ชุมชนนี้เคยมีปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำหรือ การจัดสรรน้ำบ้างหรือไม่ เมื่อเกิดปัญหา ท่านมี ข้อเสนอแนะอย่างไรต่อการแก้ปัญหาอย่างสันติ	✓	✓	✓ (ในกรณีมีการศึกษา)
ในยามวิกฤต เช่น ภาวะแล้งมาก หรือน้ำท่วม หนัก ชุมชนของท่านมีวิธีการจัดการอย่างไร มี ความขัดแย้งหรือไม่ และได้ร่วมมือกับ หน่วยงานอื่นๆ มากน้อยเพียงใด			
ท่านคิดว่าการบริหารจัดการน้ำที่จะก่อให้เกิด ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อประชาชน ควรจะมีแนวทางอย่างไรบ้าง	✓	✓	✓
มีวิธีแก้ปัญหาการจัดการน้ำด้วยแนวทางสันติ วิธีที่จะเป็นทางออกให้กับชุมชนโดยไม่ก่อ ผลกระทบต่อฝ่ายรัฐผู้กำหนดนโยบายหรือไม่	✓	✓	✓
ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อนโยบายการ บริหารจัดการน้ำของภาครัฐในปัจจุบัน	✓	✓	✓
ภาคประชาชนควรมีบทบาทและแนวทาง อย่างไรเพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ด้วยแนวทางสันติวิธีบรรลุผลในระยะยาว	✓	✓	✓
ท่านคิดว่ามีแนวทางร่วมมือกันบริหารจัดการ แหล่งน้ำสาธารณะอย่างไรให้เกิดประโยชน์ ร่วมกันมากที่สุดต่อชุมชนและคนในชุมชน	✓	✓	✓

ภาคผนวก ค

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลวิจัย

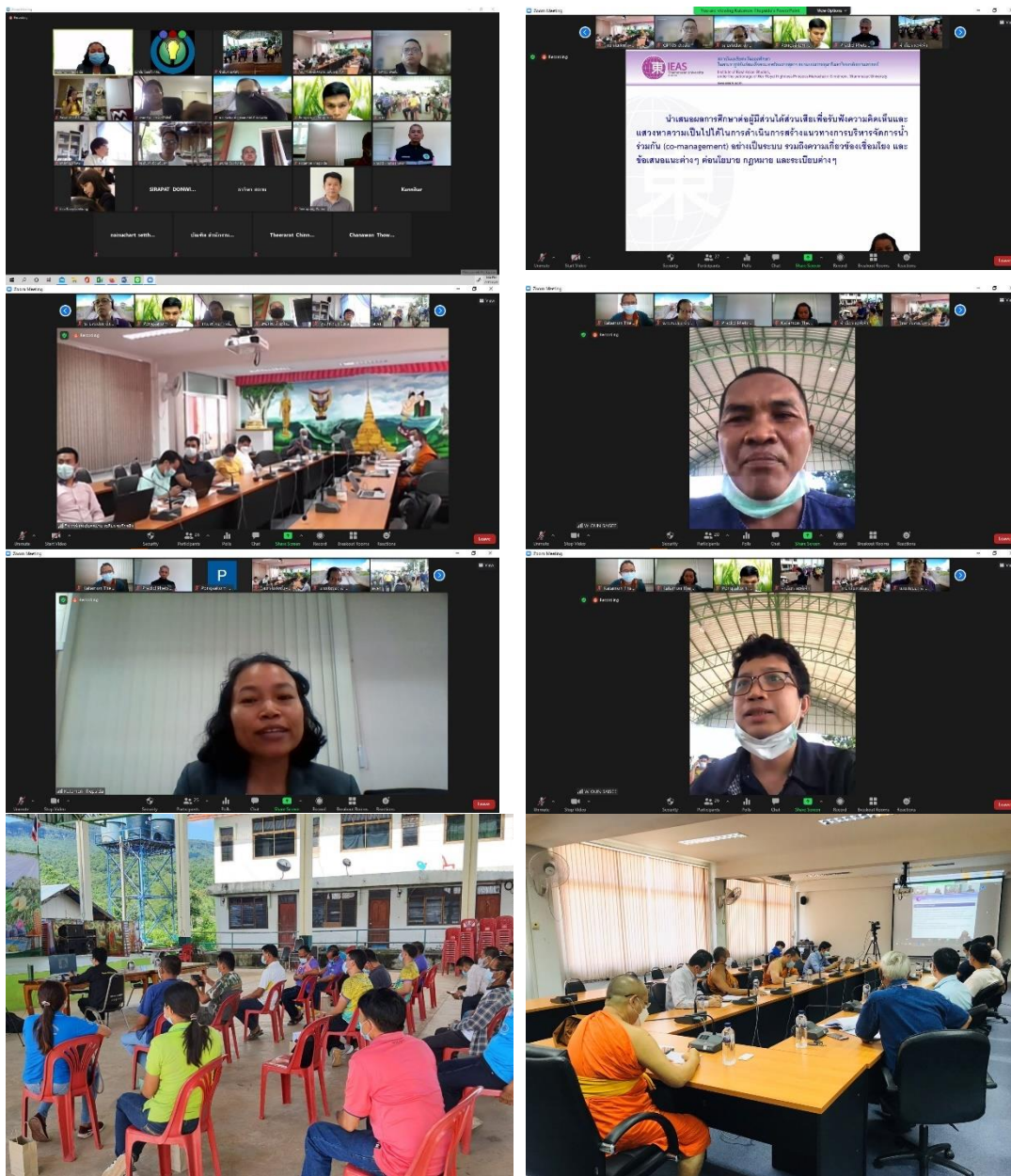
การเก็บข้อมูลในพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ

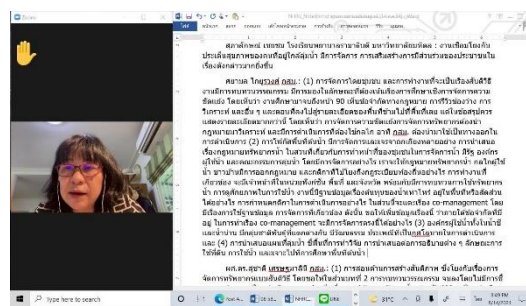
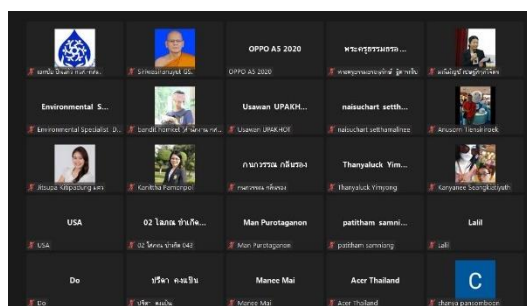
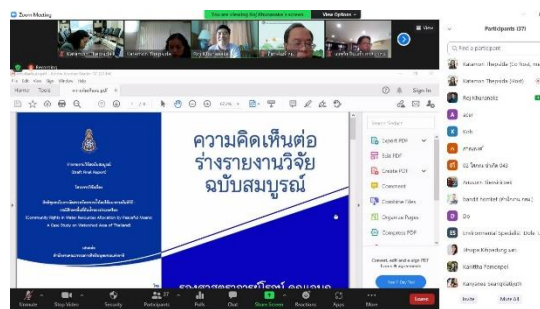
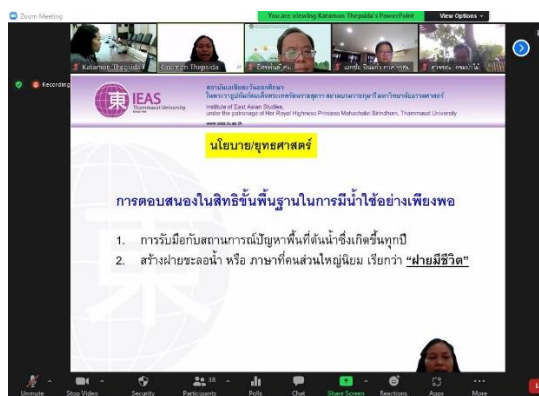
การเก็บข้อมูลในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จังหวัดน่าน

การประชุมรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
วันที่ 17 กรกฎาคม 2564 ผ่านระบบ Zoom Meeting Online
ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลนางแดด จังหวัดชัยภูมิ
ณ ห้องประชุมพระชยานันทมณี วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดน่าน
และห้องประชุมบุญญิตี สุรการวิทย์ สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ม.ธรรมศาสตร์ (ศูนย์รังสิต)

การประชุมรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
วันที่ 14 สิงหาคม 2564 ผ่านระบบ Zoom Meeting Online
ณ ห้องประชุมบัญญัติ สุรการวิทย์ สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงศึกษาศาสตร์ (ศูนย์รังสิต)

คณะผู้วิจัย

1. ดร.อำพา แก้วกำกวง นักวิจัยชำนาญการ (หัวหน้าโครงการวิจัย)
สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. ดร.จำเนียร ณะคังคิ่ว อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
อดีตผู้จัดการโครงการมูลนิธิสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
3. นายวีรวิชัย วิริย์ภักมกุล นักวิจัย คณะพยาบาลราชวิทยาลัยจุฬาภรณ์
ที่ปรึกษาสภาองค์กรชุมชนตำบลศาลายา
(อดีตหัวหน้าฝ่ายวิจัย นักปฏิบัติการวิจัย (ชำนาญการ)
สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล)
4. ดร.อภิญา ดิสมะมาน นักวิชาการผู้ชำนาญการ (อาจารย์)
สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า
(ผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษาด้านสันติวิธี)